

1187 PB 9323

VOJENSKÁ HISTÓRIA

ČASOPIS
PRE VOJENSKÚ HISTÓRIU,
MÚZEJNÍCTVO
A ARCHÍVNICTVO

ROČNÍK 1

1/ 1997

VOJENSKÁ HISTÓRIA

Časopis
pre vojenskú históriu,
múzejníctvo
a archívniectvo

VYDÁVA MINISTERSTVO OBRANY SR VO VOJENSKEJ
INFORMAČNEJ A TLAČOVEJ AGENTÚRE V SPOLUPRÁCI
S VOJENSKÝM HISTORICKÝM ÚSTAVOM

PB 8323

PvP 501/99
50,

ÚVODNÉ SLOVO

V dejinách vedeckých snažení sú okamihy, keď nahromadenie poznatkov a sám proces poznávania si vynútiť nové podoby pri ich etablovaní do pamäti spoločnosti. Úroveň vojenskohistorického bádania na Slovensku dosiahla taký stupeň, že jeho sprostredkovanie širšej verejnosti doma i v zahraničí, v podobe odborného časopisu, sa okrem iného stáva podmienkou pre jeho ďalší rozvoj. Že k tomu dochádza dnes, v čase, keď sa vznikom samostatnej Slovenskej republiky zavŕšil dlhý a zložitý emancipačný proces nášho národa, je nielen symbolickým vyjadrením vzťahu spoločnosti k vlastnej vojenskej minulosti a k tradíciám, ale aj úsilia rezortu Ministerstva obrany Slovenskej republiky napomôcť proces skutočne vedeckého bádania v tomto smere. Pred slovenskou historiografiou, a osobitne vojenskou historickou vedou, stoja naliehavé úlohy pravdivého, mnohostranného poznávania minulosti, preverovania faktov, hlbokých analýz i prehodnocovania starších interpretácií. Je totiž základnou povinnosťou každej spoločnosti čo najlepšie poznať princípy a sily vytvárajúce podstatu dejinného povedomia a pocitu národnej identity, lebo tie sú zároveň aj prostriedkami na lepšie chápanie súčasnosti a siločiar smerujúcich do budúcnosti. Tomuto úsiliu vychádza v ústrety aj odborný časopis, ktorého prvé číslo držíte v rukách.

Iniciatíva vydávať Vojenskú históriu vznikla na pôde Vojenského historického ústavu — Odboru vojenskohistorických výskumov, ktorý je poverený aj prípravou a zostavovaním jednotlivých čísel na základe rozhodnutí a odporúčaní redakčnej rady.

Časopis bude prezentovať výsledky najnovších vojenskohistorických výskumov doma i v zahraničí, ktoré sa týkajú dejín Slovenska a Slovákov od najstarších čias po súčasnosť, alebo ktoré sú v širších súvislostiach spojené s vojenskými dejinami Slovenska a vojenstvom starších i novších období. Bude zároveň prinášať metodické a materiálové štúdie a správy nielen z vojenských dejín, ale aj problematiky vojenského múzejníctva a vojenského archívnictva, z oblasti ich zbierkotvornej a spracovateľskej činnosti. Podľa overeného vzoru odborných časopisov podobného zamerania na Slovensku a vojenskohistorických periodík vychádzajúcich v cudzine aj Vojenská história bude mať viacero rubrik. Okrem vedeckých štúdií bude prinášať krátke správy zo života vedného odboru, o vedeckých podujatiach a aktivitách historického a vojenskohistorického charakteru doma i v zahraničí, recenzie a anotácie odborných publikácií, bibliografické materiály k vojenským dejinám, kratšie články a state o vojenských osobnostiach minulosti, spomienky a úryvky z úvah účastníkov alebo svedkov historicky dôležitých udalostí atď.

Uvedomujeme si, že naplniť tento zámer na požadovanej úrovni nebude ľahké, najmä keď našim predsavzatím je po dvoch číslach, ktoré vyjdu v tomto roku, dosiahnuť v budúcom roku periodicitu štyroch čísel. Veríme však, že zapojením širšieho spektra bádateľov zo Slovenska i zo zahraničia, sa nám podarí získať dostatočne širokú a kvalitnú bázu prispievateľov a dosiahnuť takú odbornú úroveň, že zakrátko sa časopis stane uznávaným a vyhľadávaným pendantom odborných vojenskohistorických periodík vychádzajúcich už dlhé desaťročia v susedných i vzdialenejších krajinách. Preto sa aj týmto obraciame na možných prispievateľov, aby nám zasielali svoje príspevky, recenzie, návrhy a postrehy. Zároveň sa redakčná rada sama iniciatívne bude obracať na jednotlivých autorov. (Podmienky publikovania uvádzame na strane 148.)

Vydávaním prvého odborného vojenskohistorického časopisu na Slovensku začíname splácať citeľný dlh voči vojenskohistorickej vede, lebo chceme túto vedu transponovať do širšieho spektra európskych bádateľských koncepcií; a v neposlednom rade aj dlh vo-

či vlastenecko-výchovnému, pedagogickému a kultúrno-osvetovému procesu v rámci našej spoločnosti a predovšetkým armády: s uvedomením si stálej platnosti výroku pripisovanému Sokratovi o pravde ako najvyššom kritériu hodnotenia, pravde, ktorá musí stáť nad všetkými autoritami a priateľstvami: „amicus Plato, sed magis amica veritas“.

Vojtech Dangl
podpredseda redakčnej rady

ŠTÚDIE

VOJENSKO-GEOGRAFICKÉ ASPEKTY RÍMSKEJ OBRANY NA STREDNOM DUNAJI V 1.—4. STOROČÍ

BOHUŠ KLEIN

KLEIN, B.: Military Geographic Aspects of the Roman Defence at the Central Danube in 1.—4. Century. *Vojenská história*, 1, 1, 1997, pp 5–22, Bratislava.

Study summarizes results of the historical and archeological research of the Limes Romanus boundary (as the part of the basic camps system of Roman legions component) at the Central Danube from the 1st to 4th century. The author analyzes in this study mainly military and geographic factors of the Central Danube Area which provided to the Romans an effective defence of their provinces against Germanic tribes. During this period the Gerulata — Rusovce fortress was there only one from the main limited boundary camps on the Slovak territory. Besides it the fortified bridgeheads on the left bank of the Danube in Devín, Stupava, Bratislava, Iža near Komárno, and Roman camps in Cífer—Pác and Veľký Kýr too. The camps of the Roman Army were found also in Iža near were Komárno, Radvan Danube, Mužla and in other places.

Military History. Slovakia. Military—Geographic Aspects of the Roman Defence at the Central Danube in 1.—4. Century.

V priebehu 1.—4. storočia vybudovali Rimania pozdĺž Rýna a takmer celého toku Dunaja opevnenú hranicu svojho impéria, známu pod názvom Limes Romanus. Táto hranica bola ucelenou a účelovo vybudovanou sústavou vojenských opevnení, ktorých základným poslaním bolo chrániť rímsky štát pred vpádmi nepriateľských „barbarských“ kmeňov. Najjužnejšia časť dnešného južného a juhozápadného Slovenska sa tak dostala do bezprostredného susedstva Rímskej ríše a stala sa jej kontaktným vojenským predpolím, hoci v širšom zmysle možno za toto predpolie považovať celé dnešné územie Slovenska. To najmä z toho dôvodu, lebo obdobia mierového spolunažívania medzi Rimanmi a Germánmi na dunajskej hranici striedali počas takmer štyroch storočí aj obdobia vzájomných ničivých vojen. Najmä v druhej polovici 2. storočia za tzv. markomanských vojen nechýbalo veľa, aby tu Rimania zriadili svoju novú provinciu Marcomaniu a takmer celé územie Slovenska tak začlenili do svojej ríše. Aj preto venovali (a venujú) archeológovia a historici problematike limesu veľkú pozornosť, ktorá je vyjadrená množstvom odborných štúdií, zborníkov a monografií.¹⁾ Nesporným kladom tejto etapy našich dejín je aj skutočnosť, že oproti dávnejším obdobiam vývoja spoločnosti a jej materiálnej kultúry možno v období 1.—4. storočia priamo konfrontovať nálezy archeologickej povahy s písomnými prameňmi antických autorov. Na ich základe možno prehľadne sledovať prenikanie rímskej kultúry na územie Slovenska a jeho zapájanie do európskych civilizačných prúdov neskorej antiky. Rozhodujúcim a určujúcim momentom však boli vojenské aspekty merania síl medzi Rimanmi a Germánmi na dunajskej hranici, ktoré zásadným spôsobom ovplyvnili ďalší historický vývoj obyvateľstva

¹⁾ K základným prácam patria: DOBIÁŠ, J.: Dějiny československého území před vystoupením Slovanů. Praha, ČSAV 1964. OLIVA, P.: Pannonie a počátky krize římského impéria. Praha, ČSAV 1959. ONDROUCH, V.: Limes Romanus na Slovensku. Bratislava 1938. KOLNÍK, T.: Římske a germánske umenie na Slovensku. Bratislava, Tatran 1984. HOŠEK, R. - MAREK, V.: Řím Marka Aurelia. Praha, Mladá fronta 1990. Laugaricio. Zborník k 1800. výročiu rímskeho nápisu v Trenčíne. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1980.

vtedajšieho Slovenska v stredodunajskom priestore. Nútené spolužitie dvoch rozdielnych etník na dunajskej hranici v časovom horizonte takmer štyroch storočí preto zákonite navodzuje myšlienku podania ucelenejšieho obrazu o vojenských hľadiskách vzájomných vzťahov Rimanov a Germánov v tomto exponovanom priestore. V skutočnosti je skôr paradoxom dejín, že práve v dôsledku vojenských operácií rímskeho vojska na našom území vystúpilo Slovensko po prvý raz vo svojich dejinách z historickej anonymity a dostalo sa do pozornosti antických (rímskych) letopiscov. To z toho dôvodu, lebo v tomto období sa na dunajskej hranici a v jej predpolí odohrávali vojenské udalosti európskeho (vtedy svetového) významu. V skutočnosti to boli významné medzníky v dejinách nielen svetovládneho rímskeho impéria, ale celej Európy. A práve osvetleniu vojensko-geografických aspektov rímskej obrany na strednom Dunaji venujeme tento príspevok.

* * *

V desaťročiach okolo začiatku nášho letopočtu došlo na území Slovenska, najmä v jeho južnej a juhozápadnej časti priliehajúcej k Dunaju, k zásadným vojenským, etnickým a hospodárskym zmenám. K najdôležitejším patrili politicko-mocenské vzťahy vyvolané expanziou Rimanov a Germánov do stredodunajského priestoru. Signály týchto závažných geostrategických a geopolitických zmien možno pozorovať už v posledných desaťročiach pred zlomom letopočtu, keď Rímania so svojimi légiami prenikli od juhu do stredného Podunajska. V rokoch 12. – 9. pred Kr. vojensky ovládli územie Zadunajska na pravom brehu stredného Dunaja a zriadili tam svoju novú provinciu, ktorú nazvali Panónia. Táto provincia bezprostredne susedila s naším územím v časti toku Dunaja od ústia rieky Morava po ústie Ipla. Približne v tom istom čase sa z územia Moravy presúvali na juhozápadné Slovensko bojovné germánske kmene Kvádov. Ich postup sa zastavil na ľavom (severnom) brehu Dunaja, ktorý však neprekročili, lebo by ohrozili záujmovú sféru rímskeho impéria. V čase týchto vojenských expanzií sa tak na strednom Dunaji stretli dvaja silní, a iste aj vojensky rovnocenní súper, ktorých vzájomné vzťahy a záujmy určovali osudy územia dnešného Slovenska a jeho obyvateľstva v nasledujúcich štyroch storočiach. Germánsky kmeň Kvádov spolu s pôvodným keltským obyvateľstvom dnešného Slovenska sa odvtedy stal základným činiteľom zložitých geopolitických a interetnických pohybov a vzťahov, ktoré vyvrcholili v období sťahovania národov a príchodu prvých slovanských kmeňov na naše územie v 5. a 6. storočí.²⁾

V slovenskej archeológii sa obdobie 1.—4. storočia nazýva rímske, hoci z etnického a kultúrneho hľadiska možno na Slovensku rozlíšiť (tak ako v predchádzajúcich storočiach) niekoľko samostatných oblastí so špecifickými vývojovými trendmi. Úrodných nížin južného Slovenska, pahorkatín a podhorí juhozápadného Slovenska, a neskôr aj južnej časti stredného Slovenska v Poiplí a rovinatých častí východného Slovenska sa v priebehu 1. a 2. storočia vojensky zmocnil germánsky kmeň Kvádov. V južných častiach východného Slovenska pretrvávala keltsko-dácka zložka kultúry, neskôr prevrstvená vandalským obyvateľstvom germánskeho pôvodu z juhorských stepí. Hornaté oblasti stredného a severného Slovenska naďalej zostali pod vplyvom pôvodných nositeľov púchovskej kultúry, dodnes neznámej etnicity. Vplyv antických civilizačných podnetov sprostredkovaných rímskou kultúrou sa na území dnešného Slovenska prejavoval nerovnomerne. Odlišné smery vývoja v jeho geograficky uzavretých regiónoch sú zrejme nie-

²KLEIN, B.—RUTTKAY, A.—MARSINA, R.: Vojenské dejiny Slovenska. Stručný náčrt do roku 1526. I. zv. Bratislava, MO SR 1994, s. 43—44.

len z nálezov importovaných predmetov rímskej proveniencie, ale predovšetkým v oblasti výroby predmetov úžitkovej hodnoty, pracovných nástrojov, zbraní a iných predmetov z domácich dielní. Kontakty s vyspelou rímskou kultúrou antického sveta nesporne spolupôsobili pri výraznom napredovaní spoločensko-hospodárskeho a kultúrneho rozvoja jednotlivých regiónov Slovenska, čo predznamenal prehlbenie spoločenskej a majetkovej diferenciácie tunajšieho obyvateľstva.³⁾

Rimania ako vojensky najzdatnejší národ na sklonku antickej civilizácie začali vzápätí po obsadení pravého brehu Dunaja budovať pohraničnú sústavu opevnení, pre ktorú sa zaužíval názov Limes Romanus. Zdá sa, že konkrétnym podnetom na jeho výstavbu bol politický závet princepsa (cisára) Augusta (27 pred Kr. — 14 po Kr.), ktorý svojim nástupcom uložil, aby upustili od ďalšieho územného rozširovania impéria, ale opevnili jestvujúce hranice štátu pred inými, teda barbarskými etnikami. Týkalo sa to nielen hranice na Eufrate, Kaukaze, v severnej Afrike a v Británii, ale najmä na najohrozenejších hraniciach na Rýne a Dunaji.⁴⁾ V nasledujúcich dvoch storočiach po Augustovej smrti sa jeho požiadavka systematického opevňovania hraníc stala existenčnou podmienkou Rímskej ríše. V tomto čase vznikol limes aj na strednom Dunaji, hoci treba zdôrazniť, že Rimania ho nevybudovali naraz, ale po etapách podľa momentálnej vojensko-strategickej situácie na hraniciach s „barbarskými“ územiami. Na strednom Dunaji urýchlil budovanie limesu postup vojensky zdatného germánskeho kmeňa Kvádov, ktorý sa v prvých desaťročiach po Kr. presúval z Moravy na juhozápadné Slovensko. Tento migračný pohyb Kvádov donútil už v prvom storočí Rimanov k vojenskému zabezpečeniu pravého brehu Dunaja, pretože postup vojensky nebezpečných Kvádov v naddunajskom priestore predstavoval pre hraničné provincie Rímskej ríše trvalú hrozbu a nebezpečenstvo.⁵⁾

Limes Romanus ako pevnostný systém obrany hraníc bol v tých časoch najdokonalejší spôsob obrany štátu. Opieral sa o sústavu opevnení vybudovaných v primeraných vzdialenostiach na hraničnej čiare. Limes ako systém pohraničného opevnenia sa skladal z niekoľkých základných fortifikačných foriem. Ťažisko jeho obrannej a organizačnej štruktúry tvorili veľké opevnené tábory (castrum), kde boli zvyčajne stacionované rímske légie a kde mal svoj hlavný stan aj veliteľ légie (legát). V priebehu existencie hranice sa v neďalekej vzdialenosti od táborov vyvinuli samostatné a rozlohou veľké sídliskové zoskupenia s municipiálnym (mestským) postavením. Pri výstavbe Rimania sledovali zásadu, aby tábor postavili na strategickom a komunikačne exponovanom mieste. Aby sa opieral o väčšiu prírodnú prekážku, zvyčajne riečny tok a v blízkosti brodov, cez ktoré prechádzali dôležité cesty. Vnútrozemská delta Dunaja v stredodunajskom priestore poskytovala priam ideálne podmienky na výstavbu nielen hlavných táborov, ale aj menších pevností na hranici. Na ich situovanie v teréne mali vplyv predovšetkým vojenské hľadiská, ku ktorým sa sekundárne pripájali komunikačné, orientačné, zásobovacie a iné aspekty. Trvalé tábory na rozdiel od dočasných zemných a drevozemných, ktoré rímske oddiely a ich legionári zriaďovali na denných pochodoch vojska, boli vybudované zásadne z kameňa a tehál.⁶⁾ Ich výstavbu na hranici zabezpečovali sami legionári, ktorí tu mali aj svoje tehelne. V strednom Podunajsku vybudovali najväčšie tehelne vo Vindobone (Viedeň), Carnunte (Petronell — Deutsch Altenburg) v Rakúsku,

³PELIKÁN, O.: Slovensko a rímske impérium. Bratislava, SVKL 1960, s. 34—101.

⁴BIRKENFELD, G.: Leben und Taten des Caesar Augustus. Berlin — Wien, Paul-Neff Verlag 1944, s. 469.

⁵BURIAN, J.: Světla a stíny antického velkoměsta. Praha 1970, s. 240—245.

⁶CONOLLY, P.: Dejiny rímskeho vojska. Bratislava, Fortuna print 1992.

Brigetiū (Ö-Szőny naproti Komárnu v Maďarsku) a Aquincu (priestor Starého Budína), v ktorých sa vyrábali tehly najrôznejších typov a tvarov označované kolkami príslušných légii. V miestnych tehelniciach však vyrábali aj tehly s kolkami menších vojenských jednotiek, ako kohort a vexilácií.

Tábor na limesi mal zvyčajne štvorcový alebo obdĺžnikový pôdorys a zásadne ho chránila priekopa (fossa) a val (vallum). Val tábora spevňovali drnom alebo kameňom a na jeho korune zvyčajne postavili drevenú kolovú palisádu. Zhromaždisko vojska v strede tábora sa nazývalo „forum“. Ústrednými stavbami tábora boli „praetorium“ so stanovištom veliteľa a budova hospodárskej správy „quaestorium“. Pri „praetorii“ sa križovali hlavné ulice prechádzajúce cez tábor, a to: „via praetoria“ a „via principalis“. Tieto cesty vyúsťovali v protihľých bránach tábora, kde na ne nadväzovali ďalšie, vedúce k iným táborom limesnej čiary. Táto základná schéma výstavby tábora je dobre rozoznateľná i v našom najzachovanejšom rímskom tábore v Iži pri Komárne. V samotnom tábore boli podľa prísneho predpisu rozmiestnené budovy na ubytovanie vojska, sklady, ošetrovňa, zbrojárske dielne, ako aj priestory vyčlenené pre vojenské obliehacie stroje, zásoby, vozy a stajne pre kone a dobytok. V základnom limesnom tábore bola spravidla stacionovaná jedna légia s počtom asi 6000 mužov. Zábavné podniky, krčmy, predajne, obchody a iné služby boli zásadne situované mimo vojenského tábora, ale zasa v nedaľkej blízkosti. Tu sa sústreďovalo civilné obyvateľstvo, obchodníci, remeselníci a veteráni, ktorí po skončení aktívnej vojenskej služby museli opustiť vojenský tábor. Veteráni zvyčajne zostávali bývať v týchto civilných osadách (canabae), neskôr municipiálnych mestách so svojimi rodinami a hľadali obživu v službách pre vojenský tábor. Tieto osady boli v nepreštajnom spojení s vojenským táborom a postupne sa stali základom nielen starovekých municípií, ale aj niektorých stredovekých miest.⁷⁾

V priestore medzi veľkými táborami budovali Rimania aj menšie tábory (castellum). Tie stáli aj na dunajských brehoch barbarského územia ako opevnené predmostia hlavnej limesnej čiary. Obsadzovali ich pomocnými zbormi (auxilia), pozostávajúcimi z týchto druhov vojska: „cohortes“, formované z pešieho vojska, ďalej to boli jazdecké oddiely (alae) a nakoniec vojenské oddiely cudzích etník (numeri). Veľkosť kastelov nebývala rovnaká, boli však vždy zásadne opevnené kamenným alebo kameno-tehlovým múrom a priekopou. Opevnenú sústavu limesnej čiary dopĺňovali ešte hliadkové veže (turres), ktoré sa významom a rozmermi rovnali strážnym, hliadkovým a orientačným vežiam. Okolo niektorých strážnych veží vybudovali mohutnejšie kruhové opevnenie (burgus). Všetky opevnenia boli pospájané vynikajúcimi rímskymi cestami a podliehali pod vojenskú veliteľskú právomoc miestodržiteľa provincie. Obrane limesu s hliadkujúcou a zásobovacou funkciou slúžilo i rímske dunajské riečne loďstvo so základňami v Carnunte a Brigetiū.⁸⁾

Pozdĺž pravého brehu Dunaja viedla hlavná limesná rímska cesta od pobrežia Severného mora cez Trevír a proti toku Rýna a Mohana k Dunaju, ktorého tok sledovala až po ústie do Čierneho mora. Na stredodunajskom úseku sa k nej zbíjali všetky cesty z panónskej provincie. Pri Carnunte vyúsťovala z jadranskej Akvileje cesta pozdĺž východných alpských výbežkov cez Zadunajsko k Dunaju. Tu prekročila Dunaj a viedla ďalej

⁷ONDROUCH, V.: Limes, c. d., s. 14—15. BUCHVALDEK, M. a kol.: Dějiny pravěké Evropy. Praha, SPN, 1984, s. 185.

⁸K problematike výstavby a organizácie rímskeho limesu pozri: OLIVA, P.: Pannonie, c. d., s. 60—70. K problematike limesných ciest: DOMASZEWSKI, A.: Die Beneficiärerposten und die römischen Strassen-netze. In: Westdeutsche Zeitschrift für Geschichte und Kunst. Trier 1902, Jahrgang XXI., s. 158 —211. K problematike dunajskej riečnej flotily: KIENAST, D.: Untersuchungen zu den Kriegsflotten der römischen Kaiserzeit. Bonn 1976.

na sever cez Moravu a Sliezsko k pobrežiu Baltického mora. Odbočky tejto hlavnej cesty, nazývanej Jantárová, viedli aj cez južné a juhozápadné Slovensko. Jantárová cesta bola najdôležitejšou spojniciou medzi vlastným územím Talianska a opevnenými tábormi na limesnej hranici. Pre osudy územia a obyvateľstva vtedajšieho Slovenska mali najväčší význam dva opevnené tábory so sídlami légii, a to: Carnuntum (dnešný Petronell — Deutsch Altenburg v Dolnom Rakúsku) a Brigetio. Brigetio ležalo na strategickej vyvýšenine východne od dnešného Ö-Szöny (v Maďarsku) oproti Komárnu na pravom brehu Dunaja a jeho sútoku s Váhom. S výstavbou sa začalo v poslednom desaťročí 1. storočia a jeho význam vzrástol najmä v období markomanských vojen v druhej polovici 2. storočia.⁹⁾

Vo vývoji stredodunajského limesu rozoznávame dva význačné medzníky, prvý z nich je koniec 1. storočia za vlády Domitiana (81—96) a druhý koniec 2. storočia za vlády Commoda (180—192). V počiatočnej fáze, do vlády cisára Domitiana, predstavoval rímsky limes na strednom Dunaji len niekoľko drevozemných pevností, táborov postavených na najcitlivejších bodoch hranice (Viedeň, Carnuntum, Brigetio a Aquincum). Za Domitianovej vlády Rimania v obave pred vpádmi germánskych a iných kmeňov do dunajských provincií začali s programovou výstavbou mnohých nových pevností a zároveň prebudovali už jestvujúce opevnenia. Táto stavebná aktivita pokračovala na dunajskej hranici aj za jeho nástupcov a vyvrcholila za cisára Marka Aurélia (161—180). Limes v čase jeho vlády po víťaznej výprave proti Germánom zmohutnel a premenil sa na pevnú reťazovú sústavu pevností, ktorá svojimi predsunutými opevnenými tábormi kontrolovala aj priľahlú časť barbarského vnútrozemia. Od vlády cisára Commoda sa limes dobudoval a len sa udržiaval. Tento trend pokračoval aj v 3. storočí, keď sa začal jeho pozvoľný úpadok. V 2. polovici 4. storočia, napriek určitej stavebnej aktivite za cisára Valentiniana (363—375), sa limesný pevnostný systém rozpadol a definitívne zankol.¹⁰⁾

Aby sme si priblížili predstavy o tomto mohutnom pevnostnom systéme na strednom Dunaji, uvedieme jednotlivé vojenské tábory légii a ich pomocných oddielov ležiacich na hlavnom limesi od Viedne (Vindobona) až po Budapešť (Aquincum) s približným časovým určením ich vzniku. Sú to: Vindobona (Viedeň, okolo roku 50; sídlom légie okolo roku 100), Ala Nova (Schwechat), Aequinoctium (Fischamend) a Carnuntum (Petronell — Deutsch Altenburg) — všetky tri tábory boli postavené v prvej polovici 1. storočia, z nich Carnuntum sa stalo sídlom légie. Od Carnunta ďalej na východ to bola Gerulata (Rusovce), jediný tábor hlavnej hranice ležiaci na území Slovenska (postavili ho okolo roku 100). Ďalej je to Ad Flexum (Magyaróvár, okolo roku 80), Quadrata (Barátföldpuszta pri Lebenyi, okolo roku 100), Arrabona (Győr, okolo roku 20), Brigetio (Ö-Szöny, založené okolo roku 20, koncom 1. storočia sídlo légie), od neho na východ Crumerum (Nyergesújfalu, okolo roku 200), Solva (Esztergom, okolo roku 100), Castra ad Herculem (Pilismarót, koniec 3. storočia), Cirpi (Dunabogdány pri ohybe Dunaja, okolo roku 100) a Aquincum (Ó Buda — Starý Budín v Budapešti, okolo roku 20, sídlo légie koncom 1. storočia).¹¹⁾

Vlastné územie Rímskej ríše s „barbarikom“, teda územím, ktoré nepatrilo pod rímsku zvrchovanosť, rozdeľoval v stredodunajskom priestore tok Dunaja. Táto veľká európska riečna tepna s dĺžkou 2830 km sa dotýka územia Slovenska na strednom toku od

⁹ONDROUCH, V.: Limes, c. d., s. 17—20. VALACHOVIČ, P.: Hospodárske a sociálne problémy miest v Panónii v 4.—5. storočí. In: Historický časopis, 30, 3, 1982, s. 376—392.

¹⁰PELIKÁN, O.: Slovensko, c. d., s. 108.

¹¹Tamže, s. 109—110.

ústia Moravy po ústie Ipeľ v celkovej dĺžke 172 km. Už pred vstupom do Devínskej brány je Dunaj mohutným alpským veľtokom s dlhodobým priemerným prietokom približne 2000 m³/s v bratislavskom profile. Dunaj odvodňuje svojimi priamymi prítokmi, alebo nepriamo riekou Tisou, takmer celé územie Slovenska. Prvým a zároveň najväčším prítokom zo slovenskej strany, ktorý v dolnej časti odvodňuje aj časť juhozápadného Slovenska, je Morava. Po výstupe z Bratislavskej brány sa rozdeľuje na Malý a Veľký Dunaj, ktoré sa znovu spájajú v Komárne. Malý Dunaj priberá zľava Čiernu Vodu, Dudváh, Váh a Nitru. Pred opustením územia Slovenska prijíma Hron a na štátnej hranici Ipeľ. V dôsledku alpského charakteru rieky sa na Slovensku zaujímavo vytvoril pozdĺžny profil toku, a to tak, že na prechode z Viedenskej kotliny do Podunajskej nížiny tečie s väčším sklonom, prelamujúc výbežky Malých Karpát v zúženom riečisku. Po opustení úbočí Malých Karpát tečie na vlastnom náplavovom kuželi v zložitej spleti početných ramien až po Palkovičovo. Dunaj tu so svojimi karpatskými prítokmi vyformoval mohutný náplavový kužel najväčšej vnútrozemskej delty v Európe, ktorého okraje obopínajú dve najväčšie dunajské ramená. Je to Malý Dunaj ohraničujúci Veľký Žitný ostrov a na maďarskej strane Mošonský Dunaj ohraničujúci Malý Žitný ostrov (Szigetköz).¹²⁾ Napriek tomu, že sídliskové a prírodné pomery sa v strednom Podunajsku a v jeho vnútrozemskej delte nedajú pre rímske obdobie presne rekonštruovať, možno ich na základe poznatkov iných vedných disciplín sledovať aspoň približne. Podnebie tohto obdobia zaraďujeme do staršieho subatlantiku (800 pred Kr. — 500), v ktorom teploty oproti minulému obdobiu mierne poklesli a pribudlo zrážok. V stredne vysokých polohách prevládali bučinné pralesy. V nižších polohách udávali ráz krajiny zmiešané dubové pralesy a v nivách vodných tokov to boli rozsiahle lužné pralesy. Na prelome letopočtu, teda vlastne počas celého rímskeho obdobia, možno vo všeobecnosti na našom území predpokladať silnejší zásah človeka do pôvodných pralesov, najmä v oblastiach ležiacich nad záplavovými územiami väčších riečnych tokov. Predpokladáme, že v tomto období sa na južnom Slovensku výraznejšie exploatovalo drevo, ktoré obyvateľstvo využívalo na stavbu príbytkov, výrobu pracovných nástrojov, vykurovanie domov a pod. Zdá sa, že využívanie a exploatacia pôvodných pralesov čiastočne ustala až v slovanskom období.¹³⁾

Tieto konštatovania sú pre nás dôležité aj z vojenského hľadiska, lebo vďaka vyšším zrážkam mal Dunaj a jeho prítoky v rímskom období pravdepodobne vyšší prietok s väčšou vodnatosťou ako v neskoršom stredoveku a novoveku. Mohutnejšia vodnatosť zároveň spôsobovala, že v období záplav sa rozlieval do početných bočných ramien, ktoré boli splavné pre rímske dunajské riečne člny s nehlbokým ponomorom, ako sa to nakoniec zistilo pri Gerulate — Rusovciach, kde na dnešnom bočnom nevýraznom ramene Dunaja existoval dôležitý prístav.¹⁴⁾ Vzhľadom na väčšiu vodnatosť možno predpokladať aj to, že Dunaj mal výraznejší režim alpskej rieky s nadpriemerným prietokom v máji, ale najmä v júni a júli a s málo výrazným minimom v januári. Treba predpokladať, že v rímskom období, keď ľudský zásah do prírodnej podstaty Dunaja bol minimálny, charakte-

¹² LUKNIŠ, M. a kol.: Slovensko 2. Príroda. Bratislava, Obzor 1972, s. 285—287. Hydrografické pomery súčasnosti nemožno samovoľne preniesť do čias susedstva Rímskej ríše na dunajskej hranici pred dvetisíc rokov. V priebehu tohto času podliehala vnútrozemská delta svojím vlastným prírodným zákonom a formovali ju najmä vodné stavy a prietoky vody závislé od plochy a zalesnenia povodia, výšky zrážok, špecifického odtoku, klimatického výparu a pod. Prvé zásahy do vodného režimu spojené s hustejším osídlením ostrova sú evidentné zhruba od 13. storočia. Dlhodobý zásah človeka do prírody stredného toku Dunaja vyvrcholil v 19. a 20. storočí v súvislosti so splavnením jeho hlavného toku a s výstavbou sústavy vodných diel Gabčíkovo—Nagymaros.

¹³ KRIPPEL, E.: Postglaciálny vývoj vegetácie Slovenska. Bratislava 1986, s. 58—65.

¹⁴ ŠTEFANOVIČOVÁ, T. a kol.: Najstaršie dejiny Bratislavy. Bratislava, Vydavateľstvo Elán 1993, s. 219.

rizovali dunajskú deltu stojaté vody riečnych alúvií s prirodzeným systémom vôd mŕtvych ramien, barín, močiarov a močarísk, napájaných periodickými vodami z ramennej sústavy toku. Dunaj mal so svojimi prítokmi na slovenskej strane charakter prudkej horskej rieky s bohatou sieťou bočných ramien, ktoré často menili svoje koryto. Vegetácia Podunajskej nížiny prináležala do oblasti teplomilných druhov panónskej flóry a vyznačovala sa typickými drevinami lužných lesov, ako je dub, jaseň, jelša a vŕba. Tie spolu s močaristým terénom tvorili na Velkom Žitnom ostrove hustý lužný prales, priechodný len na málo miestach.¹⁵⁾ Aj z toho vyplýva, že Veľký Žitný ostrov predstavoval v rímskom období celoročne ťažko priechodné územie, ktoré nebolo pre Rimanov ani Germánov hospodársky zaujímavé, azda okrem exploatácie drevnej suroviny.

Tento ostrov dunajskej delty, tiahnuci sa rovnobežníkovým smerom súdežne so severnou hranicou rímskeho impéria, mal v exponovanom priestore stredného Podunajska obrovský vojensko-strategický význam. Rimania ako majstri vo využívaní geografických prekážok na obranu svojich hraníc isto nezabudli začleniť toto močaristé, zalesnené a zle priechodné územie vnútrozemského ostrova do obrannej sústavy svojich severných hraníc pred germánskymi Kvádmi, ktorým nikdy nemohli dôverovať. Presvedčili ich o tom aj tzv. markomanské vojny v rokoch 166—180, keď sa ich vojsko prehnalo ako smršť cez limes a preniklo spustošenou Panóniou až do severného Talianska. Len s vypätím všetkých síl ich Rimania zatlačili za Dunaj. Pritom celková vojensko-strategická situácia na tomto úseku hraníc po štyri storočia nás oprávňuje vysloviť názor, že územie Veľkého Žitného ostrova tvorilo v tomto období zreteľné nárazníkové vojenské pohraničné pásmo (so všetkými znakmi neskoršieho stredovekého konfinia), oddeľujúce Rimanov od Kvádov. Toto pohraničné pásmo malo prioritné postavenie vojenského významu v strategických plánoch obrany (i útoku) Rimanov, ktorému podriadili všetko ostatné. Archeologické nálezy nám dokazujú, že ostrov bol pod prevažujúcim rímskym kultúrnym vplyvom, ale zdá sa, že aj ten bol limitovaný rímskymi vojenskými, prípadne obchodnými záujmami v Naddunajsku. Okrem dočasne vysunutých hliadkujúcich oddielov hraničiarov hlavného limes tu možno predpokladať len sporadické obydlia odvážnych rímskych obchodníkov, ktorí profitovali z obchodu v nebezpečných podmienkach s miestnym obyvateľstvom. Nesporným dokladom obchodu, prípadne existencie takýchto obchodných staníc sú aj nepočetné nálezy mincí a predmetov rímskej hmotnej kultúry v Podunajských Biskupiciach, Šamoríne, Lehnicach, Dunajskej Strede, Balvanoch a inde.¹⁶⁾ Vzhľadom na častú prítomnosť dunajskej rímskej vojenskej flotily v obdobiach napätia a konfliktov na hranici bol Žitný ostrov vojenskou oblasťou prvoradého významu tohto exponovaného priestoru. Jeho severnú hranicu tvoril dnešný tok Malého Dunaja, a nevylučuje sa, že v rímskom období mohol byť hlavným riečiskom Dunaja. Hlavným splavným riečiskom bol až do druhej polovice 18. storočia.¹⁷⁾ Veľký Žitný ostrov, ako to na základe rozboru epigrafických a iných hmotných a antických písomných prameňov doložil P. Püspöky Nagy, mohol byť po markomanských vojnách integrálnou súčasťou rímskej provincie Hornej Panónie s vojenskými táborami a civilnými sídliskami.

¹⁵LUKNIŠ, M. a kol.: Slovensko, c. d., s. 313, 441—443, 557. KRIPPEL, E.: Postglaciálny, c. d., s. 55—60. LOŽEK, V.: Příroda ve čtvrtohorách. Praha 1973, s. 30—32.

¹⁶ONDROUCH, V.: K hospodársko-kultúrnym stykom Slovákov s Rímskou ríšou. In: Historický časopis, 1954, s. 243—247. Súborný súpis archeologických nálezov z lokalít Žitného ostrova podáva PÜSPÖKY NAGY, P.: Podunajské Biskupice. Monografia po starších dejin. Bratislava 1969, s. 18—20.

¹⁷Túto myšlienku ako prvý nastolil F. Křížek vo svojej práci: Limes romanus na Žitnom ostrove. In: Bratislava X., 1936, 418—432. Na základe jednostrannej interpretácie mapových a archívnych materiálov si ju osvojil P. Püspöky Nagy na podporu vlastnej teórie kontinuity prirodzenej historickej príslušnosti Žitného ostrova najprv do rímskej provincie Panónia a neskôr do avarskeho biskupstva Vetvár, zavŕšeného staromadar-

mi, v ktorých vykonávali správu ríšske i provinciálne orgány. Epigrafické nálezy z Podunajských Biskupíc, Balvanov a ďalších lokalít dokazujú, že tu v rímskom období jestvovali sídliská s municipiálnym (mestským) významom. Aj itineráre rímskych cestných staníc poukazujú na jestvovanie trvalých sídlisk na Veľkom Žitnom ostrove, ktoré dnes možno stotožniť so širším priestorom viacerých obcí. Sú to: Flexum (Bodíky), Quadriburgio (Čičov), Ad Status (Gönyü a Kliška Nená), Ad Mures (Malé Kosihy a Vaspusza pri Ácse), Statio Anonyma No III. (Zlatná na Ostrove a ústie potoka Conco).¹⁸ Ale aj napriek zhromaždeniu a odbornej interpretácii epigrafických dokladov, nálezov hmotnej rímsko-provinciálnej kultúry a ďalších historicko-geografických indícií podporujúcich prijateľnú tézu o príslušnosti Žitného ostrova k Rímskej ríši, treba mať na zreteli, že toto územie vnútrozemskej delty Dunaja bolo v rímskom období iba predsunutým pohraničným a nárazníkovým pásmom pred sústavou hlavných pevností limesu. V dôsledku vojenskej priority tohto priestoru sa tu nemohli naplno rozvinúť trvalé spoločenské a hospodárske rímsko-provinciálne vzťahy, ako sa to stalo na územiach, ktoré rímska štátna moc pevne anektovala do organizmu svojho impéria. Domnievame sa, že na primeraný rozvoj životaschopnej výrobnnej základne tu chýbali hospodárske a komunikačné predpoklady. Vplyv rímskej kultúry sa v tejto oblasti premietal preto skôr v sprostredkovateľskej, obchodnej činnosti, realizovanej v drobnom pohraničnom obchode.

Územie Slovenska však malo výhodnú polohu na križovatkách obchodných ciest medzi Rímskou ríšou a baltickou oblasťou a medzi východom a severozápadom Európy, ktorý viedol dunajským dopravným koridorom. V rímskom období nadviazalo obyvateľstvo Slovenska najživšie obchodno-kultúrne kontakty s rímskou provinciou Panóniou, s ktorou susedilo na Dunaji. Najväčšia intenzita týchto stykov spadá do 2. storočia a vyvrcholila za vlády Antoninovcov ešte pred začiatkom tzv. markomanských vojen. Tieto živé obchodné styky nepochybne súviseli s mocenským postavením impéria, ktoré vtedy dosiahlo kulminačný bod svojho vojensko-politického a hospodárskeho rozmachu. Obchodné prenikanie rímskych kupcov do Naddunajska zodpovedalo rímskym vojenským plánom na pokorenie obyvateľstva tohto územia a jeho premenu na rímsku provinciu Markomaniu.¹⁹

Rímske obchodné kruhy lákali od začiatku priľahlé oblasti stredného Podunajska, me novite oblasti severne a severovýchodne od náplavového kužela Dunaja, teda územie dnešného juhozápadného Slovenska, ktoré produkovalo nielen poľnohospodárske plodiny a pro-

ským osídlením tejto oblasti v 10. stor. Pozri jeho prácu *Limes Romanus na Slovensku*. In: Zborník FFUK, Historica, roč. XXI., 1970, s. 129—174. Pozadím podobných úvah je úsilie zdôvodniť údajnú odvetku geopolitickú príslušnosť tejto oblasti do Zadunajska, teda do Maďarska. Pozri: PIŠÚT, P.: Morfogenéza a datovanie pririečnej nivy Dunaja na príklade ostrova Kopáč pri Bratislave. In: Geografický časopis, roč. 46, 1994, č. 3, s. 229—300. Malý Dunaj bol v stredoveku až do druhej polovice 18. stor. nepomene menej eróznou-sedimentálne aktívny ako hlavný tok, a aj preto bol vhodnejší na plavbu. Jeho brehy boli prístupnejšie a vyhovujúcejšie na ťahanie lodí koňmi proti prúdu. Vďaka menším meandrom bola vzdialenosť Komárno — Bratislava výrazne kratšia ako po hlavnom toku. Pozri: PIŠÚT, P.: Meandrovanie Dunaja pri Bodíkoch pred zmenou charakteru riečiska v 18. stor. In: Geografický časopis, roč. 47, 1995, č. 4, s. 295. Z tohto dôvodu sa tok Malého Dunaja využíval v lodnej doprave ako hlavná vodná tepna ešte v 18. storočí. Pozri: ŠPIESZ, A.: Bratislava v 18. storočí. Bratislava, Tatran 1987, s. 202—212. Možno teda predpokladať, že tok Malého Dunaja sa vo veľkej miere využíval ako hlavná vodná dopravnovo-vojenská tepna aj v rímskom období.

¹⁸PŮSPÖKY NAGY, P.: Limes..., c. d., s. 164—169. Napriek uvedeným skutočnostiam usudzujeme, že v tom čase bol dnešný Malý a Veľký Dunaj riečnym tokom s približne rovnakým prietokom.

¹⁹K realizácii tohto plánu sa najviac priblížil cisár Marcus Aurelius (161—180) za markomanských vojen. Autori dejín cisárov o tom píše: „chcel zriadiť aj Sarmatiu. A bol by ich aj zriadiť, keby sa nebol za jeho vlády vzbúril na východe Avidius Cassius.“ ŠKOVIERA, D.: Slovensko na úsvite dejín. Bratislava, Tatran 1976, s. 31. K plánu M. Aurelia sa v 4. storočí vrátil cisár Valentinianus I. (363—375), ale rímske impérium už nemalo sil realizovať ho.

dukty súvisiace s chovom dobytku, ale nachádzali sa tu aj žiadané suroviny, ako železo a drahé kovy. Motívom ich vojenskej expanzie boli, pochopiteľne, aj otroci, lacná pracovná sila, ktorú rímski latifundisti vždy potrebovali. Tieto zdroje lákali rímskych kupcov, aby prenikali do nehostinných „barbarských“ priestorov. Rímske vojenské kruhy zase tieto bohaté oblasti lákali, aby územie vojensky dobyli a pričlenili k impériu. Ale v tej miere ako légie postupovali od juhu k strednému Dunaju, vzrastalo nebezpečenstvo útokov germánskych Kvádov zo severu. Preto sa ochrana ciest cez dunajské brody stala pre Rimanov otázkou prvoradej dôležitosti aj vo vzťahu k novým územným ziskom v Panónii-Zadunajsku. Na ochranu dunajskej hranice presunuli Rimania hneď začiatkom 1. storočia z Emony (dnešnej Ľubľane v Slovinsku) légiu XV. Apollinaris a stacionovali ju v Carnunte. Stredné Zadunajsko sa do impéria pevnejšie začlenilo až v období vlády cisára Nera (54—68), keď Rimania zo severnej časti provincie Illyricum vyčlenili samostatnú provinciu Pannoniu, ktorá podliehala prostredníctvom miestodržiteľa priamo cisárovi. V neskorších obdobiach sa z administratívno-správneho hľadiska udiali organizačné zmeny: v období najväčšieho územného rozmachu Rímskej ríše za cisára Traiana (98—117) Panóniu rozdelili na dve časti. Jej západná časť (Pannonia Superior) mala centrum v Carnunte a východná časť (Pannonia Inferior) zasa v Aquincu. Až za správnej reorganizácie impéria za cisára Diokleciána (284—305) sa Panónia rozčlenila na štyri samostatné administratívne celky, a to na Pannoniu Prima s centrom v Savarii (Szombathely v Maďarsku), Pannoniu Secunda s centrom v Sirmiu (Sremska Mitrovica v Chorvátsku), Valeriu s centrom v Pécsi v Maďarsku a Saviu s centrom v chorvátskom Sisaku.²⁰⁾

Rimania sa vo svojej politike k naddunajským Germánom riadili zásadou „Rozdeľuj a panuj“. Bola to osvedčená taktika založená na využívaní rozporov a záujmov medzi jednotlivými germánskymi kmeňmi, rozoštvávaní príslušníkov vládnych rodov a poskytovaní rôznych výhod jedným a znevýhodňovanie druhých. Bola to tiež taktika pravidelných poplatkov, ktorými si kupovali mier na svojich severných hraniciach. Ďalšou formou tejto taktiky bolo zriaďovanie závislých klientelských útvarov na barbarských územiach v susedstve limesu, akýchsi nárazníkových, pohraničných štátov závislých od Ríma. Použitím rôznych metód tejto taktiky eliminovali na začiatku 1. storočia mocnú Marobudovu ríšu v Čechách a na Morave a po roku 21 presídlili medzi riekou Moravu a Váh (inter flumina Marum et Cusum) germánske družiny, ktorým dosadili za kráľa kvádskeho veľmoža Vania. Tak pod priamou patronáciou Ríma vznikol na území dnešného Slovenska vôbec prvý z písomných prameňov známy štátny útvar, nazývaný vtedy Regnum Vannianum. Tento štátny útvar, prosperujúci najmä z obchodných stykov s rímskymi provinciami a zabezpečujúci diaľkový obchod medzi baltickým pobrežím a Stredozemím, vyvolal, pochopiteľne, nespokojnosť nielen príslušníkov jeho vlastnej rodiny, ktorí sa chceli podieľať na Vaniových príjmoch, ale aj závisť susedných kmeňov. Vanius začal na svojom území budovať opevnené sídla a spojil sa dokonca s Jazygmí, svojimi východnými susedmi, čo vyvolalo nevôľu Ríma. Dôsledkom tohto pre Vania nepriaznivého vývoja bolo sprisahanie jeho vlastných bratancov Vangia a Sida, ktorí sa s pomocou Hermundurov sami zmocnili vlády v kráľovstve. Všetkými opustený Vanius sa uchýlil so svojou najbližšou družinou do Panónie, kde mu Rimania v polovici 1. storočia veľkoryso udelili politický azyl.²¹⁾ Jadro Vaniovho kráľovstva sa rozprestieralo na juhozápadnom Slovensku, presnejšie v prírodných polohách Trnavskej sprásovej tabule, ako to dokazujú bohaté nálezky germánskych pohrebísk v Abraháme, Kostolnej pri Dunaji, Križovanoch a Sládkovičove.²²⁾

V súvislosti s obchodnou aktivitou rímskych kupcov a rímskeho vojska v strednom

²⁰K problematike obchodných stykov pozri ONDROUCH, V.: K hospodársko-kultúrnym..., c. š., s. 215—251. K administratívno-správnejmu členeniu Panónie: ŠTEFANOVIČOVÁ, T.: Najstaršie..., c. d., s. 210—212.

²¹DOBIÁŠ, J.: Dějiny..., c. d., s. 149—155.

²²KOLNÍK, T.: Römerzeitliche Gräberfelder in der Slowakei. Teil I. Archeologica Slovaca-fontes XIV. Bratislava 1980, s. 8—12.

Podunajsku sa musíme dotknúť aj problematiky ciest vedúcich z rímskej Panónie do Naddunajska. Frekvencia obchodnej výmeny tovarov po ich zaužívaných trasách bola takmer vždy predzvestou presunov vojsk v časoch vojny. Najdôležitejšou stredoeurópskou komunikáciou v týchto časoch bola (vynímajúc suchozemskú a vodnú dunajskú magistrálu) cesta spájajúca jadranské pobrežie s pobrežím Baltického mora. Podľa charakteristického prevážaného tovaru ju nazvali Jantárová cesta. Jej východiskom na pravom brehu Dunaja bolo spomínané Carnuntum, kde Rimania postavili už v prvých dekádiach 1. storočia drevozemný opevnený tábor (castrum). Ale keďže oproti táboru bol ľavý breh Dunaja málo schodný a ležal v inundačnom pásme rieky, je skôr isté, že skutočným východiskom cesty bolo devínske predmostie pri ústí Moravy do Dunaja. Odtiaľto suchozemská cesta sledovala ľavý breh Moravy a viedla po západných predhoriach Malých Karpát severným smerom. Jeden z jej nesporných pevných bodov určuje poloha rímskeho kastela v Stupave.²³⁾ Odtiaľ viedla hlavná trať cesty po ľavom brehu Moravy až k dnešnému Přerovu. Tu opustila údolie rieky, pokračovala ďalej proti toku Bečvy, aby severne od dnešných Hraníc na Morave prešla nízkym predelom Moravskej brány do Poodria a smerovala ďalej k pobrežiu Baltického mora.²⁴⁾ Východnejšia vetva Jantárovej cesty prechádzala bродom cez Dunaj v Bratislave a viedla po východných úbočiach Malých Karpát do povodia Váhu, kde sa pripájala k považskej vetve. Bratislavský brod sprostredkúval pravdepodobne obchodné aktivity aj východnejšie položenej rímskej stanici Gerulate (Rusovce) s Naddunajskom. Najdôležitejším východiskom Jantárovej cesty na dnešnom území Slovenska však bola staroveká Kelemantia (Iža pri Komárne), opevnené predmostie rímskeho tábora Brigetio na pravom brehu Dunaja. Pre zložité hydrografické pomery v jeho predpolí nemožno s istotou tvrdiť, či sa cesta pridržiavala Váhu alebo Nitry. Tá totiž svojím takmer presne severojužným tokom skracovala veľký oblúk, ktorým sa Váh predieral vonkajším oblúkom Karpát. Niet síce pochyb, že by v rímskom období nebolo osídlené aj údolie rieky Nitry a jej údolím by neviedla cesta, ale všetky dôvody hovoria pre to, že hlavná vetva tejto časti Jantárovej cesty viedla údolím Váhu. Predovšetkým je to argument, že údolie Nitry v jeho hornom povodí je slepé a cesta ním by musela prekonávať náročné a zalesnené horské rozvodnia tak smerom na Trenčín, do starovekého Laugaricia, ako aj do Turca. Z iných analógií je známe, že pre starovekých (ani stredovekých) obchodníkov nebola vždy najkratšia cesta zároveň najvýhodnejšia, lebo dlhšia cesta cez husto osídlené územie poskytovala väčšie príležitosti na uzatváranie obchodov medzi kupcami a usadeným obyvateľstvom. Pritom údolie Váhu bolo v tých časoch nielen husto osídlené, ale aj komunikačne exponované. Dokladom toho sú početné nálezy importovaných rímskych výrobkov najmä na jeho strednom i dolnom toku.²⁵⁾ Z toho teda vyplýva, že na brehoch Váhu v smere proti jeho toku od starovekej Kelemantie (Iža pri Komárne) po Laugaricio (staroveký Trenčín) by sa mali nachádzať aj ďalšie staroveké obchodné stanice, uvádzané v zemepise Klaudia Ptolemaia v polovici 2. storočia. Sú to: Singoné, Arsikua, Parienna, Setua, Asanka, Karrodun.²⁶⁾ Vzhľadom na intenzívne využívanie splavných riečnych tokov — a Váh takým nesporne bol od ústia

²³ONDROUCH, V.: Rímska stanica v Stupave a rímske stavebné stopy v Pajštúne. In: *Historica slovaca* I/II., 1940/41, s. 44—107. V podstate tu nejde o vojenský tábor (castellum), ale o opevnené sídlo, všetkým vtedajším komfortom vybaveného obydľia vojenského veliteľa.

²⁴DOBIÁŠ, J.: *Dějiny...*, c. d., s. 327—328.

²⁵ONDROUCH, V.: *Bohaté hroby z doby rímskej. Novšie nálezy*. Bratislava 1957. DOBIÁŠ, J.: *Dějiny...*, c. d., s. 327—328. NOVOTNÝ, B.: *Slovom a mečom*. Martin, Vydavateľstvo Matice slovenskej 1995, s. 23—24.

²⁶PRIKRYL, L. V.: *Leukaristos (Laugaricio) v diele Klaudia Ptolemaia*. In: *Zborník Laugaricio*. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1980, s. 27—35.

pri Komárne prinajmenej k Laugariciu — samovoľne evokuje myšlienku, že tieto obchodné stanice mohli byť obchodnými prístavmi na brehoch Váhu so vzdialenosťami, ktoré bolo možné dosiahnuť za deň na člnoch veslovaním proti prúdu. Podobne ako Váh splavňovali obchodníci zaiste aj Nitru, prinajmenej do priestoru dnešného mesta Nitra, a Hron až k Slovenskej bráne pri Kozárovciach. Práve pri Hrone dopísal cisár Marcus Aurelius prvú kapitolu svojich filozofických úvah Hovory k sebe na vojenskej výprave proti Kvádov v rokoch 173—174.²⁷⁾

Na území Slovenskej republiky je iba jeden zachovaný rímsky opevnený tábor hlavnej hranice. Je to tábor v Rusovciach (predtým Karlsburg, Oroszvár), starovekej Gerulate na pravom brehu Dunaja, dnes súčasť veľkej bratislavskej aglomerácie. Tábor bol známy už v 18. storočí, ale až podrobný archeologický výskum v posledných desaťročiach ho presne identifikoval a prinútil vydať bohaté archeologické nálezy. Výskum jednoznačne potvrdil, že je to staroveká Gerulata, opevnený tábor rímskeho vojska, známeho z dochovaných antických prameňov. Najstarší horizont archeologických nálezov z rímskeho obdobia je datovaný do druhej polovice 1. storočia, pričom Rimania obsadili Gerulatu najskôr niekedy za cisára Vespasiana (69—79). Vtedy rímski legionári na brehu Dunaja vybudovali prvý drevozemný tábor, ktorého stopy sa našli pri systematickom výskume v polohe Bergla. Po odstránení v stredoveku umelo navrhnutého kopca sa tu odkryli impozantné zvyšky rímskych múrov z viacerých stavebných etáp od 1. do 4. storočia. Niekedy za cisára Traiana (98—117) bola v Gerulate stacionovaná posádka rímskeho vojska, ktorá tu vybudovala trvalý opevnený kastel. Ten sa nachádzal v blízkosti staršieho drevozemného tábora, sčasti prekrytého súčasnou zástavbou. Ťažký úder Gerulate zasadili vojny, známe ako markomanské (166—180), ale skutočnou pohromou bol vpád Markomanov, Kvádov a Sarmatov v rokoch 259—260. Asi vtedy bol dobytý a zničený tábor i osada v jeho blízkosti a decimované bolo akiste aj obyvateľstvo. Posledná etapa stavebnej činnosti v Gerulate sa viaže na druhú polovicu 4. storočia, do čias cisára Valentiniana, keď postavili vojenskú pevnosť na Bergli. Bola to stavba s rozmermi 30 x 29 m s mohutným pevnostným vonkajším múrom, vnútornými piliermi a nárožiami lemujúcimi nádvorie so studňou. Do múrov a stavieb pevnosti zabudovali vo funkcii stavebných kvádov i fragmenty náhrobných stél, oltárov, reliéfnych dosiek a iných kamenných architektonických článkov. Tieto kamenné reliéfné články s výtvarnými dobovými výjavmi a textami podávajú jedinečné svedectvo o spôsobe života a svetonázore obyvateľov starovekej pevnosti a pri nej ležiacom sídle. Gerulata ako pohraničná pevnosť rímskeho vojska zanikla niekedy na rozhraní 4.—5. storočia v súvislosti s celkovým rozkladom a zánikom rímskeho limesu v strednom Podunajsku.²⁸⁾

Gerulata však napriek svojej mohutnej pevnostnej architektúre nebola tým bodom na rímskej hranici, ktorý by vzhľadom na svoju komunikačnú polohu zabezpečoval styk rímskych provincií s Naddunajskom. Ležala totiž oproti západnej časti Veľkého Žitného ostrova, cez ktorú vinou ťažko priechodného terénu nevedli významné komunikácie na sever. Jej význam bol preto najmä vojenský, ako jednej zo silných pevností na čiare hlavného rímskeho limesu, hoci nevylučujeme, že aj cez ňu sa realizoval obchod s Naddunajskom, i keď v ob-

²⁷⁾ „Napísané na území Kvádov pri Hrone.“ — ŠKOVIERA, D.: Slovensko..., c. d., s. 29. BORECKÝ, B.: Marcus Aurelius: Hovory k sobe (Myšlienky), s. 201—314. Antická próza, zv. IV.

²⁸⁾ ŠTEFANOVIČOVÁ, T. a kol.: Najstaršie..., c. d., s. 215—236. KRASKOVSKÁ, L.: Gerulata—Rusovce. Rímske pohrebisko I. Bratislava 1974. PICHLEROVA, M.: Gerulata—Rusovce. Rímske pohrebisko II. Bratislava 1981.

medzenom rozsahu.²⁹⁾

Pre styk rímskych provincií s Naddunajskom mali priam kľúčový význam dôležité komunikačné a strategické koridory vedúce od Dunaja na sever cez Devínsku a Bratislavskú bránu. Obe ležia západne od Gerulaty, ale na severnom brehu Dunaja, teda už na „barbarskom“ území, oproti hlavnému limesu. Strategický význam devínskeho skalného brala nad sútokom Moravy s Dunajom postrehli aj Rimania. Bolo v ich záujme kontrolovať tento bod hranice ako východiskové miesto hlavnej vetvy Jantárovej cesty k pobrežiu Baltického mora. A tak na tejto vyvýšenine vybudovali pevnostné vojenské predmostie. Iste nebudeme ďaleko od pravdy, že práve kdesi tu po prekročení Dunaja spočinula po prvýkrát dobyvateľská noha rímskeho legionára na slovenskej pôde. Stalo sa tak roku 6 pred Kr. počas Tiberiovej výpravy proti Marobudovi.³⁰⁾ Na skalnatom devínskom brale sa azda zo svojho opevneného hradu bránil aj kráľ Vanius pred svojimi súkmeňovcami, skôr ako požiadal o azyl na pôde impéria. Archeologické nálezy nám však potvrdili, že prvé murované stavby na hradnej vyvýšenine postavili stavebné oddiely rímskych légii cisára Antonina Pia (138—161) niekedy pred polovicou 2. storočia, ako to dokazuje nález kolkovanej tehly kohorty XVIII. VOL., ktorej posádka bola v neďalekom Carnunte.³¹⁾ Stavebná aktivita Rimanov pokračovala aj v ďalších storočiach susedstva rímskeho panstva v strednom Podunajsku. Dokazuje to približne 10 murovaných rímskych stavieb, ktoré odkryli archeológovia na devínskom hradnom kopci, čo samo osebe svedčí o strategickom význame tohto miesta pre obranné i útočné plány impéria. O stavebnej činnosti rímskych auxiliárnych oddielov svedčia nálezy tehál s kolkami X. a XIV. légie, ako aj súkromných tehliarskych dielní označených signatúrami OFARN a FIG.³²⁾

Nezastupiteľné miesto v dejinách rímskeho limesu na Slovensku má však územie dnešnej Bratislavy. Rimania si uvedomovali dôležitú strategickú polohu tohto predmostia na ľavom brehu Dunaja ako východiska ciest na Moravu i na Považie a nesporne sa tu hneď od svojej prítomnosti usilovali vojensky uchytiť. Bratislavské predmostie využili nielen ako vojenský bod, ale aj ako sídliskové stredisko pre obchodné styky s krajinami Naddunajska. V tomto zmysle treba súhlasiť s mienkou B. Novotného, ktorý Bratislave a blízkemu Devínu prisúdil poslanie „duchovného mesta“, spájajúceho kultúru Rímskej ríše s barbarskými krajinami, ako to „vari nebolo nikde v stredoeurópskom priestore“. ³³⁾ Pre Rimanov malo bratislavské predmostie mimoriadny vojensko-strategický význam, lebo pod hradným vrchom viedol v riečisku po skalnom prahu jeden z najdôležitejších brodov cez Dunaj v strednom Podunajsku. Aj keď sa hypotéza o rímskom pôvode monumentálnej architektúry pod Vodnou vežou na bývalej Vydrickej ulici nepotvrdila, ³⁴⁾ rímsku prítomnosť v priestore Bratislavy dokazuje množstvo nálezov rímskej hmotnej kultúry i architektonických článkov. Pritom určujúcim činiteľom formovania bratislavského predmostia v celom rímskom období boli vojensko-politické záujmy impéria vo vzťahu k Naddunajsku. V tomto prípade zohralo bratislavské predmostie rím-

²⁹⁾PÜSPÖKY NAGY, P.: Podunajské Biskupice, c. d., s. 22—24. Svedectvom rímskej obchodnej činnosti v tejto časti limesu by mohol byť aj nález náhrobného kameňa obchodníka a tlmočníka Q. Atilia z Boldogu pri Senci. Pozri KOLNÍK, T.: Rímsky nápis z Boldogu. In: Slovenská archeológia XXV., 1977, s. 481—500.

³⁰⁾DOBIÁŠ, J.: Dějiny..., c. d., s. 98—100.

³¹⁾NOVOTNÝ, B.: Slovom..., c. d., s. 126.

³²⁾Tamže. Tiež ŠTEFANOVIČOVÁ, T. a kol.: Najstaršie..., c. d., s. 242—250.

³³⁾NOVOTNÝ, B.: Slovom..., c. d., s. 125.

³⁴⁾BAXA, P.—FERRUS, V.—KLINČOKOVÁ, K.: Pokračovanie výskumu Vodnej veže v Bratislave. In: AVANS, Nitra 1990, s. 37—38.

skeho limesu dôležitú úlohu. Niet pochyb najmä o význame hradného kopca a jeho využití na vojenské účely, lebo z vojenského, orientačného a signalizačného hľadiska bol hradný kopec pre Rimanov dominantou. Preto neprekvapuje, že najmä v obdobiach napätých rímsko-germánskych vzťahov v čase markomanských vojen v 2. polovici 2. storočia a azda i v období Valentinianovej ofenzívy proti Kvádum v 4. storočí bola tu nepochybne stacionovaná trvalá rímska posádka. Napriek tomu, že sa rímska kamenná architektúra na hradnom kopci intaktne nezachovala, existenciu murovaných stavieb nám dokladá početný rímsky stavebný materiál sekundárne použitý napríklad pri výstavbe veľkomoravskej baziliky a kostola sv. Salvátora—Spasiteľa na východnom hradnom návrší, pozostávajúci z opracovaných kameňov, zlomkov kameňov s nápismi, architektonických článkov, fragmentov rímskych tehál a pod.³⁵⁾ Okrem murovaných stavieb, ktorých materiál neskôr sekundárne použili na novších stavbách, tu Rimania akiste postavili aj drevené stavby, tie však pohltila stredoveká zástavba.

Pokiaľ ide o vojenské zabezpečenie rímskych provincií na pravom brehu Dunaja, historiografia sa o problematike limesu na strednom Dunaji ujednotila v názore, že po nedobrych skúsenostiach s germánskymi kmeňmi v Naddunajsku, začali Rimania najneskôr od vlády cisára Traiana (98—117) s výstavbou vojenských opevnených bodov na severnom brehu Dunaja. Okrem spomenutého devínskeho predmestia na hradnej vyvýšenine postavili ich najmä v bratislavskom priestore. Na základe výskytu kolokovaných tehál XV. légie z Carnunta z rokov 107—114, ktoré sa našli v Bratislave, sa usudzuje, že v tomto čase tu postavili menšiu vojenskú stanicu, prípadne auxiliárny tábor typu kastela niekde v blízkosti Primaciálneho paláca.³⁶⁾ Vo všeobecnosti sa však akceptuje názor, že rímske vojenské detašované oddiely umiestnené v predpolí limesu nestavali až do markomanských vojen v 2. polovici 2. storočia mohutnejšie pevnostné oporné body najmä preto, aby neprovokovali Kvádov. Rimania svoju prítomnosť na severnom brehu Dunaja prezentovali výstavbou menších oporných bodov, skôr opevnených staníc s polyfunkčnými stavbami slúžiacimi na ochranu a pohodlie rímskych kupcov cestujúcich do barbarika. Posádky vojska v pohraničných staniaciach—táboroch boli zároveň oporou prorímskej klientely mnohých kvádskych kniežat a náčelníkov pred vlastnými súkmeňovcami.³⁷⁾

Výsledkom uvážlivej politiky Ríma voči Germánom do začiatku markomanských vojen v 2. polovici šesťdesiatych rokov 2. storočia bola aj existencia klientelského štátneho útvaru na území Kvádov, teda asi aj na Slovensku v čase vlády cisára Antonina Pia (138—161). Dokazujú to jeho mince nájsené v Carnunte a razené v rozpätí rokov 140—144. Sestericius má nápis Rex Quadis datus, teda Kráľ daný (dosadený) Kvádum. Aj vyobrazenie na reverze dokazuje dosadenie nového kráľa Kvádum mierovou cestou. Rímsky cisár, oblečený v tóge symbolizujúcej mierový život, vkladá novému kvádskemu panovníkovi do ruky kráľovský veniec. Pre posúdenie rímsko-kvádskych vzťahov tých čias je dôležitý výtvarne stvárnený výjav na reverze mince, keď kvádsky kráľ-vazal stojí na rovnakej úrovni ako rímsky cisár.³⁸⁾ Ale aj v tomto prípade platí, že výtvarné zobrazenie vzťahu dvoch vládarov sa nemuselo zhodovať s realitou.

³⁵ŠTEFANOVIČOVÁ, T.—FIALA, A.: Veľkomoravská bazilika, kostol sv. Salvátora a pohrebisko na Bratislavskom hrade. In: Sborník FFUK, Historica 18, Bratislava 1967, s. 151—216.

³⁶ŠTEFANOVIČOVÁ, T. a kol.: Najstaršie..., c.d., s. 240.

³⁷DOBIÁŠ, J.: Dějiny..., c.d., s. 175—176.

³⁸KOLNÍKOVÁ, E.: Význam rímskych mincí pre dejiny Slovenska v dobe rímskej ríše. In: Laugaricio (zborník). Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1980, s. 89—109. ONDROUCH, V.: Limes..., c. d., s. 6.

Druhý najvýznamnejší prechod cez Dunaj (po Devínskej a Bratislavskej bráne) bol pri Komárne. Rimania východne od Komárna na dnes už zaniknutom ramene Váhadunaja postavili tábor (castellum), ktorý bol dôležitým opevneným predmostím rímskeho legionárskeho tábora Brigetio (Ö-Szőny v Maďarsku) na pravom brehu Dunaja. Tento tábor, strategicky postavený na ľavom, severnom brehu Dunaja, kontroloval suchozemské, ale najmä riečne cesty vedúce na sever do Naddunajska, pričom zároveň plnil úlohu silnej opevnenej pevnosti rímskeho vojska. Zvyšky rímskeho kastela dnes pripomína už len nízka štvorcová vyvýšenina, ktorá nepatrne vyčnieva nad okolitou krajinou. Pozostatky priekop sa zachovali iba na jeho severnej strane. Kasteľ bol mohutne opevnenou pevnosťou na ploche vyše troch hektárov. Jej pôdorys mal tvar pravidelného štvorca so zaoblenými rohmi s vnútornými rozmermi 172 x 172 m a vonkajšími rozmermi 175 x 176 m. Ohraňoval ho až dva metre hrubý hradbový múr. Z vonkajšej strany bol spevnený hlineným násypom, ktorý súčasne vytváral ochodzu po celom obvode pevnosti. Pevnostný múr siahla do výšky najmenej 4 m a bol ukončený cimburím. Jeho súčasťou boli štyri dvojpríehodové brány a 20 veží, z toho osem medziveží, umiestnených po dvoch popri bránach a štyri rohové veže. Obranu pevnosti zabezpečovala aj sústava priekop a valov z vonkajšej strany pevnostného múru. Osou tábora boli hlavné cesty (via principalis a via decumana) spájajúce dve a dve protiľahlé brány a rozdeľujúce tábor na štyri rovnomerné časti.³⁹⁾ Archeologický výskum, ktorý na tejto rímskej lokalite prebiehal s prestávkami od začiatku tohto storočia, však jednoznačne preukázal, že jeho výstavba sa oproti doterajším predpokladom realizovala až v období markomanských vojen.⁴⁰⁾ Výstavba tábora v tomto období však nevylučuje existenciu jeho predchodcu, drevozemného tábora stojaceho na tom istom mieste a postaveného už na konci 1. storočia, čo archeologické nálezy aj potvrdzujú.⁴¹⁾

Naznačená genéza výstavby rímskeho tábora v Iži pri Komárne potvrdzuje, že markomanské vojny v rokoch 166—180 boli rozhodujúcim medzníkom vo vývoji rímskeho panstva v strednom Podunajsku. Názov týchto vojen, označovaných ako markomanské, sa v novovekej historiografii (aj slovenskej) zaužíval natoľko, že vytlačil z používania názov germánsko-sarmatské vojny, ktorý sa v antických prameňoch objavuje oveľa častejšie. Tieto dlhotrvajúce vojny boli obrovskou mocenskou a vojenskou konfrontáciou medzi Rimanmi a Germánmi (a ich ďalšími spojencami) na severnej hranici impéria od pobrežia Severného mora k pobrežiu Čierneho mora. Rimania boli nútení na tomto dlhom fronte odrážať útoky nepriateľa. Príčinou vojen bolo pravdepodobne sťahovanie iných germánskych kmeňov zo severu, ale aj politika Ríma, sledujúca podrobenie slobodných germánskych kmeňov sídliačich severne od limesu výstavbou opevnených predmostí na ich území. Germánov zasa, pochopiteľne, lákali bohaté rímske provincie sľubujúce bohatú vojnovú korisť. Markomani a Kvádi spolu s ďalšími spojencami, najmä Sarmatmi zaútočili roku 169 sústredenými silami na dunajskú hranicu, prelomili ju, pevnosti vyvrátili a spustošiac rímske provincie vpadli do Talianska. Oblahli dokonca Aquileju, metropolu severného Talianska a vychodiskový bod Jantárovej cesty, čo donútilo spolicisárov Marka Aurelia (161—180) a Lucia Vera (161—169) vypraviť sa osobne na severné bojisko. Rimanom trvalo takmer dva roky, kým Germánov zatlačili späť za Dunaj.

³⁹ŽUNDÁLEK, I.: Dejiny bádania rímskeho kamenného kastela v Iži—Leányvári. In: Ochrana pamiatok a prírody v Západoslovenskom kraji, č. 4/1990, s. 8—16.

⁴⁰KUZMOVÁ, K.—RAJTÁR, J.: Anfänge des Römerlagers in Iža. In: Archeologické rozhledy, 38, 1986, s. 328—337.

⁴¹SVOBODA, B.: K dějinám římského kastela na Leányváru u Iže, okres Komárno. In: Slovenská archeológia, 10, 1962, č. 2, s. 397—424.

Tým sa však vojna neskončila, s krátkymi prestávkami trvala až do roku 180, keď zomrel cisár Marcus Aurelius. Na trón nastúpil jeho syn Commodus (180—192), ktorý s Germánmi uzavrel mier. Rozhodujúca úloha pripadla v markomanských vojnách kmeňu Kvádov, sídliačich na našom území. Preto hlavné údery rímskych expedičných zborov smerovali proti nim. Tiež je príznačné, že rozhodujúce vojenské stretnutia sa odohrávali práve na území juhozápadného Slovenska. Počas týchto vojenských výprav proti Kvádum Rimanovia viackrát operovali na našom území, čo našlo aj primeranú odozvu v antických prameňoch.⁴²⁾

Pozoruhodným svedectvom ťažkých bojov Rimanov s Kvádmi je aj legenda zapísaná Diom Cassiom o zázračnom blesku a zázračnom daždi, ktorý zachránil rímske vojsko pred zdruvujúcou porážkou od Kvádov. „Zázrak“ sa udial kdesi na juhozápadnom Slovensku, asi v lesnatom teréne Pohronia.⁴³⁾ V tejto súvislosti treba uviesť, že rakúski archeológovia pri výskume Carnunta našli v polohe Pfaffenberg viacero obetných oltárov zasvätených najvyššiemu božstvu počasia a blesku Jupiterovi Optimovi Maximovi. Opačujúci sa dátum jeho svätenia (11. jún) by mohol pripomínať onen „zázrak“, ktorý sa udial roku 172 v krajine Kvádov.⁴⁴⁾

Operačný rádius rímskych légii v čase markomanských vojen na nepriateľskom území bol skutočne obdivuhodný, lebo neznámy terén, nepriateľské obyvateľstvo a vojsko Kvádov, ako aj hornatý a zalesnený terén Slovenska, predstavoval nevítané prekážky. Rimanovia to však dokázali. Najpresvedčivejším svedectvom vysokej organizačnej a vojenskej spôsobilosti rímskeho vojska je nápis na skale Trenčianskeho hradu, najsevernejšie položené epigrafickej pamiatke vojenského významu z rímskeho obdobia v strednej Európe. Nápis známy už v 16. storočí prešiel vo vedeckom zhodnocovaní niekoľkými vývojovými etapami. Autenticnosť a originalitu nápisu z rokov 179—180 definitívne potvrdil nález textového kamenného podstavca sochy, nájdený v základoch byzantskej pevnosti v alžírskych Zane, starovekej Diane Veteranorum v päťdesiatych rokoch nášho storočia. Nápis na podstavci obsahuje stručný životopis a úspešnú vojenskú a občiansku kariéru Marka Valeria Maximiana, ktorý velil špeciálnym oddielom II. Pomocnej légie, zimujúcim v Laugariciu. Potvrdilo sa, že Victoria Trenčianskeho nápisu zaznamenala víťazstvo Rimanov hlboko v nepriateľskej krajine, kde na území dnešného Trenčína, ktorý sa týmto nálezom definitívne stotožnil s osadou Laugaricio a s Ptolemaiovým Leukaristom, zriadil legát II. Pomocnej légie z Aquinca M. V. Maximianus v rokoch 179—180 zimný tábor pre 855 príslušníkov rímskeho vojska. Nápis v preklade znie: „Na počtu víťazstva a vojska, ktoré sídlilo v Laugariciu, v počte 855 vojakov II. légie, dal zhotoviť M. V. Maximianus, legát II. Pomocnej légie.“⁴⁵⁾ Staroveké Laugaricio sa nepodarilo doteraz archeologicky identifikovať. V tomto prípade však treba rozlišovať medzi pôvodnou osadou, či opevneným alebo obchodným sídlom domáceho obyvateľstva s názvom Laugaricio a vlastným účelovo postaveným opevneným zimným táborom rímskeho vojska, ktorý Rimanovia zriedkakedy situovali do osídleného priestoru domáceho obyvateľstva. Všeobecne sa však prijíma názor, že zimný tábor ležal kdesi v blízkosti nápisu na

⁴²⁾K zložitej vojensko-politickej problematike markomanských vojen pozri: DOBIÁŠ, J.: *Dějiny...*, c. d., s. 194—272. OLIVA, P.: *Pannonie a počátky krize římského impéria*. Praha 1973. HOŠEK, R.—MAREK, V.: *Řím Marka Aurelia*. Praha, Mladá fronta 1990.

⁴³⁾ŠKOVIERA, P.: *Slovensko...*, c. d., s. 25—27. DOBIÁŠ, J.: *Dějiny...*, c. d., s. 207—208.

⁴⁴⁾JOBST, W.: 11. Juni 172 n. Ch. Der Blitz und Regenwunders im Quadenlande. Sitzungsberichte n. 335, Wien 1978.

⁴⁵⁾NEŠPOROVÁ, T.: Najstaršie osídlenie Trenčína. In: *Trenčín. Vlastivedná monografia I*. Bratislava, Vydavateľstvo Alfa 1993, s. 40—44. Bibliografia k nápisu: SZÁSZOVÁ, H.: *Rímsky nápis na Trenčianskej hradnej skale*. Trenčín, Krajská knižnica v Trenčíne 1979.

hradnej skale, asi v priestore historického jadra stredovekého Trenčína.⁴⁶⁾

V posledných rokoch sa pomocou leteckej prospekcie podarilo objaviť viacero dočasných rímskych poľných táborov z čias najsôr markomanských vojen, aké používalo rímske vojsko počas vojenských ťažení na nepriateľskom území. Neďaleko Iže pri Komárne sa podarilo lokalizovať až päť takých táborov. Ďalšie sa objavili na terase nad starým ústím rieky Žitavy pri Radvani nad Dunajom. Tábor sa podarilo identifikovať aj pri Mužli (západne od Stúrova). Na základe leteckej prospekcie možno ďalšie poľné rímske tábory predpokladať v Jatove, vo Veľkom Kýri, v Nemčiňanoch, ale aj v Záhorskej Vsi a Suchohrade pri rieke Morave (Záhorie). Poľné tábory mali spravidla obdĺžnikový pôdorys s dĺžkou 130 až 330 m a šírkou 90 až 200 m. Ohraničovali tak plochy jeden až do 6,5 ha, ktoré chránili priekopy široké 2,5 m a hlboké takmer 2 m. Zatiaľ sa stopy po stavbách vnútri táborov, ani valoch a palisádach neobjavili.⁴⁷⁾

Po smrti cisára Marka Aurelia 17. marca 180 nastúpil na trón jeho syn Commodus. Rozbehnutá mašinéria rímskeho vojska uštedrila ešte zo zotrvačnosti Kvádum a Markomanom vzápätí po jeho nastúpení zdruvujúcu porážku,⁴⁸⁾ po ktorej sa obrátili na Rím s pokornou žiadosťou o uzavretie mieru. Cisár Commodus ich žiadosť akceptoval a uzavrel s Germánmi, a teda i s Kvádmi roku 180 mier. Napriek súzvučným mienkam antických historikov, ktorí mier odmietali a pripísali ho mladíckej nerozvážnosti Commmoda,⁴⁹⁾ vojenská situácia na celej dunajskej hranici bola pre Rimanov neúnosná. Hoci ich zbrane víťazili a dobyli podstatnú časť slovenského Naddunajska, Rimania si uvedomovali, poznajúc situáciu na okupovanom území, že vyčerpaní dlhoročnými vojnami s germánskymi kmeňmi už nemajú dostatok síl na posunutie hraníc na sever. Spôsobilo by to dlhodobé problémy spojené s pacifikovaním dobytého územia a s jeho následným začlenením do štátneho organizmu ríše. Znamenalo by to ďalšie vypätie síl, postavenie nových légii, čo by neostalo bez odozvy v iných častiach obrovského impéria. Nakoniec z vojenského hľadiska by posunutie limesu povedzme na juhozápadnom Slovensku bolo veľmi riskantným podujatím. Novovytvárané hranice sa tu nemohli oprieť o väčší riečny tok, ani o hrebene pohorí, vedúce rovnobežným smerom. Boli by museli (keď Trenčín vezmeme ako severný bod limesu) vybudovať podobnú hranicu ako vo vlastnej Germánii od rieky Rýn k Dunaju. Túto hranicu, známu ako dolnogermánsky a hornogermánsky limes, tvorila súvislá čiara pevnostných stavieb a pohraničného múra v pahorkatinovom kraji v dĺžke niekoľko sto kilometrov. Vybudovanie podobnej hranice od moravsko-slovenského pomedzia naprieč údoliami Váhu, Nitry, Hrona a nakoniec cez Štiavnické vrchy, prípadne Slovenské rudohorie bolo už nad sily i možnosti svetovládneho impéria. Pritom z hospodárskeho hľadiska nebolo toto územie až také lákavé, azda okrem železa a drahých kovov, ktoré na strednom Slovensku evidentne dobývali Kotíni.⁵⁰⁾

Commodov mier z roku 180 ťažko doľahol najmä na Kvádov, ktorí okrem toho, že museli vydať všetkých zajatcov, boli povinní odvádzať Rimanom každoročne nemalé

⁴⁶KOLNÍK, T.: Novšie archeologické nálezy k pobytu Rimanov na Slovensku. In: Laugaricio (zborník), c. d., s. 37—73.

⁴⁷RAJTÁR, J.: Limes Romanus a rímske opevnenia na Slovensku. In: Pamiatky a múzeá, č. 3/1996, s. 19—20.

⁴⁸DOBIÁŠ, J.: *Expeditio Germanica secunda et tertia*. In: „Českou minulostí“. Práce věnované prof. Karlovy university V. Novotnému jeho žáky k 60. narozeninám. Praha 1929, s. 25—26.

⁴⁹ŠKOVIERA, D.: Slovensko..., c. d., s. 31.

⁵⁰Tamže, s. 21, „Kotíni ťažia aj železo, aby ich hanba bola ešte väčšia.“

kontingenty obilia a bojaschopných mužov. Mierová zmluva však aj pre Rimanov obsahovala tvrdú podmienku, ktorá definitívne zmarila ich expanzívne a provinciálne záujmy severným smerom. Podľa nej museli vyprázdniť vojensky dobyté oblasti Naddunajska, čo v skutočnosti znamenalo, že okrem bezpečnostného pásma pri ľavom brehu dunajského toku v šírke približne 7,5 km (38 stádií) museli opustiť všetky tábory postavené na území Kvádov a stiahnuť vojenské sily severne od bezpečnostnej dunajskej zóny. Toto neširoké bezpečnostné pásmo malo pre Rimanov výsostne vojensko-strategický význam, lebo ich čiastočne chránilo pred nečakanými útokmi a prepadmi na pevnosti limesu. Markomani a Kvádi mali povolené kmeňové zhromaždenia len raz do mesiaca a vždy na tých istých miestach, no v prítomnosti rímskeho zmocnenca.⁵¹⁾ Toto ustanovenie, hoci malo skôr formálny charakter, umožňovalo rímskym úradníkom trvalý pobyt v Naddunajsku, čo určite neostalo bez rímskej stavebnej aktivity zodpovedajúcej diplomatickému poslaniu zmocnencov. Archeologický výskum nesporný dôkaz existencie takej stavby na našom území doteraz nepotvrdil, možno ju len predpokladať.

* * *

Po uzavretí mieru medzi Rimanmi a Germánmi nastal na dunajskej hranici relatívny pokoj, narušaný len obmedzenými vojenskými potýčkami, ktoré neprerástli do dlhšie trvajúcej vojny. Rimania obnovili klientelský pomer ku germánskym kmeňom tak, že si od nich kupovali za dary a nemalé peniaze „ochranu“ svojich vlastných hraníc. Príslušníkov mnohých kmeňov, medzi nimi aj keltských Kotínov⁵²⁾ prijali na svoje územie a prideliť im pôdu, na ktorej hospodárili. A poučení trpkými skúsenosťami z markomanských vojen nezabúdali na vlastnú obranu. Ešte cisár Commodus vzápätí po uzavretí mieru posilnil nielen základné tábory limesu, ale začal stavať nové, menšie pevnosti, nazývané burgus, ktoré zahusťovali líniu pevnostných stavieb a zariadení medzi vojenskými táborami. Ich poslaním bolo znepriechodniť a hermeticky uzavrieť hranice pred nečakanými lúpeživými vpádmi nepriateľa. V priebehu 4. storočia sa stavebná aktivita Rimanov prejavila aj v predpolí limesu na ľavom brehu Dunaja. V tomto období sa zosilnili staršie rímske opevnenia, najmä na Devíne, Bratislave a Iži pri Komárne. Hlbšie v kvádskom zázemí postavili stanice v Cíferi—Páci pri Trnave a vo Veľkom Kýri pri Nitre.⁵³⁾ Budovanie pevností na kvádskom území a víťazné faženie cisára Valentíniana (364—375) bolo však posledným vzápätím Rímskej ríše v strednom Podunajsku. Limes Romanus definitívne zanikol v poslednom desaťročí 4. storočia, keď barbarské kmene prelomili opevnenú hranicu a bez zábran plienili rímske provincie na pravom brehu Dunaja.⁵⁴⁾

⁵¹⁾ DOBIÁŠ, J.: Dějiny..., c. d., s. 217. PELIKÁN, O.: Slovensko..., c. d., s. 201—202.

⁵²⁾ DOBIÁŠ, J.: Dějiny..., c. d., s. 221. Kotínov usadili v Srieime v dnešnom Slavónsku.

⁵³⁾ KOLNÍK, T.: Novšie..., c. š., s. 37—67.

⁵⁴⁾ VALACHOVIČ, P.: Hospodárske..., c. š., s. 381—392. Sociálne problémy miest v Panánii vo 4.—5. storočí. In: Historický časopis, 30, 1982, 3, s. 381—392.

B. KLEIN: MILITÄRISCH-GEOGRAPHISCHE ASPEKTE DER RÖMISCHEN VERTEIDIGUNG AN DER MITTLEREN DONAU IM 1.—4. JH.

Die Studie faßt die Ergebnisse der historischen und archäologischen Erforschung der Grenze Limes Romanus an der mittleren Donau in der Zeit des 1.—4. Jh. zusammen. Die Römer nutzen den Strom der Donau und ihren Überschwemmungskegel in der Südslowakei zum Aufbau einer gut befestigten Grenze aus, die die Welt der antiken Kultur von den Gebieten des „Barbarikums“ trennte. Der Limit selbst wurde durch ein System von Grundlagern der Legionen dargestellt (Carnuntum, Brigetio, Aquincum), mit weiteren Festungen ergänzt, von denen Gerulata—Rusovce das einzige Lager der Limitgrenze ist, auf dem Gebiet der Slowakei gelegen. Die Römer bauten im Laufe des 1.—4. Jh. befestigte Brückenköpfe, Lager ihres Heeres auch am linken Ufer der Donau in Devín, Stupava, Bratislava und Iža bei Komárno. Im 4. Jh. kamen dazu weitere römische Lager in Cífer—Pác und Veľký Kýr. Zum Ende der Markomannenkriege (166—180) drangen die Römer tief in das Quadengebiet und hinterließen in Trenčín—Laugaricio ein einzigartiges epigraphisches Denkmal, das M. V. Maximianus herstellen ließ. In den letzten Jahren gelang es dank der Flugprospektion, weitere Lager des römischen Heeres aus dieser Zeit bei Iža bei Komárno, Radvaň an der Donau, Mužla und anderswo erforschen.

Der Verfasser analysiert in dieser Studie vor allem militärische und geographische Faktoren des mittleren Donaulandes, die den Römern eine effektive Verteidigung ihrer Provinzen gegen die Angriffe von germanischen Stämmen ermöglichten. Die große Insel Žitný ostrov spielte in diesem Falle die Aufgabe einer Grenz-pufferzone. Die Übergänge über die Donau befestigten die Römer gut, dessen Beweis römische Denkmäler sind, die in Devín, Bratislava und Iža bei Komárno gefunden wurden. Im Zusammenhang mit der militärischen Sicherstellung der Grenze widmet der Autor auch gewissen gesellschaftlichen und ökonomischen Zusammenhängen die Aufmerksamkeit, wie z. B. der Entstehung von zivilen Siedlungen und Städten, mit der Anwesenheit von Römern an der mittleren Donau verbunden.

POHYB VÝCHODNÉHO FRONTU (AUGUST 1914—MÁJ 1915) A JEHO DOSAH A OHLAS NA SLOVENSKU

MARIÁN HRONSKÝ

HRONSKÝ, M.: Move of the Eastern Front (August 1914—May 1915) and Its Impact and Response in Slovakia. *Vojenská história*, 1, 1, 1997, pp 23–32, Bratislava.

Study deals with events in the Eastern Front during the World War I. This problemacy has been elaborated in the Slovak historiography only marginally until now. The author of the contribution in the 1st part observes the Eastern front movement from August 1914 in all its complexity. In the 2nd part, especially on the base of the period print, notices response and the impact of these military events in Slovakia. He follows several directions, through which the Slovak society perceived the development of the front battles. It continues the battle deployment and official evaluation of the Slovak soldiers of V. and VI. Corps sacrifice, who fought during this period within 1. and 4. Army. The author does not omit the Russian soldiers' behaviour in the occupied Slovak territory and provides also plastic picture of its military destruction.

Military History. Slovakia, World War I (August 1914—May 1915) move of the Eastern Front and Its Impact on Slovakia.

Na konci júlovej krízy roku 1914 sa dostali k slovu vojaci — začala sa „Veľká vojna“. Na začiatku konfliktu nikto nemohol vedieť, ako sa skončí, no už niekoľko dní po vypovedaní vojny Srbsku bolo jasné, že sa premenila na svetový konflikt. V nasledujúcich štyroch rokoch sa stala podmieňujúcim a určujúcim faktorom celoeurópskeho i celosvetového diania. Pritom najzjavnejším ukazovateľom vojnového súperenia dvoch nepriateľských zoskupení — ústredných mocností a Dohody — boli výsledky priamych bojových stretnutí, čiže pohyb, prípadne ustrnutie frontov.

Výraznejšie a zároveň dramatickejšie sa to prejavovalo v prvom období vojny, keď sa viedla ešte z nahromadených zásob: jednotlivé armády nepriateľských blokov sa usilovali realizovať strategické plány a zvlášť ústredné mocnosti na čele s Nemeckom sa usilovali rozhodnúť o víťazstve bleskovými údermi. No po počiatočnom období manévrovania, ktoré sa skončilo v posledných mesiacoch roku 1914, nastalo vyčerpávajúce obdobie pozičnej, zákopovej vojny, ktorá svojimi hrôzami a množstvom ľudských obetí prekonala všetko, čo ľudstvo v dejinách vojnových stretnutí zažilo. Predpoklady na krátku vojnu sa ukázali nereálne a vojna začala nadobúdať zdĺhavý charakter.

Na rozdiel od západného frontu (kde sa už v priebehu roka 1914 prešlo od manévrového k pozičnému spôsobu vedenia bojovej činnosti a roku 1915 sa velenie vojsk Francúzska a Anglicka rozhodlo prejsť do strategickej obrany s cieľom získať čas na rozvinutie vojnovéj výroby a na prípravu záloh) vojna na východe nikdy nedosiahla takú vyhranenosť zákopovej vojny ako na západe. Systém zákopov sa tu najmä zo začiatku opieral viac o toky riek a konfiguráciu terénu. Tak isto nebol všade vybudovaný do hĺbky a jeho obsadenie vojskami nebolo také rovnomerné a intenzívne ako na západe. Bolo to dané predovšetkým ďaleko menšou hustotou súperiácií armád vzhľadom k dĺžke frontovej čiary. Svoj vplyv mali aj menšie civilizačné zásahy do krajiny — redšia sieť železníc a ciest, nižšia hustota osídlenia a pod. Aj z týchto dôvodov bolo na východe ľahšie prelomiť front a po prielome sa ľahšie manévrovalo. Išlo výhradne o pešie presuny s výnimkou pomocných, obvykle obchvatných presunov jazdeckých útvarov. Nedostatočná hustota železníc, najmä na ruskej strane, sťažovala rýchle sústredenie záloh. Napokon nevelké možnosti na obchvatné operácie a schopnosti obrancov vyrovnáť prevahu síl útočníka spôsobili, že obrana nad útokom prevážila. A tak ku zákopovej vojne sa

prešlo aj na východnom fronte, a to viac-menej z tých istých dôvodov ako na západe. V situácii, keď neexistovali prostriedky na bezpečné presuny vojsk do hĺbky nepriateľského tyla, vojna sa zmenila na nezmyselný bitúnok. Celé štyri roky jej trvania sa márne hľadali prostriedky na operačný prielom, ktorý by sa dal strategicky využiť.¹⁾

Na východe sa najskôr rozohoreli boje vo Východnom Prusku a v Haliči. Vo Východnom Prusku sa nachádzala 8. nemecká armáda pod velením generála Prittwitza s úlohou zadržať ruský útok do prísunu nemeckých vojsk z Francúzska a podporiť útok rakúsko-uhorskej armády v Haliči. Proti nej stál Severozápadný front pod velením generála Žilinského s dvoma armádami: 1. ruskou armádou generála Rennenkampfa na Nemene a 2. ruskou armádou generála Samsonova na Narve. Ruské najvyššie velenie sa rozhodlo pre predčasnú ofenzívu (hoci vojská ešte neboli sústredené), aby čo najviac odľahčili brániacim sa francúzskym vojskám na západe. Podľa rozkazu generála Žilinského z 13. augusta 1914 mali ruské vojská odrezať nemecké sily od Kráľovca (Kaliningrad) a zaútočiť na Vislu. Na základe toho začala 17. augusta 1. armáda postupovať severne od Mazurských jazier a 2. armáda južne od nich. 8. nemecká armáda generála Prittwitza sa najskôr postavila proti 1. ruskej armáde, ale po boji pri Gumbinnene (19.—28. augusta) bola nútená s ťažkými stratami ustúpiť, najmä keď 2. ruská armáda začala ohrozovať jej pravý bok. Ešte 22. augusta generála Prittwitza odvolali a na jeho miesto prišiel generál P. Hindenburg s generálom E. Ludendorffom ako náčelníkom štábu. Zároveň sa začal presun dvoch peších zborov a jednej jazdeckej divízie z francúzskeho frontu. Tieto sily však dorazili do Východného Pruska až začiatkom septembra 1914.²⁾

Keď Hindenburg sústredil svoje zoskupenia, rozhodol sa zaútočiť podľa Ludendorffovho plánu najskôr na 2. ruskú armádu generála A. V. Samsonova, ktorá bojovala odtrhnuto od 1. ruskej armády. Podarilo sa mu ju v bojoch pri Tannenbergu (23.—31. augusta) obklúčiť a zničiť. Takto nekoordinovaná činnosť oboch ruských armád (svoju úlohu zohralo aj odpočúvanie nešifrovaných ruských rádiových depeší i fakt, že nemecký generálny štáb podrobne poznal plán obidvoch ruských armád dávno pred vojnou) umožnila Hindenburgovi poraziť a zatlačiť aj 1. ruskú armádu na sever od Mazurských jazier. Stalo sa tak medzi 5.—15. septembrom, keď zasiahli do bojov aj nemecké posily prisunuté z Francúzska.³⁾ Tieto víťazstvá slabšej 8. nemeckej armády nad početne silnejším, ale rozdeleným ruským vojskom, založili nacionalistický kult Hindenburgovej a Ludendorffovej osobnosti, ktorý zohral vo vojnovnej i povojnovej politike Nemecka významnú úlohu.

Na haličskom úseku východného frontu boli ruské vojská podstatne úspešnejšie. Veleniteľstvu Juhozápadného frontu podliehala (od severu k juhu) 4., 5., 3. a 8. armáda — spolu 31 peších, 10 jazdeckých divízií a 1412 diel. Rakúsko-uhorské velenie proti nim postavilo (opäť od severu k juhu) 1., 4. a 3. armádu s Kövesovou armádnou skupinou, ktorá patrila k neúplnej 2. armáde. Na severe sem bol ešte začlenený nemecký Woyrschov zbor Landwehru, a tak spolu celé zoskupenie tvorilo 36 peších a 12 jazdeckých divízií a 2032 diel.

Úmyslom rakúsko-uhorského velenia, ktoré sa rozhodlo zaútočiť prvé, bolo prekvapiť ešte nesústredené ruské sily, čo podporila aj žiadosť nemeckého velenia o urýchlenie operácií po bitke pri Gumbinnene. Tak isto Francúzi žiadali ruské velenie o urýchlenie

¹KŘÍŽEK, J. a kol.: První světová válka. Praha 1968, s. 81 a 86—87; KOLLÁR, P. a kol.: Dejiny vojen a vojenského umenia. Praha 1989, s. 60—61.

²První světová válka, c. d., s. 83—84.

³Podrobnejšie pozri Istorija pervoj mirovoj vojny 1914—1918. Tom I. Moskva 1975, s. 316—327. Tiež HEŘTOVÁ, I.: Zákopová válka. Praha 1983, s. 34—74.

akcií, a tak obidve strany začínali boje na žiadosť svojich spojencov s nedostatočne pripravenými armádami. Rusi postupovali so 4. armádou generála Salza a 5. armádou generála Plevého zo severu a s 3. a 8. armádou z východu sústredene na Przemysl a Lvov. Rakúsko-uhorské vojská sa usilovali čeliť obidvom prúdom, čo sa 1. armáde generála Dankla a 4. armáde generála Auffenberga spočiatku i darilo, no koncom augusta ich odpor ochabol. Na južnom krídle utrpela 3. rakúsko-uhorská armáda generála Brudermana a Kövesova skupina porážku a museli ustúpiť. Po prisunutí 2. armády generála Böhma—Ermolliho zo srbského frontu sa ešte rakúske velenie pokúsilo zaútočiť v priestore Lvova, ale bezvýsledne. Ruské vojská posilnené 9. armádou (generál P. A. Leščickij) začali z varšavského smeru ohrozovať tylo rakúsko-uhorských armád pri Lvove. Zároveň 5. ruská armáda začala obchvacovať 4. rakúsko-uhorskú armádu. Preto 11. septembra nariadilo rakúske velenie všestranný ústup za Dunajec a ruské vojská 15. septembra obklúčili Przemysl.⁴⁾ Straty rakúsko-uhorských vojsk boli veľké: 250 000 padlých a ranených a do 100 000 zajatých. Ruské straty boli 190 000 padlých a 40 000 zajatých.⁵⁾ Medzi Rakúsko-Uhorskom a Nemeckom vzniklo po porážke v haličskej bitke vážne napätie. Rakúsko-uhorská strana obviňovala Nemcov zo zrady spoločných záujmov, predovšetkým z toho, že po víťazných bojoch vo Východnom Prusku neurobili nič v prospech ustupujúcich rakúskych armád a namiesto toho prenasledovali zvyšky ruských vojsk. Po ťažkej porážke v Haliči sa habsburská monarchia dostala do nezávideniahodného postavenia akejsi pomocnej sily, ktorú museli čoraz viac podopierať nemecké odieľy.

Dňa 18. septembra 1914 sa nemecké velenie s rakúskym dohodlo na spoločnej ofenzíve v južnom Poľsku. Nemci sformovali 9. armádu generála Beneckendorffa, ktorá 28. septembra zaútočila z priestoru Katovice – Bytom smerom na Ivangorod (Deblin) a južné opevnenie Varšavy. Súčasne prešli do ofenzívy i vojská 1., 4., 3. a 2. rakúsko-uhorskej armády v Haliči. 3. armáde sa dokonca podarilo zatlačiť Rusov od Przemysla, ale v tom čase už zaútočili aj vojská 4. a 2. ruskej armády medzi Varšavou a ústím Sanu proti nemeckým kolónam zo Sliezska. Z nasledujúcich bojov sa vyvinula tzv. varšavsko-ivangorodská operácia, v ktorej boli Nemci prinútení ustúpiť späť do Sliezska. Po ruskom útoku v Haliči ustúpili rakúsko-uhorské jednotky znovu až ku Karpatom a Przemysl bol znovu obklúčený.⁶⁾

Už v priebehu bojov, ktoré sa odohrávali v októbri 1914, nemecké hlavné velenie zmenilo názor na vedenie bojov na východnom fronte i predstavu, že ide o vedľajšie bojisko. Keď sa potom na západe zákopová vojna stabilizovala, Nemci preniesli ťažisko vojny na východný front a presunuli sem zo západného frontu 8 peších a 6 jazdeckých divízií a zbory Landsturm a Landwehru. Generál P. Hindenburg bol 11. novembra vymenovaný za hlavného veliteľa všetkých nemeckých vojsk na východe. Už pod jeho hlavným velením prelomila 11. novembra posilnená a novo organizovaná 9. armáda v priestore medzi Poznaňou a Toruňom severné krídlo ruského Juhozápadného frontu a zatlačila ho na juh k Lodži. V tejto tzv. lodžskej operácii sa 17. novembra rozohreli najprudšie boje, ale Nemcom sa nepodaril obchvat ruských vojsk. Boje na línii východne od Lodže utíchli až v polovici decembra, keď sa obojstranne vyčerpané armády zakopa-

⁴HRONSKÝ, M.: Slovensko pri zrode Československa. Bratislava 1967, s. 26—27.

⁵Podľa Istorija pervoj..., c. d., s. 352 straty rakúsko-uhorskej armády sa pohybovali okolo 400 000 mužov (vrátane 100 000 zajatcov). Ruské vojská stratili 230 000 vojakov. Conrad von Hötzendorf vo svojich pamätiach uvádza, že v dôsledku haličskej porážky stav niektorých rakúsko-uhorských plukov klesol pod 1400, 800, ba dokonca i na 400 mužov. (HÖTZENDORF, Conrad von: Aus meiner Dienstzeit 1906—1918. Band 4. Wien 1923, s. 903).

⁶První světová válka, c. d., s. 85—86.

li. Sústredenie ruských síl pri Lodži využilo rakúsko-uhorské velenie. Rakúsko-uhorské vojská zatlačili ruské jednotky, ktoré prenikali ku Krakovu a medzi 15.—17. decembrom ich pri Limanovej (východne od Krakova) porazili. Tým sa rakúsko-uhorskému veleniu podarilo posunúť líniu frontu v Haliči k Dunajcu a v južnom Poľsku na čiaru riek Pilica – Nida. Aj tu sa začali armády zakopávať, a tak sa aj na východnom fronte prešlo k istej forme zákopovej vojny. Na prelome rokov 1914—1915 sa čiara dotyku tiahla od Kurského zálivu pozdĺž východného Pruska, západne od Varšavy, východne od Lodže a odtiaľ na juh pozdĺž severného úpätia Karpát, južne od Lupkovského a Duklianskeho priesmyku až k rumunským hraniciam.⁷⁾

Bojovej činnosti ruských, rakúsko-uhorských i nemeckých vojsk v Karpatoch na prelome rokov 1914—1915 sa podrobnejšie venuje niekoľko odborných-historických štúdií.⁸⁾ My sa obmedzíme na základné konštatovanie, že od konca septembra 1914, keď sa ruské vojská objavili v predhorí Karpát, visela nad Rakúsko-Uhorskom hrozba ich vpádu do Karpatskej kotliny. Do mája 1915 jednotky 8. armády generála A. Brusilova dva razy prenikli na územie Slovenska a obsadili vyše sto obcí v Šarišskej župe a aj severo-východný kút Zemplínskej župy. Treba však dodať, že na druhom vpáde sa zúčastnili aj jednotky 3. armády generála Radka Dimitrijeva. Zimné boje v ťažkom horskom teréne si vyžiadali obrovské obete. V horách vlastne každý úsek frontu predstavoval špecifické, osobitné vojnové územie, v ktorom bol každý presun mimoriadne náročný. Čiara dotyku sa pod tlakom bojovej aktivity jednej alebo druhej strany pružne menila, a tak tento spôsob boja v Karpatoch rakúski dôstojníci priliehavo nazvali „Gumi-krieg“ (gumová vojna).

Celý karpatský front sa znovu dal do pohybu až ku koncu januára 1915. Vyvolala ho tvrdošijná viera nemeckého a rakúskeho velenia v možnosť veľkých obchvatných operácií. Preto nemecký a rakúsky štáb vypracoval plán operácie s cieľom obklúčiť ruské sily zbievavými údermi rakúsko-uhorských vojsk v Karpatoch a nemeckých vojsk vo Východnom Prusku. Rakúšania stiahli zo srbského a poľského frontu početné sily a z nemeckých a rakúskych síl vytvorili novú, tzv. Južnú armádu (6 peších a 2 jazdecké divízie) pod velením nemeckého generála Linsingena. A práve Južná armáda s 3. rakúskou-uhorskou armádou vytvorili hlavnú údernú skupinu, ktorá 23. januára začala ofenzívu v priestore Užockého priesmyku a Mukačeva. Keďže aj Rusi sa tu chystali na ofenzívu smerom na Budapešť, rakúsko-uhorské vojská narazili na tuhý odpor a nepodarilo sa im prejsť cez hrebene Karpát. Ešte o mesiac neskôr (27. februára) sa 2. a 3. rakúsko-uhorská armáda pokúsila o prielom, aby oslobodila Przemysl, ale aj tento pokus stroskotal a Przemysl sa 22. marca vzdal. Jeho posádka (asi 150 000 mužov) bola zajatá. Istý úspech na rakúsko-uhorskej strane dosiahla iba armádna skupina na najkrajnejšom krídle, keď vytlačila ruské vojská z Bukoviny. Po vyčerpaní tlaku rakúskych vojsk však prešli ruské vojská, menovite 8. armáda (Brusilovova), do protiofenzívy. No ani tento útok nebol dostatočne rázny, a tak koncom apríla boje v Karpatoch ustali, pričom pôvodná frontová línia sa veľmi nezmenila.⁹⁾

Nemecké vojská vo Východnom Prusku (v rámci uvedenej obchvatnej operácie) začali postupovať až po začiatku bojov v Karpatoch (7. a 8. februára) a podaril sa im ús-

⁷⁾Tamže, s. 86. Podrobnejšie pozri *Istoriaj pervoj...*, c. d., s. 374—383.

⁸⁾SLEPCOV, I.: Boje ruskej armády v Karpatoch 1914—1915. *Historia Carpatica*. Košice, Roč. 1982, č. 13; K problematike 1. svetovej vojny na východnom Slovensku v rokoch 1914—1915. In: *Historie a vojenství*, Roč. XLII (1993), č. 3, s. 55—78. Pozri tiež HRONSKÝ, M.: Slovensko pri zrode Československa, c. d., s. 27—31.

⁹⁾Prvá svetová válka, c. d., s. 100—101.

pešný obchvat 10. ruskej armády, ktorú do 22. februára obklúčili. Tento fakt posilnil v Nemecku pozície tých, ktorí boli presvedčení o možnosti rozhodujúceho víťazstva nad Ruskom, aj keď bolo čoraz zrejmejšie, že Rusko s jeho takmer nevyčerpatelnými ľudskými zdrojmi nemožno poraziť v jednej veľkej bitke. Nemecké velenie si tiež ujasnilo, že obchvatná operácia, v ktorej jednu časť kliešťa by tvorili rakúsko-uhorské armády, je nemysliteľná. Naopak, Rakúsko-Uhorsku bolo treba v Karpatoch urýchlene pomôcť, lebo jeho armáda tu už stratila do 600 000 mužov (z toho 100 000 mŕtvych). Potrebovalo účinnú pomoc tým skôr, že mu hrozila vojna na ďalšom fronte — talianskom. Preto bola na východe naplánovaná nová útočná operácia, ktorá sa už nepripravovala ako nový strategický obchvat, ale ako operácia s obmedzenými cieľmi. Jej hlavnou úlohou bolo na dlhší čas ochromiť ruský odpor.

Veleniu ústredných mocností sa podarilo pripraviť prielom v priestore Gorlíc (na severnom úpätí Karpát západne od Jasla), kde nepozorovane sústredilo veľké sily zo západného frontu (8 divízií), z ktorých vytvorili novú nemeckú armádu. Zoskupeniu spolu so 4. rakúsko-uhorskou armádou velil nemecký generál August Mackensen.

Práve spojenie dvoch armád vytvorilo údernú päť operácie (čo ruské velenie podcenilo) a 2. mája 1915 úspešne prelomilo front v priestore 3. ruskej armády generála Radka Dimitrijeva.¹⁰⁾ Čo sa nepodarilo obchvatnými operáciami na začiatku roka, dosiahlo sa jednorazovým prielomom. Pritom veľký prielom zasa poskytol možnosť obchvatu, lebo odkryl boky a tylo ruských armád. Ruské vojská boli prinútené na juhozápadnom fronte v Karpatoch i Haliči rýchlo ustupovať a 22. júna padol Lvov. Všeobecný ústup pokračoval a zastavil sa až koncom septembra 1915. Rusko stratilo Halič, celé Poľsko, Litvu, časť Lotyšska a Bielej Rusi. Napriek tomu vojna na východe nebola ani zďaleka rozhodnutá.

Spomínané pohyby východného frontu v prvej etape vojny sa na Slovensku sledovali so zvýšenou pozornosťou už z viacerých hľadísk. Slovenskí vojaci (zmobilizovaná najaktívnejšia časť obyvateľstva Slovenska) boli prednostne nasadení práve na východnom fronte. Obidva armádne zbory zo Slovenska (V. bratislavský a VI. košický) boli zaradené do zostavy 1. a 4. rakúsko-uhorskej armády a krváčali najskôr na plánoch Haliče a potom v Karpatoch. Trenčiansky 71. peší pluk (80 percent Slovákov) a bratislavský 72. peší pluk (65 percent Slovákov) bojovali v rámci 1. armády generála Viktora Dankla — v radoch 27. brigády 14. pešej divízie V. zboru. V tejto 1. armáde, v rámci 37. honvédskej pešej divízie, bojoval aj 15. trenčiansky (70 percent Slovákov) a 14. nitriansky (18 percent Slovákov) honvédske peší pluky. Podobne ako v rámci 73. brigády tu bojoval 13. honvédske peší pluk (38 percent Slovákov) z Bratislavy.

Slovenské pluky VI. košického zboru boli zasa organizačne začlenené do 4. armády generála Mórica Aufenberga: 67. prešovský peší pluk (60 percent Slovákov) bojoval v rámci 54. brigády 27. pešej divízie a v rámci tejto divízie bojoval aj lučenecký 25. peší pluk (16 percent Slovákov) a lučenecký 29. prápor poľných strelcov (40 percent Slovákov).

Užhorodský 66. peší pluk (52,5 percenta Slovákov) patrila zasa do zostavy 29. brigády 15. pešej divízie a v rámci tejto divízie bojoval i miškovský 65. peší pluk (23 percent Slovákov). V rámci 4. armády bojovala aj 39. honvédska pešia divízia, ktorej súčasťou bol aj košický honvédske 9. peší pluk (37 percent Slovákov) a banskobystričský 16. honvédske peší pluk (22 percent Slovákov).¹¹⁾

¹⁰⁾Podrobnejšie pozri: Gorlickaja operácia. Zborník dokumentov Moskva 1941, s. 45—64, Istorija pervoj mirovoj vojny. Tom II, Moskva 1975, s. 31—33.

¹¹⁾HRONSKÝ, M.: Slovensko pri zrode Československa. c. d., s. 30—31.

Takto od bleskového víťazstva ústredných mocností (čo sľubovala vojnová propaganda) na východnom fronte závisel aj skorý návrat slovenských vojakov domov – na jarné práce v poľnohospodárstve. Prvé bojové úspechy pri Krasniku, Rudniku či Komarowe to zdánlivo nasvedčovali, a tak ich ohlas na Slovensku bol nemalý. Rakúsko-uhorské velenie si v prvom období vojny pochvaľovalo poslušnosť slovenských vojakov na frontoch. Napríklad slovenské jednotky V. bratislavského armádneho zboru už začiatkom septembra 1914 dostali pochvalu od hlavného veliteľa arcikniežata Fridricha¹²⁾ a svoju pochvalu na ich adresu vyslovil ešte dva razy. Aj generál Svätozár Borojevič, pôvodne veliteľ VI. košického zboru, sa koncom októbra 1914 pred vojenskými dopisovateľmi vyjadril, že jeho chrabří vojaci sú skutočne „nádherný materiál“.¹³⁾ Dokonca sám náčelník generálneho štábu maršal Conrad v jednom zo svojich elaborátov o vnútropolitickej situácii v monarchii, ktoré posielal vojenskej kancelárii cisára, následníkovi trónu Karolovi a ministrovi vojny, 17. decembra 1915 v časti venovanej Slovákom konštatoval, že „bojovali hrdinsky a často javili oduševnené zmýšľanie, patriotizmus a vernosť dynastií“.¹⁴⁾

O boji slovenských vojakov na východnom fronte sa veľmi priaznivo vyjadrovala aj rakúska tlač. Napríklad poloúradný Reichpost v 426. čísle napísal: „Chrabří Slováci na severnom bojišti dokázali, že vedú za zdedený panovnícky dom zmužile umrieť. V nich spojuje sa rasová tvrdosť, ktorá ani pri veľkých stratách sa nekláti, s elánom, ktorý robí útoky našej armády nezadržateľnými. Prešporský 72. pluk, ktorý pozostáva najviac zo Slovákov, dal dôkazy svojho hrdinstva. S ním zároveň významenali sa košické vojská VI. armádneho zboru pod Borojevičom, tiež z väčšej časti Slováci. I vojská V. armádneho zboru pod Puhallom, kde sú väčšinou Slováci, sa skvelo významenali. Honvédske pluky 15. v Trenčíne a 13. v Prešporku je zložený najviac zo Slovákov. Tieto slovenské pluky vyvrátili hrdinskými skutkami všetky lži, ktoré hovorili o ich nespoľahlivosti.“¹⁵⁾ Časopis Die Neue Zeitung zasa doslova napísal: „Rozhodnutie vo veľkej bitke u Komarova priniesli Slováci pod velením starého rytiera generála Borojeviča.“¹⁶⁾

Uznanlivé články priniesli i niektoré maďarské časopisy poukazujúce na obetavosť a vernosť Slovákov uhorskej vlasti a monarchii. Napríklad časopis Kraján uverejnil 24. decembra 1914 nadšenú správu veliteľa 71. pešieho pluku Zikmunda Preya o obetavosti slovenských vojakov tohto pluku v bojoch na haličskom úseku frontu. Dopisovateľ časopisu Világ v článku, ktorý napísal priamo v armádnom tlačovom stane, sa zasa vyjadril, že „naše slovenské pluky pod generálom Borojevičom tam na brehoch Hučvy ukázali, že popri húževnatosti a zdržanlivosti majú i zápalčivý temperament vo veľkých chvíľach, keď rozkaz znie, útočiť“.¹⁷⁾ Peštianske noviny Alkotmány priniesli začiatkom apríla 1915 dokonca obsiahlejší článok o Slovákoch vo vojne, v ktorom sa okrem iného píše: „Slováci v dobe obrovskej vojny a bojov národov skvelo dokázali svoje pradávné, výborné cnosti... Slováci ani na bojišti nezaostávali. Prešporský 72. pluk, zväčša Slováci, pod vedením plukovníka Vossala veľmi hrdinsky bojovali pod Rudnikom. Nie menej ako 117 medailí za chrabrosť vydobyl si 72. pluk. Každá čata piateho kóru pozostávajúceho zo západných Slovákov, dokázala sa čo najskvelejšie. A čo vykonal Borojevič so se-

¹²⁾Národné noviny, 12. 9. 1914.

¹³⁾Tamže, 24. 10. 1914.

¹⁴⁾MARTINEK, F.: Maršal Conrad z Hötzenborfu o Slovákoch. In: Prúdy, roč. 12 (1928), č. 8, s. 494—495.

¹⁵⁾Reichspost, 6. 9. 1914.

¹⁶⁾Národné noviny, 10. 9. 1914 – článok prevzatý z Die Neue Zeitung.

¹⁷⁾Národné noviny, 24. 9. 1914.

vero-východnými Slovákmi 6. kóru, to bude na stránkach svetovej histórie plamennými literami zapísané. Ale i ako domobranci v 15-tom trenčianskom a 13-tom prešporskom pluku domobraneckom, taktiež v lučenskom pluku (ktorý si tiež 40 medailí za chrabrosť vydobil), Slováci vynikali hrdinstvom a smelosťou. A to tiež každý vie, že i čiastku obrancov Przemyslu tvorili slovenskí landšturmisti. Z roľníckeho stavu pochodiaci slovenský vojak je nepremožiteľný. Smelosťou, prísnou kázňou a poctivosťou svojou Slováci stali sa elitným vojskom, ktoré sa hodí nielen na útok, ale svojou národnou povahou výborné je aj na obranu. Pravda, Slováci utrpeli veľké straty“ — dodáva časopis.¹⁸⁾ Zrejme moc zavádzajúce nebudú aj niektoré údaje, že v prvom roku vojny Slováci boli hlavným velením rakúsko-uhorskej armády hodnotení ako najspoľahlivejšia národnosť — teda i Nemci a Maďari zostávali za nimi.¹⁹⁾

V priebehu vojny sa písalo aj o neúmerne vysokých stratách slovenských vojakov v Haliči a Karpatoch. Slovenské časopisy starostlivo sledovali, vyhľadávali a registrovali všetky správy, kde sa s pochvalou a s uznaním hovorilo o udatnosti, obetiach i vyznamenaniach slovenských vojakov. Preto sa v prvých rokoch vojny v slovenských národnopolitických kruhoch objavila aj istá tendencia vyťažiť z boja Slovákov na fronte nejaký politický kapitál. Asi v tom zmysle, že za obetavý boj a služby vlasti a dynastii vo vojne si Slováci zaslúžia mierne ústupky v národnej a sociálnej oblasti (zavedenie slovenčiny do stredných škôl, volebné právo pre všetkých vojakov, opatrenia na podporu rodín vojakov, výkon poľnohospodárskych prác doma a pod.) Táto tendencia, ktorá volala po akomsi „nacionálnom zmierení“ Slovákov a Maďarov a jej hlavným iniciátorom bol jediný slovenský poslanec F. Juriga, nenašla na maďarskej strane odozvu a maďarské vládne kruhy ju ignorovali. Aj to zohralo svoju úlohu v presvedčení Slovákov, že v rámci Uhorska už nemôžu hľadať svoju budúcnosť. Napokon, hovorí o tom aj jedna štúdia o slovenských politických pomeroch cez vojnu, na ktorú Hlavné veliteľstvo armády (AOK) upozornilo koncom mája 1918 aj cisára Karola. Podľa nej „pri vypuknutí vojny a tiež neskôr kmitala (dämmerte) medzi slovenskou inteligenciou a v národne uvedomelej časti slovenského ľudu nádej, že uhorská vláda prihlíadnuc k vernosti a lojalite Slovákov, zachovávanými napriek tomu, že išlo o boj proti ruským spolubratom, bude v liberálnom duchu revidovať národnostnú politiku... Ale keď uhorská vláda o národnostnej politike konzekventne mlčala“ — ba naopak išla proti inojazyčným národnostiam v Uhorsku — „nastalo vytriezvenie“.²⁰⁾

Od konca septembra 1914 sa pozornosť Slovenska upierala na východný front aj z ďalšieho dôvodu — bolo to potenciálne, respektíve bezprostredné ohrozenie územia frontovými bojmi. Prvú správu o príchode Rusov do karpatských priesmykov priniesli Národné noviny už 29. septembra 1914 ako prevzatý oznam Budapešti Tudósító z 27. septembra o zmarenom ruskom vpáde: „Jednotlivé menšie ruské oddelenia, ako sa zdá, chceli sa pokúsiť o diverziu pri tatranských priesmykoch. Včera pri Užockom priesmyku boli menšie bitky s našimi k obrane doliny poslanými malými oddielmi, pri čom Rusi boli odrazení...“²¹⁾ Potom sa už vývoju situácie na fronte v Karpatoch venovala náležitá pozornosť. Pribúdali správy o panickom úteku obyvateľstva i úradov z východného Slovenska, množili sa vyhlásenia, tresty a opatrenia úradov proti šíriteľom poplašných

¹⁸Alkotmány, 10. 4. 1915.

¹⁹HAVEL, P.: K otázce bojové morálky českých vojáků v počáteční fázi světové války. In: Od Sarajeva k Velké válce, sv. II, Praha 1995, s. 53.

²⁰MARTINEK, F.: Co věděla rakouská vojenská správa o slovenském odboji. In: Průdy, roč. 13 (1929), s. 380—381.

²¹Národné noviny, 29. 9. 1914.

správ, pričom vojnová propaganda sa usilovala zľahčovať nebezpečenstvo a udržiavať vieru obyvateľstva, že rakúsko-uhorskej armáde sa podarí zastaviť všetky útoky ruského vojska na hraniciach Uhorska.

Začiatkom decembra 1914 sa však už aj ministerský predseda gróf Štefan (István) Tisza obrátil telegramom na županov stolíc „ruskou inváziou priamo ohrozených“ s výzvou: „Ponevác som sa dozvedel, že značná časť obyvateľstva stolice na chýr o bojoch v karpatských priesmykoch, chce ujsť, prosím vašu osvietenosť cestou miestnych novín alebo na iný súci spôsob obecnosťou presvedčiť o nebezpečí takého pokračovania. Odhlídnuc od toho, že v krátkom čase i tento druhý ruský útok odrazíme, je pre obyvateľstvo miest a dedín, ktoré sú vystavené eventuálnej okupácii Rusov, omnoho užitočnejšie, keď ostanú doma... lebo uprchlíci v zime a voči terajšej drahote budú vystavení omnoho väčším útrapám a biedam.“ Lebo vraj i počas prvého ruského útoku (napr. v Marmaróši) sa ukázalo, „že len majetok uprchlíkov je vystavený skaze. Rusi nenapadli ostavších doma ani osobne, ani nemárnili ich majetok.“⁽²²⁾ Tiež gróf Július (Gyula) Andrássy „hrdinsky“ vykladal v parlamente, že bol priamym svedkom bojov okolo Humenného, kde bol jeho kaštieľ. Ostal nedotknutý (okrem porozbíjaných okien) napriek tomu, že Rusi okolo neho táborili. Ako Andrássy tvrdil: „Domy ktorých majitelia doma ostali, ostali nedotknuté.“⁽²³⁾ Ten istý Andrássy sa však už v októbri 1914 v časopise Pestí Napló pokúsil pripraviť obyvateľstvo na eventualitu, že celé územie Uhorska sa môže stať bojiskom v záujme konečného strategického víťazstva, ktoré je rozhodujúce: „Keď bude i v našej krajine boj, ale inde zvíťazíme, škody nám narobené ľahko nahradíme.“⁽²⁴⁾ Tieto a podobné vyhlásenia a názory publikovala aj slovenská tlač.

V zimných mesiacoch 1914—1915 sa časť územia východného Slovenska skutočne stala operačným pásmom armád východného frontu.⁽²⁵⁾ No nielen prítomnosť ruského vojska vo východoslovenskom pohraničí, ale aj mohutné sústredenie rakúsko-uhorských vojsk, ktoré si tu pripravovali vhodný nástupný priestor na protiofenzívu, a napokon i samotné boje, poznamenali tento kraj na dlhé roky. Azda najautentickejšie svedectvo o spustošení tohto kraja podal Albert Berzeviczy, predseda maďarskej akadémie, ktorý sa ako šarišský rodák vydal 6 dní po odchode Rusov na cestu po kraji. Jeho obsiahlejšiu správu uverejnili aj Národné noviny (1. júna 1915) pod názvom V Šariši po odchode Rusov. Okrem iného sa v nej píše, že zo Šariša Rusi odtiahli v noci z 5. na 6. mája a pisateľ pochodil tie kraje župy, ktoré Rusi štyri mesiace držali: „Do Šariša Rusi prvý raz vtrhli na počiatku decembra; opanovali spolu s Bardejovom šesťnásť obcí, ale sa neudržali dlho. Po druhý raz zjavili sa na konci decembra. Vtedy nedostali sa k Bardejovu; prišli Duklianskym priesmykom, obsadili dolinu Ondavy, odtiaľ celú polnočno-východnú časť Šarišskej stolice, spolu s polnočno-západným kútom Zemplína, a držali ju

²²Tamže, 5. 12. 1914. Je však tiež pravda, že v niektorých prípadoch rakúsko-uhorské vojsko samo dalo obce na frontovej línii vystahovať. Ako napríklad Zborov, ktorý 24. marca 1915 rakúsko-uhorské vojsko náhle opustilo a zostala tam iba malá jednotka, ktorá vyzvala občanov, aby okamžite vyprázdнили domy a opustili obec. „Ba ani nečakali, kým sa obyvateľstvo z domov vysťahuje a už aj tieto zapalovali... A medzitým, čo farár Jozef Vaško sám dokončoval v kostole sv. Margity sviatočné bohoslužby (sviatok Zvestovania Panny Márie — pozn. autora) opúšťali Zborov za strašného revu kanónov celé karavány obyvateľov dvojakým smerom: jedni utekali k Bardejovu, druhí do Stebníka a Stebnickej Huty“ — píše sa v miestnej kronike. (Pozri SLEPCOV, I.: Obyvatelia severovýchodnej oblasti východného Slovenska v období I. svetovej vojny 1914—1915. In: Vojenské obzory, Roč. 3, 1996, H, s. 47).

²³Národné noviny, 3. 12. 1914.

²⁴Tamže, 8. 10. 1914.

²⁵Konkrétnejšie k tomu pozri poznámku č. 8. Tiež HRONSKÝ, M. — KRIVÁ, A. — ČAPLOVIČ, M.: Vojenské dejiny Slovenska (1914 — 1939), IV. zv., Bratislava 1996, s. 18—24; SLEPCOV, I.: Obyvatelia severovýchodnej oblasti východného Slovenska..., c. d., s. 43—52.

v svojej moci celé štyri mesiace. Územie, ktoré takto bolo obsadené, alebo na ktoré rozprestrelí sa medzitým boje, obsahovalo celý medzivodský okres Šarišskej stolice, čiže (ako Albert Berzeviczy vypočítal) temer piatu časť stolice — osemdesiat obcí.“ Ďalej sa v Národných novinách veľmi sugestívne opisuje spustošený kraj počnúc Giraltovcami (zničené polia, lesy, domy, obce i mestečká): „Najdesivejší obraz predstavujú obce, na ktoré boli sa rozprestrelí boje. Podľa stupňa a spôsobu spustošenia poznať, ktoré padli medzi dve bojové línie.“ Je pozoruhodné, že aj táto celkom objektívna správa uvádza, že: „Najzachovalejšie sú dediny, ktorých obyvateľstvo za času invázie ostalo doma.“ Zároveň potvrdzuje a uznáva, „že ruskí vojaci neboli takí zlí, ako sa popredku o nich hovorilo. Pravda, že obrali obyvateľstvo temer o všetko a zaň biedne platili ruskými bankovkami, ale officieri dosť dobre disciplinovali mužstvo, takže žien nedotkol sa nikto, k jarným robotám na poli dodávali ešte i záprahy. Medzivodský železný most, ktorý naši prinútení boli vyhodit' do povetria, Rusi obnovili; i teraz je v úžitku tak, ako ho nechali oni.“ Najotrasnejší pohľad bol vraj na okolie Duklianskeho priesmyku, kde zmizlo z povrchu zeme dvadsať obcí, v ktorých boli iba drevené domy a na zničené mestečko Zborov, kde prebiehali posledné rozhorčené boje. „Slovom, v Šariši vojna narobila na milióny škody“ — konštatuje v závere Berzeviczyho správa.²⁶⁾

Ďalší záujem Slovenska na pohybe východného frontu mal celkom iný, a to ideovo-politický rozmer. Totiž viera v osloboditeľské poslanie cárskeho Ruska mala v slovenskej politike veľkú tradíciu a bola základom tzv. katastrofického scenára možného riešenia slovenskej otázky v rámci Uhorska. Keď sa v zime 1914—1915 ruské vojská dostali na územie Slovenska, nadobúdala mesianistická rusofilská orientácia slovenskej (ale vtedy i českej) politiky „reálnejšiu“ podobu. Blízkosť ruského frontu, výzvy a letáky rozširované aj pre Slovákov v mene cára, ktoré mali dokumentovať „osloboditeľskú misiu“ Ruska, nesporne pomáhali mnohým národnopolitickým reprezentantom vydržať šikanovanie štátnych a vojenských úradov. Najmä v Turčianskom Sv. Martine vládla okolo S. H. Vajanského veľmi „vzrušená nálada, v ktorej sa spoliehalo na Rusov.“²⁷⁾ Veľké vzrušenie však nezasiahlo iba vedúcich činiteľov martinského národnopolitického centra. Možno povedať, že pod nákazlivý vplyv mesianizmu sa dostali aj bývalí odporcovia rusofilskej orientácie — hlasisti, napríklad sám zakladateľ Hlasu Vavro Šrobár. Napokon „čakanie na Rusov“ bolo v tej chvíli významnou zložkou verejnej mienky značnej časti slovenskej spoločnosti, a nie iba úzkeho kruhu národnopolitických reprezentantov. Výstižne to opísal práve V. Šrobár: „Ruské vojská sedeli na severnej strane Karpát a my na juhu, vzdialenom od nich len niekoľko desiatok kilometrov. Žili sme v úžasnom napätí duševnom, očakávajúc, kedy sa pohnú a kedy obsadia Slovensko. Slovenský ľud čakal kozákov ako spasiteľa z jarma maďarskej tyranie. Ženičky krmili bravčový dobytok pre nich, vyhrážali sa Maďarom a maďarónom, súdy súdili a zavierali, internovali, vešali a strieľali našich prostých ľudí pre lásku k Rusom.“²⁸⁾

Napriek tomu spomínané „čakanie na Rusov“ zostávalo prevažne pasívnou nádejou a prípad donovalskeho farára Jozefa Kačku i notára Messersdmida, či perzekúcia Alberta Škarvana a iných slovenských národnopolitických reprezentantov obvinených z vlastizrady, je skôr výnimkou.²⁹⁾ Že práve táto alternatíva riešenia slovenskej otázky v Uhorsku bola v prvom období vojny v slovenských politických kruhoch veľmi živá, dokazu-

²⁶⁾Národné noviny, 1. 6. 1915, článok prevzatý z Budapešti Hírlap.

²⁷⁾Milan Hodža, publicista, politik, vedecký pracovník (Spomienky, úvahy, štúdie). Praha 1930, s. 134.

²⁸⁾ŠROBÁR, V.: Pamäti z vojny a väzenia (1914—1918). Martin 1946, s. 24.

²⁹⁾Podrobnejšie pozri PEKNÍK, M.: K profilu slovenskej politiky pri vzniku prvej svetovej vojny. Praha 1993, s. 181—184 (rukopis kandidátskej dizertačnej práce).

je aj to, že ešte po vzniku samostatného česko-slovenského štátu považoval za potrebné sa s touto alternatívou vyrovnáť jeden z popredných predstaviteľov čechoslovakizmu Anton Štefánek: „Keby naši vedúci politikovia a básnici boli zotrvali pri starej konzervatívnej politike — rusofilsko-protičeskej, nemali by sme náš štát československý, nasledovne ani nie slobodu Slovenska. Niektorí budú snáď namietat, že je to náhoda, že orientácia Hurbanova (Vajanského — pozn. M. H.) sa mohla tiež uskutočniť. Pripúšťam, ale udalosti dali za pravdu mladšej, v Čechách a českým duchom vychovanej generácii. V politike rozhoduje úspech. Nie pekné teórie, krásne básne, locvacitäs rusticana...“³⁰⁾

Vo vtedajších vojnových pomeroch bolo priam nemysliteľné, aby slovenská politická reprezentácia otvorenejšie prejavila sympatie k Rusom. Stále, ba s priblížením Rusov k hraniciam Uhorska čoraz viac platilo, že vojna proti Srbom a Rusku napomohla v Uhorsku protislovanskú hystériu, v ktorej bol každý národný pohyb podozrivý. Zbory detektívov striehli na podozrivé slová „zradných panslávov...“ V. Šrobár spomína: „Byty naše, každý pohyb náš stopovali najatí špehúni... Ak sme sa zadržovali doma, boli sme podozriví, že kujeme tajnú zradu, ak sme sa ukázali na staniciach, keď prichádzali vlaky s ranenými alebo vojakmi idúcimi na front, vyčítali nám, že demonštrujeme, že robíme špiónáž, že sa tešíme z veľkého počtu ranených.“³¹⁾ Preto i Národné noviny Slovenskej národnej strany sa obmedzovali iba na strohé uverejňovanie úradných správ a preberali články z nemeckej a maďarskej tlače o situácii na východnom fronte bez vlastného komentára. Ochotne sa však zapojili do úradne podporovanej kampane proti predsudkom a panickému strachu pred ruským vojskom, ktorý sa šírili medzi obyvateľstvom Uhorska. Napríklad: „Premáhať musíme strach pred kozákmi, ktorý sa čudno rozšíril. Najprv treba vedieť, že kozák nie je ľudozrút. On je konný vojak ako každý kavalierist, hoci i prichádza z veľkej diaľky. Keď vystupuje hromadne, v masách, tak nie je nebezpečnejší, než ruské vojsko vôbec, o ktorom sa dá konštatovať, že poslal proti nám surovosť boja nerozmnožilo, nezostrišlo ukrutnosťami proti národoprávnym zásadám...“³²⁾

Keď sa v máji 1915 ruské vojská vzdialili z územia Slovenska, zahmlili sa aj nádeje, ktoré do nich vkladala slovenská národná uvedomelá spoločnosť. Do istej miery ožili v súvislosti s Brusilovovou ofenzívou roku 1916, ale ani tá nepriniesla očakávaný úspech. Takto po ilúziách, ktoré vyplývali z istých úspechov cárskej armády na východnom fronte, sa čoskoro dostavilo vytriezvenie, ktoré nakoniec zavŕšili revolučné udalosti v Rusku roku 1917. Politické kalkulácie so silou ruského cárizmu padli spolu s ním.

M. HRONSKÝ: BEWEGUNG DER OSTFRONT (AUGUST 1914—MAI 1915) UND IHR EINFLUSS UND WIDERHALL IN DER SLOWAKEI.

Die slowakische Historiographie befaßte sich bisher nur oberflächlich mit den Ereignissen an der Ostfront während des 1. Weltkrieges. Der Autor des Beitrages folgt im ersten Teil die Bewegung der Ostfront in ihrer Verwicklung, aber mit der Tendenz der Näherung zur ehemaligen Grenzen des historischen Ungarns. Im zweiten Teil, besonders auf dem Grund der Zeitpresse, folgt die Widerhall und die Einfluß dieser Kriegsvorfälle in der Slowakei. Er folgt einige Richtungen, durch die die Entwicklung der Frontkämpfe inclusiv der mesianistischen Illusionen über der Befreiungsmision des zaristischen Rußlands die slowakische Gesellschaft erfaßt. In diesen Zusammenhängen folgt auch die Frage der Kampfeinsatz und der offiziellen Wertung der Opferwilligkeit der slowakischen Soldaten des V. und VI. Korps, die in dieser Zeit im Rahmen 1. und 4. Armee kämpften. Dem Autor entgeht nicht auch die Frage des Benehmens der russischen Soldaten im okkupierten slowakischen Gebiet und gibt auch eines plastischen Bild seines Kriegsverheerung.

³⁰⁾Slovenský denník, 21. 2. 1919.

³¹⁾ŠROBÁR, V.: c. d., s. 9.

³²⁾Národné noviny, 24. 9. 1914.

MIEROVÁ ORGANIZÁCIA ČS. ARMÁDY A JEJ VÝVOJ NA SLOVENSKU (1918—1928)

MILOSLAV ČAPLOVIČ

ČAPLOVIČ, M.: The Peace Organization of the Czechoslovak Army and its Development in Slovakia 1918—1928. *Vojenská história*, 1, 1, 1997, pp 33 – 63, Bratislava.

The author of this scientific study solves difficult and in the Slovak military historiography not enough analyzed problematicy until now. In the chronological order he analyzes the beginnings of the Czechoslovak armed forces formation and its legislative preliminaries, the building of the most important institutions of the military administration and the higher military commands (1918—1919). The content focus of the study is the individual process of the Czechoslovak Army's unification (1920—1922) and its results in Slovakia. Then, he pays his attention to the dislocation changes as well as changes in the organizational construction of the Army, in military legislation and its numeral relations in the years 1923—1928.

Military History. Slovakia. Organization of the Czechoslovak Army Forces and their Development in Slovakia during 1918—1928.

Vytvorenie samostatného Česko-Slovenska 28. októbra 1918 bezprostredne súviselo s víťazstvom vojsk Dohody v prvej svetovej vojne. Vznikol štát, o ktorého vznik sa už v priebehu tejto vojny usilovali politické špičky ako českého, tak aj slovenského národa. Napriek tomu, že charakter prvej ČSR postupne nadobudol podobu unitárneho a centralistického štátu s jednoznačnou predominciou českého národa, prostredie pluralitnej demokracie umožnilo neporovnateľne priaznivejšie podmienky na národný, politický a kultúrny vývoj slovenského národa než polofeudálne Uhorsko. Prvé desaťročie existencie ČSR tvorilo nielen dôležitú etapu v národnom a kultúrnom dozrievaní slovenskej spoločnosti, ale bolo aj kľúčovým obdobím formovania jeho ozbrojených síl na celkom nových ideových a organizačných pilieroch. To sa, pochopiteľne, priamo premietlo na teritórium Slovenska a v konečnom dôsledku viedlo k vytvoreniu jeho vojenskej identity.

* * *

Počiatky formovania **čs. armády (podľa dobového termínu čs. brannej moci)** prebiehali od vzniku republiky až do leta 1919 v zložitých medzinárodných a vnútropolitických podmienkach. Mimoriadna povojnová situácia, poznačená likvidáciou dôsledkov vojny a neustálymi pomermi, nedovoľovala prvej čs. politickej reprezentácii pomýšľať na podrobné a plánované organizovanie brannej moci. Svoju pozornosť musela upriamiť predovšetkým na vojenské zabezpečenie štátnej moci na celom území čs. štátu. Najväčší dôraz sa kládol na územie Slovenska, pohraničné oblasti českých krajín a spornú oblasť Tešínska.

Práve z tohto dôvodu sa čs. branná moc až do polovice roku 1919 budovala vo dvoch odlišných organizačných líniách. Na jednej strane boli niektoré organizačné prvky budovania armády poznačené improvizáciou podľa konkrétnej vojensko-politickej situácie, aká nastala hneď po vzniku republiky.

V českých krajinách dočasne zriadili vojenské inšpektoráty s právomocou divízybných veliteľstiev a na Slovensku vyššie veliteľské taktické zväzy — pešie brigády, divízie, skupiny. Taktiež sa na dôležitých komunikačných smeroch republiky zriadili železničné tratové a staničné veliteľstvá. Na druhej strane sa

do leta 1919 podarilo položiť prvé základy jej budúcej mierovej podoby, čo je vlastne predmetom aj tejto štúdie.¹⁾

Krátko po vzniku čs. parlamentu — Národného zhromaždenia (NZ), vymenovaní prvej vlády a zvolení prezidenta republiky, bolo 15. novembra 1918 (zároveň s ostatnými ministerstvami — pozn. M. Č.) zriadené **Ministerstvo národnej obrany** (ďalej MNO) v Prahe.²⁾ Jeho prvým ministrom sa stal národný socialista Václav Klobáček. O tri dni neskôr bola vyhlásená jeho dočasná organizácia. MNO predstavovalo najvyšší orgán vojenskej správy v systéme ústredných orgánov štátu a prostredníctvom ministra ho riadila vláda. K jeho hlavným kompetenciám patrilo: budovanie a organizovanie branných síl, evidencia a doplňovanie brannej moci po materiálnej a personálnej stránke, organizácia riadenia a kontrola činnosti vyšších veliteľstiev, vojenských útvarov, úradov a zariadení, problematika bojovej pripravenosti branných síl, dislokácia, ubytovanie armády a i.

Prezident republiky, ktorým sa po dohode politických subjektov jednoznačne stal Tomáš Garrigue Masaryk, bol **najvyšším veliteľom čs. brannej moci**. Toto jeho postavenie vyplývalo z čs. ústavy, ktorá ho oprávňovala prijímať i vydávať zásadné rozhodnutia vo vojenských otázkach.³⁾ Česko-slovenská vláda prevzala pôvodné vojenské členenie rakúsko-uhorskej monarchie na doplňovacie okresy, systém náhradných telies a veliteľstiev — prispôsobený novým mocenským a teritoriálnym podmienkam a takticé prevažnú časť základných branných predpisov bývalej cisárskej a kráľovskej (ďalej c. a k.) armády.

V prvej etape budovania ozbrojených síl sa MNO v súčinnosti s dočasnými vyššími veliteľstvami (najmä Hlavným veliteľstvom čs. brannej moci — pozn. M. Č.) zameralo na stmelenie čs. domáceho vojska, teda všetkých vojenských jednotiek, ktoré sa nachádzali na území štátu.⁴⁾ Na spl-

¹⁾ Podrobnejšie o zložitej dvojkoľajnosti počiatočného formovania čs. brannej moci (október 1918—júl 1919) pozri: Deset let Československé republiky. Svazek první. Praha 1928, s. 120—123. KOHOUTEK, J.—KROPÁČEK, V.—HLADÍK, M.: Vojsko v republice Československé. Praha, Státní nakladatelství 1933, s. 31—38. Naše armáda. Vznik — vývoj — současnost. Praha, Svaz čs. důstojnictva 1934, s. 80—82. Dvacet let československé armády v osvobozeném státě. Praha, Orbis 1938, s. 119—134. SANDER, R.: Organizační a dislokační vývoj Československé armády v letech 1918—1939. In: Sborník archivních prací 1, roč. 35. Praha, Panorama 1985, s. 4—10. Kol. autorov: Vojenské dějiny Československa (1918—1939), III. díl. Praha, Naše vojsko 1987, s. 24—76. POKORNÁ, A.—HOFMAN, P.—STEHLÍK, E.: Československá armáda 1918—1938. Praha, Impulz 1991, s. 12—25. HRONSKÝ, M.—KRIVÁ, A.—ČAPLOVIČ, M.: Vojenské dějiny Slovenska 1914—1939, IV. zv. Bratislava, MO SR 1996, s. 91—129, 134—138.

²⁾ Zákon Národného zhromaždenia (NZ) č. 2/1918 Zb.

³⁾ Dočasná ústava ČSR č. 37/1918 Zb., v znení zákona č. 271/1919 Zb., § 10 b. Ústavná listina č. 121/1920 Zb., 64. Na zabezpečenie vojenských záležitostí patriacich do pôsobnosti prezidenta republiky, bola zriadená Vojenská kancelária prezidenta republiky (VKPR), ktorá nemala vlastnú rozhodovaciu právomoc. Prezidentovi slúžila (de facto) ako pomocný a poradný orgán. (Zákon NZ č. 654/1919 Zb. o zriadení VKPR).

Poslanie všeobecnej kontroly nad budovaním čs. brannej moci — v súvislosti so zrušením funkcie najvyššieho správcu čs. vojsk — plnil od 1. januára 1919 generálny inšpektorát čs. brannej moci na čele s generálnym inšpektorom. (Věcný věstník MNO, čl. 1/1919). Funkcia generálneho inšpektora bola k 1. januáru 1925 zrušená a s pozmeneným názvom opäť obnovená 14. septembra 1927.

⁴⁾ Čs. domáce vojsko krátko po prevrate pozostávalo z náhradných vojenských formácií: práporov peších a streleckých plukov, práporov horských strelcov (po česky myslivcov), dragúnskych (jazdeckých) eskadron, hulánskej švadrony (ľahké jazdeckto) a jazdeckého streleckého pluku, batérií ťažkých, ľahkých a horských delostreleckých plukov, telegrafného pluku, zákopníckych (ženijných) a vozatajských práporov, leteckej stotiny, zdravotníckych a proviantných oddielov, automobilového oddielu a niekoľkých ďalších menších technických jednotiek, ktoré sa v Česko-Slovensku postupne formovali z bývalých rakúsko-uhorských telies. (VHA Praha, MNO — Prezídium 1918—1923, kr. č. 69, sign. 44/1). K čs. domácejmu vojsku patrili aj dobrovoľnícke jednotky, ktoré sa budovali bezprostredne po vzniku republiky.

Druhou, oveľa významnejšou a zároveň aj najpočetnejšou zložkou, ktorá sa mala stať kostrou čs. mierovej armády, bolo čs. zahraničné vojsko — ruské, talianske a francúzske légie. Po vzniku republiky sa však stále nachádzali ďaleko za jej hranicami. Podľa „Diagramu o účasti Čechoslováků ve světové válce po boku náro-

nenie tohto cieľa vyšlo v novembri 1918 **nariadenie** č. 21/1918 Zb. „**O prísaha vojsk československých**“⁵⁾ a dočasný disciplinárny poriadok pre čs. domáce vojsko podľa vzoru disciplinárneho poriadku čs. zahraničného vojska – légii v Rusku.

Plán nového vojenského územného členenia republiky bol ďalšou naliehavou otázkou, ktorou sa velenie čs. brannej moci muselo zaoberať. Územná rôznorodosť podmienila zrušenie rakúsko-uhorského zborového systému. Bývalé zborové oblasti, predovšetkým na Morave, Sliezsku a Slovensku zasahovali na teritórium cudzích štátov. A to bolo vážnym argumentom na presadenie návrhu, ktorý sa opieral o **zemské (čiže krajiniské) vojenské členenie ČSR na čele so zemskými vojenskými veliteľstvami** (ďalej ZVV), priamo podriadenými MNO. Ako prvé začalo už 28. októbra 1918 pracovať ZVV pre Čechy v Prahe. Prevzalo pražské rakúsko-uhorské veliteľstvo pre oblasť VIII. c. a k. zboru. ZVV pre Čechy malo spočiatku aj pôsobnosť Hlavného veliteľstva čs. brannej moci na domácom území a z tohto titulu zriadilo 9. novembra 1918 ZVV pre Moravu a Sliezsko so sídlom v Brne. To nahradilo bývalé zborové veliteľstvá vo Viedni (II. c. a k. zbor) a v Krakove (I. c. a k. zbor), medzi ktoré boli Morava a Sliezsko predtým rozdelené.

Na Slovensku vzniklo prvé ZVV 8. januára 1919 v Košiciach. Nahradilo bývalé c. a k. zborové veliteľstvá v Bratislave (č. V.) a v Košiciach (č. VI.). Na základe nariadenia Hlavného veliteľstva čs. brannej moci malo určenú pôsobnosť pre celú východnú časť republiky. Prislúchala mu právomoc nad všetkými vojenskými útvarmi dislokovanými na Slovensku, okrem operujúcich poľných jednotiek čs. zahraničného vojska z Talianska, ktoré kryli južnú časť územia Slovenska, vytýčenú dočasnou demarkačnou čiarou.⁶⁾ Zemské vojenské veliteľstvo v Košiciach realizovalo už v prvých mesiacoch roku 1919 viaceré opatrenia na utvorenie mierovej organizácie čs. armády na Slovensku. Na základe rozkazov a výnosov MNO sa ZVV v Košiciach zúčastňovalo na vytvorení vhodných podmienok, a tak sa už začiatkom apríla 1919 mohli na teritóriu Slovenska budovať delostrelecké pluky a muničné parky a zriadiť vojenskú políciu. V máji 1919 vyšiel výnos MNO o postavení ženijných stoín a plukov pre Slovensko. V Bratislave sa povedľa Prahy a Olomouca zriadil zemský delostrelecký inšpektorát.⁷⁾ V dôsledku konfliktu čs. armády a maďarskej červenej armády prešlo 10. júna 1919 košické ZVV do Žiliny.

Príchod **francúzskej vojenskej misie do Česko-Slovenska** bol jedným z najvýznamnejších medzníkov, ktorý na dlhé obdobie výrazne ovplyvnil vlastnú vnútornú výstavbu čs. brannej moci. O jej vyslaní rokoval už začiatkom novembra 1918 v Paríži prvý čs. minister zahraničných vecí Edvard Beneš⁸⁾. Tento zámer dostal konkrétnu podobu v zmluve medzi francúzskou a československou vládou z 20. januára 1919. Podľa predbežných zámerov mala misia, ktorú viedol generál Maurice C. J. Pellé, plniť iba poradnú funkciu ministra národnej obrany, čs. armády ako celku a zabezpečovať styk

dů Velké Dohody“ mali ruské légie 71 310 mužov, talianske 19 476 a francúzske 9957. (28. říjen, 16. 1. 1926).

Rovnako do počtu čs. vojska v zahraničí treba započítavať aj 55 domobraneckých práporov v Taliansku. Formovali sa z bývalých rakúsko-uhorských vojnových zajatcov z radov Čechov a Slovákov, ktorých počet bol približne 57 000. (Národní politika, 16. 1. 1926).

⁵⁾ Dňa 26. marca 1919 sa toto nariadenie upravilo zákonom NZ č. 169/1919 Zb.

⁶⁾ Tieto operujúce útvary boli v priamej podriadenosti Hlavného veliteľstva čs. vojska na Slovensku so sídlom v Bratislave.

Názov Hlavné veliteľstvo čs. brannej moci sa používal ešte v druhej polovici roka 1919, napriek tomu, že už išlo o Hlavný štáb MNO.

⁷⁾ SLUKA, V.: Československá armáda v letech I. (1918—1920). In: Historie a vojenství, roč. 1995, č. 5, s. 112—114.

⁸⁾ POKORNÁ, A.—HOFMAN, P.—STEHLÍK, E.: Československá armáda, c. d., s. 20.

s francúzskym armádnym velením. Krátko po svojom etablovaní v ČSR sa však premenila na rozhodujúci činiteľ pri výstavbe čs. armády a túto funkciu plnila až do konca roka 1925. Francúzska vojenská misia sa skladala zo štyroch sekcií: I. organizačnej, II. spravodajskej, III. operačnej a výcvikovej, IV. dopravnej.⁹⁾ Jej riadiaci tlak smeroval do procesu postupného dotvárania organizačnej štruktúry MNO, budovania čs. vojenského školstva podľa francúzskeho vzoru¹⁰⁾. Ďalej realizovala vojenskú odbornú prípravu najvyššieho čs. veliteľsko-štábného zboru podľa najnovších poznatkov francúzskeho operačného umenia, stratégie a taktiky, ktoré priniesla prvá svetová vojna. Misii sa podarilo dosiahnuť aj to, aby do najvyššieho čs. armádneho velenia, funkcií zemských vojenských a divízných veliteľov a spočiatku najmä na Slovensku aj funkcií veliteľov brigád, peších plukov a delostreleckých oddielov, boli menovaní francúzski dôstojníci. Dňa 17. februára 1919 sa na základe československo-francúzskej dohody na vládnej úrovni stal generál M. C. J. Pellé prvým náčelníkom Hlavného štábu, ktorý vtedy de facto ešte neexistoval. Pellé zároveň vykonával funkciu zástupcu hlavného veliteľa vojsk Dohody, francúzskeho maršala Ferdinanda Focha v Česko-Slovensku.

Generál Pellé podal 28. februára 1919 návrh na dočasnú organizáciu čs. armády, ktorá počítala s postavením 8 peších divízií. Vtedy boli na splnenie tohto cieľa na území republiky k dispozícii 2 divízie talianskych légii, 1 divízia francúzskej légie a 5 zmiešaných brigád čs. domáceho vojska, čo v celkovom prepočte bolo takmer 6 nových divízií. Ich organizácia, výstroj a výzbroj boli však veľmi rôznorodé. Zostávalo teda doplniť prvých 6 divízií na plný stav, zosúladiť ich organizáciu a materiálne zabezpečenie, a zároveň postaviť ďalšie 2 divízie. Nové divízie mali mať po štyroch peších plukoch začlenených do dvoch peších brigád. Ďalej mal do zostavy divízie patriť aj jeden delostrelecký pluk.¹¹⁾ Pod francúzskym vplyvom, bez akejkoľvek možnosti nadviazania na predchádzajúcu rakúsko-uhorskú organizáciu, sa na celkom nových základoch začalo budovať čs. letectvo. Na území republiky vzniklo už roku 1918 niekoľko leteckých stotín, ktoré tvorili spolu Čs. vojenský letecký zbor. Na čele zboru bolo od januára 1919 veliteľstvo, ktoré riadil letecký referát Technického odboru MNO.¹²⁾

Takto stanovený organizačný program sa mal ukončiť do leta 1919. Lenže uprostred tohto intenzívneho úsilia o zdokonalenie čs. armády vo všetkých jej oblastiach vypukol koncom apríla 1919 na Slovensku ozbrojený konflikt s vojskom Maďarskej republiky rád, ktorý jej budovanie načas zastavil. Maďarská bolševická akcia na niekoľko mesiacov sústredila hlavnú pozornosť čs. politického vedenia a armádneho velenia na východnú polovicu republiky. Podpísaním čs.-maďarskej zmluvy o prímieri 1. júla 1919 sa uzavrelo začiatkové obdobie formovania čs. branných síl.

V máji 1919 vznikol zlúčením dovtedajšieho III. odboru MNO a Hlavného veliteľstva čs. vojsk na Slovensku **Hlavný štáb** (ďalej HŠ), ktorý mal v štruktúre MNO osobitné postavenie. Koncentrovala sa v ňom veliteľská pôsobnosť ministerstva. HŠ sa postupne pretransformoval do podoby výkonného, usmerňujúceho a študijného orgánu ministra vo

⁹⁾Bližšie: BRACHOVÁ, V.: Francouzská vojenská mise v Československu. In: Historie a vojenství, roč. 1967, č. 6, s. 883—909.

¹⁰⁾Pod francúzskym patronátom boli napríklad zriadené kurzy pre dôstojníkov pechoty, v marci 1919 vyšiel výnos MNO avizujúci zriadenie kurzu na výchovu dôstojníkov generálneho štábu. Kurz sa začal 1. septembra 1919. (Naše armáda. Vznik — vývoj — súčasnosť, c. d., s. 82—83).

¹¹⁾KOHOUTEK, J.—KROPÁČEK, V.—HLADÍK, M.: Vojsko v republice, c. d., s. 37. Dvacet let československé armády, c. d., s. 126.

¹²⁾VHA Praha, MNO — VKPR 1919—1938, kr. č. 17, č. j. 1. Presnejší pohľad na čs. vojenské letectvo v počiatkoch jeho budovania podáva „Stav leteckého sboru v míru. Platí pouze pro organizaci v době přechodní.“ (VHA Trnava, ZVV Bratislava 1919—1939, kr. č. 59, sign. 81, č. j. 4344/T. z 11. 2. 1919).

všetkých oblastiach súvisiacich so všeobecnou prípravou obrany čs. štátu ako v čase mieru, tak aj v čase brannej pohotovosti. Medzi jeho hlavné úlohy patrilo vydávanie organizačných a mobilizačných smerníc pre budovanie čs. brannej moci, operačných a spravodajských správ a riadenie jej výcviku. Okrem toho náčelník HŠ mal v čase brannej pohotovosti štátu vykonávať funkciu hlavného veliteľa armády.

Nová mierová situácia od začiatku druhej polovice roka 1919 umožnila, aby sa započatý plán výstavby čs. armády mohol naplno realizovať na nových organizačných základoch. Vojenská správa začala cielavedome zavádzať poriadok v organizácii vojenských útvarov, zjednodušovať a zjednocovať vnútornú činnosť vojskových telies. Vyššie jednotky boli redislokované do mierových posádok, prápory kombinovaných plukov odchádzali k svojim náhradným telesám. Veľmi zložitý problém však nastal s ubytovaním vojska, pretože po vzniku ČSR boli mnohé vojenské objekty bývalej armády monarchie zabraté na iné účely a nebola veľká nádej, že budú navrátené vojenskej správe. Preto sa musela časť finančných prostriedkov určených na vyzbrojenie a vystrojenie vojska využiť na postavenie nových provizórnych vojenských budov.¹³⁾

Vo vnútri armády sa však výrazne začala prejavovať nedisciplinovanosť, úpadok morálky, nevôľa mnohých vojakov vykonávať vojenskú službu, čo v konečnom dôsledku vyústilo do nerešpektovania autority nadriadených dôstojníkov a poddôstojníkov. Najzreteľnejšie sa to prejavilo v časti náhradných telies pechoty a delostrelectva, ktoré boli na Slovensku. Na likvidáciu týchto neželaných javov sa v niektorých vojenských jednotkách použila dobová metóda ich dočasného premiestnenia (jún—september 1919) zo Slovenska do českých krajín.

Príchod čs. légii z Talianska (december 1918) a Francúzska (začiatok roka 1919), čs. domobraneckých práporov z Talianska (apríl—august 1919) do vlasti vyvolal v armáde ďalšie komplikácie. Ich organizácia a administratíva nebola jednotná, ale oveľa horšie bolo, že skupiny dôstojníkov-legionárov, dôstojníkov-domobrancov a dôstojníkov bývalej rakúsko-uhorskej armády sa vzájomne nerešpektovali a ich rivalita často vyúsťovala do nenávisť a podozrievania. Preto si zodpovední politickí a vojenský predstavitelia čs. štátu osvojili názor členov francúzskej vojenskej misie, že jediným účinným riešením tohto stavu bude vzájomný konsenzus, spočívajúci v **postupnej unifikácii** (zlučovaní) **čs. domáceho a zahraničného vojska**.

Proces unifikácie bezprostredne súvisel aj s vyriešením základnej koncepcie, na ktorej sa mala čs. branná moc budovať. Už od samého vzniku republiky boli na túto otázku dva protikladné názory. Na jednej strane sa politické strany socialistickej orientácie na pôde čs. parlamentu dožadovali **vytvorenia miličnej armády**. Vychádzali z postoja nezanedbateľnej časti antimilitaristicky a pacifisticky naladenej verejnosti, v ktorej prevažovali ilúzie o trvalom zabezpečení mieru. Na druhej strane odborné vojenské kruhy a väčšina vládnej politickej reprezentácie presadzovali **vybudovanie pravidelnej armády**. Vojensko-politické udalosti, ktoré do leta 1919 sprevádzali zabezpečenie územnej celistvosti Česko-Slovenska, ako aj ustavičné spochybňovanie jeho hraníc susednými štátmi, dali však náležitú odpoveď na otázku, akým smerom sa má ďalej uberať vymedzenie branných potrieb republiky.

Realizácii projektu zjednotenia rôznorodých zložiek čs. ozbrojených síl predchádzali od druhej polovice roka 1919 rozsiahle prípravné opatrenia. Prvým sa postupne zrušili všetky dobrovoľnícke a nepravidelné útvary, a to aj napriek to-

¹³Náše armáda. Vznik — vývoj — súčasnosť, c. d., s. 82.

mu, že sa vyskytli tendencie niektoré z týchto jednotiek zachovať ako súčasť stálej armády.¹⁴⁾ Nahradili ich veliteľstvá troch novozriadených divízií.

Prípravné predunifikačné obdobie si vyžiadalo aj množstvo nových vojenských nariadení, predpisov, poriadkov a rozkazov. V prvej dekáde júla 1919 predložilo organizačné oddelenie HŠ **návrh mierovej dislokácie čs. brannej moci** a 18. júla rozkaz MNO na „postavenie delostreleckých plukov“. Dňa 27. júla 1919 bol vydaný dočasný disciplinárny poriadok a 1. augusta schválený nový rovnošatový predpis.¹⁵⁾ Okrem toho sa v priebehu leta 1919 začala aj postupná demobilizácia starších slúžiacich ročníkov.

Francúzskej vojenskej misii sa pre rezort MNO podarilo presadiť zvýšenie kvóty rozpočtových prostriedkov štátu na druhú polovicu roka 1919. Z celkového štátneho rozpočtu ČSR na tento rok vo výške 6,7 mld. Kč tak mala vojenská správa k dispozícii 3,9 mld. korún. Pre porovnanie: v rozpočte čs. štátu na rok 1920 bolo na rezort obrany vyčlenených iba necelých 10 percent. Na základe archívneho výskumu možno konštatovať, že druhá polovica roka 1919 bola pre polozenie základov mierovej čs. armády rozhodujúca.¹⁶⁾

Na jeseň 1919 sa v prípravnej etape na unifikáciu čs. brannej moci realizovali ďalšie rozhodujúce kroky. Dňa 1. októbra 1919 sa stanovilo pomenovanie dôstojníckych a generálskych hodností a o sedem dní neskôr bola schválená nová organizácia MNO, ktorá začala platiť 15. októbra 1919. V tomto mesiaci sa rozpustením divízie čs. légii z Francúzska a zlúčením jej celkov s už existujúcimi domácimi útvarmi dal ďalší podnet na urýchlenu unifikáciu. **MNO vydalo 10. októbra 1919 výnos, ktorý definitívne rozhodol o rozdelení územia republiky na štyri zemské vojenské obvody; tie sa ďalej mali členíť na 12 divízií (5 Čechy, 3 Morava, 3 Slovensko, 1 Podkarpatská Rus – pozn. M. Č.) a 24 brigádnych oblastí.** Výnosom sa zároveň upravovala aj kompetencia a organizácia zemských, divízií a brigádnych veliteľstiev.¹⁷⁾ Na jeho základe sa ZVV v Žiline s veliteľskou pôsobnosťou pre celú východnú polovicu republiky (Slovensko a Podkarpatskú Rus) 31. októbra 1919 zrušilo a už 25. októbra ho nahradilo ZVV pre Slovensko v Bratislave a ZVV pre Podkarpatskú Rus so sídlom v Užhorode.¹⁸⁾

V tomto období sa začali na základoch útvarov čs. domáceho vojska formovať aj niektoré nové zložky čs. brannej moci. Na dôležitých bodoch čs. hraníc zaujali postavenie hraničiarske prápory. Na severe Slovenska, kde bol z geografického hľadiska najčlenejšie terén, vznikli 2 horské brigády.¹⁹⁾ Čiastočné progresívne zmeny sa dosiahli v budovaní vojenského školstva. V Miloviciach vznikli inštrukčné školy pre pechotu a delostrelectvo, v Hraniciach na Morave bola zriadená dôstojnícka škola. Dňa 14. októbra 1919 vyšiel ministerský výnos rezortu obrany, ktorý avizoval zámer začať vyučovací proces na Válečnej škole od 1. októbra 1920. Výnos súčasne stanovil aj podmienky pri-

¹⁴Tieto tendencie sa napríklad prejavili v plukoch Stráže slobody a v Slovákkej brigáde. (SANDER, R.: *Organizační a dislokační vývoj*, c. d., s. 10).

¹⁵SLUKA, V.: *Československá armáda v letech I. (1918—1920)*, c. d., s. 117—118.

¹⁶Kolektiv: *Vojenské dějiny Československa (1918—1939)*, c. d., s. 101.

¹⁷MNO č.j. 37. 420 org. z 10. 10. 1919. Program organizační výstavby 12 peších divízií, podriadených priamo ZVV, opäť pokročil, pretože ich kostry do konca roka 1919, hoci ešte neúplné, existovali. Ich číslovanie a dislokácia bola vtedy takáto: č. 1 Hradec Králové, č. 2 Plzeň, č. 3 Litoměřice, č. 4 Košice, č. 5 Opava, č. 6 Brno, č. 7 Praha, č. 8 Olomouc, č. 9 České Budějovice, č. 10 Užhorod, č. 11 Zvolen a č. 12 Trnava. (Dvacet let československé armády, c. d., s. 136).

¹⁸Hlavné veliteľstvo brannej moci č. j. 8.578 org. inten. z 29. 10. 1919 a č. j. 41.359 org. z 13. 10. 1919.

¹⁹Bližšie: „*Horské formace. — Organizace a dislokace brigádnych velitelství u pěchoty. Dislokace hraničářských práporů.*“ (VHA Praha, MNO — Prezídium 1918—1923, kr. č. 118, sign. 1131/3, č. j. 50.799/org.).

jatia do školy, ktorá sa v medzivojnovej ČSR vyprofilovala na najprestížnejšiu vojenskú školskú ustanovizeň.

Na sklonku roka 1919 MNO prijalo konečné rozhodnutie, že najpočetnejšia časť čs. zahraničného vojska, armádny zbor čs. légii v Rusku, sa začne od februára 1920 prepravovať loďnými transportmi z ruského Vladivostoku do vlasti.²⁰⁾ Hlavný štáb MNO začal intenzívne práce na upresnení plánov možného použitia armády v prípade vnútorných nepokojov a príprave asistenčných plánov — čiže plánov na udržanie poriadku medzi obyvateľstvom. Menili sa vojenské posádky tam, kde sa zistilo, že voiaci sa veľmi zbližili s obyvateľstvom. **Dňa 21. decembra 1919 vyšiel organizačný výnos MNO, ktorý mal kľúčový význam pre ďalšiu výstavbu čs. armády.** Vzťahoval sa najmä na problematiku organizácie pechoty a jej začlenenia do divízných a brigádnych zväzov, ktorých číslovanie sa zároveň zmenilo.²¹⁾ Tento výnos taktiež riešil najdôležitejší problém — splynutie čs. domáceho a zahraničného vojska. Zámer vyjadrujúci vybudovanie jednotnej čs. armády potvrdili 31. decembra 1919 rozkazy prezidenta Masaryka a ministra národnej obrany Kľofáča. V rozkaze ministra sa okrem iného zdôrazňovalo, že od 1. januára 1920 sa branná moc stáva „jedným tělesem, ovládaným týmž duchem“. Na vojakov sa v rozkaze obracal s výzvou: „*Nechť není sporu mezi vámi ve snaze, aby budoucnost tohoto vojska byla stejně slavná jako minulost za hranicemi i v republice od převratu. Vlast však věří, že po tomto nejužším sbratření nepřestanete být tím, čím máte být republice: pevnou, demokratickou a nezlomnou národní obranou!*“²²⁾

Začiatkom roka 1920 nastal významný prelom v dovtedy provizórnom právnom vymedzení branných potrieb republiky. **Základom sa stalo prijatie Ústavy ČSR 29. februára**, v ktorej sa zakotvila povinnosť (hlava V., § 127 — pozn. M. Č.), že „*každý spůsobilý státní občan republiky Československé je povinen podrobiť se vojenskému výcviku a uposlechnouti výzvy k obraně státu*“.²³⁾ V spojitosti s koncepciou Čs. štátu ako národného štátu Čechov a Slovákov, vyvstala nevyhnutnosť rozhodnúť aj o tom, do akej miery sa bude povinnosť vojenskej služby vzťahovať na príslušníkov menšinových národností. Výsledok rozsiahlej rozpravy o tejto otázke na pôde parlamentu sa premietol **v brannom zákone č. 193/1920 Zb., schválenom 19. marca 1920** s účinnosťou od 9. apríla toho roku.²⁴⁾

Branný zákon, na ktorého znení mala nemalý vplyv francúzska vojenská misia, zaviedol podľa ústavnej listiny pre armádu oficiálny názov „Československá branná moc“, rozšíril a spresnil jej všeobecné ustanovenia a stal sa zákonným fundamentom pri budovaní unifikovanej armády. Pri prerokúvaní tohto zákona v parlamente opäť rezonovala myšlienka na zavedenie brannej formy miličného typu. Preto sa s väčšou razantnosťou musela zdôvodňovať potreba pravidelnej armády. To nakoniec ukázala aj dôvodová správa k predkladanému zákonu, v ktorej sa o. i. uvádzalo, že „*pro naše spojení, jichž získání bude cílem naší zahraniční politiky, budeme mítí jen tehdy hodnotu, jestliže budeme disponovati hotovou stálou armádou*“.²⁵⁾ Opodstatnenie pravidelnej armády

²⁰Posledný transport ruských légii sa na cestu do Československa nalodil 2. septembra 1920.

²¹VHA Trnava, ZVV Bratislava 1919—1939, kr. č. 40, I. príloha k č. j. 700/org. Výnos MNO — GŠ č. j. 5.700/org. z 21. 12. 1919.

²²KALHOUS, R.: Budování armády. Praha, Melantrich 1936, s. 147—150.

²³Sborník pramenů k československým dějinám 1918—1938. Bratislava, VVPŠ 1991, s. 90.

²⁴Branný zákon sa za existencie prvej ČSR v súvislosti s meniacou sa zahraničnopolitickou situáciou v Európe a potrebami nových organizačných prvkov pri budovaní čs. brannej moci postupne šesť ráz novelizoval zákonmi č. 51 a 53/1927 Zb., č. 66/1932 Zb., č. 29 a 267/1934 Zb. a č. 26/1937 Zb.

²⁵PICHLÍK, K. a kol.: Československo a jeho armáda. Brno 1991, s. 23. Kolektív: Vojenské dějiny Československa (1918—1939), c. d., s. 103.

založenej na tzv. rámcovom systéme sa taktiež zdôvodňovalo strategickými reflexiami, vychádzajúcimi z geografickej polohy a zahraničnopolitického postavenia ČSR.

Branný zákon stanovil aj **úlohu čs. brannej moci**, ktorá spočívala v obrane celistvosti a slobody republiky proti vonkajšiemu nepriateľovi, spolupôsobení pri udržiavaní poriadku a bezpečnosti vnútri štátu a pomocných službách pri živelných katastrofách ohrozujúcich životy a majetok civilného obyvateľstva. V tomto zákone sa určila všeobecná branná povinnosť, ktorej v období mieru podliehali všetci čs. štátni občania od 20 do 50 rokov a dobrovoľníkom sa mohlo povoliť vykonávať brannú povinnosť od 17 rokov. V čase mobilizácie, resp. vo vojnovom stave, mal prezident republiky právomoc nariadiť predčasný odvod 18 a 19-ročných brancov. V tomto prípade podliehali čs. občania tzv. zvláštnej brannej povinnosti od 17 do 60 rokov.²⁶⁾ Splnenie brannej povinnosti patrilo medzi najvýznamnejšie predpoklady na zaradenie do štátnych a verejných služieb, či vykonávanie voliteľných občianskych funkcií.

Čs. armádu tvorili osoby v rôznom brannom pomere. Prvá skupina, ktorá vlastne bola jej kvalitatívnou zložkou, pozostávala z **vojakov z povolaní**, prihlásených dobrovoľne do dlhodobej vojenskej služby. Do tejto skupiny patrili dôstojníci a generáli zaradení do jednotlivých hodnostných tried, vojenský gážisti, čiže rotmajstri mimo hodnostnej triedy a taktiež osoby v ďalšej činnnej službe — ďalejslúžiaci vojaci, poddôstojníci, niekedy i dôstojníci. Druhú kvantitatívnu skupinu tvorili **vojaci prezenčnej služby** a príslušníci záloh.

Ustanovením branného zákona sa čs. branná moc delila podľa stupňa pohotovosti na aktívnu armádu (používal sa aj termín stále vojsko — pozn. M. Č.), I. a II. zálohu. **Úloha aktívnej armády** spočívala v príprave účinnej obrany štátu v čase mieru a súčasne tvorila základ pre formovanie vojnovnej armády. **I. záloha** mala v prípade konfliktu doplniť aktívnu armádu na vojnové počty a taktiež nahradiť straty živej sily. Tvorili ju záložníci do veku 40 rokov. **II. záloha** sa v čase vojny využívala na strážnu službu v zápolí, prípadne na nahradenie vzniknutých strát a pozostávala zo záložníkov od 41 do 50 rokov. Zákon č. 53/1927 Zb. tento systém doplnil o obnovenie tzv. náhradných záloh, ktoré tvorili vycvičení branci odvedení nad stanovený počet. Boli to záložníci, ktorí absolvovali skrátený vojenský výcvik z rodinných, sociálnych, alebo výrobných dôvodov.²⁷⁾

V zmysle branného zákona sa stanovila aj dĺžka trvania pravidelnej vojenskej prezenčnej (dnes základnej) služby, ktorá mala trvať 14 mesiacov, no v priebehu troch nasledujúcich rokov sa prechodne predlžovala na 2 roky. Počnúc nástupným termínom v roku 1924 sa skrátila na 18 mesiacov a v roku 1926 sa mala ustáliť na 14 mesiacov. Vtedy sa však na zásah velenia armády naďalej presadila 18-mesačná branná povinnosť.

Početný stav aktívnej (pravidelnej) armády bol osobitným zákonom č.196/1920 Zb. z 19. marca 1920 stanovený na 150 000 mužov. Pretože vtedajší skutočný početný stav čs. brannej moci oveľa prevyšoval počet stanovený zákonom, vydal prezident republiky 6. októbra 1920 **demobilizačný patent**. Začiatok demobilizácie bol stanovený na 10. decembra 1920 a podľa plánu sa mala završiť vo februári nasledujúceho roka. Na základe **služobnej knihy Org. — 1 „Všeobecná organisace čs. branné moci“** vydanej 11. novembra 1921 sa rámcový počet čs. armády určoval takto: 10 629 dôstojníkov a generálov, 10 740 vojenských gážistov (rotmajstrov) a 127 631 vojakov prezenčnej služby. Skutočný počet vojakov v podstate zodpovedal uvedenej litere predpisu, o čom najlepšie svedčí fakt, že napríklad k 30. aprílu 1922 mala čs. branná moc v zbrani 148 838 mužov

²⁶⁾Bližšie: Armáda a národ. Praha, L. Mazáč 1938, s. 186—190.

²⁷⁾Tamže.

(10 347 dôstojníkov a generálov, 10 635 vojenských gážistov a 127 856 mužstva).²⁸⁾ Keďže sa prezenčná vojenská služba roku 1924 skrátila na 18 mesiacov, v rokoch 1925—1933 sa zaviedli pohyblivé stavy čs. brannej moci (zimný stav 150 000 osôb a letný stav 100 000 osôb), pričom počty vojakov z povolania zostali približne zachované. V brannom zákone bol pre potreby čs. armády na dobu nasledujúcich piatich rokov stanovený aj počet koní na 30 534 kusov.²⁹⁾

Jednotlivé zložky čs. ozbrojených síl sa podľa poslanca rozlišovali na útvary zbraní a orgány služieb. Útvary zbraní (skrátene zbrane) sa členili na hlavné zbrane, určené na priame vedenie boja (pechota, jazdectvo, delostrelectvo a letectvo) a pomocné zbrane, ktoré mali pomocnými operáciami podporovať hlavné zbrane v boji (vozatajstvo, ženijné a automobilové vojsko, telegrafný a železničný pluk). Orgány služieb (skrátene služby) mali plniť činnosť, ktorá spočívala v uľahčovaní, umožňovaní a zabezpečovaní úloh zbraní a starostlivosti o ich osobné a vecné potreby. Podľa svojho špeciálneho zameralia sa služby delili na technické (t. j. automobilové, letecké, stavebné, telegrafné (neskôr spojovacie), vozatajské, zbrojné, železničné a ženijné) a ostatné (t. j. doplnovacie a počtovú, duchovnú, justičnú, hospodársko-správnú (neskôr intendantnú), remontnú, veterinárnu a zdravotnícku). Osobitnú skupinu blízku službám predstavovalo vojenské školstvo, vojenské vedecké a výskumné ústavy.³⁰⁾

Organizačnú skladbu čs. armády určovala služobná kniha Org.—10 „Povšechná organizace čs. branné moci“ z decembra 1920. Aktívna armáda — základný článok armádného mechanizmu — sa organizácie členila na vyššie jednotky (zväzky), ku ktorým až do rokov 1935—1937 patrili zhora nadol divízie a brigády. Ich veliteľstvá boli vyššími veliteľstvami, rovnako ako niektoré posádkové veliteľstvá s vyššou pôsobnosťou a Zemské vojenské veliteľstvá (ZVV), ktoré boli po MNO najvyššími riadiacimi orgánmi vojenskej správy. Samostatné oddiely, ktoré mali charakter vojskových telies, boli v priamej podriadenosti brigádnych veliteľstiev a samostatné brigády, rovnako ako divízie, boli podriadené ZVV. Základnými organizačnými článkami vyšších jednotiek boli pluky, ktoré sa nazývali aj vojskovými telesami. Pluky sa ďalej zostupne členili na oddiely, stotiny, čaty a družstvá. Najčastejším konkrétnym názvom oddielu bol prápor, ktorý sa používal v pechote, vo vozatajstve, v ženijnom, telegrafnom, automobilovom a železničnom vojsku. Len v delostrelectve sa používalo pojmové označenie delostrelecký oddiel a v jazdectve koruhva. Aj stotiny, zväčša označované ako roty, mali v delostrelectve názov batéria a v jazdectve eskadrona. Osobitnú skupinu tvorilo vojenské letectvo, ktoré sa do novembra 1923 označovalo ako vojenská vzdušoplavba. Základným organizačným článkom letectva bol pluk, ktorý sa spočiatku zostupne členil na prápor, rotu a čatu. Od mája 1924 sa zmenilo pojmové označenie tak, že prápor nahradila perut, rotu letka a čatu šípka.³¹⁾

Po dlhých diskusiách o spôsobe dopĺňania vojskových telies sa napokon prijal exteriórny princíp, a to najmä z politických dôvodov. Teritoriálny spôsob dopĺňania, ktorý bol výhodnejší pri nástupe záloh v prípade mobilizácie, neprešiel predovšetkým preto, lebo by to v konečnom dôsledku znamenalo nežiaduce sústreďovanie príslušníkov národnostných menšín vo väčšine pohraničných útvarov. A práve tento stav by protirečil tzv. vyšším záujmom štátu. Vojenská správa si teda osvojila **exteriórny dopln-**

²⁸⁾VHA Praha, MNO — Prezídium 1918—1923, kr. č. 30, Mat. 99, Příloha č. 1 k č. j. 639/22 org. dův.

²⁹⁾KALHOUS, R.: Budování armády, c. d., s. 157.

³⁰⁾KOHOUTEK, J.—KROPÁČEK, V.—HLADÍK, M.: Vojsko v republice, c. d., s. 42—47. SANDER, R.: Organizační a dislokační vývoj, c. d., s. 12.

³¹⁾Tamže, s. 11—12.

vací systém, ktorý stanovoval požadované národnostné a sociálne zloženie vojenských útvarov. V praxi sa to premietlo tak, že na Slovensku bolo 70 percent brancov českej, slovenskej, rusínskej a poľskej národnosti. Najnižšie prípustné zastúpenie v slovenských posádkach pre túto skupinu bolo 51 percent. Zvyšok tvorili vojaci nemeckej národnosti, ktorých počty sa pohybovali od 30 percent do 49 percent. Príslušníci maďarskej národnosti si plnili brannú povinnosť výlučne v obvodoch ZVV Praha a Brno.³²⁾

Sama unifikácia čs. brannej moci sa začala k 1. januáru 1920 najskôr v pechote. Jej dobudovanie sa zavŕšilo v októbri 1920, keď podľa branného zákona boli do vojenskej prezenčnej služby povolaní prví branci. Postupné zjednocovanie peších útvarov ovplyvnil najmä návrat zahraničného vojska z Ruska prebiehajúci do konca leta 1920. Táto skutočnosť sa prejavila aj v realizácii vojenského zabezpečenia Slovenska, kde niektoré pešie jednotky zotrúvali mimo stanovenej mierovej posádky ešte začiatkom roka 1921. Základom nových peších a streleckých plukov sa stali pešie a strelecké jednotky čs. zahraničného vojska. Zjednocovanie sa realizovalo zlúčením jedného legionárskeho pluku s jedným, alebo dvoma domácimi plukmi. Ďalšou možnosťou bolo utvorenie (z jedného, alebo dvoch domácich plukov — pozn. M. Č.) nového pluku s novým číslom. Čs. mierové pešie pluky sa mali stať nositeľom bojových tradícií útvarov čs. zahraničného vojska, a preto prevzali ich označenie, bojové zástavy a niektoré aj čestné názvy. V niekoľkých prípadoch sa rešpektovali i tradície peších plukov armády bývalej monarchie. 48 čs. peších plukov, ktoré tvorili základ pechoty, bolo spojených do 12 divízií a 24 brigádnych zväzov.³³⁾ Okrem peších plukov sa z časti pôvodných domácich streleckých plukov utvorili 4 horské pešie pluky, ktoré boli organizačne začlenené do zväzku dvoch uvedených samostatných horských brigád. Do organizačného rámca pechoty patrili aj prápor útočnej vozby (dočasne v podobe oddielu zvláštnych bojových prostriedkov — pozn. M. Č.), rota hradnej stráže³⁴⁾ a 10 hraničiarskych práporov. Tie sa začali budovať od 15. januára 1920 z bývalých práporov poľných jágrov (horských strelcov či po česky myslivcov) a dvoch dobrovoľníckych práporov.³⁵⁾ Z hľadiska organizačnej štruktúry peší pluk (obdobne aj horský peší pluk) pozostával z veliteľstva, 3 poľných práporov a náhradného práporu. Veliteľstvu bola priamo podriadená pomocná rota (do roku 1920 sa používal názov štábný pododdiel — pozn. M. Č.) s plukovnou hudbou a technická rota, ktorá sa ďalej členila na 2 zákopnícke (ženijné) čaty a 1 spojovaciú. Poľný prápor mal prvé 3 roty pešie a 4. rotu guľometnú. Náhradný prápor tvorili 3 roty. Hraničiarsky prápor sa skladal z veliteľstva (podliehala mu technická rota), 4 hraničiarskych rôt (3. rota cyklistická a 4. guľometná) a náhradnej roty.

K 15. júlu 1920 sa na základe výnosu MNO z 9. júna 1920 začala **unifikácia delostrelectva**.³⁶⁾ Tento krok znamenal postupné zjednocovanie domácich delostreleckých útvarov s legionárskymi (pokiaľ už boli v republike — pozn. M. Č.) a pridelenie väčšiny zjednotených útvarov do zväzkov divízií a samostatných brigád. Pri každej pešej divízií sa zriadilo veliteľstvo delostrelectva a zároveň sa všetky delostrelecké útvary prečíslovali podľa jednotného systému. Nová mierová organizácia sa stala hlavným

³²⁾ „Číselné směrnice procentuálního rozdělení nováčků podle mateřské řeči.“ (VHA Praha, MNO — Prezídium 1918—1923, kr. č. 233, sign. 21008, Příloha č. 2 k výnosu MNO č. j. 161300-13/doplň. dův. ex. 1923).

³³⁾ Bližšie: „Splynutí zahraničních a domácích peších pluků.“ (VHA Trnava, ZVV Bratislava 1919—1939, kr. č. 40, II. příloha k č. j. 51.700/org.).

³⁴⁾ Hradná stráž pozostávala z veliteľstva, 4 čiat a pomocného družstva. (VHA Praha, MNO — Prezídium 1924—1926, kr. č. 585, sign. 88/3/2-13, č. j. 3193/25 org.).

³⁵⁾ Výnos MNO č. j. 50.162/org. z 19. 12. 1919.

³⁶⁾ Výnos MNO č. j. 52.020/org. z 9. 6. 1920 „O mírové organizaci dělostřelectva.“

predpokladom na ich novú dislokáciu, ktorá sa mala realizovať postupne podľa možností. Koncom roka 1920 bolo v zostave delostrelectva čs. armády 16 ľahkých, 14 hrubých a 5 ťažkých delostreleckých plukov, 3 horské delostrelecké pluky a 12 samostatných horských delostreleckých oddielov. Do tejto zostavy ďalej patrila náhradná batéria pluku mìnometov, delostrelecká náhradná meračská rota a autooddiel ťažkého delostrelectva. Začiatkom roka 1921 pribudol aj prvý protiletadlový delostrelecký pluk. Väčšina delostreleckých plukov mala spoločné základné organizačné členenie na veliteľstvo so spojovacou čatou, 2—3 delostrelecké oddiely (2 kanónové a 1 húfnicový) a náhradnú batériu.³⁷⁾ Delostrelecký oddiel sa prevažne skladal z 3 batérií po 4 delách. Samostatné horské delostrelecké oddiely tvorilo veliteľstvo so spojovacou čatou, 2 alebo výnimočne 3 batérie horských kanónov a náhradná batéria.

Spôsob postupu pri unifikácii a reorganizácii **jazdeckta** upravoval výnos MNO zo 14. júla 1920.³⁸⁾ Pri formovaní prvých čs. jazdeckých útvarov sa do tohto obdobia využila sieť jazdeckých náhradných eskadron (švadron), bývalých rakúsko-uhorských dragún-ských, husárskych, hulánskych, jazdeckých, streleckých a honvédskech husárskych plukov. Tieto náhradné švadrony a z nich utvorené jazdecké útvary, ktorých počet sa v priebehu roku 1919 redukoval, boli v októbri 1920 unifikované s jazdeckom čs. zahraničného vojska. Týmto opatreniami vznikol jednotný systém čs. jazdeckta, ktorého základom sa stalo 10 jazdeckých plukov organizovaných do 3 jazdeckých brigád podliehajúcich ZVV. Organizačne jazdecký pluk pozostával z veliteľstva, 2 koruhiev po 3 eskadronách a z náhradnej koruhvy. I. koruhva pozostávala z 1.—2. jazdeckej a 3. technickej eskadrony (zložená z 1 zákopnickej a 1 spojovacej jazdeckej čaty — pozn. M. Č.). II. koruhva mala okrem 1. a 2. jazdeckej eskadrony 3. guľometnú eskadronu. Náhradnú koruhvu tvorila remontná eskadrona (náhradná — pozn. M. Č.) a po ukončení unifikácie v troch jazdeckých plukoch aj cyklistická eskadrona.³⁹⁾

V porovnaní s ostatnými druhmi zbraní sa **čs. vojenské letectvo** muselo organizovať celkom samostatne. Ešte pred stanovením mierovej organizácie letectva (v máji 1920) sa z pôvodných leteckých stotín, ktoré od januára 1919 zastrešovalo Veliteľstvo čs. leteckého zboru, utvorili 3 letecké skupiny — pre Čechy, Moravu a Slovensko. Čs. vojenský letecký zbor formálne zanikol a jeho veliteľstvo sa premenovalo na Veliteľstvo čs. letectva (používal sa aj pojem vzduchoplavby — pozn. M. Č.) podriadené MNO. Dňa 6. septembra 1920 bola vyhlásená jednotná organizácia vojenského letectva, ktorá si stanovila za cieľ, aby sa z leteckých skupín utvorili 3 letecké pluky.⁴⁰⁾ Tento zámer sa podarilo realizovať od 20. októbra 1920 do konca roka. Podľa plánov mal mať každý letecký pluk veliteľstvo, 3 letecké prápory (neskôr perute) s veliteľstvom a náhradnú rotu (neskôr letku). V podriadenosti veliteľstva leteckého pluku mala byť balónová rota a výkonné orgány leteckej technickej služby. Letecký prápor mal disponovať 3—4 leteckými rotami. V rokoch 1921—1922 sa náhradné rotý leteckých plukov transformovali do náhradných práporov.⁴¹⁾

V priebehu októbra a novembra 1920 sa ako prvé z pomocných zbraní unifikovalo a reorganizovalo **ženijné vojsko**.⁴²⁾ Zlúčením 5 domácich ženijných práporov s 3 technickými rotami ruských légii a 2 zákopníckymi rotami talianskych légii vzniklo 5 ženij-

³⁷⁾SANDER, R.: Organizační a dislokační vývoj, c. d., s. 68.

³⁸⁾Výnos MNO č. j. 53.000/org. ex. zo 14. 7. 1920.

³⁹⁾Bližšie: Kolektív: Vojenské dějiny Československa (1918—1939), c. d., s. 110.

⁴⁰⁾Výnos MNO č. j. 55.251 o. p. zo 6. 9. 1920.

⁴¹⁾SANDER, R.: Organizační a dislokační vývoj, c. d., s. 88.

⁴²⁾Výnos MNO č. j. 324.649/11 z 22. 11. 1920. Věcný věstník MNO, čl. 629/1920.

ných plukov zložených z 12 práporov a 1 horského práporu. Ženíjné pluky boli podriadené príslušným veliteľstvám zemskeho ženíjného vojska (ZVV Praha, Brno, Bratislava) podľa miesta dislokácie. Samostatne sa spočiatku vyvíjalo čs. námorníctvo, a to od roku 1919 ako oddiel vojnového loďstva pre Dunaj v Bratislave a oddiel vojnového loďstva pre Labe v Litoměřiciach, kde bolo aj náhradné teleso spoločné pre obidva oddiely. Tieto jednotky riadilo 34. oddelenie (lodné) MNO, ktoré však bolo roku 1921 zrušené. K 1. januáru 1922 sa realizoval výnos MNO z polovice decembra 1921, ktorý upravoval splynutie oddielov vojnového loďstva do ženíjného vojska.⁴³⁾ Spolu s mostnou rotou ženíjného pluku č. 4 (Bratislava) a lodným oddielom ruských légii vytvorili samostatný vodný prápor so sídlom v Bratislave.⁴⁴⁾

Vozatajstvo, ktoré bolo po vzniku ČSR formované na dovtedajšom rakúsko-uhorskom organizačnom základe, sa začalo mierovo organizovať od druhej polovice decembra 1920.⁴⁵⁾ Pre 12 peších divízií, 3 jazdecké brigády a 2 horské pešie brigády sa určila vždy 1 vozatajská rota (č. 1—17), a tieto rotý boli začlenené do vozatajských práporov. V každom vozatajskom prápore bola okrem vozatajských rôt (3—4) 1 výcviková a náhradná rota. Do vozatajstva patrilo aj vozatajské učilište, ktoré vzniklo roku 1922 z odbornej vozatajskej školy založenej roku 1920.

Zriadenie automobilového pluku podmienilo mierovú organizáciu **automobilového vojska**, ktorá bola vyhlásená vo februári 1921. Automobilový pluk sa skladal z hospodársky a kmeňovo samostatných automobilových práporov: č. 1 pre oblasť ZVV Praha, č. 2 ZVV Brno a č. 3 spoločne ZVV Bratislava a ZVV Užhorod. Automobilové vojsko malo spolu 12 autorôt, ktoré prináležali po jednej pre každú divíziu a boli rozdelené do automobilových práporov podľa zemskej podriadenosti divízií. Do zväzku automobilového pluku bolo začlenené aj automobilové učilište v podriadenosti MNO. Po zrušení automobilového pluku k 15. novembru 1922 a úplnom osamostatnení automobilových práporov sa učilište začlenilo do automobilového práporu č. 1.⁴⁶⁾

Telegrafné vojsko nemalo možnosť nadviazať na vojenské útvary bývalej monarchie. V októbri 1920 bol „na plných počtoch postavený“ telegrafný pluk, ktorý priamo riadilo MNO. Mal 3 telegrafné prápory (po 4 rotách) a náhradný prápor. Telegrafný pluk prešiel 2. augusta 1921 reorganizáciou, následkom ktorej sa náhradný prápor zrušil. Jeho poslanie nahradili 3 náhradné rotý v jednotlivých telegrafných práporoch, ktoré sa stali samostatnými vojskovými telesami. Pluk však zostal zachovaný ako taktický zväz a jeho veliteľstvu bolo podriadené vojenské telegrafné učilište, ktoré vzniklo roku 1922 z ústrednej telegrafnej školy.⁴⁷⁾

Podobne ako uvedené pomocné zbrane sa budovalo aj **železničné vojsko**. Dôležitým medzníkom v jeho vývoji bol 1. apríl 1922, keď sa do mierovej podoby reorganizoval železničný pluk (vznikol v marci 1919 — pozn. M. Č.). Z dovtedajších šiestich železničných stavebných rôt sa vytvorili dva prápory po troch rotách. Súčasne sa z náhradnej rotý, existujúcej v organizačnej štruktúre pluku od 11. marca 1919, postavil náhradný prápor. Železničný pluk bol podriadený ministerstvu národnej obrany a jeho veliteľstvu tiež podliehal hlavný železničný sklad, ktorý bol výkonným orgánom železničnej služby, i železničné učilište pôsobiace od 1. apríla 1922.⁴⁸⁾

⁴³Výnos MNO č. j. 11.096/21 org. dův. z 15. 12. 1921.

⁴⁴SANDER, R.: Organizační a dislokační vývoj, c. d., s. 104. Bližšie: Kolektív: Historie ženijního vojska. Brno, Vojenská akademie — FVaŠ 1995, s. 14—19.

⁴⁵Výnos MNO, č. j. 57.579 org. z 15. 12. 1920.

⁴⁶SANDER, R.: Organizační a dislokační vývoj, c. d., s. 112.

⁴⁷Tamže, s. 107, 141. SLUKA, V.: Čs. armáda v letech II. (1921—1934). In: Historie a vojenství, roč. 1995, č. 6, s. 112.

⁴⁸SANDER, R.: Organizační a dislokační vývoj, c. d., s. 110.

V rokoch 1920—1922 sa reorganizovali aj orgány technických a ostatných služieb. Dovtedy sa vyvíjali v nadväznosti na služobné nariadenia rakúsko-uhorskej armády, s výnimkami danými skutočným stavom po vzniku ČSR a potrebami vojnových udalostí roku 1919. Podľa určenia boli podriadené priamo MNO, ZVV alebo príslušným divíznym veliteľstvám.

Začiatkom októbra 1920 sa začal realizovať stanovený program vybudovania zbrojných útvarov, ktorý predpokladal vytvorenie samostatných divízií zbrojníc a zbrojných dielní v počte zodpovedajúcom počtu divízií.⁴⁹⁾ Zbrojnice a zbrojné dielne, ktoré boli spočiatku začlenené do delostrelectva, utvorili od januára 1922 **samostatnú zbrojnú službu** v rámci vojenských technických služieb. Výkonnými orgánmi zbrojnej služby boli zbrojné technické úrady (ZTÚ), kontrolujúce výrobu v zbrojných podnikoch. Základ automobilovej služby vznikol už v marci 1919 v podobe automobilovej zbrojovky, ktorá ako samostatný orgán v priamej podriadenosti MNO bola ustanovená 18. júna 1920.⁵⁰⁾ Automobilová zbrojovka plnila základné úlohy **automobilovej služby**. Prostredníctvom prednostov automobilovej služby ZVV ju riadilo MNO. V roku 1922 sa automobilová zbrojovka rozšírila o jednu odbočku s pôsobnosťou pre východnú polovicu republiky.

Poslaním **ženijnej služby** bolo preberať, skladovať a opravovať ženijný materiál. Ako výkonný orgán v nej pôsobil ústredný sklad ženijného likvidačného materiálu. V rámci novej jednotnej organizácie ženijného vojska sa tento sklad v októbri 1920 premenoval na ústrednú ženijnú zbrojnicu. Roku 1922 sa zbrojnica premenovala na hlavný ženijný sklad a na Slovensku vznikla jeho odbočka. **Telegrafný** (spojovací) **materiál** bol od roku 1919 uložený v ústrednom telegrafnom sklade, ktorý po dobudovaní základnej organizácie čs. brannej moci (1922) dostal názov hlavný vojenský telegrafný sklad. K 1. októbru 1920 vznikli 3 telegrafné sklady (pre ZVV Praha, Brno, Bratislava), ktoré sa pričlenili k príslušným telegrafným práporom. Roku 1922 sa ich názvy tak isto upravili na telegrafné sklady ZVV.

Stavebná služba do leta 1920 nadviazala na rakúsko-uhorskú stavebnú organizáciu v podobe 5 stavebných oddelení (Praha, Brno, Bratislava, Košice, Užhorod). Im bolo podriadených 5 vojenských stavebných odbočiek a 2 stavebné dozory. Pri reorganizácii stavebnej služby na jeseň 1920 sa vytvorili 4 vojenské stavebné riaditeľstvá pri ZVV, ktorým prináležali 4 vojenské stavebné dozory začlenené do ZVV. Spoločným orgánom stavebnej služby bol od roku 1921 Ústredný stavebný sklad. V rokoch 1920—1925 sa postupne pre oblasť každej divízie utvorili vojenské stavebné odbočky.⁵¹⁾

Technická služba vozatajstva sa mala starať o vozatajský materiál a konskú výstroj všetkých útvarov čs. brannej moci. Spočiatku ako výkonný orgán na plnenie jej úloh existoval Ústredný vozatajský sklad (vznikol v máji 1919) s jednou odbočkou. V októbri 1920 sa vozatajská služba reorganizovala tak, že vznikol Ústredný vozatajský ústav a dva zriadené vozatajské sklady fungovali ako jeho odbočky. Ústredný vozatajský ústav sa roku 1922 premenoval na Hlavný vozatajský sklad, ktorý po zrušení jednej z odbočiek (1922) pôsobil spolu so zostávajúcou odbočkou.

Ako celkom nová sa v podobe leteckých skladov a dielní organizovala od roku 1919 **letecká služba**. Jednotná organizácia letectva sa prejavila aj v úprave leteckej služ-

⁴⁹⁾Výnos MNO č. j. 378.477/V.-18 z 1. 9. 1920. Věcný věstník MNO čl. 521/1920.

⁵⁰⁾Tamže, čl. 386/1920.

⁵¹⁾Bližšie: SANDER, R.: Organizační a dislokační vývoj, c. d., s. 123.

by.⁵²⁾ Jediným samostatným skladom zostal Hlavný letecký sklad a jeho odbočka sa k 1. augustu 1922 zrušila. Do leteckej služby patrili aj hlavné letecké dielne a plukovné letecké sklady a dielne. Tie boli zriadené v priebehu rokov 1920—1923 pri všetkých troch existujúcich leteckých plukoch. Dňa 1. januára 1924 sa všetky plukovné sklady a dielne zlúčili do plukovného leteckého parku.

V rámci ostatných služieb mala veľmi významné postavenie **doplňovacia a počtová služba**. V záujme doplňovania armády a evidencie vojenských osôb mimo vojenskej služby sa územie štátu (zemské obvody a divízie oblasti) rozdeľovalo na doplňovacie okresy, v ktorých ako výkonné orgány **doplňovacej služby** pôsobili doplňovacie okresné veliteľstvá (DOV). Na základe branného zákona a príslušných vykonávacích predpisov sa stanovila definitívna sieť 48 DOV. Pretože na konci roku 1920 existovalo iba 40 DOV, musel sa ich počet v zmysle zákona zvýšiť, čo sa podarilo splniť v nasledujúcich piatich rokoch. Na Slovensku bolo od polovice roka 1920 13 DOV: Bratislava, Trnava, Nitra, Nové Zámky, Levice, Lučenec (od 1. októbra 1927 Banská Bystrica), Trenčín, Žilina, Liptovský Sv. Mikuláš, Rimavská Sobota (od roku 1927 Tisovec), Košice, Prešov a Michalovce.⁵³⁾ Úloha evidencie kmeňových počtov a tzv. kmeňových telies, čiže samostatných útvarov, ktoré viedli kmeňovú agendu vojenských osôb, patrila **počtovej službe**. Riadilo ju MNO a ZVV.

Hospodársko-správna služba (od roku 1930 intendantná služba) zabezpečovala pre armádu organizáciu životné potreby, čiže finančné a hmotné prostriedky (odev, strava, ubytovanie, liečenie, čiastočne výstroj i výzbroj). Po roku 1918 tvorili základnú sieť výkonných orgánov tejto služby vojenské zásobárne a ich odbočky, ktoré riadilo MNO a intendancie vyšších veliteľstiev (ZVV). Táto sieť prešla v októbri 1920 reorganizáciou a prispôbila sa divíznej organizácii. Na zdôraznenie divíznej pôsobnosti a podriadenosti začal od 1. apríla 1923 platiť názov divízna zásobáreň. V súvislosti so zavedením pojmu proviant sa od januára 1924 používal nový názov — divízny proviantný sklad. Vyčlenením z MNO vznikli 1. januára 1921 dva ústredné výkonné orgány hospodársko-správnej služby v jeho priamej podriadenosti. Pre odbornú účtovnú kontrolu hospodárstva vojenských orgánov sa vytvorila Vojenská odborná účtáreň a vyplácanie vojenských zaopatrovacích plátov a invalidných požitkov mala na starosti Vojenská penzijná likvidatúra. Lôžkové sklady, ktorých označenie sa spresnilo v októbri 1920, taktiež centrálnie riadilo MNO. Najnižším článkom hospodársko-správnej služby boli hospodárske správy pôsobiace pri vojskových telesách a samostatných útvaroch. Táto služba spravovala v dvadsiatych rokoch aj niektoré hospodárske podniky, najmä drevárske, lesné a poľnohospodárske.⁵⁴⁾

O zdravotný stav vojska sa starala **zdravotnícka služba**. V priebehu rokov 1918—1920 začala postupne spravovať nemocnice, liečebné ústavy, invalidovne a sklady, ktoré zostali z bývalej rakúsko-uhorskej organizácie na území čs. štátu. Vo februári 1921 sa organizovala základná sieť 12 divíznych nemocníc, pričom každá z nich vždy v obvode jednej divízie. Týmto nemocniciam podliehali 3 odbočky a všetky posádkové nemocnice (vtedy 24). Spolu s reorganizáciou nemocníc sa roku 1921 reorganizovalo aj pomocné zdravotníctvo. Dovtedajších 8 zdravotníckych rôt sa doplnilo o ďalšie 4 a boli pre-

⁵²⁾Výnos MNO č. j. 22.251 op. zo 6. 9. 1920.

⁵³⁾Bližšie: „*Přehled příslušnosti jednotlivých politických okresů k vojenským evidenčním úřadům.*“ (VHA Praha, MNO — Prezídium 1919—1923, kr. č. 69, sign. 14/1, Příloha k výnosu MNO odd.III/9 doplň. č. j. 199.000 z r. 1920).

⁵⁴⁾KOHOUTEK, J.—KROPÁČEK, V.—HLADÍK, M.: Vojsko v republice, c. d., s. 46. SANDER, R.: Organizační a dislokační vývoj, c. d., s. 126—128.

menované na rotu pomocného zdravotníctva č. 1—12.⁵⁵⁾ Okrem nemocníc mala vojenská správa začiatkom dvadsiatyh rokov k dispozícii 2 špecializované liečebné ústavy a 6 kúpeľných ústavov. Starostlivosť o vojenských invalidov spočiatku zabezpečovali 2 invalidovne a od 15. novembra 1921 jedna. Liečivá a zdravotnícky materiál (vrátane veterinárneho) bol uložený vo Vojenskom lekárnickom sklade, ktorý vznikol v druhej polovici roku 1920 a Poľnom zdravotnom sklade, ktorý pôsobil od začiatku roku 1919. Dňa 28. novembra 1923 sa tieto sklady premenovali na vojenský zdravotnícky sklad č. 1 a č. 3. Zdravotnícku službu riadilo MNO prostredníctvom prednostov zdravotníckej služby ZVV.

Starostlivosť o zdravie a plnú výkonnosť všetkých zvierat vojenskej správy prináležala **veterinárnej službe**. Riadiacim orgánom bolo MNO spolu s prednostami veterinárnej služby ZVV a s náčelníkmi veterinárnej služby pri veliteľstvách divízií.

Z veľmi rôznorodej siete remontných orgánov (1919) sa v rokoch 1920—1922 vyvinula stála sieť orgánov zabezpečujúcich bežnú potrebu koní v armáde, ktoré patrili do **remontnej služby**. Remontná komisia pôsobila od roku 1920 a zabezpečovala nákup koní. Poslaním vojenských žrebčínov bol zasa chov vojenských koní. Okrem toho vojenská správa v prvých rokoch po vzniku štátu úzko spolupracovala so štátnymi žrebčínmi, patriacimi pod správu ministerstva poľnohospodárstva. Do 20. októbra 1923 mala v troch žrebčínach svoje vojenské oddelenia.⁵⁶⁾ Remontné komisie a žrebčiny riadilo priamo MNO. Evidenčnými orgánmi remontnej služby boli vojenské evidencie koní, ktoré 20. februára 1922 prestali pôsobiť podľa dovtedajšieho rozčlenenia. Rozdelili sa podľa divízyň oblastí a premenovali na veliteľstvá evidencie konstva (č. 1—12), v podriadenosti veliteľstiev peších divízií.

Do rámca **justičnej služby** patrili vojenské sudy a vojenské prokuratúry, ktoré mali vojenskú trestnú a súdnu právomoc. Úlohy tejto služby plnili justičné orgány pri ZVV, ktoré riadilo MNO ako najvyšší orgán vojenskej správy. K justičnej správe patrila aj vojenská väzenská správa. Po vzniku ČSR sa s platnosťou od 1. januára 1919 celkom reorganizovala vojenská justícia. Dovtedajšie vojenské orgány prevzaté z monarchie boli zrušené. Nahradil ich najvyšší vojenský súd⁵⁷⁾ so sieťou 8 divízyň a 13 brigádnych súdov. Pre orgány obžaloby boli zriadené funkcie generálneho vojenského prokurátora a vojenských prokurátorov, vždy pre obvod divízneho súdu a taktiež funkcionári vojenských prokurátorov pre obvody brigádnych súdov. Územná pôsobnosť justičných orgánov bola v českých krajinách vymedzená obvody krajských súdov a na Slovensku obvody žúp, ktoré spravídla presahovali územný obvod divízií. Vojenská väzenská správa spravovala vojenské trestné ústavy. Boli podriadené prednostovi príslušného súdu a v správnych otázkach ZVV. Roku 1922 jestvovalo 13 vojenských väznic a jedna vojenská trestnica.⁵⁸⁾

Čs. vojenská správa neprejavovala po vzniku republiky výrazný záujem o **duchovnú službu** v armáde. Roku 1919 bola však už zavedená, a to najmä zásluhou iniciatívy katolíckej cirkvi. Najvyššie politické a armádne špičky čs. štátu ju zriadili skôr z tradície než s vedomím potreby.⁵⁹⁾ Úlohy duchovnej služby boli predovšetkým náboženské. Podľa potreby a želania mala vojenským osobám poslúžiť cirkevnými úkonmi, starať sa o ich

⁵⁵SLUKA, V.: Čs. armáda v datech II. (1921—1934), c. d., s. 120—121.

⁵⁶Vládne nariadenie č. 195/1923 Zb.

⁵⁷Nariadenie Národného výboru čs. č. 10/1918 Zb.

⁵⁸Bližšie: SANDER, R.: Organisační a dislokační vývoj, c. d., s. 136—137.

⁵⁹Najlepšie to dokumentuje skutočnosť, že až 9. septembra 1938 sa zrušili rakúsko-uhorské služobné predpisy pre duchovnú službu a nahradil ich prvý čs. predpis A-XI-1.

náboženskú mravnú výchovu, vychovávať dôstojníkov duchovnej služby a zabezpečiť svoju činnosť v prípade brannej pohotovosti štátu. Okrem toho v prenesenej pôsobnosti sa duchovnej službe zverilo vedenie vojenských matrík a správa vojenských kostolov. Jej riadiacim orgánom bolo duchovné oddelenie všeobecno-vojenského odboru MNO, ktoré sa podľa vierovyznania členilo na 3 skupiny: katolícku, evanjelickú a československú (t.j. cirkvi československej). Prednostom katolíckej skupiny bol generálny superior, ktorý riadil katolícku duchovnú správu v čs. armáde a v cirkevných veciach podliehal pražskému arcibiskupovi. Nižšími riadiacimi a zároveň výkonnými orgánmi boli katolícke vojenské duchovné správy pri ZVV a na najnižšom stupni sa úprava v českých krajinách odlišovala od úpravy na Slovensku a Podkarpatskej Rusi. Zatiaľ čo v západnej polovici republiky pôsobil katolícky vojenský duchovný len pri každom divíznom veliteľstve, vo východnej časti mal svojho katolíckeho duchovného takmer každý peší pluk (10) a veliteľstvá obidvoch horských brigád. Prednostom evanjelickej skupiny na MNO bol evanjelický superintendent ustanovený 19. novembra 1919. Ten riadil evanjelické vojenské duchovné správy pri všetkých ZVV. Ako prednosta československej skupiny MNO pôsobil od roku 1922 generálny vikár cirkvi československej.⁶⁰⁾

Koncom roka 1922 bola v podstate vybudovaná aj sieť vzdelávacích, vedeckých a výskumných ústavov, na čom mala najväčší podiel Francúzska vojenská misia. Vojenské vysoké školstvo reprezentovali dve školy so sídlom v Prahe: **Vojnová škola** — po česky Válečná škola (od 1. októbra 1934 pod oficiálnym názvom Vysoká škola válečná) určená pre výchovu dôstojníkov generálneho štábu a **Intendančná škola** pre výchovu dôstojníkov zásobovacieho zboru. Vyššou vojenskou školou, ktorá vychovávala dôstojníkov zbraní z povolania bola **Vojenská akadémia** v Hraniciach na Morave. Začiatok jej činnosti sa datuje od 10. februára 1920. **Vojenské učilištia** vznikli zväčša roku 1922, pričom pokrývali príslušné druhy vtedajších zbraní (pechotu, delostrelectvo, jazdectvo, letectvo, vozatajstvo, železničné, telegrafné a automobilové vojsko). Do tejto skupiny patrila od 1. apríla 1922 aj zbrojná škola, ktorá sa k 1. aprílu 1926 pretvorila na zbrojné učilište. V rámci vojenských učilišť taktiež pôsobili rôzne školy a kurzy pre dôstojníkov v zálohe a rotmajstrov z povolania. Sústavu vojenského školstva v prvej polovici dvadsiatych rokov doplnilo **Vojenské inžinierske kolégium** v Prahe. Vzniklo 1. októbra 1924 a jeho zameraním bola výchova dôstojníkov-inžinierov z povolania pre zbrane a služby technického charakteru.⁶¹⁾ Medzi vedecké a výskumné ústavy podriadené MNO vtedy patrili: **Vojenský zemepisný ústav** so samostatnou pôsobnosťou od 15. októbra 1919, **Vojenský archív**, ktorého formovanie sa datuje už do roku 1919⁶²⁾, **Vojenské múzeum**, zriadené 1. októbra 1920, **Vzduchoplavecký študijný ústav**, založený 1. mája 1922 (od roku 1924 Letecký študijný ústav), **Vojenský technický ústav** a **Pamätník odboja**, od 23. júna 1923 vyčlenený z MNO ako samostatný ústav.⁶³⁾

Napriek všetkým prekážkam, ktoré budovanie unifikovaného armádneho organizmu začiatkom dvadsiatych rokov sprevádzali (napr. roku 1920 priebeh parlamentných volieb a ich výsledky, prejavy sociálnej nespokojnosti obyvateľstva — pozn. M. Č.), sa najvyššiemu vojenskému veleniu podarilo splniť základný cieľ unifikácie. Roku 1922 bola mierová organizácia čs. brannej moci vybudovaná a patrilo jej rozhodujúce postavenie pri vo-

⁶⁰Bližšie: SANDER, R.: Organisační a dislokační vývoj, c. d., s. 138.

⁶¹Pozri bližšie: Tamže, c. d., s. 139—142. Dvacet let československé armády, c. d., s. 98—107. KOHOUTEK, J.—KROPÁČEK, V.—HLADÍK, M.: Vojsko v republice, c. d., s. 47.

⁶²VHA Praha, MNO — Prezidium 1918 — 1923, kr. č. 7, p. č. 47, č.j. 2244/pres. pol.

⁶³Naše armáda. Vznik — vývoj — súčasnosť, c. d., s. 171—180. Dvacet let československé armády, c. d., s. 109—115.

jenskej obrane štátnej suverenity Československa pred akoukoľvek hrozbou zvonka.⁶⁴⁾ **Čs. armáda** to dokázala už roku 1921, keď po príchode Karola Habsburského do Maďarska a jeho dvojnásobnom pokuse o reštauráciu monarchie, v súčinnosti s Rumunskom a Juhosláviou bola **23. októbra 1921 vyhlásená čiastočná mobilizácia**. Po diplomatických zásahoch Francúzska a ďalších veľmocí sa však podarilo rýchlo zlikvidovať monarchistické pokusy v Maďarsku, ktoré mali vyústiť do narušenia povojnového usporiadania v strednej Európe. Po demobilizácii sa čs. armáda vrátila do mierových pomerov, no hladký priebeh mobilizácie posilnil hodnotenie ČSR v zahraničí ako stabilizovaného nástupníckeho štátu a zároveň potvrdil aj oprávnenosť spôsobu jej organizačnej výstavby.⁶⁵⁾

Teritórium Slovenska sa po základnom dobudovaní mierovej organizačnej štruktúry čs. brannej moci členilo na tri divízne oblasti. Na ich čele stáli tri divízne veliteľstvá podliehajúce ZVV v Bratislave. Veliteľstvo 9. pešej divízie bolo v Trnave a podriadená mu bola 17. pešia brigáda (veliteľstvo Bratislava), 18. pešia brigáda (Žilina) a 9. poľná delostrelecká brigáda (Bratislava). V Banskej Bystrici sídlilo veliteľstvo 10. pešej divízie, ktorej podliehala 19. pešia brigáda (B. Bystrica), 20. pešia brigáda (Nitra) a 10. poľná delostrelecká brigáda (B. Bystrica). V Košiciach pôsobilo veliteľstvo 11. pešej divízie a podriadená mu bola 21. pešia brigáda (Košice), 22. pešia brigáda (Rožňava) a 11. poľná delostrelecká brigáda (Košice).

Na Slovensku boli ďalej dislokované **štyri veliteľstvá samostatných brigád**, ktoré priamo riadilo bratislavské ZVV. Boli to: 1. horská brigáda v Ružomberku, 2. horská brigáda v Spišskej Novej Vsi, 3. jazdecká brigáda v Nových Zámkoch a hrubá delostrelecká brigáda v Komárne (v októbri 1923 zrušená). Okrem toho časť východného Slovenska patrila do omvodu ZVV v Užhorode. Veliteľstvo 24. pešej brigády, ktoré podliehalo tomuto ZVV, sídlilo v Michalovciach.

V rámci aktívnej armády sa roku 1922 v slovenských posádkach nachádzali **4 horské pluky** (č. 1 — Dolný Kubín, č. 2 — Ružomberok, č. 3 — Poprad, č. 4 — Prešov), **13 peších plukov** (č. 7 — Nitra, č. 12 — Komárno, č. 14 — Košice, č. 16 — Rožňava, č. 17 — Trenčín, č. 20 — Michalovce, č. 23 — Bratislava, č. 25 — Lučenec, č. 26 — B. Štiavnica, č. 32 — Košice, č. 37 — Levoča, č. 39 — Petržalka, č. 41 — Žilina), **3 hraničiarske prápory** (č. 8 — Šahy, č. 9 — Filakovo, č. 10 — Trebišov), **4 ľahké delostrelecké pluky** (č. 9 — Žilina, č. 10 — Lučenec, č. 11 — Košice, č. 54 — Bratislava), **5 hrubých delostreleckých plukov** (č. 109 — Bratislava, č. 110 — Nitra, č. 111 — Košice, č. 125 — B. Bystrica, č. 126 — Komárno), **2 pluky horského delostrelectva** (č. 201 — Liptovská Teplá (od r. 1923 Ružomberok), č. 202 — Prešov) a **4 samostatné horské delostrelecké oddiely** (č. 259 — Žilina, č. 260 — Lučenec, č. 261 — Betliar, č. 262 — Vranov nad Topľou). Ďalej to boli **2 jazdecké pluky** (č. 3 — Nové Zámky, č. 5 — Košice), **1 letecký pluk** (č. 3 — Nitra), **2 ženijné pluky** (č. 3 — Komárno, č. 4 — Bratislava), **2 vozatajské samostatné prápory** (č. 4 — Bratislava, č. 5 — Košice), **1 prápor telegrafného** (č. 3 — Trnava) a **1 prápor automobilového vojska** (č. 3 — Bratislava).

Z orgánov technickej služby boli koncom roku 1922 na Slovensku umiestnené **4 divízne zbrojnice** (č. 9 a 10 — Leopoldov, č. 11 a 12 — Ružomberok), **2 zbrojno-technické úrady** pri zbrojných továrňach Dynamit Nobel, a. s. a Georg Roth, a. s. v Brati-

⁶⁴⁾Blížšie: „Informace o stavu čs. branné moci a o důvodech její početnosti a organizace. Sjednocené československé vojsko.“ (VHA Praha, MNO — Prezidium 1918—1923, kr. č. 30, Mat. 99, č. j. 639/22-org. dův.).

⁶⁵⁾POKORNÁ, A.—HOFMAN, P.—STEHLÍK, E.: Československá armáda, c. d., s. 30. Deset let Československé republiky, c. d., s. 124.

slave, **1 letecký** (Nitra) a **1 telegrafný sklad** (Leopoldov), **1 hlavný stavebný sklad** pre Slovensko a Podkarpatskú Rus v Žiline (mal 3 vojenské stavebné odbočky č. 9 — Bratislava, č. 10 — B. Bystrica, č. 11 — Košice), **odbočka hlavného ženíjného skladu** (Slovenský Meder) a **odbočka automobilovej zbrojovky** (Trenčín). V rámci ostatných služieb to boli **3 divízne nemocnice** (č. 9 — Bratislava, č. 10 — Komárno, č. 11 — Košice), **7 posádkových nemocníc** (B. Bystrica, Nitra, Prešov, Ružomberok, Trenčín, Trnava a Žilina), **3 vojenské kúpeľné ústavy** (Trenčianske Teplice, Piešťany a od roku 1924 Číž), **1 vojenský ústav pre choroby pľúcne** (Tatranské Matliare), **4 vojenské zásobárne** (č. 9 — Bratislava, č. 10 — Nitra, č. 11 — Košice, č. 12 — Michalovce), **1 vojenské oddelenie riaditeľstva štátnych žrebčínov** (Prešov), **3 veliteľstvá evidencie konstva** (č. 9 — Trnava, č. 10 — B. Bystrica, č. 11 — Košice), **3 vojenské väznice**, **3 divízne a brigádne sudy** (Bratislava, B. Bystrica a Košice). Napokon z orgánov duchovnej služby boli **pri ZVV v Bratislave 2 duchovné správy** — evanjelická a. v. a katolícka.⁶⁶⁾

Organizačné zjednotenie a rozmiestnenie útvarov a zariadení čs. brannej moci predstavovalo nádejné východisko jej ďalšieho systematického budovania a zdokonaľovania, ktoré od roku 1922 prebiehalo v relatívne stabilných zahraničnopolitických podmienkach. V júli 1923 bol dokončený projekt výcvikového tábora a delostreleckej strelnice v Plaveckom Podhradí a v septembri sa veliteľstvo 3. jazdeckej brigády redислоkovalo z Nových Zámkov do Bratislavy. Do tohto mesta sa premiestnilo aj vozatajské učilište z Prahy. Okrem niekoľkých škôl pre dôstojníkov a vojenských gázistov (rotmajstrov) v zálohe bol to jediný vojenský vzdelávací ústav na území Slovenska za prvej ČSR.

Dňa 24. októbra 1923 vyšiel výnos MNO o čestných pomenovaniach plukov čs. armády, resp. potvrdzujúci už používané názvy. Na Slovensku mali k tomuto dňu čestné názvy tieto pluky: peší pluk č. 7 „Tatranský“, peší pluk č. 12 „M. R. Štefánika“, peší pluk č. 23 „Amerických Slovákov“, peší pluk č. 33 „Doss Alto“, peší pluk č. 39 „Vývedný“ a delostrelecký pluk č. 9 „T. G. Masaryka“.⁶⁷⁾ Hlavný stavebný sklad pre Slovensko a Podkarpatskú Rus sa v decembri 1923 premiestnil zo Žiliny do Trenčína a bol premenovaný na Ústredný stavebný sklad.

V polovici januára 1924 bola zriadená funkcia podnáčelníka hlavného štábu, ktorú ako prvý zastával divízny generál Jan Syrový. V tomto mesiaci bolo veliteľstvo 19. pešej brigády redислоkované z Banskej Bystrice do Lučenca. Dňa 26. marca 1924 sa po zlúčení archívu MNO s historickou skupinou hlavného štábu vytvoril Vojenský archív RČS.⁶⁸⁾ Samostatný vodný prápor so sídlom v Bratislave bol 21. mája 1924 premenovaný na mostný. Pozostával z veliteľstva, 1 mínovej a 1 lodnej roty, 2 mostných rôt, náhradnej roty s augmentačným skladoom a ženijnjej zbrojnej roty s vojnovým skladoom technického materiálu. Samostatný mostný prápor v Bratislave bol jedinou jednotkou čs. vojenskej riečnej flotily v dvadsiatych rokoch.⁶⁹⁾

Koncom leta 1925 sa vo východnej polovici republiky realizovala najvýznamnejšia

⁶⁶Porovnaj: HRONSKÝ, M.—KRIVÁ, A.—ČAPLOVIČ, M.: Vojenské dejiny Slovenska 1914—1939, IV. zv. c. d., s. 142—145.

⁶⁷V dvadsiatych rokoch k nim pribudol letecký pluk č. 3, ktorému bol 25. júna 1924 udelený čestný názov „Generála letca M. R. Štefánika“ a jazdecký pluk č. 3, od 23. októbra 1929 „Svätopluka kniežata Veľkomoravského“.

⁶⁸K 1. aprílu 1924 bol zriadený Generálny sekretariát medziministerského pracovného zboru pre veci národnej obrany. Medziministerský pracovný zbor tvorili: minister národnej obrany, náčelník Hlavného štábu, predstavitelia predsedníctva vlády, všetkých ministerstiev a prezidentskej kancelárie. Jeho poslaním bolo koordinovať činnosť jednotlivých odborov štátnej správy pri obrane štátu. Výkonným orgánom medziministerského pracovného zboru bol generálny sekretariát na čele s generálnym sekretárom. (SLUKA, V.: Čs. armáda v datech II. (1921—1934), c. d., s. 136).

⁶⁹VHA Praha, MNO — Prezídium 1924—1926, kr. č. 584, sign. 88/3/1-26, č. j. 3126 pres. zahr./1925 dův.

zmena v organizácii čs. brannej moci od jej unifikácie. **Na základe dekrétu prezidenta republiky z mája toho roku bolo ZVV pre Podkarpatskú Rus v Užhorode zrušené a vzniklo nové ZVV so sídlom v Košiciach**, ktoré začalo svoju činnosť 15. septembra 1925.⁷⁰⁾ Územná kompetencia tohto veliteľstva sa posunula ďalej na západ a okrem 12. pešej divízie mu podliehali: 11. pešia divízia a 2. horská brigáda dislokované na východnom Slovensku. Touto zmenou sa pôsobnosť ZVV v Bratislave obmedzila na územie stredného a západného Slovenska (9. a 10. pešia divízia, 1. horská a 3. jazdecká brigáda). **Od druhej polovice dvadsiatych rokov sa zemské vojenské hranice a sídla ZVV na Slovensku a Podkarpatskej Rusi ustálili a pretrvali až do jesene 1938.**

K 31. októbru 1925 bol početný stav čs. brannej moci (zimný) takýto: **mužstvo tvorilo 147 504 osôb** (126 054 vojakov, 9650 slobodníkov, 7502 desiatnikov, 4197 čatárov a 101 rotných), **zbor rotmajstrov 8960 a zbor dôstojníkov a generálov 9 831 osôb** (76 podporučíkov, 1607 poručíkov, 1679 nadporučíkov, 3001 kapitánov, 1873 štábnych kapitánov, 551 majorov, 665 podplukovníkov, 301 plukovníkov, 65 generálov V., jedenásť IV. a dvaja III. hodnostnej triedy). Stav v súhrne **166 295 mužov** veľmi prekračoval stanovený zimný stav 150 tisíc mužov.⁷¹⁾

Dňom 1. januára 1926 vošlo do platnosti nariadenie prezidenta republiky o premene pôsobnosti francúzskej vojenskej misie v ČSR na poradnú funkciu. Z funkcie náčelníka misie bol odvolaný generál Eugen Mittelhauser (vykonával ju od roku 1920) a na jeho miesto menovaný generál Louis E. Faucher, ktorý dočasne zotrval aj na predchádzajúcom poste druhého zástupcu náčelníka hlavného štábu. Do jeho vedenia bol prvý raz menovaný čs. dôstojník — generál J. Srový a aj ďalšie rozhodujúce veliteľské miesta (napr. zemských vojenských veliteľov) obsadili domáci dôstojníci. Náčelník francúzskej vojenskej misie sa stal pre nasledujúce obdobie poradcom ministra NO, ktorému aj priamo podliehal. Jeho hlavnou úlohou bolo podávať ministrovi, prípadne náčelníkovi HŠ posudky v zásadných otázkach organizácie a výcviku armády. Zároveň mal sledovať vyučovanie na vojenských školách.⁷²⁾

Rok 1926, v ktorom čs. dôstojníci preberali najvyššie veliteľské funkcie v čs. brannej moci, znamenal začiatok obdobia jej celkom samostatného formovania. V tomto čase však čs. armáda nebola celkom dobudovaná podľa stanovených zákonných podkladov. Stáli síce už jej základy a rámec budúcej organizácie, lenže takej, ktorá zodpovedala vtedajším pomerom a predpokladom. Z tohto dôvodu sa československé veliteľské špičky sústredili na dokončenie organizačnej výstavby armády, ktorá mala mať nový charakter, zodpovedajúci vývoju vojenskej taktiky a techniky. Dosiahnutiu tohto cieľa však prekážali nepriaznivé podmienky. V štátnom hospodárstve sa výrazne prejavili pokusy znížiť objem finančných výdavkov na armádu, ktoré v rokoch 1925—1926 tvorili až 19 percent štátneho rozpočtu — t. j. 1,93 mld. Kč.⁷³⁾ Armáde vtedy chýbala zodpovedajúca výzbroj, zďaleka nebola zabezpečená domáca zbrojná výroba a vo vojskových telesách sa prejavil nedostatok ľudí. K tomu pribudli ďalšie pokusy o šetrenie s financiami, čo sa prejavilo škrtmi v armádnych položkách, ďalej záväzné ustanovenie branného zákona o skrátení prezenčnej vojenskej služby počnúc odvodovým ročníkom 1926 na 14

⁷⁰Dekrét prezidenta republiky č. 1036 pres./25 z 25. 5. 1925.

⁷¹„Úhrn výkaz prezenčního početního stavu armády ze dne 31. října 1925.“ (VHA Praha, MNO — Prezidium 1924—1926, kr. č. 554, inv. č. 61/1/2—15, č.j. 451/15 odd. dův. ex. 1925). V súvislosti so zavedením pohyblivých prezenčných početných stavov čs. armády od 1. októbra 1924 bol napríklad jej skutočný letný stav k 31. júlu 1925 85 519 mužov (dôstojníkov a generálov 9727, rotmajstrov 9110 a mužstva 66 682), čo zas nedosahovalo stanovený počet 100 tisíc. (Tamže, inv. č. 61/1/2—12, č. j. 301/15 odd. dův. ex. 1925).

⁷²BŘACHOVÁ, V.: Francouzská vojenská mise, c. d., s. 910.

⁷³České slovo, 10. 4. 1926.

mesiacov, ale aj zmeny jej početného stavu.⁷⁴⁾ Vojenskej správe sa však napriek tomu podarilo presadiť predĺženie 14-mesačnej prezenčnej služby o ďalšiu činnú službu v trvaní 4 mesiacov.⁷⁵⁾ Tým sa zabránilo oslabeniu brannej pohotovosti armády, zhoršeniu výcvikových podmienok a znižovaniu počtov. Mierový početný stav vojska bol stanovený na interval od 1. apríla do 31. septembra na 140 000 osôb a interval od 1. októbra do 30. marca na 100 000. Ročný kontingent brancov sa tak zvýšil zo 68 000 na 80 000 osôb.⁷⁶⁾ Tieto zmeny sa museli náležite odraziť aj v služobnej knihe Org.—1 („Všeobecná organizace čs. branné moci“), ktorá bola podrobená určitej revízii.

Roku 1926 bol spracovaný a prezidentom potvrdený aj **trvalý dislokačný plán čs. brannej moci**, ktorý sa mal postupne realizovať. Jeho hlavnou zásadou sa stala požiadavka na odstránenie dislokačnej roztrieštenosti, čo v praxi znamenalo, že útvary rovnakého vojskového telesa sa mali sústreďovať v jednej posádke. V súvislosti s ďalšími organizačnými zmenami a zvýšenými finančnými nákladmi na výstavbu vojenských objektov sa plán nepodarilo zďaleka splniť a nakoniec sa musel korigovať.⁷⁷⁾

Pre úpravu organizačnej skladby československej armády boli na nasledujúce obdobie vytýčené tieto zásady: nemeniť počet vyšších jednotiek, zachovať, pokiaľ to bude možné, dovtedajší pomer jej jednotlivých zložiek a úpravou organizácie zlepšiť výcvikové podmienky. Organizačné zmeny sa najviac premietli v pechote. V peších plukoch sa namiesto 2 rôt na plných početných stavoch a 2 rámcových rôt v každom prápore prešlo na 2 plné rotý a 1 rámcovú (v horských peších plukoch sa tieto zmeny realizovali už roku 1925 na základe výnosu MNO z 28. augusta 1925 — pozn. M. Č.). Pre potreby pechotného učilišťa sa vytvoril osobitný inštruktérny prápor. V delostrelectve sa zostávajúcich 8 plukov doplnilo na 2 oddiely a v letectve boli zvýšené tabuľkové počty pre plánované budovanie nových leteckých plukov. Ďalších útvarov zbraní a služieb sa organizačné zmeny závažnejšie nedotkli, čo súviselo najmä s tým, že mierové počty útvarov naďalej nezodpovedali požiadavkám čs. vojenského velenia, a to aj napriek tomu, že oproti predchádzajúcim rokom sa roku 1926 zvýšili (niektoré vojenské posádky boli dokonca zrušené — pozn. M. Č.) Na konci tohto roka sa v zmysle zákona o úsporných opatreniach v štátnej správe reorganizovalo MNO. Namiesto dovtedajších 9 odborov (vrátane HŠ) a 50 oddelení bolo vytvorených 8 odborov (vrátane HŠ) a 33 oddelení. Výhovný odbor sa zrušil a namiesto neho sa zriadilo 5. oddelenie HŠ (školské a výcvikové). Týmto opatrením sa dosiahlo zjednodušenie agendy MNO, čo v konečnom dôsledku malo vplyv aj na jeho podriadené útvary.⁷⁸⁾

Poslednou etapou organizačných zmien v čs. brannej moci v druhej polovici dvadsiatych rokov bolo skúmanie reorganizácie všetkých jej zložiek, ktoré HŠ začal na jeseň 1927. To sa nakoniec premietlo v ďalšej novelizácii branného zákona z roku 1920. Jej cieľom bolo upraviť mierové početné stavy čs. armády na základe zavedenia ročného kontingentu 70 000 brancov, ktorý vstúpil do platnosti 1. októbra 1928.⁷⁹⁾ Odvedenci nad stanovený kontingent sa mali zaradiť do náhradnej zálohy s 12-týždňovým vojenským výcvikom. Novelizácia sa taktiež zamerala na vytvorenie dostatočných právnych predpokladov nadstraníckosti armády a odobrала všetkým príslušníkom ozbrojených zložiek právo voliť a byť volený.

⁷⁴⁾Dvacet let československé armády, c. d., s. 144.

⁷⁵⁾Zákon č. 51/1927 Zb. (Prvá novelizácia branného zákona).

⁷⁶⁾Zákon č. 52/1927 Zb.

⁷⁷⁾SANDER, R.: Organizační a dislokační vývoj, c. d., s. 13.

⁷⁸⁾Dvacet let československé armády, c. d., s. 147.

⁷⁹⁾Zákon č. 53/1927 Zb. Týmto zákonným ustanovením bol predchádzajúci zákon č. 52/1927 Zb. zrušený. Bližšie: Deset let Československé republiky, c. d., s. 132.

26 premiestnilo z Banskej Štiavnice do Banskej Bystrice. O tri mesiace neskôr, 15. augusta 1926, vznikol v Prešove telegrafný prápor č. 4 a zároveň tam bol zriadený aj telegrafný sklad ZVV Košice. V októbri veliteľstvo delostreleckého oddielu č. 260 presídlilo z Lučenca do Banskej Štiavnice. Dňa 1. mája 1927 bol divízy proviantný sklad č. 10 premiestnený z Nitry do Trenčína a 7. novembra sa vojenský zdravotnícky sklad č. 3 presunul z moravského mestečka Bzenec do Liptovského Sv. Mikuláša. 4. januára 1928 bolo veliteľstvo leteckého pluku č. 3 spolu s technickou letkou a náhradnou peruťou premiestnené z Nitry do Piešťan.⁸⁰⁾ Zriadenie vojenského letiska v tomto meste schválila už v apríli 1926 na návrh MNO ministerská rada čs. vlády. Novou posádkou veliteľstva 9. pešej divízie, 9. poľnej delostreleckej brigády a veliteľstva evidencie konstva sa stala od 19. novembra 1928 po redislokácii z Trnavy Bratislava.⁸¹⁾

* * *

Dislokačnými a organizačnými zmenami roku 1928 sa zavŕšil proces mierového budovania čs. armády v prvom desaťročí existencie ČSR. Aj v celoštátnom, aj v špecificky slovenskom meradle jej dislokáciu, organizačnú štruktúru a početné stavy ovplyvnili v tomto období viaceré vnútorné i vonkajšie činitele. Išlo však najmä o hodnotenie vojensko-politického a zahraničnopolitického postavenia ČSR ako celku, v ktorom malo Slovensko nezastupiteľné miesto. Svojou geografickou polohou tvorilo spojovací článok medzi západnou polovicou republiky a Podkarparskou Rusou, ktorou čs. štát susedil s malodohodovým spojencom Rumunskom. Dôležitý význam Slovenska vyplýval aj zo skutočnosti, že jeho južným susedom bolo Maďarsko, s ktorým sa spomedzi všetkých susediacich štátov vyvíjali vzťahy už od začiatku dvadsiatych rokov nepriaznivo. Maďarská vláda nebola ochotná vzdať sa svojich nárokov na územie Slovenska ani po Trianskej konferencii (jún 1920). Tento nesporný fakt sa výrazne premietol do dislokačného rozmiestnenia čs. armády na Slovensku a napokon viedol k tomu, že hlavný štáb MNO venoval v dvadsiatych rokoch prvoradá pozornosť vypracovaniu operačných plánov obrany Slovenska proti Maďarsku. Operačný význam slovenského územia z hľadiska vojensko-bezpečnostných a politických záujmov ČSR zvýrazňovalo aj to, že projekt prezbíjania hlavných zbraní čs. armády sa realizoval v rokoch 1926—1929 najprv vo východnej časti republiky. Na základe uvedených, ako aj ďalších skutočností môžeme konštatovať, že veliteľské špičky čs. brannej moci prisudzovali vojenskému zabezpečeniu Slovenska v dvadsiatych rokoch kľúčovú úlohu v obrannom systéme Československa.

M. ČAPLOVIČ: FRIEDENSORGANISATION DER TSCHECHOSLOWAKISCHEN ARMEE UND IHRE ENTWICKLUNG IN DER SLOWAKEI (1918—1928).

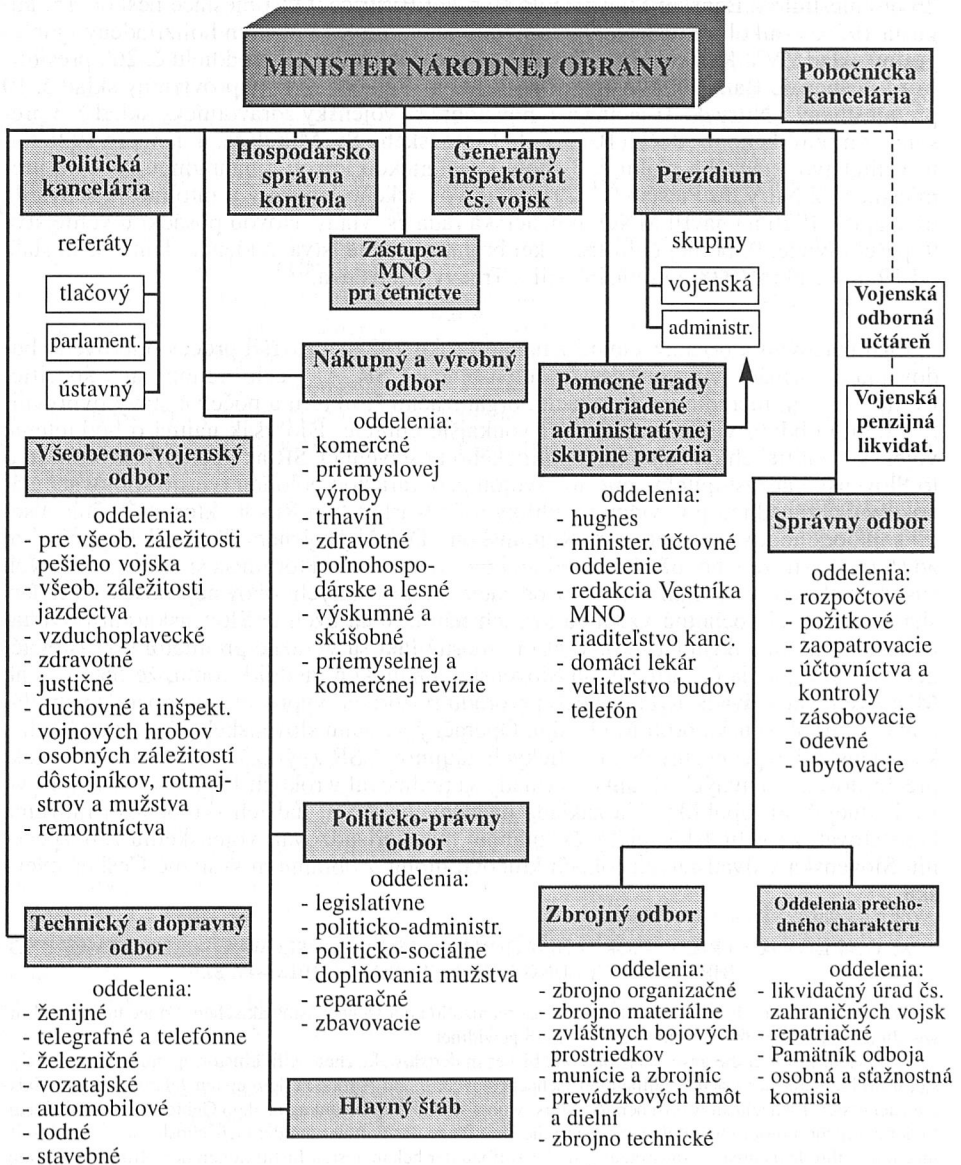
Die wissenschaftliche Studie ist der Friedensorganisation der tschechoslowakischen Armee und ihrer Entwicklung in der Slowakei in Jahren 1918—1928 gewidmet.

Der Autor löst hier die anspruchsvolle und bisher in der slowakischen Militärhistoriographie fast unanalytierte Problematik der Friedensaufbau der tschechoslowakischen Armee in dem ersten Jahrzehntes der Existenz der ersten Tschechoslowakischen Republik, wobei seine Hauptbetonung an dem Gebiet der Slowakei legt. In der zeitgeschichtlichen Folge analysiert die Urfänge der Formierung der tschechoslowakischen Streitmacht und ihre legislative Voraussetzungen, die Aufbau der bekanntesten Institutionen der Militärverwaltung und der höchsten Militärkommandos (1918—1919). Der Inhaltsschwerpunkt der Studie ist einsamer Prozeß der Unifikation der tschechoslowakischen Armee (1920—1922) und ihre Ergebnisse in der Slowakei. Zuletzt stellt seine Aufmerksamkeit an den realisierten Änderungen in der Dislokation und der Organisationsaufbau der Armee, in der militärischen Legislative und ihren zahlreichen Zustände im Jahren 1923—1928 ein.

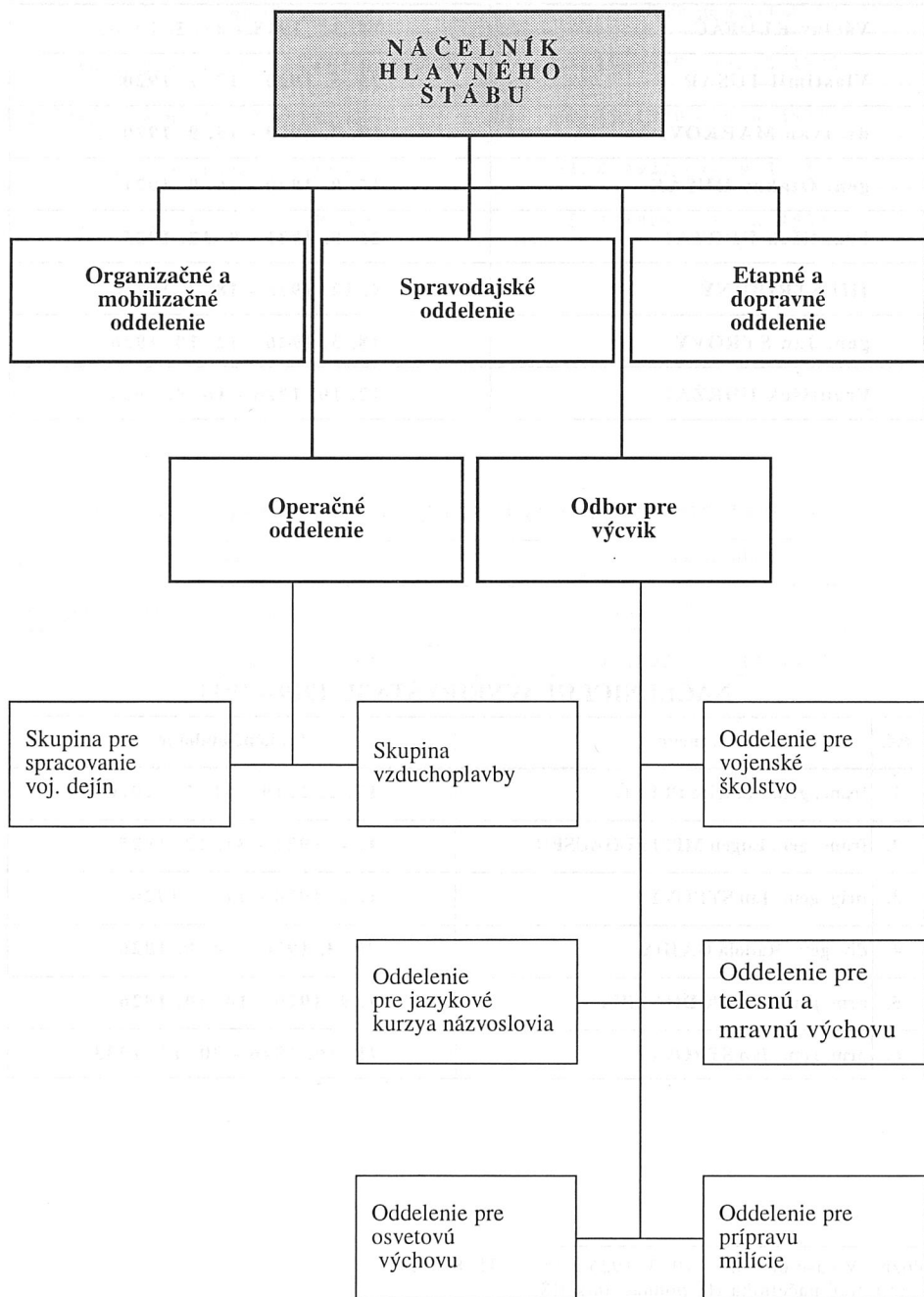
⁸⁰⁾VHA Trnava, Veliteľstvo leteckého pluku č. 3 (1922—1938), kr. č. 6, DR č. 1, 2. 1. 1928, čl. 1.

⁸¹⁾SLUKA, V.: Čs. armáda v datech II. (1921—1934), c. d., s. 144-149.

ORGANIZÁCIA MINISTERSTVA NÁRODNEJ OBRANY V ROKU 1922

ORGANIZÁCIA HLAVNÉHO ŠTÁBU V ROKU 1922

MINISTRI NÁRODNEJ OBRANY ČSR 1918—1929

meno	funkčné obdobie
Václav KLOFÁČ	14. 11. 1918 - 25. 5. 1920
Vlastimil TUSAR	25. 5. 1920 - 17. 7. 1920
dr. Ivan MARKOVIČ	17. 7. 1920 - 15. 9. 1920
gen. Otakar HUSÁK	15. 9. 1920 - 26. 9. 1921
František UDRŽAL	26. 9. 1921 - 9. 12. 1925
Jiří STŘÍBRNÝ	9. 12. 1925 - 18. 3. 1926
gen. Jan SYROVÝ	18. 3. 1926 - 12. 10. 1926
František UDRŽAL	12. 10. 1926 - 16. 9. 1929

NÁČELNÍCI HLAVNÉHO ŠTÁBU 1919—1933

P.č.	hodnosť a meno	funkčné obdobie
1.	franc. gen. Maurice PELLÉ	17. 2. 1919 - 31. 12. 1920
2.	franc. gen. Eugen MITTELHAUSER	1. 1. 1921 - 31. 12. 1925
3.	brig. gen. Jan SYROVÝ	1. 1. 1926 - 17. 3. 1926
4.	div. gen. Radola GAJDA	20. 3. 1926 - 14. 8. 1926
5.	arm. gen. Alois PODHAJSKÝ	1. 9. 1926 - 14. 10. 1926
6.	arm. gen. Jan SYROVÝ	15. 10. 1926 - 30. 12. 1933

Pozn.: V čase od 18. — 19. 3. 1926 a 15. — 31. 8. 1926 riadil úrad náčelníka HŠ podnáčelník HŠ.

ZEMSKÍ VOJENSKÍ VELITELIA V BRATISLAVE 1919—1932

P.č.	hodnosť a meno	funkčné obdobie
1.	franc. gen. Eugen MITTELHAUSER	25. 10. 1919 - 13. 12. 1920
2.	franc. gen. FOURNIER	31. 12. 1920 - 20. 8. 1921
3.	franc. gen. Claude SPIRE	21. 8. 1921 - 14. 9. 1925
4.	arm. gen. František ŠKVOR	15. 9. 1925 - 31. 12. 1932

ZEMSKÍ VOJENSKÍ VELITELIA V KOŠICIACH 1919, 1925—1932

P.č.	hodnosť a meno	funkčné obdobie
1.	gen. František SCHLÖBL	8. 1. 1919 - 10. 6. 1919
2.	arm. gen. Josef ŠNEJDÁREK	15. 9. 1925 - 31. 12. 1932

VELITELIA A NÁČELNÍCI ŠTÁBOV PEŠÍCH DIVÍZIÍ NA SLOVENSKU V ROKU 1922

* pešia divízia č. 9 (Trnava) - veliteľ: gen. J. ŠNEJDÁREK - náč. štábu: pplk. A. ČERNÝ	
* pešia divízia č. 10 (B. Bystrica) - veliteľ: plk. E. KADLEC - náč. štábu: franc. mjr. PRÉVOST	
* pešia divízia č. 11 (Košice) - veliteľ: plk. J. HANÁK - náč. štábu: mjr. gšt. F. MATERNA	

BRIGÁDNI VELITELIA NA SLOVENSKU V ROKU 1922

- PEŠÍCH BRIGÁD -	
- peš. brigáda č. 17 (Bratislava)	plk. R. JANŮ
- peš. brigáda č. 18 (Žilina)	plk. B. VENTOUR
- peš. brigáda č. 19 (B. Bystrica)	plk. O. BRÄUNLICH
- peš. brigáda č. 20 (Nitra)	plk. V. THURNKER
- peš. brigáda č. 21 (Košice)	plk. J. HORÁK
- peš. brigáda č. 22 (Rožňava)	plk. J. WILLKOMM
- peš. brigáda č. 24 (Michalovce)	gen. S. VOJCECHOVSKÝ
- HORSKÝCH BRIGÁD -	
- hor. brigáda č. 1 (Ružomberok)	plk. J. ŠINDELÁŘ
- hor. brigáda č. 2 (Sp. Nová Ves)	gen. J. VOTRUBA
- JAZDECKEJ BRIGÁDY -	
- jazd. brigáda č. 3 (Nové Zámky)	plk. A. WIDNER
- POĽNÝCH DELOSTRELECKÝCH BRIGÁD -	
- poľ. del. brig. č.9 (Trnava)	plk. F. PEXIDER
- poľ. del. brig. č.10 (B. Bystrica)	pplk. F. MACZEK
- poľ. del. brig. č.11 (Košice)	pplk. Z. NOVÁK
- HRUBEJ DELOSTRELECKEJ BRIGÁDY -	
- hrubá del. brig. (Komárno)	pplk. Dr. R. KROUTIL

VELITELIA ÚTVAROV HLAVNÝCH A POMOCNÝCH ZBRANÍ NA SLOVENSKU V ROKU 1922

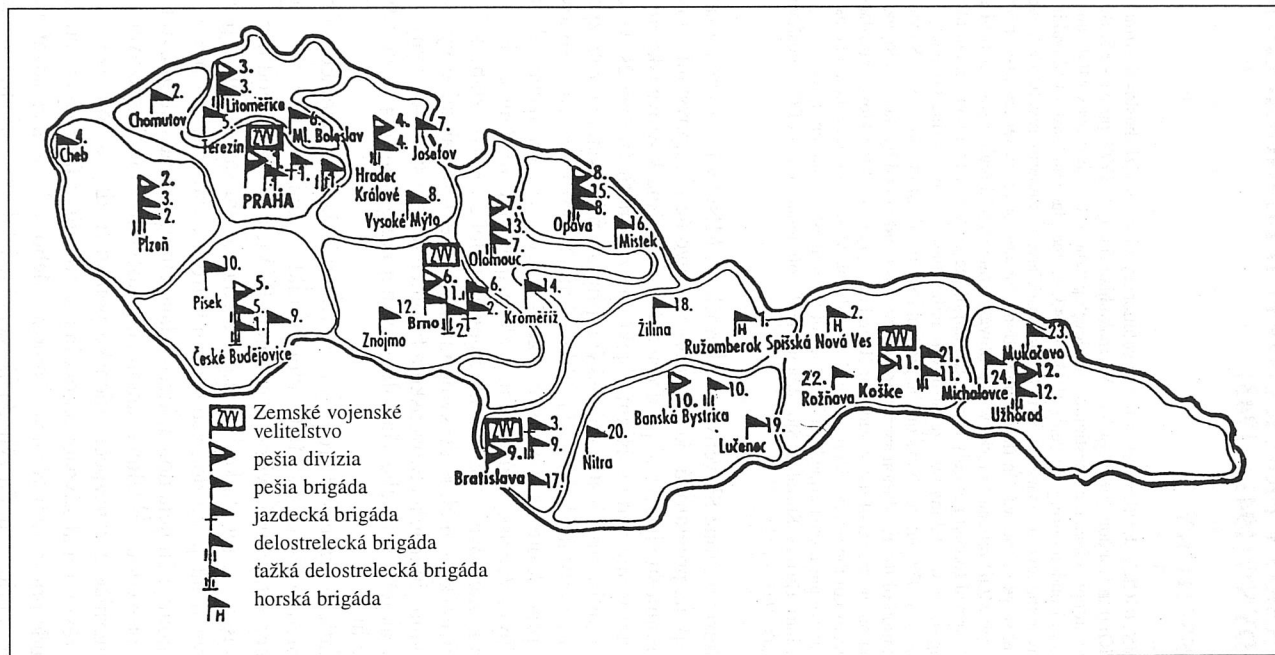
- PEŠÍCH PLUKOV -	
- peší pluk č. 7 (Nitra)	pplk. J. VÁNA
- peší pluk č. 12 (Komárno)	pplk. J. PALACKÝ
- peší pluk č. 14 (Košice)	mjr. A. MACHÁČEK
- peší pluk č. 16 (Rožňava)	pplk. B. SEITS
- peší pluk č. 17 (Trenčín)	pplk. F. MACH
- peší pluk č. 20 (Michalovce)	pplk. O. KENDÍK
- peší pluk č. 23 (Bratislava)	pplk. J. BERÁNEK
- peší pluk č. 25 (Lučenec)	pplk. A. SKARA
- peší pluk č. 26 (B. Štiavnica)	pplk. Č. WEISS
- peší pluk č. 32 (Košice)	pplk. M. CAGAŠ
- peší pluk č. 37 (Levoča)	pplk. J. BRADA
- peší pluk č. 39 (Petržalka)	mjr. J. MATOUŠEK ml.
- peší pluk č. 41 (Žilina)	pplk. E. GERYK
- HORSKÝCH PLUKOV -	
- horský pluk č. 1 (Dolný Kubín)	pplk. A. KULHÁNEK
- horský pluk č. 2 (Ružomberok)	pplk. A. SCHLESINGER
- horský pluk č. 3 (Poprad)	pplk. F. HNĚVKOVSKÝ
- horský pluk č. 4 (Prešov)	pplk. L. FORBELSKÝ
- HRANIČIARSKÝCH PRÁPOROV -	
- hraničiarsky prápor č.8 (Šahy)	mjr. F. VEJVODA
- hraničiarsky prápor č.9 (Fiľakovo)	mjr. B. MÁLEK
- hraničiarsky prápor č.10 (Trebišov)	mjr. M. BERKA
- ĽAHKÝCH DELOSTRELECKÝCH PLUKOV -	
- ľahký del. pluk č. 9 (Žilina)	pplk. J. STARK
- ľahký del. pluk č. 10 (Lučenec)	mjr. L. ČUDAN
- ľahký del. pluk č. 11 (Košice)	pplk. A. CZERNIK
- ľahký del. pluk č. 54 (Bratislava)	pplk. R. SPIEDEL
- HORSKÝCH DELOSTRELECKÝCH PLUKOV -	
- horský del. pluk č.201 (Lipt. Teplá)	mjr. N. NEDBAL
- horský del. pluk č.202 (Prešov)	pplk. A. PADIOR
- HRUBÝCH DELOSTRELECKÝCH PLUKOV -	
- hrubý del. pluk č.109 (Bratislava)	mjr. L. JORGL
- hrubý del. pluk č.110 (Nitra)	pplk. J. KREMAN
- hrubý del. pluk č.111 (Košice)	mjr. R. MERLITSCHKE
- hrubý del. pluk č.125 (B. Bystrica)	mjr. V. PLESNIK
- hrubý del. pluk č.126 (Komárno)	pplk. R. WIATSKHA

- HORSKÝCH DELOSTRELECKÝCH ODDIELOV -	
- horský del. odd. č.259 (Žilina)	mjr. J. KARGER
- horský del. odd. č.260 (Lučenec)	kpt. V. VODIČKA
- horský del. odd. č.261 (Betliar)	mjr. F. SEIDEL
- horský del. odd.č.262 (Vranov n.T.)	kpt. E. SCHNEIDER
- LETECKÉHO PLUKU -	
- letecký pluk č. 3 (Nitra)	franc. kpt. LACHMAN
- JAZDECKÝCH PLUKOV -	
- jazdecký pluk č. 3 (Nové Zámky)	pplk. A. WIDNER
- jazdecký pluk č. 5 (Košice)	pplk. E. HACURA
- ŽENIJNÝCH PLUKOV -	
- ženijný pluk č. 3 (Komárno)	pplk. B. HÁJEK
- ženijný pluk č. 4 (Bratislava)	mjr. A. HELLER
- VOZATAJSKÝCH PRÁPOROV -	
- vozatajský prápor č. 4 (Bratislava)	plk. V. CÍMANSEN
- vozatajský prápor č. 5 (Košice)	plk. K. PARIK
- AUTOMOBILOVÉHO PRÁPORU -	
- automobilový prápor č.3 (Bratislava)	kpt. J. MAY

PRIBLIŽNÉ POČETNÉ STAVY MIEROVEJ AKTÍVNEJ ARMÁDY V ROKU 1924

Por. čís.		Dôstojníci	Voj. gázisti	Mužstvo	Súhrn
1.	Voj.kancelária prez.republiky	4	1	1	6
2.	Ministerstvo národnej obrany	625	211	248	1118
VYŠŠIE VELITELSTVÁ					
3.	ZVV Praha	119	40	91	250
4.	ZVV Brno	105	28	86	219
5.	ZVV Bratislava	112	34	96	242
6.	ZVV Užhorod	43	9	44	96
7.	11 peších divízií	140	22	176	338
8.	24 peších brigád	48	24	72	144
9.	2 horské pešie brigády	14	4	12	30
10.	12 poľných delostrel. brigád	24	12	36	72
11.	2 ťažké delostrelecké brigády	4	2	6	12
12.	3 jazdecké brigády	18	6	9	33
13.	vzduchoplavby	6	1	4	11
14.	náčelník technického vojska	2	1	-	3
15.	posádkové veliteľstvá	94	85	74	253
ZBRANE HLAVNÉ					
16.	pešie vojsko	3 892	4 222	72 162	80 276
17.	delostrelectvo	1 795	2 826	27 431	32 052
18.	vzduchoplavba (letectvo)	208	256	2 956	3 420
19.	jazdectvo	437	769	7 889	9 095
ZBRANE POMOCNÉ					
20.	ženijné vojsko	302	288	5 130	5 720
21.	telegrafné vojsko	86	153	1 670	1 909
22.	železničné vojsko	66	62	1 240	1 368
23.	vozatajstvo	188	234	1 762	2 184
24.	automobilové vojsko	63	89	433	585
VZDELÁVACIE A VEDECKÉ ÚSTAVY					
25.	vojnové školstvo	23	8	74	105
26.	vojenské akadémie	55	47	227	329
27.	ústr. škola pre pechotu	32	33	350	415
28.	ústr. škola pre delostrelec.	26	25	200	251
29.	ústr. škola pre vzduchoplavbu	30	33	430	493
30.	ústr. škola pre jazdectvo	22	24	266	312
31.	ústr. škola pre tech. vojsko	25	18	110	153
32.	automobilová škola	4	18	18	40
33.	intendančná škola	12	4	12	28
34.	škola pre telesnú výchovu	11	11	10	32
35.	vojenský zemepisný ústav	111	131	52	294
36.	vojenský archív a múzeum	17	12	1	30

TECHNICKÉ SLUŽBY:					
37.	zbrojná	235	552	489	1 276
38.	vzduchoplavecká	21	30	420	471
39.	technická	29	33	244	306
40.	vozatajská	18	28	160	206
41.	automobilov	30	31	18	79
OSTATNÉ SLUŽBY:					
42.	zdravotná	309	90	900	1 299
43.	hospodársko-správná služba				
	voj. - penzijná likvidatúra	46	-	-	46
	útvary - odborná účtáreň	113	20	-	133
	vojenské - zásobárne	142	103	1 111	1 356
	ústavy - odevníctva	55	68	122	245
44.	justičná - úrady	176	190	-	366
	- ústavy	2	53	23	78
45.	doplňovacie oblastné veliteľ.	830	375	384	1 589
46.	remontná - ústavy	16	28	290	334
	- dopl. vel. koní	24	24	24	72
47.	legionárska kancelária	54	14	91	159
48.	pamätník Odboja	20	5	14	39
49.	osobná a sťažnostná komisia	23	4	8	35
50.	SÚHRN	10 933	11391	127 676	150 000
Slovensko v prevratových plánoch čs. MNO v Londýne (1941—1943)					

MIEROVÁ ORGANIZÁCIA A DISLOKÁCIA ČS. ARMÁDY
OD DRUHEJ POLOVICE 20. ROKOV

SLOVENSKO V PREVRATOVÝCH PLÁNOCH ČS. MNO V LONDÝNE (1941 – 1943)

JOZEF BYSTRICKÝ

BYSTRICKÝ, J.: Slovakia in the Revolutionary Plans of Czechoslovak Ministry of Defence (MOD) in London (1941—1943). *Vojenská história*, I, 1, 1997, pp 64—85, Bratislava.

The author solves the question of the development of Czechoslovak MOD authorities' opinions in London during the years 1941—1943, on the place and task of Slovakia, which should play in the revolutionary action in the domestic area („domestic revolution“, „uprising“) in the final stage of the war. In these connections, the author characterizes also images of Czechoslovak MOD related to tasks which Slovak Army should realize (as a part of the Czechoslovak armed forces) not only during the fall of the governmental regime, but also during ensuring the power taking by Czechoslovak authorities and also during boundary protection with Hungary. The author shows on the gradual importance of the process of Slovakia in the plans creation of the revolutionary action, which was conditioned by the development of the situation on the fronts of the World War II. and development of the Slovak anti-fascist resistance. Because of the interest shift of the Czechoslovak MOD, Slovakia should be as a first territory of active antifascist armed performance of the domestic insurgent forces.

Military History. Slovakia. Slovakia in the Revolutionary Plans of Czechoslovak MOD in the years 1941—1943.

Miesto a úloha Slovenska v plánoch čs. MNO v Londýne na záverečné obdobie vojny, resp. na prevratovú akciu („domácu revolúciu“, „povstanie“) na domácom území, boli v minulosti sledované predovšetkým vo vzťahu k Slovenskému národnému povstaniu. Ale ani to nie vždy s úsilím objektívne zhodnotiť činnosť čs. vojenskej správy vo Veľkej Británii v súvislosti s vojenskými prípravami povstania, zabezpečením vonkajšej pomoci pre povstalecké sily atď. Takmer nijaká pozornosť sa nevenovala charakteru a rozsahu prác, ktoré čs. vojenské orgány v Londýne realizovali do nadviazania spojenia s ilegálnym Vojenským ústredím. A ak sa aj prevratové plány čs. MNO v publikovaných prácach komentovali, tak v konkrétnejšej podobe iba vo vzťahu k českým krajinám. Lenže Slovensko v nich malo svoje miesto, a niektoré základné východiská, hoci sa vplyvom vývinu situácie na Slovensku a frontoch druhej svetovej vojny v období príprav SNP a počas jeho priebehu viac alebo menej korigovali, ovplyvňovali postoje čs. MNO k povstaniu.

Prvé systematické práce nad projektmi prevratovej akcie na domácom území súviseli s činnosťou Študijnej skupiny MNO, ktorá vznikla v júni 1941. Tá už 5. augusta 1941 predložila štátnemu tajomníkovi pri MNO gen. R. Viestovi návrh pod názvom Príprava prevratovej akcie v čs. republike.¹⁾ Spracovatelia návrhu sa opierali o predpoklad, že hlavný odbojový front je na domácom území, front „vnútorný“, a preto všetko treba „klásť na rozhodujúci činitele doma, kteří v dané chvíli môžu celý převrat organizovať a kteří jej tiež provedou“. ²⁾ Úloha zahraničnej časti odboja mala spočívať v tom, že dodá potrebné smernice a zabezpečí vojenskú pomoc (osoby a vojenský materiál). Čas uskutočnenia prevratu mal závisieť od okolností poslednej fázy vojny, od toho, či Československo bude priestorom vojnovéj činnosti, alebo sa bude nachádzať na okraji, alebo mimo takéhoto priestoru. Za výhodnejší sa pokladal druhý variant, t. j. ako „štát okra-

¹⁾VHA Praha, MNO Londýn, ŠVBM — Študijná skupina, I/1, č. j. 20014, 1941.

²⁾Tamže.

jový“. V tomto prípade by sa mohlo počítať s krátkodobým prechodom nemeckých vojsk a s bezprostrednou pomocou susedného štátu. To by však neprichádzalo do úvahy vtedy, keby protinemecké akcie vypukli vo všetkých štátoch Európy, alebo ak by Nemecko porazili armády „západu a Ruska“, teda prevrat by sa uskutočnil „za nepriamej pomoci vojenských síl spojencov“. Z hľadiska priestorovej postupnosti návrh kalkuloval s tým, že prevrat by najskôr prebehol na území Čiech a Moravy a potom na Slovensku a Podkarpatskej Rusi. To sa okrem iného prejavilo aj v tom, že českým krajinám sa venovala prvoradá pozornosť a organizácia prevratovej akcie bola v základných aspektoch konkrétnejšie rozpracovaná práve pre túto časť republiky.

Návrh Študijnej skupiny z 5. augusta 1941 predpokladal, že zahraničné vedenie odboja vymenuje ústredný vojensko-politický orgán v Prahe, ktorému mali byť podriadené zemské vojenské veliteľstvá. Tým mali podliehať novovymenovaní inšpektori vládneho vojska a okresní velitelia. Po začatí prevratovej akcie mali byť okamžite obsadené a zabezpečené letiská, mala sa uskutočniť mobilizácia piatich ročníkov bývalých vojakov do posádok vládneho vojska, ktoré potom malo obsadiť Nemeckom zabrané územie českých krajín.

Aj pokiaľ išlo o Slovensko, spracovatelia návrhu ráтали s tým, že vojensko-politický aparát bude vymenovaný z Londýna, tak isto noví velitelia slovenskej armády, ktorá „sama si udelá poriadok, hlavne vo vzťahu k jižní hranici“.³⁾ Pri realizácii prevratu na území Slovenska návrh kalkuloval s „vnútornou“ podporou, a to jednotiek vojsk utvorených zo záložníkov z Čiech a Moravy, ako aj s pomocou zo zahraničia, ktorú mala reprezentovať letecká a materiálna podpora. Študijná skupina predpokladala, že slovenská armáda bude mať určité zásoby výzbroje a výstroja nielen pre svoje vlastné jednotky, ale že v dôsledku ľudských strát na fronte bude schopná vyzbrojiť a vystrojiť aj veľké percento záložníkov z českých krajín, najmä tých, ktorí pred Mníchovom slúžili na západnom a južnom Slovensku.

Pri prevrate tak na Slovensku, ako aj v českých krajinách sa mal pevne uchopiť štátny aparát na pomníchovskom území, znemožniť „rôznym živlom“ využiť revolučný chaos, zabezpečiť štátny a verejný majetok a nerušený chod všetkých zložiek s vplyvom na zásobovanie a udržanie normálneho chodu života. Pri akciách počas prvých dní prevratu mal mať rozhodujúcu úlohu domáci odbojový front, ktorý podľa predstáv Študijnej skupiny malo tvoriť veliteľstvo v Martine, členovia domáceho odboja v miestach svojho zamestnania, príslušníci žandárstva, polície, finančnej stráže a slovenskej armády, ako aj čs. jednotky z „východu a Ruska“. Opatrenia, ktoré sa mali počas prevratu na Slovensku realizovať, boli rozvrhnuté do dvoch fáz: 1. opatrenia, ktoré uskutoční slovenský národ sám; 2. zásah jednotiek z českých krajín. Prvá fáza, t. j. opatrenia, ktoré uskutoční slovenský národ sám, mala obsahovať: a) uskutočnenie štátneho prevratu; b) zabezpečenie hraníc.

Štátny prevrat mal obsiahnuť územie Slovenska z obdobia pred Viedenskou arbitrážou. Hranice mala zabezpečiť slovenská armáda doplnená o záložníkov a riadená novovymenovaným velením. Túto úlohu mala splniť v čo najkratšom čase, závislom od nastolenia pokoja na Slovensku, od rýchlosti povolania záložníkov a sformovania nových jednotiek. Študijná skupina kalkulovala s tým, že na Slovensku bude dobre vyzbrojená armáda v sile asi 30 000 mužov, zostane dostatok zbraní po nemeckej armáde a rovnako tu bude dostatočné letectvo. Z toho vyvodila záver, že všetky zbrane a letectvo získané vo Veľkej Británii treba presunúť do českých krajín a až potom, podľa situácie, by

³Tamže.

mohli byť použité na Slovensku. Na druhej strane sa už tu objavila myšlienka zásahu slovenských jednotiek za určitých, zatiaľ nedefinovaných možností na Morave alebo aj Podkarpatskej Rusi.

V druhej fáze prevratovej akcie na Slovensku návrh Študijnej skupiny predpokladal prisun armády z českých krajín „k zásahom proti Maďarsku“.

V porovnaní s rozpracovaním prevratovej akcie v českých krajinách Slovensko bolo vnímané vo výrazne všeobecnejšej polohe, najmä pokiaľ išlo o organizáciu a úlohy zložiek domáceho odboja. To zrejme ovplyvnila skutočnosť, že o odboji na Slovensku Študijná skupina nemala k dispozícii vierohodné informácie a v najbližšej perspektíve sa nepočítalo s jeho podstatnejším rozvojom. Nie nevýznamnú úlohu tu pravdepodobne zohrávali i pesimistické hodnotenia odhodlania a schopností demokratických síl Slovenska aktívne sa zapojiť do protifašistického zápasu. Napríklad prezident Beneš na začiatku druhej polovice júla 1941 v rozhovore o slovenskej emigrácii s členom dočasnej vlády J. Lichnerom konštatoval: „...dopracovali jste to tak daleko, že Slováci — a na Slovensku jste měli takové průkopníky slovanské myšlenky — ti nejdřív vrazili nám Čechům nůž do zad, pak šli do války proti Polákům, pak se spojili s kralovrahy Chorváty proti Srbům a dnes jdou do války proti Rusům. To je hrůza.“ V rozhovore so Smutným k tomu dodal: „Tohle musíme Slovákům pořád připomínat... To už nejde, abychom je pip-lali a oni nám zase vyvedli takové svinstvo. Vždyť je to hrozné, kam ten národ přišel... Uvažte, co nám přinesli Slováci tentokrát do tohoto odboje? Vůbec nic.“⁴⁾

Návrh Študijnej skupiny sa stal predmetom porady, ktorá sa konala 18. septembra 1941. Minister národnej obrany gen. S. Ingr na nej naznačil, že „o prvém období, t. j. o provedení státního převratu a jeho vedení v prvních dnech není nutno detailně uvažovat a ze zahraničí bude možné poskytovat jen výpomoc osobní a materiální. Teprve další přípravy s hlediska utvoření jakési provisorní armády, která by provedla zajištění celého státního území jak předmnichovského, tak i po případě zvětšeného o požadavky mírové konference, nutno připravit zde úplně.“⁵⁾ Pravda, to neznamenal, že by sa práca na príprave prevratu mala prerušiť.

Ešte do konca roka 1941 spracovala Študijná skupina nový návrh — „Přípravy pre domácu revolúciu a organizáciu vojenských síl“.⁶⁾ Problematika Slovenska v ňom bola precíznejšie spracovaná než v predchádzajúcom návrhu. Z hľadiska všeobecných zásad a vzhľadom na predpokladanú časovú realizáciu opatrení, počnúc existujúcim stavom až do úplného oslobodenia a vojenského ovládnutia pôvodného, prípadne rozšíreného územia republiky, sa v ňom vytyčovali tri základné etapy.

Prvou z nich mala byť revolúcia uskutočnená domácimi silami, za pomoci zahraničia. Táto etapa mala vyvrcholiť úplným ovládnutím územia obývaného Čechmi, Slováckmi a Podkarpatskými Rusínmi (zhruba územie pomníchovskej republiky, územie Slovenska — na rozdiel od predchádzajúceho návrhu — po Viedenskej arbitráži a celej Podkarpatskej Rusi).

Za druhú etapu sa považovalo obdobie mobilizácie osôb, organizovania vojenských jednotiek a vojenského obsadzovania celého územia republiky, t. j. územia obývaného Nemcami a obsadeného Maďarskom, zväčšeného o územie, ktoré sa malo požadovať na strategické zlepšenie hraníc z hľadiska obrany štátu.

Obsahom tretej etapy mala byť ďalšia organizácia vojenských jednotiek na prechodné

⁴OTÁHALOVÁ, L.—ČERVINKOVÁ, M.: Dokumenty z historie československé politiky 1939—1943, zv. I. Praha, Academia 1966, s. 250—251.

⁵Historie a vojenství, č. 3, 1956, s. 312.

⁶VHA Praha, MNO Londýn, ŠVBM — Študijná skupina, 4/1.

obdobie. Jej účel spočíval v upevnení štátnej autority v jazykovo zmiešaných oblastiach, v organizovaní vojenských jednotiek, ktoré by sa zúčastnili na „preventívnej alebo represívnej okupácii časti Nemecka alebo Maďarska“ a vo vybudovaní základov mierovej organizácie armády.

V ďalšej časti návrhu sa jeho tvorcovia podrobne vyjadrovali k „domácej revolúcii“, k obsadeniu a zabezpečeniu hraníc českých krajín, k množstvu výzbroje, ktorú by bolo treba dopraviť zo zahraničia, k časovému plánu prepravy príslušníkov čs. zahraničného vojska (z Veľkej Británie) na domáce územie a k počtom na to potrebných lietadiel.

Pokiaľ ide o Slovensko, Študijná skupina upozorňovala, že tu bude podstatne iná situácia než na území Protektorátu. Odlišnosť mala vyplývať z toho, že „vcelku má slovenský štát svoji hlavu štátu, vládu a vyzbrojenou armádu s určitými válečnými zručnosťami. Dále jsou tu dobře organisované a vyzbrojené Hlinkovy gardy a organizace Pracovní služby na vojenských základech. Slovenský národ je vcelku rozdělen na dvě vrstvy. Jedna, která je oddána současnému režimu. Je to přirozené, neboť s tímto režimem dosáhla význačných míst. Druhá vrstva, větší to část národa, je nesena a usměrňována k spolupráci s Němci. Dá se předpokládati, že tato větší část národa nepodlehla úplně propagandě a že uvítá znovuvytvoření ČSR. Nutno však též počítati s tím, že déle trvající válka zanechá opačné stopy ve smýšlení obyvatelstva, než v tzv. Protektorátě... U značné části slovenského národa... dá se předpokládati určitá letargie a spíše sklon k přizpůsobení se stávající situaci.“⁷⁾ Podľa spracovateľov návrhu bolo teda treba počítať aj s tým, že obyvateľstvo Slovenska by nemuselo mať záujem aktívne zasiahnuť do pripravovanej prevratovej akcie.

Pri posudzovaní situácie na Slovensku nebola vylúčená ani možnosť, že môžu prepuknúť boje „medzi Čechmi a časťou Slovákov“, ale ani variant, že na Slovensku bude také „česko—slovenské ovzdušie“, ktoré umožní časti slovenskej armády zasiahnuť v prospech českých krajín. Návrh „Prípravy pre domácu revolúciu a organizáciu vojenských síl“ počítal s možnosťou vystúpenia slovenskej armády v prevratovej akcii oveľa výraznejšie než návrh z augusta 1941. Študijná skupina v ňom poukazovala na skutočnosť, že slovenská armáda bola organizovaná za pomoci Nemcov a zúčastnila sa vojnového ťaženia po ich boku, že výcvik záložníkov sa nezastavil pri ročníku 1937 ako v Protektoráte, ale pokračoval ďalej. Na Slovensku preto mal byť dostatok vojensky pripravených osôb, ktoré by sa dali využiť na realizáciu zámerov čs. vojenskej správy. MNO však nedisponovalo dostatkom objektívnych informácií o slovenskej armáde. Preto spracovatelia dokumentu navrhovali, aby sa vychádzalo zo stavu, v akom bude armáda v čase prevratu. Prvoradou úlohou podľa nich bolo podriadiť slovenskú armádu „spoločnému veleniu československému“.⁸⁾ Predstava, akým spôsobom to dosiahnuť spočívala v tom, že čs. minister národnej obrany vydá rozkaz, ktorým prevezme velenie nad slovenským vojskom. Od toho okamihu sa slovenské vojsko malo stať súčasťou čs. armády a podliehať všetkým ustanoveniam a predpisom platným v tejto armáde. V prílohe návrhu sa okrem iného špecifikovalo, čo sa má chápať pod pojmom „slovenské vojsko“ a definovala sa jeho úloha: „...slovenským vojskom rozumí se ty vojenské osoby, které v době vyhlášení mobilizace v ČSR konaly, nebo měly konati činnou službu vojenskou v tzv. slovenské armádě..., slovenské vojsko odzbrojí a internuje všechny nepřátelské vojenské jednotky v zemi slovenské a dovolí průchod jen těm vojenským jednotkám, které při vstupu na československou půdu složi

⁷⁾Tamže.

⁸⁾Tamže.

⁹⁾Tamže.

zbraně, anebo jsouce nezbrojeny o zmíněný průchod požádají...“⁹⁾

Ďalším opatrením čs. ministra národnej obrany malo byť vydanie rozkazu na utvorenie veliteľstva čs. armády na slovenskom území.

Obsahom tretieho opatrenia malo byť rozšírenie platnosti dekrétu prezidenta republiky o vyhlásení čiastočnej mobilizácie na územie Slovenska.

Vychádzajúc zo záveru o nevyhnutnosti rešpektovať stav slovenskej armády v čase prevratu mala sa za základ organizácie armády vziať organizácia a početné stavy slovenskej armády existujúce v okamihu, keď velenie prevezme čs. minister národnej obrany. Počet povolávaných záložníkov v rámci mobilizácie sa mal riadiť reálnym stavom a potrebami vyplývajúcimi z úloh, ktoré mala armáda plniť. Ďalšími limitujúcimi faktormi mali byť dispozičné množstvá výzbroje a výstroja a možnosti zásobovania. Ak by slovenská armáda odmietla poslušnosť, t. j. nepodriadila sa veleniu čs. ministra národnej obrany a v pravom zmysle slova by sa rozišla domov, malo sa postupovať rovnakým spôsobom.

Keby sa ani potom nerešpektovali rozkazy a nariadenia čs. ministra národnej obrany, mal sa realizovať iný variant: najskôr zabezpečiť české krajiny a tu sformovanú armádu použiť na zásah na Slovensku.

Aby zahraničný odboj mohol úspešne podchytiť slovenskú armádu a podriaďiť ju ministrovi národnej obrany (čs. veleniu), mali sa na Slovensko vyslať politické orgány (členovia vlády v Londýne), velitelia a styční dôstojníci pre väčšie mestá a parašutisti, alebo menšie výsadky pre veliteľstvo v Žiline.

Veliteľstvo armády dislokované v Žiline malo byť zložené z veliteľa armády, náčelníka štábu a pridelených dôstojníkov, ktorí mali prísť z Veľkej Británie, rovnako ako 2 až 3 dôstojníci (vo funkciách styčných orgánov) pre Banskú Bystricu, Bratislavu, Humenné, Krupinu, Liptovský Mikuláš, Myjavu, Nitru, Nové Mesto nad Váhom, Piešťany, Kežmarok, Poprad, Prešov, Ružomberok, Spišskú Novú Ves, Trenčín, Trnavu, Vrútky, Zvolen a Žilinu. Okrem presunu veliteľských kádrov z Veľkej Británie, parašutistov alebo leteckých výsadek pre veliteľstvo v Žiline sa v návrhu rátalo aj s možnosťou použitia čs. vojenských jednotiek sformovaných na území Sovietskeho zväzu a na Blízkom východe.

Prevrat sa mal uskutočniť len na na území Slovenska vymedzenom Viedenskou arbitrážou. Opierať sa mal o slovenskú armádu, ktorej by boli podriadené ďalšie zložky — žandárstvo, polícia a finančná stráž. Podchytiť sa však mali aj zložky „podzemní armády“, t. j. ilegálne odbojové skupiny. Ich spoločné vystúpenie malo odstrániť vládnu režim, zabezpečiť „psychologické podmienky pre znovuzjednotenie česko-slovenského štátu“, živlom sledujúcim iné tendencie než líniu čs. odboja zabrániť, aby využili revolučný chaos, zaistiť štátny, verejný a súkromný majetok, ako aj nerušený chod všetkých zložiek s vplyvom na zásobovanie obyvateľstva a normálny život. Počas prevratu mali byť obsadené všetky letiská a dôležité prístávacie plochy, vládne a verejné budovy, rozhlasové stanice, železničné stanice, dôležité továrne, mosty atď.

Okrem variantu prevratu riadeného čs. vládou, respektíve ministerstvom národnej obrany, uvažovala Študijná skupina i o ďalších, ktoré odvodzovala od možnosti, že Slovensko „po prohraných vojnách na niž bere účasť na strane Nemecka, preveď samo revolúciu proti dnešnej vláde, stojící plně v německých službách.“¹⁰⁾ V prípade takejto spontánnej akcie bolo podľa spracovateľov návrhu potrebné politicky sa pripraviť na niekoľko možností:

¹⁰⁾Tamže.

a) Prevrat uskutočnia slovenskí vládni činitelia druhého sledu, t. j. tí, ktorí síce ne-súhlasia s politickou líniou slovenskej vlády, sú pre spojenie s Čechami a Moravou, ale pretože získali vysoké osobné pozície, budú si ich chcieť naďalej udržať. To by im za-ručovala akási autonómia.

b) Akciu uskutočnia činitelia, ktorí sú stopercentne a bezvýhradne za obnovenie ČSR. (Táto tendencia sa podľa autorov dokumentu stala pravdepodobnejšou po vyhlásení voj-ny Spojeným štátom americkým.)

c) Prevrat sa uskutoční zdola, t. j. robotníckymi alebo roľníckymi vrstvami a môže mať silnú komunistickú tendenciu. (Pre túto tendenciu mal hrať rozhodujúcu úlohu vý-voj na východnom fronte.)

Návrh Študijnej skupiny obsahoval aj všeobecnú smernicu pre obsadenie a zabez-pečenie štátnych hraníc z obdobia pred Viedenskou arbitrážou, prípadne aj s určitými úpravami v ich v priebehu. Keby sily a prostriedky nachádzajúce sa na Slovensku ne-stačili na obsadenie a zabezpečenie hraníc, mali byť obsadené aspoň železničné trate Bratislava — Galanta — Šurany; Šurany — Levice; Lučenec — Filakovo — Plešivec; Košice — Slovenské Nové Mesto — Čop a priestor Košíc.

Spracovatelia návrhu predpokladali, že aj keby slovenská armáda zabezpečila hrani-ce z obdobia pred Viedenskou arbitrážou, nebude stačiť na obsadenie územia ležiaceho v Maďarsku, ktoré by malo zlepšiť strategickú obranu Československa.¹¹⁾ Pre tento prí-pad počítali so zásahom vojenských jednotiek z českých krajín.

Návrh Študijnej skupiny „Prípravy pre domácu revolúciu a organizáciu vojenských síl“ sa prerokúval na porade u prezidenta E. Beneša, za účasti gen. S. Ingra, gen. R. Vies-ta, gen. A. Nižborského (Hasala), gen. K. Janouška, gen. B. Miroslava (Neumana) a plu-kovníkov F. Moravca a J. Vrzáčka. Na tejto porade (22. januára 1942) prezident E. Be-neš zdôrazňoval nevyhnutnosť vypracovať program, ktorý by sa podľa vývoja udalostí mohol meniť a prispôbovať, pričom podstatné veci by zostávali v platnosti. Problema-tiku Slovenska priniesol do diskusie R. Viest, ktorý najprv konštatoval, že doposiaľ ne-bola rozpracovaná a potom uviedol eventuality, ktoré by prichádzali do úvahy: 1. prevrat na Slovensku uskutoční armáda spolu s obyvateľstvom; 2. prevrat uskutoční občianstvo, slovenská armáda sa rozutečie; 3. nastane akási občianska vojna.¹²⁾

Viest za najlepšiu a najvýhodnejšiu označil prvú možnosť. Prezident Beneš oponoval, že nepočíta s občianskou vojnou, pretože podľa jeho názoru na Slovensku bude mnoho indiferentných a „viníci, jakmile Německo praskne, všude utečou... Nechceme občanské války. Chceme, aby bývalí důstojníci a vojáci ihned nastoupili do činné služby. To samé je i s úředníky. Budeme potřebovat mnoho důstojníků, musí již zde býti udělán výběr. Zde budou skupiny důstojníků, určených domů, kteří sami povedou, a jimž doma budou případně podléhat i vyšší...“¹³⁾

Prezident Beneš a minister národnej obrany gen. S. Ingr sa v podstate zhodli na tom, že na Slovensko by mali byť najprv vyslaní len styční dôstojníci a úsilie by malo byť za-merané na jedno miesto (Žilina alebo Trenčín). Beneš svoju predstavu konkretizoval slo-

¹¹ V súvislosti s úpravou hraníc sa uvažovalo napr. o prehlbení bratislavského predmostia (asi o 15 km), aby mohlo pojať až 3 vyššie jednotky. Na južnej hranici sa uvažovalo najmä o priestore Novohradských vrchov: „Připojení Novohradských hor, pohoří Matry, vrchů Bukových a Hegylla zbaví Slovensko definitivně úhrady před maďarskou útočností. Taková trasa hranic: a) zajistí komunikační volnost v údolí Ipoly a volnost v manévrování silami v celé oblasti Slovenska; b) solidně zabezpečí nástupové prostory na jižním Slovensku; c) umožní daleké pozorování do vnitra Maďarska a hospodárné použití sil.“ VHA Praha, Hlavné veliteľstvo Londýn, kr. 39.

¹² VHA Praha, 20—1—4.

¹³ Tamže.

vami: „Hned první den je nutné obsadit na Slovensku třeba jen jeden okres, vyvarovati se však obsazení Bratislavy. Kdyby byl vojenský separatismus, nebudeme Bratislavu dobývati, nýbrž ji obkroužíme.“ A dále dodal: „Se Slovenskem není třeba si lámat hlavu. První naší věcí bude obsadit jeden, nebo několik slovenských okresů, aby tak bylo před světem dokumentováno Československo. To druhé automaticky přijde, jakmile bude pořádek. Slovinci budou v nesnázích. Nebudou moci sami zajistiti svoje hranice.“¹⁴⁾ Z toho možno usúdiť, že Beneš v tom čase ešte stále nepredpokladal možnosť výraznejšej akcie domáceho slovenského odboja, ale na rozdiel od študijnej skupiny ani možnosť získať slovenskú armádu pre protifašistické vystúpenie. V podstate sa orientoval na záseh z českých krajín. Potvrďovali to aj úlohy, ktoré na záver stanovil — pripraviť do budúcej porady podklady k prípravám na prvé obdobie v českých krajinách (čo treba pripraviť, ako sa to bude realizovať a pod.). V tomto duchu potom Študijná skupina orientovala svoju činnosť. Už v máji 1942 mala k dispozícii návrh plánu prepravy a rozmiestnenia veliteľských kádrov, zbraní a výstroja zo zahraničia a študovala požiadavky vyplývajúce z tohto plánu pre čs. letectvo vo Veľkej Británii.¹⁵⁾

Do začiatku roka 1943 sa plány čs. vojenskej správy v podstate nezmenili. Svedčí o tom dokument spracovaný v januári 1943 — „Mezinárodní situace a úkol po osvobození s přihlédnutím k budování armády“.¹⁶⁾ Podľa tohto dokumentu bolo treba upraviť prípravu podľa jednotlivých období:

„1. Údobí pádu Německa a osvobození t. zv. Protektorátu, t. j. uchopení se moci národem doma a vojenské zajištění tohoto území;

2. Údobí obsazení, třeba i bojem, odtrženého území historických zemí v historických hranicích, při nejmenším v rámci vojenských hranic;

3. Údobí připojení Slovenska a Podkarpatské Rusi;

4. Údobí obsazení území, kterého je třeba pro zajištění a zlepšení strategických hranic republiky, případně obsazení německého a maďarského území čs. brannou mocí v rámci vojenské okupace Německa a Maďarska Spojenými národy;

5. Údobí definitivního zajištění republiky, t. j. budování definitivní čs. branné moci.

6. Kromě toho vojenské přípravné práce pro příměří a mírová jednání v rámci požadavků a potřeb obnovené republiky.“¹⁷⁾

Pri podrobnejšom charakterizovaní jednotlivých období sa v dokumente zdôrazňovalo, že už v prvom období treba ihneď po uchopení moci obsadiť aspoň malú časť slovenského územia (1 až 2 okresy) bezprostredne pri moravsko—slovenských hraniciach, aby tak bola od počiatku dokumentovaná česko-slovenská jednota a obnovenie ČSR. V súvislosti s tretím obdobím, začiatok ktorého mal závisieť od celkového priebehu vojnových udalostí, sa konštatovalo, že v ňom bude riešená otázka Slovenska a jeho včlenenia do rámca ČSR. Vo vzťahu k slovenskej armáde pri plnení úloh tohto obdobia sa malo uvažovať o nasledujúcich možnostiach: a) slovenská armáda sa spolu s obyvateľstvom prihlásiť k ČSR; b) prevrat uskutoční len občianstvo, armáda sa rozide; c) nastane akási občianska vojna; d) Slovensko obsadí niektorá zo spojeneckých mocností.

Pri prvej možnosti sa malo počítat so začlenením slovenskej armády do čs. brannej moci a s jej použitím v rámci úloh pri obsadení slovenského územia, pri udržiavaní vnútorného poriadku a zabezpečení slovenských hraníc proti Maďarsku.

V prípade druhej možnosti spracovateľa pokladali za potrebné vytvoriť dočasné, naj-

¹⁴⁾Tamže.

¹⁵⁾VHA Praha, HV Londýn, ŠVBM, 6/2, č. j. 39/taj., 3. odd. 1943.

¹⁶⁾VHA Praha, VKPR Londýn, 64/1/1/21.

¹⁷⁾Tamže.

nevyhnutnejšie vojenské jednotky a veliteľstvá na území Slovenska, zabezpečiť vnútorný poriadok a obsadiť hranice proti Maďarsku. V každom prípade sa hneď na začiatku malo počítať s obsadením priestorov odstúpených po Viedenskej arbitráži, ktoré boli potrebné na zaistenie spojenia s Podkarpatskou Rusou (priestor Košice, Čop, Mukačevo).

Tretia možnosť sa pokladala za málo pravdepodobnú.

Pri poslednej (štvrtej) možnosti sa považovalo za nevyhnutné rátať s tvorením dočasných jednotiek podobne ako pri druhej možnosti, ale až po dohode s príslušnými okupačnými úradmi toho štátu, ktorý by obsadil Slovensko. Ich poslaním malo byť obsadenie území potrebných pre zabezpečenie a prípadné zlepšenie „vojenskej hranice“ obnovennej republiky v rámci potrieb a požiadaviek, ktoré mala čs. vláda uplatňovať na mierových rokovaníach.

Pre postup príprav bolo dôležité aj to, že pri charakterizovaní stavu slovenskej armády bola otvorená otázka, čo urobia Nemci, keď sa priblíži východný front. Jednou z možností ich postupu bolo odzbrojenie slovenskej armády, aby sa predišlo jej nepriateľskému postoju voči Nemecku. To pre spracovávatelov plánov znamenalo zaoberať sa aj tým, čo urobiť, aby slovenská armáda nebola odzbrojená.

Ďalšie práce na plánoch prevratovej akcie boli spojené so vznikom nového orgánu ministerstva národnej obrany. Dňa 15. januára 1943 bola zrušená Študijná skupina a ten istý deň vznikol Štáb pre vybudovanie čs. brannej moci (ŠVBM).

Takmer od začiatku pôsobenia ŠVBM sa jeho pozornosť čoraz viac upierala na úlohu Slovenska a jeho možnosti pri realizovaní plánov ozbrojenej akcie na domácom území. Vyplývalo to tak z vývoja situácie na frontoch, najmä na sovietsko-nemeckom po bitke pri Stalingrade, z hodnotenia možných variantov ďalšieho vývoja vojnovnej situácie, ako aj z analýzy správ zo Slovenska, ktoré od začiatku roka 1943 prichádzali stále častejšie a umožňovali urobiť si predstavu, aj keď nie jednoznačnú, o vývoji odbojového hnutia.¹⁸⁾

Otázkou, čo je možné pripraviť na Slovensku, sa zaoberala porada ŠVBM 18. februára 1943. Už v úvode konštatovala, že Slovensko bolo doposiaľ zanedbávané a chýbajú potrebné spravodajské podklady na konkrétnejšiu prípravu plánov. Svedčila o tom aj skutočnosť, že ministerstvo národnej obrany neurobilo dovtedy nijaké aktívne kroky, aby získalo spravodajské informácie a nadviazalo kontakty so slovenským odbojom prostredníctvom svojich vlastných spravodajských orgánov. Je to zrejme, najmä keď porovnáme jeho aktivitu zameranú na české krajiny, kam už od apríla 1941 boli vysielané parašutistické skupiny sformované z príslušníkov čs. vojska vo Veľkej Británii. Účastníci porady dospeli k potrebe nového pohľadu na miesto a význam Slovenska v čs. odboji. Stalo sa tak predovšetkým na základe zhodnotenia vývoja na frontoch. Podplukovník gšt. J. Sázavský z neho vyvodil, že front sa môže priblížiť z východu alebo Balkánu, čo si vyžiada hľadať ofenzívne spojenia na východ. Možnosť získať slovenskú armádu, hoci sa s ňou teoreticky uvažovalo, bola na tejto porade posudzovaná pomerne opatrnícky: „Do armády neprenikneme, ale v poslednej chvíli, pri zmene situácie dala by sa využiť...“¹⁹⁾ Z porady vyplynul dôležitý záver — získať správy o tom, aké sú predstavy

¹⁸O reakciách na správy zo Slovenska svedčí napr. záznam J. Smutného z 25. 7. 1943: „Zase jedna správa ze Slovenska — nyní jich dochází hodně... Jednou jsou ty zprávy takové povahy, že z toho můžeme odvozovat, že Slovensko je už celé získáno pro myšlenku republiky, že bude hodně jednotné atd. Jindy zase prosvítá, že ani život ani lidé se nemohou přes noc radikálně přetvořit. V tomto případě pak to značí, že Slováci intrikují jako dřive, že mezi nimi je plno osobních sporů a ambic, že politicky lavírují mezi republikou, samostatností a koketováním s autonomním systémem...“ OTÁHALOVÁ, L. — ČERVINKOVÁ, M.: c. d., zv. II, s. 704.

¹⁹Kolektív: Dejinná križovatka. Bratislava, VPL 1964, s. 198.

o prevratovej akcii a o jej usutočení na Slovensku a potom na ich základe vyvodit', aké prípravy treba robiť v Londýne.

Na potrebu správ zo Slovenska poukazoval aj prezident Beneš v odkaze slovenským odbojovým skupinám z 20. februára 1943, v ktorom zároveň apeloval: „Je nutno, aby se ve vojsku soustavně už dnes pracovalo a aby se k převratu a pro státní jednotu včas vše připravilo. Také by bylo třeba, aby se v rámci vojska, najdou-li se spolehliví vyšší velitelé, už nyní připravovaly zásoby výzbroje, uniforem, munice, které by se pak mohly také dát k dispozici do českých zemí.“²⁰) V správě J. Smutného do Štokholmu pre slovenského posla (informátora), tlmöčiacej názory a požiadavky E. Beneša, sa výzvy slovenskému odboju ďalej stupňovali: „...třeba vše připravit a provést včas, ne až na poslední hodinu. Také Slovensko musí přispět ke svému osvobození činy. Zorganizujte se všude na Slovenku, připravujte sabotáže, pasivní rezistenci, převrat, přemýšlejte a posilejte zprávy.“²¹)

Možnosť využiť slovenskú armádu na ozbrojené vystúpenie sa čoskoro začala považovať za reálnu. Už na porade u ministra národnej obrany 26. marca 1943 sa konštatovalo, že posledné správy zo Slovenska umožňujú uvažovať o tom, že jedným z činiteľov akcie bude slovenská armáda, polícia a žandárstvo.²²) Generál B. Miroslav, náčelník ŠVBM však zároveň upozorňoval, že správy zo Slovenska treba overiť, získať ďalšie a na ich základe rozpracovať možný postup. Pri posudzovaní otázky za akej situácie by sa mohla vojenská akcia na Slovensku začať, účastníci porady v zásade vychádzali z dvoch alternatív. A to buď podľa vývoja celkovej situácie na frontoch, alebo v dôsledku vývoja v Maďarsku. Minister národnej obrany upozorňoval na možnosť, „že armády Spojencov budú ďaleko a situácia bude zrelá na vystúpenie“. „V politických kruhoch USA“, zdôvodňoval gen. Ingr, „je rozšírený názor, že Taliansko vypadne ešte toho roku. Domnievajú sa, že potom bude nasledovať Maďarsko a je pravdepodobné, že dôjde k vojne maďarsko—rumunskej. Maďari si budú chcieť podržať to, čo vzali Rumunsku. Keby táto situácia nastala, môže sa všetka pevnosť otriast' a pre nás môže byť vhodná situácia na vystúpenie.“²³) Podľa Ingra teda aj prípadná kríza na južnom krídle nemeckého frontu mohla vytvoriť podmienky na aktivizáciu odbojových síl na Slovensku. To určitým spôsobom vysvetľuje Benešove výzvy z 20. februára 1943 na urýchlenie príprav domácich síl, keď argumentoval potrebou počítať s ďalšími vojenskými úspechmi Rusov, na konci jari s inváziou spojencov na kontinent a s pádom Nemecka „snad na počátku příští zimy...“²⁴) Začiatkom mája 1943 pred cestou do USA zaslal prezident Beneš ďalší odkaz domácim odbojovým skupinám, v ktorom sa veľmi optimisticky vyjadril k priebehu vojny: „Události půjdou nyní rychlým spádem. Nejdříve očistění Afriky, pak útok na Itálii, pak druhá fronta v Evropě, pak nový útok Ruska na Německo. Očekávám pád Německa mezi listopadem letos a dubnem příštího roku.“ A špeciálne Slovensku adre-

²⁰Prečan, V.: Slovenské národné povstanie. Dokumenty. Bratislava 1966, s. 56.

²¹OTÁHALOVÁ, L.–ČERVINKOVÁ, M.: c. d., zv. 1., s. 313.

²²Napr. depeša vyslanca J. Kopeckého zo Ženevy (4. 3. 1943) ministrom zahraničných vecí so správou o rozhovore s poslom odbojovej skupiny zo Slovenska R. Fraštackým o. i. konštatovala: „O armádu podle vzkazů, není třeba mít obav, neboť je bezpečně proniknuta touto organizací. Ta vede podrobnou evidenci vojenské výroby, zásob zbraní. Jsou připraveny mobilizační plány a určeny osoby na rozhodující místa pro případ převratu...“ PREČAN, V.: c. d., s. 58, 57.

²³SNP 1944. Bratislava, SAV 1965, s. 158.

²⁴PREČAN, V.: c. d., s. 57.

²⁵Tamže, s. 72. K Benešovým odkazom domov, pokiaľ išlo o hodnotenie vývoja vojny, F. Moravec vo svojich pamätiach poznamenal: „Beneš se považoval za velmi dobře informovaného politika v porovnání s ostatními politiky v londýnském exilu... Jeho informace, které jsem mu dodával... týkali se hlavně situace v Čes-

soval slová: „...musíme vzíti na vědomí, že s režimem dnešním není a nemůže být kompromisu. Ani Amerika, ani Anglie a zejména Rusko by to nesnesly...“²⁵⁾

Kalkulácie s možným rýchlym skončením vojny sa odrazili tak v aktivizácii čs. politických a vojenských činiteľov v Londýne v oblasti zabezpečovania pomoci spojencov domácejmu odboju, ako aj v intenzívnych prípravách plánov s dôrazom na druhé obdobie prevratovej akcie, t. j. obdobie po uskutočnení povstania (prevratu) domácimi odbojovými silami. Už na začiatku druhej polovice roka 1943 mal ŠVBM pripravený návrh dokumentu „Organizácia druhého obdobia“ tzv. domácej revolúcie.²⁶⁾ Druhé obdobie sa v ňom charakterizovalo ako obdobie riadených vojenských akcií, nadväzujúcich na obdobie domácej revolúcie. Jeho obsahom mala byť čiastočná mobilizácia a organizácia vojenských jednotiek, ktoré mali obsadiť celé územie republiky, zabezpečiť hranice a ich ochranu, plniť úlohy podľa spojeneckého plánu (preventívna alebo represívna okupácia určitých oblastí Nemecka, Maďarska, eventuálne aj Rakúska) a zasiahnuť proti možným „výstrelkom“ z ktorejkoľvek strany vo vnútri štátu.

Podľa návrhu ŠVBM sa na Slovensku počítalo so sformovaním piatich vyšších jednotiek (divízií), s utvorením teritoriálneho veliteľstva (zemské alebo armádne) s pôsobnosťou pre Slovensko a Podkarpatskú Rus. Ďalej mali byť zriadené veliteľstvá dvoch zborov (VI. s veliteľstvom v Trenčíne, neskôr v Banskej Bystrici — v jeho zostave mala byť 11., 12. a 24. divízia; VII. s veliteľstvom v Spišskej Novej Vsi, neskôr v Prešove — v jeho zostave mala byť 13. a 14. divízia). Veliteľstvá jednotlivých divízií mali byť dislokované v Trenčíne (11. div.), Banskej Bystrici (12. div.), Ružomberku (13. div.), Prešove (14. div.) a v Žiline (24. div.). Do formovaných jednotiek sa mali mobilizovať len osoby „československej národnosti“. Vlastná mobilizácia sa mala začať súčasne s českými krajinami alebo neskôr podľa konkrétnej politickej situácie. Jej priebeh sa mal riadiť podľa mobilizačných plánov a opatrení slovenskej armády. Pri kalkuláciách o rozsahu mobilizácie vychádzal ŠVBM zo správ o slovenskej armáde a z odhadu potreby síl na realizáciu predpokladaných úloh. Spravodajské informácie, ktoré mal ŠVBM k dispozícii, uvádzali, že na Slovensku boli povolané ročníky 1939 až 1942 (t. j. štyri) a zo starších ročníkov len špecialisti, čo predstavovalo asi 70 000 mužov. Predpokladalo sa, že z tohto počtu je asi 30 000 mimo územia Slovenska. Navrhovaný rozsah výstavby armády na Slovensku si podľa ŠVBM vyžadoval mobilizáciu ďalších štyroch ročníkov (1935 až 1938). Spolu sa teda malo mobilizovať osem ročníkov, čo by zabezpečilo dostatok osôb na sformovanie piatich divízií.

Vo vzťahu k slovenským divíziám nasadeným na východnom fronte ŠVBM predpokladal, vychádzajúc zrejme z možnosti uzatvorenia prímeria, ich sústreďenie na východnom Slovensku, v priestore východne od Prešova.

Osobitným spôsobom sa malo postupovať voči slovenskému letectvu. Lietajúci personál nasadený na východnom fronte mal byť sústreďený na niekoľkých miestach, kde sa mal „preskúšať a roztriediť“ s tým, že „přeradiť do pozemního personálu, velitelství střelnice a pod“.²⁷⁾ možno iba skutočne politicky spoľahlivých. Teda s výkonnými letcami z východného frontu sa pri formovaní nových letec-

koslovensku a situace na válečných frontách. Neměl žádné znalosti o plánech Spojenců a jejich možnostech, a proto závěry o budoucím vývoji válečné a politické situace, které rád formuloval, nebyly vzhledem k jeho částečné informovanosti nic jiného, než věštecké předpovědi... Působilo však trapně, když tyto své věštby vkládal do poselství posílaných domů a v nich každý rok ohlašoval za poslední rok války. Nedal si říci a opakoval ty svoje odpovědi tvrdohlavě ve svých přednáškách domovu přes naše rady, aby to nedělal.“ MORA-VEC, F.: Špión jsemž nevěřili. Praha, Rozmluvy 1990, s. 230, 231.

²⁶VHA Praha, MNO Londýn — ŠVBM, 9/1, č. j. 103, taj., I. odd., 1943.

²⁷Tamže.

kých jednotiek nerátalo, iba s ich využitím v zabezpečovacích zložkách letectva.

Letci nachádzajúci sa na Slovensku mali byť: a) v prípade konfliktu doplnení českými pilotmi a súčasne preskúšaní, b) ak by neprepukol konflikt s Maďarskom, mali byť sústredení v Trenčíne a v Liptovskom Mikuláši. Po precvičení v leteckých školách a výcvikových strediskách na Morave mali tvoriť zálohu leteckého personálu. Letci nachádzajúci sa vo výcviku na Slovensku mali byť presunutí do leteckých škôl na Morave, kde by absolvovali preškolenie. Pozemný personál sa mal využiť predovšetkým na zabezpečenie leteckých zariadení a objektov. Veliteľstvám najvýznamnejších slovenských leŕísk mali byť pridelení dôstojníci z radov letectva vo Veľkej Británii. Zariadenie leŕísk malo zostať na mieste rovnako ako lietadlá, prípadne sa malo použiť na operácie proti Maďarsku. Lietadlá slovenského letectva sa mali sústrediť na niektorom letisku na Morave, kde by ich pridělili leteckým školám alebo by sa využili na prezbrojenie niektorej už existujúcej, či vyzbrojenie novej leteckej jednotky, sformovanej z precvičených letcov z Čiech a Moravy.

Navrhovaná organizácia a spôsob realizácie druhého obdobia boli schválené na porade u prezidenta republiky 2. augusta 1943.²⁸⁾ Jednou zo zmien, ktoré sa na základe výsledkov porady mali realizovať v posudzovanom pláne, bolo, aby namiesto zemského vojenského veliteľstva pre Slovensko bolo utvorené veliteľstvo armády. V ďalšej činnosti ŠVBM sa už operovalo s týmto názvom, aj keď vo viacerých podobách (veliteľstvo slovenskej armády, veliteľstvo československej armády na Slovensku, veliteľstvo 3. armády). Po prednesení návrhu organizácie druhého obdobia a objasnení niektorých jeho prvkov položil prezident Beneš prítomným vojenským činiteľom otázku, v akom morálnom a materiálnom stave sa im javí slovenská armáda. Podľa ministra národnej obrany S. Ingra sa za veľmi vážnu mala považovať otázka vyšších dôstojníkov, ktorí podľa jeho názoru nemohli zostať ďalej v službe a mali z armády odísť. Prezident Beneš vyslovil súhlas s dodatkom, že iný je problém nižších dôstojníkov, ktorí nemali právo rozhodovať a museli konať podľa rozkazov. Tí mali podľa neho zostať na svojich miestach, zatiaľ čo o vyšších dôstojníkoch sa malo rozhodnúť až po ich preverení. V ďalšom vstupe do diskusie k tejto problematike sa vrátil konštatovaním, že vyšších dôstojníkov bude treba izolovať, „abychom se jich mohli zbavit. Všichni se provinili.“²⁹⁾ S týmto záverom sa stotožnil S. Ingr aj R. Viest.

Súčasne s plánovaním opatrení pre druhé obdobie prevratovej akcie vojenské orgány v Londýne rozpracovávali aj problematiku prvého obdobia, t. j. povstania. Nevyhnutnosť pripraviť ho a uskutočniť odôvodňoval náčelník ŠVBM gen. B. Miroslav o. i. aj tým, aby „národ sám před sebou očistil potupu Mnichova a aby ukázal před mezinárodní veřejností, že nechce jen těžit z konjunktury, musíme provést povstání, i za cenu těžkých obětí. Jenom takový zásah do války odčiní to, když celá slovenská větev se dopustila zra- dy nejen na vlastním státě, nýbrž se postavila i proti spojencům samým přímým vypo- vězením války a skutečně se účastní svými jednotkami boje proti spojencům. Proto je tu povinnost a potřeba, aby k povstání národa došlo. Nutné je však zejména, aby k povstání došlo i na Slovensku samotném...“³⁰⁾

Podľa ŠVBM malo povstanie prispieť k urýchleniu porážky Nemecka, „neboť jako

²⁸⁾VHA Praha, MNO Londýn, 30/35/45. Na porade boli okrem návrhu „Organizácia 2. obdobia“ predložené aj ďalšie informácie: Plán prepravy vojenských jednotiek zo zahraničia; Informácia o rokovaní na porade medzispojeneckých zástupcov o podmienkach prímieria a obsah štúdie Transfer menšinového obyvateľstva ČSR.

²⁹⁾Tamže.

³⁰⁾VHA Praha, MNO Londýn, 37—306—3.

akce v týlu přeruší důležité dopravní spojení sloužící německým potřebám pro vedení války, sníží zásobování německé moci vyřazením čs. zdrojů průmyslových a dále upoutá jednotky (vojenské, policejní či stranické) jsoucí na čs. území“.³¹⁾ Pri špecifikácii politických a vojenských požiadaviek a predpokladov pre spracovanie a vlastné uskutočnenie plánu domácej akcie sa na jeseň 1943 vychádzalo z jej poslania. Charakterizované bolo úlohami, ktoré domáca akcia mala splniť: zmocniť sa výkonnej a vládnej moci na celom území ČSR pred príchodom spojeneckých vojsk, oslobodiť republiku vlastnou silou a preukázať vôľu po zjednotení Čechov, Slovákov a obyvateľov Podkarpatskej Rusi; čo možno najviac prispieť ku konečnej porážke Nemecka bojom „väčšiny národa“ a stať sa tak rovnocenným spojencom národov a štátov protifašistickej koalície.³²⁾

Opatrenia, ktoré mali vytvoriť predpoklady na realizáciu uvedených úloh, mali podľa predstáv čs. vojenskej správy v Londýne spočívať:

a) v príprave povstania „československého národa“ na celom území republiky s väčšinou obyvateľstva „národnosti československej“;

b) vo vyvolaní povstania na popud čs. zahraničných činiteľov, len čo bude vonkajšia i vnútorná situácia priaznivá (t. j. vytvárajúca podmienky na úspech povstania); v odstránení riadiacich a výkonných zložiek nemeckej správy a zaistení vytvorenia čs. výkonnej moci;

c) vo využití úspechu na rozšírenie povstania tak, aby smerovalo k pôvodným hraniciam republiky a v zabezpečení predmníchovských hraníc.³³⁾

Tieto všeobecné opatrenia, obsahujúce základné smerovanie činnosti pre české krajiny, Slovensko i Podkarpatskú Rus, vojenská správa pre jednotlivé teritória precizovala. Ich realizácia na Slovensku bola podmienená zabezpečovaním súčinnosti domácich vojenských a politických vedúcich odbojových činiteľov. Orgány čs. MNO považovali za žiaduce orientovať ich činnosť na odstránenie pre ČSR nepriateľských vedúcich politických osobností a ich nahradenie spoľahlivými činiteľmi, ktorí by zrušili všetky záväzky a smernice namierené proti spojencom a vyhlásili Slovensko za oslobodenú súčasť ČSR, na znemožnenie činnosti nemeckých politických, policajných a vojenských činiteľov a ich výkonných orgánov, zmocnenie sa tovární a skladov nemeckého vojenského materiálu, nemeckých zásob potravín a pohonných hmôt, zabránenie presunu nemeckých vojenských jednotiek, zabezpečenie hraníc proti prípadnému útoku Maďarska alebo Nemecka až do príchodu spojencov.

V druhej polovici roka 1943 bolo zrejmé, že oslobodzovanie československého územia, a teda aj ozbrojené vystúpenie domácich odbojových síl, bude postupovať od východu na západ. Na východnom fronte sa bitka pri Kursku skončila ťažkou porážkou nemeckých vojsk a rozsiahlym postupom Červenej armády k Dnepru. Po porážke nemecko-talianskych vojsk v severnej Afrike sa vojská západných spojencov vylodili na Sicílii a začiatkom septembra 1943 aj na Apeninskom polostrove, zatiaľ čo invázia spojencov v západnej Európe bola odložená na nasledujúci rok. Pri hodnotení vývoja na frontoch druhej svetovej vojny čs. vojenské orgány v Londýne dospeli k záveru, že vojnové udalosti môžu pomerne rýchlo vytvoriť predpoklady na povstanie, no okolnosti nedovolia, aby prepuklo naraz vo všetkých častiach republiky. Za pravdepodobný smer vývoja udalostí sa pokladal smer Podkarpatská Rus — Slovensko — české krajiny.

Ešte stále sa však uvažovalo o dvoch eventualitách možného skončenia vojny: alebo Nemecko v dôsledku nepriaznivého vývoja na frontoch požiada o prímerie, alebo bude

³¹Tamže.

³²VHA Praha, 20—29—23.

³³Tamže.

vojna pokračovať až do jeho úplnej porážky. V druhom prípade bolo treba počítať s tým, že územie Československa sa stane priestorom vojnovnej činnosti bojujúcich strán. Pre prípad prímeria bola vytvorená komisia zástupcov ministerstiev česko-slovenskej vlády.³⁴⁾ Na jej prvom rokovaní (4. novembra 1943) medzi podmienkami, ktoré mali byť položené nepriateľovi, bola o. i. tá, že musí ihneď zložiť zbrane, dovoliť vstup na územie republiky orgánom čs. zahraničnej vlády tak, aby mohli v prvých 24 hodinách po podpísaní prímeria pristáť na domácich letiskách. S variantom prímeria rátal aj plán prepravy do vlasti, ktorý ŠVBM predložil 18. decembra 1943 ministromi národnej obrany.³⁵⁾

Plán prepravy mal dve alternatívy: a) preprava pred a počas povstania (variant A); b) preprava podľa podmienok prímeria (variant B). Špecifikovalo sa v ňom, kto a v akom poradí by mal byť v oboch alternatívach prepravený na domáce územie. Predpokladal prepravu spravodajských, organizačných, výzbrojných, úderných a technických skupín, v prípade potreby aj prieskumných skupín, prepravu veliteľských kádrov, ktoré mali tvoriť zárodky veliteľstiev divízií (v českých krajinách), veliteľstva čs. armády na Slovensku, hlavného veliteľstva a napokon ministerstva národnej obrany. Predpokladal taktiež presun čs. vojenských jednotiek zo zahraničia. Konkrétne na Slovensko sa okrem veliteľstva armády mali presunúť organizačné a bojové skupiny, 1. čs. samostatná brigáda zo Sovietskeho zväzu a česko-slovenská letecká jednotka, ktorej výstavba sa mala v blízkej budúcnosti realizovať v Sovietskom zväze.

Zámer vyslať na Slovensko veliteľstvo armády bol rozpracovaný do veľmi konkrétnej podoby. Koncom februára 1944 už bol spracovaný návrh „Všeobecných smerníc pre veliteľa 3. armády a jemu podriadených veliteľov zborov, divízií a oblastí“.³⁶⁾ Smernice sa pokladali za všeobecné preto, lebo ŠVBM si nemohol urobiť objektívnu predstavu o pomeroch na Slovensku v čase, keď bude nariadená mobilizácia, a čiast alebo celé územie prejde do správy čs. vojenských a vládnych orgánov. Tretia armáda za predpokladu, že slovenská armáda nebude rozpustená, mala obsadiť celé územie Slovenska a uzavrieť hranice; udržať poriadok vnútri štátu; nadviazať kontakty s 2. armádou na Morave a s Červenou armádou; plniť úlohy čs. hlavného velenia v koordinácii s operujúcou Červenou armádou; plniť úlohy v rámci spojeneckého plánu (preventívna alebo represívna okupácia Maďarska a pod.). Tento variant úloh bol označený ako plán A.

Podľa plánu B, t. j. za predpokladu, že slovenská armáda bude rozpustená a bude treba postupne budovať novú armádu, všeobecné poslanie 3. armády spočívalo v uskutočnení mobilizácie a v organizovaní nových jednotiek na oslobodenej časti Slovenska; v príprave mobilizácie a organizovania nových jednotiek na zostávajúcej časti; v doplnení útvarov čs. vojska sformovaného v Sovietskom zväze. Zvyšné úlohy mali byť rovnaké ako podľa plánu A.

Podľa návrhov ŠVBM, zakotvených v smerniciach pre veliteľa 3. armády, malo sa v rámci tohto zväzu sformovať: a) veliteľstvo 3. armády (Bratislava), b) veliteľstvo VI. zboru (Trenčín) s podriadenými zväzkami — 11., 12. a 24. divíziou, c) veliteľstvo VII. zboru (Prešov) s podriadenými zväzkami — 13. a 14. divíziou, resp. aj s 15. divíziou na Podkarpatskej Rusi, d) veliteľstvo 3. leteckej brigády (Spišská Nová Ves, neskôr Piešťany).

Organizácia mobilizovaných súčastí 3. armády mala v zásade zostať takou, akú sta-

³⁴Komisia bola zložená zo zástupcov ministerstiev: národnej obrany, zahraničných vecí, vnútra a spravodlivosti. Členovia: gen. B. Miroslav, Dr. Z. Procházka, V. Znojenský, Dr. V. Beneš, plk. J. Sázavský, tajomník: pplk. B. Kobliha. VHA Praha, 20-2/15.

³⁵VHA Praha, MNO Londýn, ŠVBM, kr. 6, č. j. 296/taj., 3. odd. 1943.

³⁶VHA Praha, MNO Londýn, kr. 9, č. j. 374/taj., 1. odd. 1943.

novovali mobilizačné predpisy a prípravy slovenskej armády. V prípade rozpustenia slovenskej armády sa mali zo zachovaných jednotiek alebo z ich likvidačných jadier (veliteľstiev) utvoriť kádre pre novo formované útvary. Smernice počítali aj s tým, že jednotky, ktoré bojovali ako partizánske, by tvorili základ novo mobilizovaných útvarov pechoty.

Vo dvoch variantoch sa rozpracúvali aj možnosti mobilizácie. Podľa prvého (A) sa kalkulovalo s tým, že: a) slovenská armáda existuje; b) slovenská armáda bola v poslednom okamihu rozpustená (t. j. krátko pred vojenskou akciou čs. MNO na Slovensku). V oboch variantoch sa mobilizácia pokladala za uskutočniteľnú s tým, že v prípade druhého predpokladu (b) by si vyžadovala viac iniciatívy vyšších veliteľov, štábov a veliteľov vojenských telies. Druhý variant (B) vychádzal z možnosti, že mobilizačné prípravy slovenskej armády sa nebudú dať uskutočniť, lebo jej príslušníkov (najmä kádre) Nemci internujú a odvezú mimo územie Slovenska. V takomto prípade sa mala mobilizácia a organizácia vyšších jednotiek (divízií) 3. armády riadiť podľa smerníc. Mobilizácia sa mala začať vtedy, keď Červená armáda, a v jej zostave aj čs. vojenské jednotky sformované na území Sovietskeho zväzu, postúpi do priestoru Spišská Nová Ves, Sabinov, Bardejov. To znamená, že mobilizácia a organizovanie nových jednotiek a útvarov mali prebiehať na teritóriu okresov východného Slovenska. Ďalej mala pokračovať podľa postupu sovietskych vojsk aj v okresoch stredného a západného Slovenska. Do zásad mobilizácie v prípade variantu B zapracoval ŠVBM aj upozornenie, že veliteľ 3. armády musí rátať s tým, že počas postupu sovietskych vojsk k slovenským hraniciam, alebo neskôr pred sovietskym frontom vznikne v časti alebo na celom území Slovenska revolučné hnutie (tzv. prvé obdobie). Za takejto situácie smernice požadovali nadviazať kontakt s týmto hnutím, s cieľom usmerniť ho a využiť.

Okrem ďalších zásad, ktorými sa mal veliteľ 3. armády riadiť, smernice vyžadovali, aby si vytvoril užší štáb (ešte pred vyhlásením mobilizácie) z dôstojníkov čs. vojska v zahraničí, ktorý by doplnil o niekoľkých dôstojníkov slúžiacich v štáboch vyšších slovenských jednotiek, alebo oboznámených s mobilizáciou a organizáciou slovenskej armády.

Smernice veliteľovi 3. armády stanovili všeobecné i špeciálne úlohy pre obidva varianty plánu. Medzi všeobecné úlohy patrili: likvidácia slovenskej armády podľa rozkazov a nariadení čs. MNO, likvidácia iných ozbrojených útvarov (nemeckých, Hlinkovej gardy atď.), zaistenie nespoľahlivých osôb, očista veliteľského zboru od osôb, ktoré sa spreneverili vernosti ČSR, pôsobili v službách nepriateľa alebo s ním spolupracovali atď. Špeciálne úlohy sa podľa plánov A a B týkali najmä mobilizácie, organizovania armády, zabezpečenia služieb, styku a spolupráce s velením Červenej armády a s veliteľom 2. armády na Morave.³⁷⁾

Smernice pre veliteľa 3. armády boli rozsiahlym materiálom, ktorý okrem už uvedených skutočností obsahoval aj ďalšie pokyny týkajúce sa povolávania, resp. prepúšťania vojenských osôb, všeobecnej organizácie 3. armády a jej súčastí, organizácie a pôsobnosti vyšších veliteľstiev (divízií, zborov, letectva a protiletadlovej obrany, vojenských veliteľov okresov, posádkových veliteľstiev a správ).

Ako sme už uviedli, čs. vojenské orgány v Londýne si v druhej polovici roka 1943 osvojili názor, že ak Nemecko nepožiadá o prímerie, východná polovica republiky sa môže v krátkom čase stať priestorom vojnovnej činnosti, v ktorom prepukne aktívna činnosť domácich odbojových síl najskôr. Preto sa Slovensko a prípravy ozbrojeného vystúpenia na jeho teritóriu definitívne dostali do popredia záujmu čs. politických i vojenských činiteľov. E. Beneš poslal na Slovensko svoje politické inštrukcie.³⁸⁾ Z ich obsahu

³⁷⁾ Tamže.

³⁸⁾ Pozri: OTÁHALOVÁ, L.—ČERVINKOVÁ, M.: c. d., zv. 2, s. 726—727.

vychádzalo rokovanie u ministra národnej obrany gen. Ingra, za účasti gen. Viesta, gen. Miroslava a plk. Sázavského. Z rokovania vzišlo rozhodnutie vyzvať prostredníctvom II. odboru MNO odbojové sily na Slovensku, aby pripravili ozbrojené vystúpenie proti Nemcom.³⁹⁾ Základné požiadavky na vojenské prípravy na Slovensku potom 1. septembra 1943 odoslali domácomu odboju.⁴⁰⁾ Vedúci predstavitelia čs. vojenskej správy v Londýne v nich upozorňovali, že vplyvom vojnových udalostí sa môže Slovensko ocitnúť vo sfére vojenských operácií skôr než české krajiny, a to tak v prípade nemeckého ústupu na východnom fronte, ako aj v prípade, že západní spojenci preniknú do Podunajska cez Balkán. Okrem pripomienky, že je mimoriadne dôležité, aby sa Slovensko ako súčasť ČSR včas pridalo na stranu spojencov, upozorňovali na nevyhnutnosť pripraviť ozbrojenú moc na vystúpenie proti Nemecku, zistiť pravdepodobné počty a umiestnenie jednotiek slovenskej armády, polície a finančnej stráže odhodlaných vo vhodnom čase uskutočniť prevrat. Zároveň nabádali, aby domáci odboj poznal pravdepodobný počet neozbrojených, ale vycvičených osôb v brannom veku, využiteľných na ten istý účel.

Pokyny zo začiatku septembra 1943 obsahovali aj požiadavky, ktorých splnenie malo zahraničnému vedeniu umožniť konkrétnejšiu organizačnú činnosť. Ingr s Viestom žiadali, aby im slovenskí odbojoví činitelia oznámili mená vedúcich osôb v armáde, žandárstve, polícii a vo finančnej strážii, ako aj mená významných civilných osôb ochotných pripravovať vojenské vystúpenie. Bola to logická požiadavka, pretože potrebná koordinácia príprav v Londýne a na Slovensku si vyžadovala výmenu informácií a názorov medzi vzájomne sa rešpektujúcimi politickými a vojenskými činiteľmi, zodpovednými za úspech či neúspech príprav i samotnej realizácie vojenského vystúpenia. Aby sa požadovaná koordinácia mohla vôbec uskutočniť, bolo nevyhnutné vybudovať spoľahlivé operatívne spojenie medzi zahraničným a domácim odbojom. Preto sa aj ďalšie požiadavky čs. vojenských predstaviteľov v Londýne týkali čo najrýchlejšieho nadviazania rádiového spojenia.

Na začiatku októbra 1943 ŠVBM spracoval inštrukcie pre vyšších veliteľov povstania.⁴¹⁾ V časti o Slovensku označoval za žiaduce, aby boli pre povstanie získané predovšetkým existujúce ozbrojené sily (jednotky slovenského vojska, žandárstva, polície a pohraničnej stráže) a ak bude k dispozícii výzbroj, vyzbrojiť záložníkov a posilniť vojenské jednotky. Tieto ozbrojené sily mali rozbiť vládny režim a obsadiť továrne vojnového priemyslu pracujúce pre nemeckú armádu. Ich produkcia podľa spracovateľov návrhu smerníc mala podstatne zlepšiť výzbroj slovenských jednotiek alebo mala byť presúvaná na Moravu. Pri príprave a počas povstania sa mala hlavná pozornosť sústrediť na ovládnutie Považia, pretože tam „se získajú hlavné zbrojné podniky, pletne se železnice vedúce z Bohumína podél Váhu na Bratislavu a dále na jih. V Považí nejdůležitější prostor je Dubnica, Povážská Bystřice, kde je ve zbrojovkách značná část spolehlivého českého dělnictva, pilně povstání; odtud vede též spojení na Moravu, se kterou bude možno proto úzce spolupracovat“.⁴²⁾

Na východnom Slovensku sa mali podporovať možné ohniská povstania v priestore Humenné, Medzilaborce, Veľký Berezný, Užok, čím mohli vzniknúť podmienky na pretnutie dvoch železničných tratí vedúcich zo severu na juh (Przemysl — Medzilaborce — Humenné — Miškolc — Budapešť a Lvov — Užok — Debrecín). Ovládnutie tohto priestoru malo poskytnúť i základňu na ovládnutie priestoru Gíraltove — Bardejov, cez

³⁹⁾VHA Praha, MNO Londýn — ŠVBM, 37—306—3.

⁴⁰⁾Tamže. LAŠTOVIČKA, B.: V Londýně za války. 1939—1945. Praha, SNPL 1961, s. 401.

⁴¹⁾VHA Praha, MNO Londýn — ŠVBM, 37—306—4.

⁴²⁾Tamže.

ktorý viedli cestné komunikácie z povodia Visly do údolia Tisy cez Duklianský priesmyk. V prípade, že by bolo možné vyvolať povstanie aj v priestore Prešov — Spiš, považoval ŠVBM za žiaduce podporovať ho, pretože by sa mohla prerušiť trať Tarnov — Orlov — Prešov — Miškolc a s ňou paralelne cestné komunikácie. Povstanie v oblasti Banskej Bystrice a Zvolena by zasa mohlo spojiť západné Slovensko s východným, a aj rozvinúť akcie do odtrhnutých území Slovenska a na Podkarpatskú Rus. Po spojení ohnísk povstania a ovládnutí slovenského územia (po Viedenskej arbitráži) sa malo okamžite vyvíjať úsilie na získanie pohraničných stredísk: a) na východnom Slovensku: Rožňava, Košice, Slovenské Nové Mesto; b) na strednom Slovensku: Šahy, Lučenec, Tornaľa; c) na západnom Slovensku: Nové Zámky, Komárno, Levice.

Ak by prostriedky na Slovensku (povstalecké sily) ani s prípadnou podporou čs. vojenských jednotiek zo zahraničia na túto úlohu nestačili, smernice ráтали s vyslaním posíl z českých krajín hneď, ako by boli zabezpečené ich hranice.

Reakciou slovenského vojenského odboja na septembrové smernice ministra národnej obrany a gen. Viesta bola pravdepodobne správa, ktorá došla do Londýna koncom druhej dekády novembra 1943.⁴³⁾ Oznamovalo sa v nej, že slovenské uniformované jednotky vojska, žandárstva a polície uznávajú za legálnu jedine čs. vládu v Londýne pod vedením prezidenta Beneša a sú ochotné prijať od nej rozkazy a smernice, súhlasia s memorandom z 10. februára 1943 poslaným zo Slovenska prezidentovi Benešovi a vláde. Zároveň správa informovala, že uniformované jednotky sú odhodlané nasadiť vo vhodnom okamihu všetku silu podľa želania čs. vlády. Preto sa požadovalo usmerniť ich činnosť pre prípad nasledujúcich politických a vojenských možností:

„1. Jak se má zachovati branná moc v případě, že by Maďarsko kapitulovalo a chtělo napadnouti Slovensko...?

2. Jak se má zachovati branná moc ustoupí-li Maďari na trianonské hranice; má slovenská branná moc obsaditi vyprázdněné území či něco takového?

3. Jak se zachovati v případě, že Rumunsko a Balkán zasáhnou svojí brannou mocí proti Maďarsku po jeho kapitulaci?

4. Jak se má slovenská branná moc zachovati, kdyby Němci nutili Slovensko, aby napadlo Maďarsko po jeho kapitulaci?“⁴⁴⁾

Nasledujúca časť správy konštatovala, že slovenská branná moc po vycvičení nových brancov (asi začiatkom roka 1944) bude schopná viazať dve nemecké divízie. V prípade, že by slovenské vojsko nemuselo bojovať proti nemeckým alebo maďarským jednotkám, slovenská strana prisľúbila pomoc českým krajinám štyrmi až piatimi pešími plukmi. Vzhľadom na nedostatok letectva však v každom prípade požadovala pomoc spojeneckého letectva a jeho údery na nemecké vojenské tábory, t. j. na leteckú a delostreleckú strelnicu v Malackách, Plaveckom Štvrtku, Plaveckom Podhradí a Senici, kde

⁴³V práci V. Prečana SNP — Dokumenty na s. 122 sa uvádza záznam z vojnového denníka 3. odd. ŠVBM z 25. novembra 1943, v ktorom bolo: „Došla zpráva od slovenských činitelů domácí akce, že slov. ozbrojené svazy (vojsko, žand. a polic.) považují pres. Beneše a londýnskou vládu za legální a jsou odhodlána ve vhodném okamžiku nasadit všechnu brannou moc podle pokynů čs. vlády v Londýně a žádají odpověď, jak se má slov. branná moc zachovat při různých konkrétně udaných politických situacích, které by mohli nastat. Žádají naléhavě leteckou pomoc a napadnout letecky něm. voj. tábory na Slovensku (Malacky, atd.). Odpověď slov. činitelům zpracována... Po usnesení presidenta a vlády odeslána odpověď...“ V poznámke k dátumu V. Prečan uvádza: „Původní správu slovenských činitelův domácí akce sa nám nepodarilo nájsť. Autori Dejinnéj križovatky označujú za autorov správy skupinu Flóra.“

Uvedená charakteristika dokumentu a citácie z neho vychádzajú zo správy spracovanej pre prezidenta Beneša, ktorá obsahovala úplnú správu zo Slovenska. (VHA Praha, ČSVM — ZSSR, 213/1/30)

⁴⁴VHA Praha, ČSVM — ZSSR, 213/1/30.

bolo podľa autorov správy vo výcviku asi 4000 nemeckých vojakov. Na výzvu Ingra a Viesta, aby im oznámili mená vedúcich osôb, autori správy odpovedali: „Adresy spoľahlivých vojaků na něž byste se mohli obrátiti, Vám z bezpečnostních důvodů nezasíláme. Až bude v činnosti zdejší vzdušná cesta, oznámíme Vám včas i adresy.“⁴⁵⁾

Ubezpečenie, že v slovenskej armáde i v ďalších ozbrojených zložkách na Slovensku sú sily, ktoré uznávajú autoritu prezidenta Beneša a čs. vlády v Londýne, vyvolalo zvýšenú aktivitu vojenskej správy. Už 25. novembra 1943 poslali na Slovensko odpoveď obsahujúcu politické i vojenské pokyny.⁴⁶⁾ Potvrdzovala, že za základ smerníc pre politický a vojenský postup na Slovensku platí, že slovenskí vlastenci vo vhodnom okamihu odstránia slovenskú vládu i s prezidentom a celým režimom a vyhlásia Slovensko za oslobodenú súčasť ČSR, ktorá je uznávaná ako spojenec štátov protifašistickej koalície. Všetka činnosť politických, vojenských a iných činiteľov na Slovensku mala od toho okamihu podliehať autorite prezidenta a vlády ČSR. Slovenským odbojovým činiteľom sa prízvukovalo: „Toto musí býti už nyní jasně formulováno a při vystoupení ihned a bez výhrady prohlášeno. Kdyby se nejednalo ve všem jménem ČSR, je nebezpečí, že by Slovensko bylo i nadále pokládáno za nepřátelský stát. Proto od dané chvíle zejména vojsko, četnictvo, policie, finanční stráž atd. musí vystupovati nikoliv jako orgány Slovenska, nýbrž jako orgány ČSR.“⁴⁷⁾

Ďalšia časť odpovede konkretizovala názory na čas vhodný pre vojenskú akciu na Slovensku a na úlohy, ktoré by sa mali riešiť v rôznych variantoch vývoja situácie.

Za najvhodnejšie situácie, v ktorých by sa na Slovensku mohla začať vojenská akcia, boli označené:

- „a) rozvrat, zhroucení nebo kapitulace Německa;
- b) kapitulace Maďarska (popřípadě též snaha Maďarska přejíti na stranu spojenců);
- c) jinak příznivá vojenská a politická situace.“⁴⁸⁾

Ktorákoľvek z uvedených možností sa mala využiť na okamžitú akciu, pričom sa zdôrazňovalo, že každá z nich si kategoricky vyžaduje postup naznačený v prvej časti odpovede.

Za prvoradú úlohu vojsk na Slovensku, ktoré mali ako súčasť česko-slovenskej brannej moci podliehať čs. vláde — „absolutnímu čs. hlavnímu veliteli, zatím v Londýně“, bola označená podpora pri prevzatí vládnej moci, prípadne realizácia prevzatia vládnej moci na Slovensku, a to činiteľom, ktorého schváli prezident Beneš a čs. vláda v Londýne a upevnenie nového poriadku na slovenskom území. V prípade, že by Maďarsko napadlo Slovensko, mala sa „branná moc Slovenska“ brániť už ako „čs. branná moc“. Ak by Maďari ustúpili na trianonské hranice, opustené územie malo obsadiť „čs. vojsko“ ako integrálnu súčasť ČSR. Ak by „čs. branná moc na Slovensku“ bola dosť silná, mala obsadiť územie, ktoré odtrhlo Maďarsko od ČSR, no v nijakom prípade nemala vystupovať ako spojenec „rumunských, chorvatských nebo jiných quislingů“.⁴⁹⁾ Kategoricky sa požadovalo, aby sa „čs. branná moc na Slovensku“ postavila v každom prípade proti Nemcom a akýmkoľvek ich zásahom na Slovensku. Za neprípustné bolo označené an-

⁴⁵⁾Tamže.

⁴⁶⁾Tamže. V práci V. Prečana SNP — Dokumenty na s. 112 je najdôležitejší obsah odpovede zachytený zo záznamu vo vojnovom denníku 3. odd. ŠVBM takto: „Odstranit ve vhodnou chvíli t. zv. slovenskou vládu a prohlásit Slovensko za součást ČSR a podřízení vládě v Londýně. Prvním úkolem branných sil slovenských je převzetí vládní moci a udržení nového pořádku na Slovensku. Dále udány konkrétní směrnice pro každou v dotazu uvedenou eventuální politickou situaci...“

⁴⁷⁾Tamže.

⁴⁸⁾Tamže.

⁴⁹⁾Tamže.

gažovanie proti Maďarsku na príkaz Nemcov, pretože podľa londýnskych predstaviteľov by to v očiach spojencov Maďarom len prospelo. Pokiaľ išlo o možný zásah zo Slovenska do českých krajín, ak by to situácia dovolila, boli slovenskí odbojoví činitelia vyzývaní, aby s ním počítali predovšetkým na severovýchodnej Morave, rovnako ako s dodávkou potrebného vojnového materiálu.

Ingrova a Viestova odpoveď obsahovala aj upozornenie, že akékoľvek väčšie operácie na Slovensku budú závisieť od okamžitej vojrovej a politickej situácie a môžu sa plánované začať len po dohode so spojencami. Preto ich mala prerokovať a rozhodnúť o nich čs. vláda v Londýne. Ako podklad pre rokovanie a rozhodovanie však čs. orgány potrebovali poznať počty, organizáciu a výzbroj vojsk na Slovensku, ich mobilizačné, výzbrojné, výstrojné a iné možnosti. Z tohto dôvodu sa správy odborného charakteru zo Slovenska do Londýna označovali za mimoriadne naliehavé. V závere odpovede Ingr s Viestom ubezpečovali, že zahraničie domácomu odboju poskytne okrem politickej a vojenskej podpory aj materiálnu pomoc „vysláním parašutistických skupín, deponovaním zbraní podľa možností domácieho alebo nemeckého pôvodu a leteckým bombardovaním“.⁵⁰⁾ Preto požadovali zabezpečiť vhodné letiská, nadviazať a udržiavať rádio-telegrafické spojenie.

Na ministerstve národnej obrany intenzívne uvažovali aj o vlastných opatreniach, ktoré by mohli pomôcť pripraviť a uskutočniť ozbrojenú akciu s využitím slovenskej armády, lebo okrem správ zo Slovenska bolo k dispozícii čoraz viac informácií od II. odboru MNO (spravodajského), najmä z výpovedí slovenských dôstojníkov, ktorí prešli na stranu spojencov. Jedným z prvých opatrení vojenskej správy malo byť vyslanie parašutistov z vycvičených príslušníkov čs. vojska v Sovietskom zväze, ktorí sa mali prepraviť na domáce územie. Ich základné poslanie malo spočívať v nadviazaní kontaktov s domácim odbojom a v pomoci pri prípravách povstania. Skupiny, ktoré mali byť vysadené na Slovensko a Podkarpatskú Rus, mali mať spolu 150 osôb. Slovenskému odboju mali ďalej pomôcť presunuté jednotky 1. čs. samostatnej brigády v Sovietskom zväze. Tieto záme-ry, spolu s požiadavkami na sovietsku pomoc, prostredníctvom depeši ministra národnej obrany z prvej polovice augusta 1943 poznal aj náčelník čs. vojenskej misie v ZSSR plk. H. Píka.⁵¹⁾

Začiatkom novembra 1943 H. Píka oznámil do Londýna, že pripravuje päť skupín, z toho dve na Podkarpatskú Rus, dve na stredné a východné Slovensko a jednu na Ostravsko, ktoré môžu byť odoslané začiatkom decembra, len čo ukončia výcvik.⁵²⁾ V odpovedi na túto správu gen. S. Ingr konkretizoval priestor vysadenia skupín určených pre Slovensko. Prvá skupina bola dislokovaná do priestoru Humenné — Prešov, vzhľadom na letisko Kamenica nad Cirochou a druhá do priestoru Banská Bystrica — Zvolen, vzhľadom na letisko Tri Duby. Skupiny mali plniť spravodajské a organizačné úlohy a vo vhodnom čase ovládnuť letiská. Zámer motivujúci vyslanie uvedených skupín zdôvodňoval Ingr takto: „Přes četné námahy nemám dosud spolehlivých zpráv o nových vedoucích činitelích. Nebylo proto možno vstoupiti s nimi v styk. Proto bude úkolem skupin vejíti ve styk s vlivnými činiteli nebo členy ústředního vojenského úřadu, resp. vyšších velitelství a získat je pro přípravu a součinnost převratu.“⁵³⁾

⁵⁰⁾ Tamže.

⁵¹⁾ VHA Praha, ČSVM — ZSSR, 128/1/26.

⁵²⁾ VHA Praha, ČSVM — ZSSR, 128/1/25.

⁵³⁾ Tamže. Neskôr bolo vysadenie skupín pozmenené. Dve skupiny zostávali pre Podkarpatskú Rus a tri boli určené pre Slovensko (priestor: Banská Bystrica — Zvolen; Banská Bystrica — Ružomberok; Považská Bystrica). VHA Praha, ČSVM — ZSSR, 185/2/25.

Plány ministerstva národnej obrany na prípravu povstania s využitím slovenskej armády dokumentoval elaborát „Pomoc pre pripravované povstanie“, spracovaný začiatkom novembra 1943. Tento materiál mal byť podkladom pre rokovanie prezidenta Beneša počas jeho návštevy v Sovietskom zväze.⁵⁴⁾ Pre povstanie na Slovensku (v dnešných hraniciach) sa ako ohniská uvádzali: Bratislava, Považská Bystrica, Ružomberok, Banská Bystrica, Spiš, Šariš a Medzilaborce. Do týchto priestorov mali byť vyslané organizačné a bojové skupiny zo zahraničia. Organizačné skupiny (v zložení 1 dôstojník a 3 osoby mužstva) mali byť vybavené rádiostanicou pre spojenie s východom i západom. Ich príslušníci mali absolvovať prípravu pre vyznačovanie miest na prijatie bojových skupín a letecky dopravených zbraní, ale aj na diverzné akcie pomocou trhavín. Pre „morálnu podporu a prípadne pro vedení povstání“ sa pokladalo za potrebné vyslať bojové skupiny (v zložení 1 dôstojník a 9 osôb mužstva). To znamenalo, že z celkového počtu 150 osôb pre Podkarpatskú Rus a Slovensko malo sa na územie Slovenska vysadiť 91 ľudí.⁵⁵⁾

Len čo by sa domáce odbojové sily a zo zahraničia dopravené skupiny zmocnili jedného až dvoch letísk (z troch vytipovaných — Kamenica nad Cirochou, Tri Duby a Piešťany), mala sa začať preprava časti jednotiek 1. čs. samostatnej brigády zo Sovietskeho zväzu. Zvyšok brigády sa mal presunúť podľa situácie do priestorov Užhorod, Zvolen alebo Trenčín.

Medzitým H. Píka prerokoval možnosť použiť 1. čs. samostatnú brigádu na domacom území so sovietskymi vojenskými orgánmi a 4. novembra 1943 do Londýna oznámil, že „celá jednotka bude uvoľnená a použitá podľa nášho plánu“.⁵⁶⁾ Píka zároveň navrhoval nasadiť brigádu ako celok v pohraničnom priestore (Perečany, Humenné, Medzilaborce), kde by sa mohla spojiť so slovenskými jednotkami. Menšie skupiny so zbraňami odporúčal dopraviť do západnej časti Podkarpatskej Rusi (Svalava, Volové) a na stredné Slovensko. S. Ingr v odpovedi na Píkov návrh prízvukoval, že prvoradou úlohou je príprava parašutistických skupín. Zároveň však upozorňoval, že priestory, kam by brigáda mala byť presunutá, budú závisieť od vývoja situácie a použiteľnosti letísk. V prípade, že by sa na prevrate zúčastnila slovenská armáda a zabezpečila by potrebné letiská, predvídajúc presunutie brigády na Slovensko, aby posilnila slovenské jednotky a ich bojové nasadenie pod jednotným velením. V tomto prípade bolo podľa gen. Ingra potrebné, aby prvý kontakt so slovenskými jednotkami nadviazali parašutistické bojové skupiny. Ak by slovenské jednotky nemohli zabezpečiť letiská, potom ich mali ovládnuť v súčinnosti so sovietskymi paradesantnými jednotkami a podľa toho malo byť upresnené i použitie 1. čs. samostatnej brigády.⁵⁷⁾ Minister národnej obrany súčasne upozornil na možnosť, že politická a vojenská situácia sa oproti existujúcemu stavu môže radikálne zmeniť. Pri ďalšom postupe vojsk Červenej armády na západ predpokladal obsadenie Slovenska nemeckými vojskami, a to alebo formou násilnej okupácie (z politických dôvodov), alebo v podobe vojenských opatrení vyplývajúcich z faktu, že slovenské územie sa využije pre ustupujúci nemecký front. V takomto prípade považoval za potrebné korigovať predstavy o akcii na Slovensku a zodpovedajúcim spôsobom prispôbiť plány a opatrenia. Neskôr po vypuknutí SNP gen. Ingr v správe o udalostiach na Slovensku,

V depeši z 18. 8. 1944 oznamoval gen. Ingr gen. Píkovi, že úlohy predpokladané pôvodne pre skupiny na Slovensko boli vznikom Vojenského ústredia prekonané, a preto ich ruší. Naďalej im pripadali len úlohy spravidajské. VHA Praha, ČSVM — ZSSR, 188/1/26.

⁵⁴⁾PREČAN, V.: c. d., s. 117.

⁵⁵⁾Pre každé stredisko povstania po jednej organizačnej a bojovej skupine.

⁵⁶⁾VHA Praha, ČSVM — ZSSR, 128/1/25.

⁵⁷⁾VHA Praha, ČSVM — ZSSR, 182/1/25.

ktorú predniesol pred branným výborom Štátnej rady, uviedol, že okupácia Slovenska „přicházela v úvahu z důvodů vojenských i politických od té doby, kdy Němci po řadě porážek v Rusku byly donuceni ke chvatnému ústupu jižní Ukrajinou. Čím více se sovětská vojska blížila ke Karpatům a tedy československé hranici, tím více se dostávalo slovenské a podkarpatské území do etapní sféry německé východní fronty a proto tím pravděpodobnějším a eminentnějším se stávalo obsazení Slovenska německými vojsky...“⁵⁸⁾ Možnosť okupácie Slovenska sa v úvahách čs. vojenskej správy objavovala „od té doby, kdy německá vojska prohrála velkou bitvu o dneperskou linii a sovětské armády se přiblížili k nejvýchodnějšímu cípu Československé republiky (jaro t. r.). Dalo se předpokládat, že německé velení bude mít mimořádný zájem na bezpečném zajištění pořádku na slovenském území, které se přiblížením fronty dostalo do etapního pásma německých armád...“⁵⁹⁾

Úvahy čs. vojenskej správy v Londýne o možnej okupácii Slovenska nemeckými vojskami, a tým aj o radikálnej zmene situácie umocňovala správa zo Ženevy: „Karvaš má informace z berlínských kruhů, že tyto počítají s obsazením Slovenska Němci v údobí leden—únor. Slovensko v tomto případě chce klást odpor. Slováci žádají o urychlené sdělení, zda mohou počítat s leteckou či jinou pomocí...“⁶⁰⁾ Správu o hroziacej nemeckej okupácii odovzdal Ingr aj náčelníkovi čs. vojenskej misie v Sovietskom zväze. Ten okrem iného reagoval vypracovaním dokumentu, ktorý 8. decembra 1943 odovzdal splnomocnencovi sovietskej vlády a sovietskeho hlavného velenia gen. G. S. Žukovovi.⁶¹⁾ Generál Píka v ňom charakterizoval možnosti obrany Slovenska pred vpádom nemeckých vojsk, možné úlohy slovenskej brannej moci a eventuality vzniku vojenskej akcie. Zo stručnej charakteristiky vojsko-zemepisných daností Slovenska vyvodil, že na západnom smere možno organizovať obranu v Malých Karpatoch a v priestore Bratislavy. Južné hranice s Maďarskom pokladal za ťažko brániteľné, ale vzhľadom na vývoj vojny nepredpokladal, že Maďarsko sa pokúsi o vpád na Slovensko. Ak by sa predsa len vyskytli náznaky ohrozenia maďarskými vojskami alebo by hrozil povolený prechod nemeckých vojsk cez územie Maďarska, pokladal Píka za nevyhnutné „zastrašit Maďarov“ masívnym náletom spojeneckého letectva z Talianska, resp. zo severnej Afriky s hrozbou, že „Budapešť bude srovnána se zemí“.⁶²⁾ Hlavné úsilie slovenskej armády predpokladal orientovať na udržanie severovýchodných hraníc, čo bolo motivované približovaním sa sovietsko-nemeckého frontu a možnosťou súčinnosti s vojskami ČA.

Pri posudzovaní možného vývoja v prípade prevahy nemeckých vojsk postupujúcich zo západu došiel Píka k záveru, že ústupové boje možno viesť na niekoľkých prekážkach, a to severo-južne smerujúcich riekach a pohoriach. Pri využití týchto možností by sa mohol získať čas a udržať stredné a východné Slovensko až do príchodu sovietskych vojsk. Konkrétne uvažoval o priestoroch Žiliny, Martina, Handlovej, Kremnice, Zvolena, údolia Hronu a zvyšku Slovenska na východ. Začiatok vojenskej akcie na Slovensku predpokladal vo dvoch variantoch. V prvom variante uvažoval o začiatku akcie z vlastnej iniciatívy v čase postupu sovietsko-nemeckého frontu do oblasti Lvov — Horný Dnester. Táto situácia mala podľa Píkovho odhadu nastať pravdepodobne na jar 1944. V druhom variante predpokladal, že vojenská akcia by sa mohla začať ako dôsledok násilnej okupácie Slovenska nemeckými vojskami.

⁵⁸VHA Praha, 20—4—8, II.

⁵⁹VHA Praha, HV Londýn, 27/1/30.

⁶⁰OTÁHALOVÁ, L., ČERVINKOVÁ, M.: c. d., zv. 2., s. 742.

⁶¹PREČAN, V.: c. d., s. 125.

⁶²PREČAN, V.: c. d., s. 125.

V prípade násilnej okupácie Slovenska gen. Píka považoval za nevyhnutné pokúsiť sa zorganizovať odpor slovenskej armády a utvoriť aspoň široké ohniská povstania, ktoré by viazali nemecké vojská.

Po analýze správ o vojenskej situácii na Slovensku od slovenských dôstojníkov, ktorí prešli na východnom fronte na sovietsku stranu, gen. Píka v správe pre prezidenta republiky a ministra národnej obrany, odoslanej koncom decembra 1943, odporúčal zvážiť či je možné a účelné „předčasné povstání v lednu nebo v únoru při násilné okupaci Slovenska Německem...“⁶³⁾ Ako dôvod tohto odporúčania uvádzal, že nie je možné uskutočniť mobilizáciu a organizovať súvislú obranu, ako aj pochybnosť, či by bolo možné včas dopraviť na Slovensko silnejšie sovietske posily. Z morálnych a taktických dôvodov však považoval odpor za nevyhnutný. Pri tom poukazoval na možnosť zadržiavať nemecké vojská na prírodných prekážkach (Váh, Považský Inovec, Nitra, Hron) a chrániť prechody na severných hraniciach. Zároveň navrhol sústrediť obranu na stredné Slovensko (Veľká Fatra, Nízke Tatry, Slovenské rudohorie). Tak ako v dokumente, ktorý odovzdal 8. decembra G. S. Žukovovi, i v tejto správe do Londýna pokladal za reálne, že by stredné a východné Slovensko mohli dva až tri mesiace udržať silné partizánske oddiely.

Ako ukázal ďalší vývoj, vojenská správa v Londýne akceptovala návrhy gen. H. Píku a tie našli svoj odraz v rozpracúvaní plánov príprav vojenského vystúpenia na Slovensku. Okrem iného to dokumentoval odkaz, ktorý odoslal prezident E. Beneš slovenským „vojakom a skupinám“ koncom januára 1944 (27. 1.). Beneš v ňom poukazoval na potrebu počítať s nemeckou okupáciou, či už by sa uskutočnila z vojenských, alebo politických príčin. Vyzýval na vojenský odpor voči okupačným vojskám a požadoval: „Získajte pre odpor čo najviac jednotiek, pretože proti nemeckej presile nebude možné postaviť rovnocenný odpor. Pripravte z vojenských jednotiek partizánske oddiely. Sústrediť ich na strednom a východnom Slovensku, kde budú ničiť všetky železničné, cestné a drôtové spojenia západ — východ a sever — juh, prepadať vojenské transporty materiálu a jednotiek. Do priestorov ich činnosti ukryte ihneď čo najviac vojenského materiálu a potravín. Zabezpečte spoluprácu so železničiarimi pre ničenie železničných zariadení aj s mostami. Odpor partizánskych oddielov udržte do jarých mesiacov, keď dôjde k väčšej spolupráci s ruským frontom. Zbrane z Ruska zhodia lietadlá. Vyberte a hláste miesta, kam ich zhodiť.“⁶⁴⁾

V tomto čase mal prezident Beneš za sebou rokovania so sovietskymi predstaviteľmi, ktoré absolvoval počas návštevy ZSSR v decembri 1943. V ich priebehu mu nielenže opätovne prisľúbili materiálnu pomoc pre domáce ozbrojené protifašistické vystúpenie, ale navyše sa črtala možnosť nasadiť na Slovensku výrazne väčší kontingent čs. vojska zo Sovietskeho zväzu. Táto možnosť vyplývala z perspektívy rozšírenia jeho výstavby o 2. čs. brigádu, ktorá mala byť organizovaná ako paradesantná.

Koncom roka 1943 a na začiatku roka 1944 sa tak zásadne zmenila orientácia česko-slovenských politických a vojenských činiteľov v Londýne v prípravách ozbrojeného vystúpenia na Slovensku. Objavil sa nový prvok ich koncepcie — partizánske hnutie. Tento obrat nebol iba odrazom rozhovorov prezidenta Beneša s politickými a vojenskými predstaviteľmi Sovietskeho zväzu a členmi moskovského vedenia KSČ počas návštevy v ZSSR, ale aj logickým dôsledkom analýzy vývoja hnutia odporu v okupovaných európskych krajinách a vývoja situácie na frontoch druhej svetovej vojny. Bol reakciou aj

⁶³Tamže, s. 115. VHA Praha, 20—32—38.

⁶⁴JABLONICKÝ, J.: Z ilegality do povstania. Bratislava, EPOCH 1969, s. 263.

na veľmi aktuálnu potrebu aktivizovať domáci odboj, ktorý v rozvoji aktívnych foriem, najmä ozbrojených, očividne zaostával napr. za hnutím odporu v Juhoslávii, vo Francúzsku, v Poľsku a pod. A ako ukázal rozbor možností obrany Slovenska, ktorý spracoval gen. H. Píka, bol aj objektívnou potrebou vyplývajúcou z možnej vojenskej okupácie Slovenska nacistickým Nemeckom.

J. BYSTRICKÝ: DIE SLOWAKEI IN DER UMSTURZPLÄNEN DER TSCHECOSLOWAKISCHEN MINISTERIUMS DER NATIONALVERTEIDIGUNG IN LONDON (1941—1943)

Der Autor löst die Problematik der Entwicklung der Ansichten der tschechoslowakischen Ministeriums der Nationalverteidigung in London während Jahres 1941—1943 auf dem Platz und und der Aufgabe der Slowakei, die sie in der Umsturzaktion in der Kriegsschlußphase auf dem heimischen Gebiet spielen sollte. Er folgt die Änderungen in den Projekte der Umsturzaktion im Beziehung zur Slowakei vom Absichten angefangen, die vom historischen Erfahrungen von der Militärbesetzung der Slowakei von der tschechoslowakischen Armee nach der 1. Weltkriegsbeendigung hervorgeht, bis zu den Bedenken über die Ausnützung der tschechoslowakischen Armee zur Umsturzsrealisierung und zur Entwicklung des Partisanenkrieges im Fall der deutschen Okupation der Slowakei. Wobei wurde damit gerechnet, daß die Führung von der tschechoslowakischen Ministeriums der Nationalverteidigung genannt wurde. In diesen Zusammenhängen charakterisiert er die Vorstellungen des tschechoslowakischen Ministeriums der Nationalverteidigung über den Aufgaben, die die slowakische Armee nicht nur bei dem Sturz des Regierungsregimes, bei der Gewährleistung der Machtübernahme durch die tschechoslowakischen Ämter, aber auch bei der Sicherung der Grenzen mit Ungarn erfüllen sollte.

Der Autor verweist auf den Prozeß der Zuwachs der Bedeutung der Slowakei bei der Gestaltung der Plänen der Umsturzaktion, die mit der Entwicklung der Situation auf den Fronten des 2. Weltkrieges und auch mit der Entwicklung der slowakischen antifaschistischen Resistenz bedingt war. Daraus folgte die fortlaufende Verschiebung der Slowakei in den Vordergrund der Interesse des tschechoslowakischen Ministeriums der Nationalverteidigung, als des Gebietes, das als erste einer Raum des aktiven bewaffneten antifaschistischen Auftritt der heimischen Widerstandkräfte wird.

DOKUMENTY A MATERIÁLY

K OTÁZKE STAVU A PERSPEKTÍV VOJENSKEJ HISTÓRIE NA SLOVENSKU¹⁾

VOJTECH DANGL

DANGL, V.: To the Status and Perspectives of Military History in Slovakia.

Vojenská história, 1, 1, 1997, pp 86—90, Bratislava.

The contribution represents a general analysis of the Slovak history as the scientific problem in the past and today. In the introduction the author draws peculiarities of the subject and methods of the military historical science, its tasks, position and importance in the frame of social sciences. It explains focus of the scientific programmes and opportunities of the military historical workplace in Bratislava, Slovakia, as one of the scientific departments of the Military Historical Institute of ČSA in Prague from its establishment in 1967 till the year 1989, when it gained a relatively individual position. In the year 1994, by the foundation of the independent Military Historical Institute, all assumptions were created for the realization of basic probes into the most important historical periods of Slovakia and the long-term directions of the military-historical researches were elaborated.

Military History. Slovakia. Status and Perspectives of the Military History in Slovakia.

Pamäť ľudstva je svojším samočinným seizmografom, ktorý veľmi citlivo zaznamenáva udalosti a deje minulosti a v zásadnej miere podmieňuje a formuje spoločenské myslenie. Na hodnotovej škále tohto seizmografu od čias, čo ľudstvo zaznamenáva svoje dejiny, sa objavovali výkyvy rôznej intenzity, aj keď časový odstup má tendenciu silu týchto záznamov zjemňovať. Ozbrojené stretnutia, boje, vojny, bitky, vojenské ťaženia a ich sprievodné javy, ako aj nositelia týchto historických fenoménov — vojenské družiny, ozbrojené oddiely, armády, plniace predovšetkým mocenskopolitické funkcie špecifickými, t. j. prevažne násilnými, ozbrojenými prostriedkami, zanechali na seizmografe ľudskej pamäti ten najvýraznejší zápis. A to v dvoch základných rovinách, v dvoch protikladných hodnotových systémoch. V negatívnom — ako ničiteľ ľudských, duchovných i materiálnych hodnôt, ale aj v opačnom pozitívnom, ako nevyhnutný ochranca týchto hodnôt v prípade ich ohrozenia.

Tento svojrázny, zložitý a protikladný spoločenský jav a jeho korelácie priťahovali pozornosť výtvarníkov, filozofov, vojenských teoretikov, kronikárov a historikov už od najstarších čias. Vojenská história sa však na báze vedy začala konštituovať až v období medzi 16. a druhou polovicou 19. storočia. Samozrejme, vymedzenie predmetu vojenskohistorickej vedy, vedeckých kritérií pre jej mnohovýrovňovú obsahovú náplň, trvalo dlhšie a v určitých súvislostiach, a to aj u nás na Slovensku, trvá dodnes. Vojenská historická veda študuje príčiny, procesy a zákonitosti vzniku a vedenia vojen, vývoj vojenského umenia, výstavby ozbrojených síl, vývoja vojenskej techniky a zbraní, históriu vojenského myslenia, spôsob rozpútavania, vedenia a dôsledkov vojen v daných historických

¹⁾Prevzaté z publikácie Slovenské dejiny v dejinách Európy. Bratislava, Academic Electronic Press, 1997 a prednesené na vedeckom kolokviu, ktoré usporiadali: Úrad pre stratégiu rozvoja spoločnosti, vedy a techniky SR, Kongres slovenskej vedy, Slovenská historická spoločnosť pri SAV a Slovenská archeologická spoločnosť pri SAV v Bratislave 26.—27. novembra 1996.

podmienkach pri skúmaní politických, ekonomických, sociálnych, ideologických, kultúrnospoločenských a vojenských stránok daného javu. Samotný fakt, že vojenskohistorická veda skúma otázky a spoločenské javy, ktoré sú zároveň objektom štúdia aj ďalších vied, v prvom rade všeobecnej histórie, národných dejín a vojenskej vedy, svedčí nielen o širokospektrálnosti jej vedeckého záujmu, o vzájomnej spätosti s týmito vednými disciplínami, ale aj o potrebe, ba nevyhnutnosti vzájomnej spolupráce s predstaviteľmi týchto vedných odborov. Vyžaduje to nielen zložitosť historických dejov, ale aj spoločná snaha čo najvšestrannejšie analyzovať a zhodnotiť daný spoločenský jav. Pritom z povahy predmetu výskumu a z metód približenia sa k predmetu výskumu vyplývajú aj špecifiká práce vojenského historika oproti práci historika národných či všeobecných dejín. Tie si však nárokujú okrem iného aj existenciu nevyhnutných spoločenskopolitických, hospodárskych a inštitucionálnych podmienok, ktoré v minulosti pre slovenskú vojenskohistorickú vedu vytvorené neboli, resp. boli vytvorené v obmedzenej miere a iba od istého času.

Vojenskohistorická veda na Slovensku sa na inštitucionálnej báze začala formovať až od roku 1967 a podľa pôvodných projektov mala spĺňať všetky funkcie vedeckovýskumnej, ale aj múzejnej bázy čs. armády pre územie Slovenska a pre výskum vojenských dejín Slovákov a Slovenska od najstarších čias v podobných intenciách, ako to bolo v Čechách. Politické, ideologické a centralistické hľadiská a tendencie však viedli k tomu, že po viacerých vnútorných koncepcných a organizačných zmenách bolo toto pracovisko etablované ako jedno z vedeckovýskumných oddelení Vojenského historického ústavu ČSA v Prahe. Jeho výskumný program a bádateľské možnosti boli značne zúžené. Napr. vojenským dejinám stredoveku sa nevenovala takmer žiadna pozornosť, výskum pre obdobie rokov 1938—1945 okrem SNP sa realizoval takmer bez výnimky iba českými vojenskými historikmi, povojnové dejiny sa neskúmali, zbierkové fondy získané na Slovensku sa archivovali vo Vojenskom historickom archíve v Prahe, hlavné vedeckovýskumné projekty boli určované z centra a pod. Aj keď sa po roku 1989 relatívne autonómne postavenie Oddelenia vojenských dejín Slovenska upevnilo a do určitej miery sa rozšírili aj bádateľské možnosti, personálne a vedecké predpoklady pre rozvoj samostatnej slovenskej vojenskohistorickej vedy v jej plnohodnotnom význame boli vytvorené až roku 1994 zriadením Vojenského historického ústavu ako vedeckovýskumného, archívneho a múzejného zariadenia Ministerstva obrany Slovenskej republiky so zameraním na oblasť vojenskej histórie.

Z ďalších brzdiacich elementov rozvoja slovenskej vojenskej historickej vedy by som uviedol ešte jeden. Taktiež tkvie v zložitosti a peripetiách nášho národného vývinu, vývinu národnej kultúry a historiografie v podmienkach absencie vlastnej štátnosti v minulých storočiach, v podriadenosti vládnucej ideológii v minulých desaťročiach, ale často aj v malom záujme prehodnocovať staré nazerania, v nekritickej závislosti od ustálených hľadísk podporovaných niekedy aj sentenciami autorít. V slovenskej publicistike, v populárnovednej, ale aj odbornej historickej spisbe sa ujal od päťdesiatych rokov trend, ktorý sa k výkladu vývoja slovenskej society v minulosti približoval predovšetkým cez prizmu jej „tisícročného pracovného údely“, predstavoval našich predkov predovšetkým v rovine pracovného procesu, ako výrobcov hodnôt, či ako viac či menej aktívny, resp. pasívny objekt politických diania. Spravidla ponechával vedome bokom celú širokú paletu diania, ktorá bola bezprostredne alebo sprostredkovane spojená s vojenstvom a armádou ako národu čosi cudzie, s jeho dejinami iba náhodne a sporadicky identické. Tým však ochudobňoval vlastné dejiny, okliešťoval ich o tie stránky, ktoré ich bezprostredne spájajú prinajmenšom s dejinami strednej Európy, navyše nahrával tým

silám, ktoré sa z dlhoročnej neexistencie štátnosti Slovákov usilovali vyvodzovať závery o neexistencii vojenských dejín Slovenska. Tieto prístupy boli prekonané. Zostáva však faktom, že slovenská vojenská historiografia štartovala v porovnaní s inými krajinami, kde vojenská historická veda rozvíjaná na inštitucionálnom základe má dlhú tradíciu (napr. v Čechách od r. 1919, v Rakúsku, Maďarsku, Poľsku od druhej polovice 19. storočia a pod.), z veľmi nevýhodnej štartovacej čiary, so značným fázovým posunom a vo veľmi obmedzených podmienkach. Ak za daných podmienok, alebo aj napriek nim sa podarilo náš handicap voči zahraničiu znížiť, položiť základy a perspektívy vojenskej historickej vedy v takej miere, že sa stáva prijímaným pendantom historiografie národných a všeobecných dejín a postupne si získava uznanie aj v zahraničí, môžeme konštatovať, že ľady sa pohlí a pohlí sa správnym smerom.

Ak ešte na X. zjazde Slovenskej historickej spoločnosti roku 1991 som vo svojom príspevku o perspektívach slovenskej vojenskej historiografie na prvom mieste uviedol potrebu spresnenia a vymedzenia predmetu, obsahu a objektu skúmania vojenskohistorickej vedy v špecifických slovenských podmienkach, a to najmä vojenských dejín Slovenska do roku 1918, dnes už tento problém je irelevantný, vyriešený a v praktickej rovine „odskúšaný“ vo viacsväzkových Vojenských dejinách Slovenska.

Medzi dôležité metodologické otázky čakajúce na svoje riešenie patrila otázka vyjasnenia vzťahu vojenskohistorickej vedy k iným, príbuzným vedným odborom, vymedzenia ich vzájomných hraníc, resp. hĺbky a šírky ich vzájomného prelínania. Vychádzajúc zo zahraničných skúseností a slovenských špecifik aj tu sa podarilo dosiahnuť vyhovujúci štandard. Mohol by som uviesť ďalšie momenty dosvedčujúce novo nastúpený trend, spomeniem však iba ten, kde vidím najvýraznejší posun. A to, že boli realizované základné sondy do najvýznamnejších dejinných úsekov a vypracované hlavné dlhodobé smery vojenskohistorických výskumov. Sú zamerané predovšetkým na tieto oblasti:

1) Slovenská spoločnosť a armáda v kontinuite historického vývoja, vzťah armády a spoločnosti. Súčasťou tohto výskumného projektu je aj rozvíjajúca sa spolupráca s HÚ SAV, Politologickým kabinetom a inými pracoviskami pri realizovaní grantových úloh.

2) Organizačný vývoj vojenskej správy, armády a ostatných ozbrojených zložiek na území Slovenska. Táto problematika patrí k nosným pilierom nášho vedeckovýskumného záujmu, bez objasnenia ktorej nie je možné ujasniť si ani mnohé špecifiká našej vojenskej histórie a s tým súvisiace teoretické a metodologické otázky. Má i mnohé praktické aspekty vyplývajúce z rezortných požiadaviek.

3) Slovensko a Slováci v ozbrojených hnutiach. Širokospektrálnosť tohto dlhodobého vedeckovýskumného smeru, ktorý patrí k nosným v rámci Odboru vojenskohistorických výskumov, podmieňuje zainteresovanie všetkých vedeckých a odborných pracovníkov.

4) Vojenské aspekty geopolitického postavenia Slovenska. Opäť tematický okruh, ktorý svojimi výstupmi okrem iných konklúzií má využitie aj v súčasnej vojenskej a politickej praxi.

5) Zbrojná výroba a zbrojný priemysel na Slovensku. Ide o smer vedeckého záujmu, kde sme v úplných počiatkoch a kde bude potrebné nadviazať úzky kontakt s civilnými vedeckými inštitúciami, manažmentmi príslušných priemyselných závodov a jednotlivcami zaoberajúcimi sa hospodárskymi dejinami. Žiaľ, dnešný trend, ktorý oproti nedávnej minulosti vytláča výskum hospodárskych dejín na okraj vedeckého záujmu, v tomto smere nie je povzbudivý.

Konkrétnym dokladom postupného naplňovania uvedených výskumných smerov je séria vedeckých štúdií, zborníkov, vedeckých konferencií, sympózií a seminárov, niekoľko monografických prác pripravených do tlače, rozvoj medzinárodnej spolupráce — pre-

dovšetkým napojenia sa na svetovú organizáciu vojenských historikov International Commission of Military History, rozširujúca sa kooperácia na vedeckých projektoch civilných historických pracovísk, popularizačná činnosť najmä v rámci Armády Slovenskej republiky a iné aktivity. Najvýraznejší výstup sa podarilo realizovať napĺňaním projektu publikovania šesťzväzkových Vojenských dejín Slovenska, z ktorých 4 už vyšli. Mohla by oprávnenne vzniknúť námietka, že sa taký významný projekt syntetizujúceho charakteru začal realizovať v čase, keď, ako som naznačil, výsledky bádateľského úsilia v oblasti slovenskej vojenskej histórie sú zatiaľ skromné. Porušenie klasického prístupu: najskôr štúdie, monografie, analýzy, potom zhrňujúce práce — syntézy, však malo svoju logickú opodstatnenosť. Bolo vynútené spoločenskou požiadavkou, predovšetkým potrebami armády, ale malo dôležitý význam aj pre samotný rozvoj vojenskohistorickej vedy. Pomohlo v relatívne krátkom čase zmapovať stav a úroveň našej vednej disciplíny, doriešiť metodické a metodologické otázky, zhodnotiť stupeň poznania a stanoviť priority pre ďalší výskum.

Záverom by som sa v nadväznosti na uvedené dlhodobé zámery iba niekoľkými vetami zmienil o našich predsavzatiah do blízkej budúcnosti. Po ukončení projektu viac-zväzkového prehľadu o vojenských dejinách Slovenska ako jeho faktografický doplnok plánujeme spracovať a vydať chronologický prehľad našej vojenskej minulosti. Tým mimo iného hodláme prispieť k procesu spresňovania fakticity a dať do rúk čitateľa overený prehľad dát a udalostí pre najširšie využitie. Kompaktný spracovateľský tím a výsledky výskumu pretavené do vyššie uvedenej syntézy by sme chceli zúročiť v podobe jednozväzkového populárnovedného prehľadu vojenských dejín Slovenska a Slovákov, vybaveného bohatým ilustračným materiálom, ktorý by vyšiel vo viacerých jazykových mutáciách. Ide o finančne náročný projekt, ale jeho realizácia by zaiste prispela k tak často skloňovanému zviditeľneniu Slovenska. V týchto dňoch pristúpime k vypracovaniu predbežného ideového námetu na vydávanie výberu z prameňov k vojenským dejinám Slovenska. Plne si uvedomujeme náročnosť takéhoto zámeru, do ktorého by mali vstúpiť aj odborníci z iných historických pracovísk a archívov. Pedagogické, všeobecnovzdelávacie poslanie takéhoto zámeru nevyklučujú ani jeho využiteľnosť odborníkmi, je však neoddiskutovateľná a nemerateľná materiálными kritériami. Tento výber by nadväzoval na projekty podobného zamerania už realizované napr. na Historickom ústave SAV a pripravované aj Ministerstvom kultúry Slovenskej republiky a tieto dopĺňoval výberom militárií. Vyvrcholením naznačených zámyslov by mal byť náročný projekt encyklopédie vojenských dejín Slovenska. O jej potrebe a význame by bolo zbytočné sa rozširovať, koniec-koncov som už o nej hovoril na spomínanom zjazde Slovenskej historickej spoločnosti a sporadicky sa táto otázka ako nevyhnutnosť objavuje aj na iných fórach. Pokusy o jej realizáciu v období federalizácie stroskotali, dúfam, že dnes táto iniciatíva skončí s úspechom.

Uviedol som štyri z najvýznamnejších aktivít, ktorými Odbor vojenskohistorických výskumov Vojenského historického ústavu vstúpi do nasledujúceho tisícročia. Popri týchto kolektívnych projektoch sa bude pokračovať v načatom výskume k dielčim témam a otázkam našej vojenskej histórie. Budeme pokračovať vo vydávaní zborníkov z tematiky vojenských dejín Slovenska. Oproti minulosti, keď ich obsahom boli najmä príspevky z vedeckých konferencií organizovaných našim ústavom, sa budeme usilovať o to, aby v rámci tejto série boli publikované predovšetkým monografie a monotematické štúdie. Po vydaní Vojenských dejín Slovenska, ak náš vedný odbor chceme posunúť na vyšší stupeň, nasledujúce roky už musia patriť analytickým štúdiám a monografickým prácam. Pre ilustráciu uvediem niektoré z rozpracovaných tém: Obranný pev-

nostný systém na území Slovenska do konca stredoveku; Vojenstvo za vlády Mateja Korvína; Armáda a spoločnosť v predvečer a na začiatku prvej svetovej vojny; Predstavy hlavného štábu čs. armády o obrane Česko-Slovenska v rokoch 1918—1938; Polovojenské organizácie na Slovensku v rokoch 1920—1938; Mocensko-represívny aparát Slovenského štátu 1943—1945; Vývoj vojenskej správy na Slovensku po roku 1945; Vojenské aspekty postavenia Slovenska v období tzv. studenej vojny, a ďalšie. Rád by som zostal aj naďalej optimistický a veril, že tomu prispeje aj vydávanie odborného časopisu Vojenská história. Rozšíri možnosti publikovania, všeobecnú informovanosť a kontakty medzi odborníkmi, a to nielen doma, ale aj v zahraničí.

Samozrejme, zostáva tu celý rad neriešených a v dohľadnej dobe ani neriešiteľných problémov a otázok. Silné zaostávanie v oblasti informatiky oproti našim pendantom v susedných štátoch. Bolesťný nedostatok komparatívnych štúdií. Problém až príliš úzkej špecializácie na úkor širších tém a tematických nadväzností. Časté ignorovanie výsledkov príbuzných spoločenských vied — sociológie, etnológie, historickej psychológie, vied o umení a literatúre a pod., a s tým spojená nechuť k interdisciplinárnym výskumom. Veľmi slabo rozvinutý pojmový aparát a nejasnosti v odbornom názvosloví vojenskohistorickej vedy na Slovensku. Ale aj otázka úzkej personálnej základne vojenskej historiografie, problémy súvisiace s ďalším zvyšovaním odbornej kvalifikácie špecialistov na vojenské dejiny a dejiny vojenstva atď.

Dovolil som si načrieť do koncepčných materiálov nášho pracoviska z praktických dôvodov. Vzájomná spolupráca historikov, ale aj odborníkov z iných príbuzných vied je totiž nevyhnutná, ak slovenské dejiny chceme skúmať v tých najširších dimenziách a ak to s hľadaním miesta slovenských dejín v dejinách Európy myslíme skutočne vážne. A tu vojenská história má nezastupiteľnú úlohu.

„WESTFELDZUG“ V HODNOTENÍ SLOVENSKÉHO DŮSTOJNÍKA (ZÁPADNÉ ŤAŽENIE WEHRMACHTU NA JAR 1940 V SPRÁVACH SLOVENSKÉHO VOJENSKÉHO ATAŠÉ V BERLÍNE, MJR. GŠT. Š. TATARKA)¹⁾

FRANTIŠEK CSÉFALVAY

CSÉFALVAY, F.: „Westfeldzug“ in the Slovak Officer's Evaluation. (Western Battleshift of Wehrmacht during the spring 1940 in the Slovak Military Attaché's Reports in Berlin, Mjr. of GS of Š. Tatarka). Vojenská história, 1, 1, 1997, pp 91—100, Bratislava.

In the introduction part of contribution the author draws a general military-political situation in the Western front during the spring 1940. In two published documents — reports from May and July 1940 — of the Slovak officer, Mjr. of GS in attaché function, Berlin, with origin from in the Military Historical Archive in Trnava it is caught his military-political view on proper Wehrmacht campaign against France. There are also expressed the visits of Southeastern Europe statemen connections with German military-political effort to rule these parts, information about preparations and expectations of German invasion against British Islands, although it was not finally realized.

Military history. Western Europe. Military-political view of the Slovak officer, military attaché in Berlin for Western Wehrmacht battleshift during the spring 1940.

Dňa 25. júna 1940 o 1.35 h vstúpilo do platnosti prímerie vo Francúzsku. Týmto aktom sa skončilo bleskové ťaženie Wehrmachtu. Jeho výsledkom sa Belgicko, Holandsko, Francúzsko, Dánsko a Nórsko ocitlo v Hitlerovom područí. Od Varšavy po Atlantický oceán, od Narviku po Biskajský záliv viali zástavy s hákovými krížmi. Vtedajší svet s úžasom aj obdivom sledoval mohutné úspechy nemeckej vojnovnej mašinérie.²⁾ Fakt, že za šesť týždňov bojov bez vážnejšieho odporu padla vtedajšia kontinentálna veľmoc a jeden z hlavných strojcov versailleskej sústavy Francúzsko, prekvapil nielen senzácietvých novinárov, ale aj vojenských odborníkov. Dokonca možno ani sám Hitler nečakal taký rýchly úspech.

Odvtedy už uplynulo bezmála šesť desaťročí. Vojenská historiografia venovala tomuto ťaženiu nemalú pozornosť. V priebehu tých pár týždňov sa ukázalo, že nesprávnou obrannou stratégiou, nesprávnym odhadom a voľbou rozhodujúceho stretnutia i nesprávnou taktikou a vedením vojenských operácií ani taká veľmoc, ktorá bola nádejou demokratických síl, nemá šance v ozbrojenom zápase.

Nie je zriedkavé, že historik pri štúdiu v archíve narazí na dokument, ktorý sa preňho stáva veľmi zaujímavým osobným svedectvom. Podľa nášho názoru aj tieto publikované dokumenty sú istou raritou, pretože odrážajú pohľad slovenského dôstojníka generálneho štábu Štefana Tatarka, vtedajšieho vojenského atašé v Berlíne na ťaženie Wehrmachtu proti Francúzsku. Vo Vojenskom historickom archíve v Trnave vo fonde 55 (spravodajské oddelenie MNO v krabici č. 30 pod číslom 71/dôv. MNO) je Súhrnná správa za máj 1940 vojenského atašé v Berlíne a datovaná 11. 6. 1940. Vzhľadom na to, že dote-

¹⁾ Štefan Tatarka (1. 1. 1904 Baldovce, okr. Spišská Nová Ves — 7. 10. 1977 Sp. N. Ves, pochovaný v Spišskom Podhradí). Dôstojník generálneho štábu čs. a slov. armády. Voj. akadémiu v Hraniciach absolvoval v r. 1925, Vysokú vojnovú školu v Prahe r. 1936. Od marca 1939 dôstojník na MNO v Bratislave. Od 15. mája 1940 vojenský atašé vyslanectva SR v Berlíne. (Podrobnejšie biografické údaje pozri: Slovenský biografický slovník, VI. zv. T—Ž, Martin 1994, s. 33.)

²⁾ Stručnú faktografiu západného ťaženia pozri: Druhá svetová válka. Stručné dejiny. Praha 1985, s. 48—55. Z novších prác: Masson, Ph.: Historie německé armády 1939—1945, Praha 1995, s. 75—88.

raz sme nenašli dokument, ktorý by na uvádzaný nadväzoval, publikujeme aj časť Súhrnnej správy za júl 1940, krab. č. 30 (čís. 117/Dôv. 1940 voj.), datovanej 9. 8. 1940.

Prvá správa, ktorá má spolu 13 strán, skladá sa z troch častí, z nich najvýznamnejšia je časť I. (s. 1—7) o francúzskom ťažení, ostatné sa zmieňujú o zahraničnopolitických otázkach, o vnútropolitických otázkach, o veciach hospodárskych a posledná časť sa venuje rôznym správam.

Prvá časť o francúzskom ťažení je na viacerých miestach preškrtnaná (pravdepodobne je to práca niekoho zo 16. oddelenia MNO alebo z Hlavného vojenského veliteľstva, kam tieto správy prichádzali). Túto časť správy sa usilujeme publikovať v celosti aj s vyškrtanými časťami, ktoré uvádzame v hranatých zátvorkách a v poznámkach vždy uvedieme prípadnú opravu, vpísanú rukou. Aby text nestratil svoj dobový kolorit, upravili sme ho len minimálne, odstránili sme niektoré bohemizmy a germanizmy. V texte používané skratky sme vypísali celým slovom, doplnili prípadnú chýbajúcu interpunkciu a opravili sme aj bohemizmy v názvoch štátov (napr. Anglia, Francia, Belgia atď.), ktoré sú dobovými výrazovými prostriedkami. Podobne sme pristupovali aj k druhej správe, ktorá má 14 strán. Veci vojenské — I. časť má 7 strán. Z tejto časti odcitujeme len niektoré informácie, ktoré sa viažu k francúzskemu ťaženiu a potom tie, ktoré sú zaujímavé z hľadiska vojensko-politického myslenia mjr. gšt. Š. Tatarka. Máme tu na mysli jeho predvídanie nemecko-sovietskeho konfliktu, súvislosti návštev štátnikov juhovýchodnej Európy s nemeckým vojensko-politickým úsilím o ovládnutie tejto časti, ba aj celej Európy a jeho informácie o prípravách a očakávaní nemeckej invázie proti Britským ostrovm, aj keď sa nakoniec neuskutočnila.

* * *

SÚHRNNÁ SPRÁVA ZA MESIAC MÁJ 1940

I. Veci vojenské

A.

„[V dobe môjho nástupu služby vojenského pridelenca v Berlíne, t. j. pred 15. V. t. r. (10. V. 1940) začala sa nemecká ofenzíva na západe, ktorá sa stala hlavným predmetom spravodajstva. Priebeh tejto ofenzívy bol podľa získaných správ a ako to spád bojových udalostí dosvedčuje]³⁾ rozdelený na 3 hlavné operačné fázy a to:

1.) V prvej fáze šlo o to, aby bolo ovládnuté morské pobrežie od Holandska až po Calais; s cieľom zabrániť prísunu síl z Anglicka a získať základňu k útoku na anglickú pevninu a obsadením severozápadného francúzskeho pobrežia získať tiež základňu ku koncentrickému útoku na hlavné mesto Francúzska Paríž.

2.) Útok na Paríž zo západu — [cieľ] vymanévrovanie⁴⁾ Maginotovej línie⁵⁾ a obsadením Paríža priviesť rozvrat v zázemí a kapituláciu poľnej armády.

3.) Útok na anglickú pevninu, ktorý — súdiac podľa prevedených príprav k ofenzíve na Paríž — zdá sa, že bude prevedený až po privedení rozhodnutia vo Francúzsku. Na-

³⁾Potiaľ je text preškrtnutý a rukou napísané: „Nemecká ofenzíva na západe započatá dňa 10/5 40 je rozdelená...“

⁴⁾V texte opravené na: vymanévrovaním.

⁵⁾Maginotova línia — systém francúzskych trvalých opevnení a prekážok pozdĺž hraníc s Nemeckom, Luxemburskom a čiastočne i s Belgickom, budovaný na návrh francúzskeho ministra obrany A. Maginota v ro-

priek tomu, nie je však možné úplne vylúčiť prevedenie útoku na anglickú pevninu ešte pred skončením alebo v dobe prevádzania parížskej ofenzívy.

[Čo sa týka príprav prevedenej]⁶⁾ ofenzívy na západe, boli [tieto] prevedené zo strany nemeckého velenia [s ohľadom na okolnosti, ktoré v týchto bojoch mohli prichádzať v úvahu (betónové pevnosti, široké vodné prekážky, pancierové vozy a silné letectvo) veľmi dôkladne, a všestranne.]⁷⁾ Bolo siahnuté k dosiaľ neznámemu spôsobu boja (parašutisti a letecká pechota) a zmotorizovaním armády boli vytvorené možnosti nielen veľkých a rýchlych taktických, ale i strategických presunov celých veľkých armádnych jednotiek.

Ako ďalší a jeden z hlavných prvkov, ktorý prispel a prispieva k víťaznému postupu nemeckému na západe, je neobmedzená oddanosť každého nemeckého vojaka k vodcovi a Nemeckej ríši a v dôsledku toho pohotovosť nemeckého vojaka obetovať odhodlane a bez rozmyšľania zdravie a život za víťazstvo svojej vlasti.⁸⁾

B.

Vlastné prevedenie operácií na západe od 10. V. do 10. VI. 1940

Podľa získaných správ a podľa vývinu a priebehu operácií, útok na západe bol prevedený podľa plánu generála von Schlieffena⁹⁾ spracovaného v r. 1909.¹⁰⁾

Schlieffen — ako je známe — vyžadoval na cisárovi 80 percent síl sústrediť na zá-

koch 1929—1936. Hlavné pásmo obrany presiahlo dĺžku 400 km a hĺbku 6—8 km. (Pozri: Svoboda, O. : Stručný slovník vojenství. Praha 1984, s. 141) Francúzska vojenská doktrína vychádzala z neprekročiteľnosti Maginotovej línie. Smer útoku nemeckého Wehrmachtu v máji 1940 veľmi rýchlo vyvrátil tieto mýty.

⁶⁾Táto časť je preškrtnutá a dopísané: Přípravy.

⁷⁾Táto časť je preškrtnutá a rukou dopísané: veľmi dôkladne a všestranne.

⁸⁾Postup nemeckých vojsk vo Francúzsku vyvolal v dôstojníckych kruhoch satelitných štátov Nemecka podobný obdiv voči „výkonu nemeckého vojska“. Ani nezávislí vojenský odborníci a pozorovatelia v roku 1940 neočakávali, že taká kontinentálna veľmoc ako Francúzsko sa tak rýchlo „položí“. Podľa niektorých zdrojov aj Stalin očakával vykrvácanie alebo aspoň oslabenie Wehrmachtu v ozbrojenom zápase proti Francúzsku.

⁹⁾Správne má byť: Schlieffen. Alfred von Schlieffen (1833—1913) v rokoch 1891—1906 náčelník generálneho štábu, poľný maršal (1911). Vypracoval vojnový plán (posledný variant roku 1905), ktorý pokladali za záruku víťazstva Nemecka v boji na dvoch frontoch. Podstatou plánu bolo, že nemecká armáda mala zasadiť úder cez neutrálne Belgicko na Francúzsko a v priebehu rýchlych útočných operácií za 4—6 týždňov zničiť francúzske vojská ešte predtým, než sa ruské vojská sústredia a zaútočia na východné Prusko. Po vypuknutí prvej svetovej vojny ho generál Moltke chcel uskutočniť, ale nie so silami, o ktorých uvažoval Schlieffen, preto už bitka na Marne a rýchla akcia ruskej armády v septembri 1914 ukázali nereálnosť týchto predstáv. Treba dodať, že francúzske ťaženie Wehrmachtu sa ponášalo na Schlieffenov plán len svojou rýchlosťou, bleskurýchlym úderom zasadeným mohutnými silami, ale nie hlavným smerom útoku. Modernizovaný variant Schlieffenovho plánu počítal s obchvatom Maginotovej línie nielen na belgickom fronte. V nemeckom vojenskom vedení na jeseň 1939 generálmajor von Manstein, náčelník štábu skupiny armád „A“, vyšiel s prekvapujúcim návrhom, že ťažisko útoku treba položiť nie na severné krídlo, ale na stred, na skupinu armád „A“. Vzhľadom na to, že tento úsek frontu mal v ceste ako prírodnú prekážku Ardeny, Manstein rátal s nečakaným prekvapením a poukázal na to, že rýchlym prelomom frontu pomocou tankových a motorizovaných divízií bude možné odrezať anglo-francúzske vojská bojujúce na belgickom území. (Nemecké vojenské plány totiž počítali s tým, že anglo-francúzske vojská prekročia francúzsko-belgickú hranicu a boj prebehne na belgicko-holandskom území.)

Manstein argumentoval aj tým, že pri Sedane, kde sa končí Maginotova línia, je najslabší článok francúzskej obrany, preto žiadal preskupenie tankových a motorizovaných síl ku skupine armád „A“. Tento návrh OKH zamietol, pretože masové nasadenie tankových a motorizovaných vojsk v Ardenách pokladal za nemožné a obával sa, že na prenikajúce nemecké sily môžu Francúzi zaútočiť z boku. Manstein však svoj návrh presadil u Hitlera počas jeho návštevy skupiny armád „A“ v polovici februára 1940. V augustovej správe aj mjr. gšt. Tatarko korigoval svoje tvrdenie o prirovnaní Schlieffenovho plánu k francúzskemu ťaženiu.

¹⁰⁾Pozri pozn. č. 9.

padnom krídle, aby mohol preniknúť rýchle [podial]¹¹⁾ mora do tyla francúzskych armád, stojacich od Baselu až po Belgicko. Tento plán podľa získaných správ študoval sám vodca veľmi usilovne a podrobne a po dôkladnom preštudovaní nariadil ho previesť.

Dľa skutočnosti k prevedeniu tohoto útoku v pásme Sedan-Holandsko bolo údajne sústredené z nemeckej strany 8 peších divízií, 8 pancierových divízií, veľké časti armádneho delostrelectva a väčšina vzdušných zbraní. [(letectvo, parašutisti, letecká pechota, protiletadlové delostrelectvo a veľké guľomety protiletadlové).¹²⁾

Čo sa týka prevedenia vlastného útoku, bol prevedený zo strany Nemecka tak, že predovšetkým boli zasadené veľké letecké jednotky, ktoré rozbitím letísk, dopravných stredísk a dôležitých vojenských objektov jednak získali od počiatku absolútnu prevahu vo vzduchu, jednak znemožnili alebo sťažili presuny na strane nepriateľa.

Vylodením¹³⁾ parašutistov a leteckej pechoty, naproti tomu získalo nemecké velenie v tyle nepriateľa niektoré letiská (Rotterdam) a zabránilo zničeniu mnohých dôležitých prechodov cez vodné toky, menovite v Holandsku, kde táto okolnosť mala pre ďalší vývin operácií nesmierne dôležitý význam.

Zasadenie veľkých, silných pancierových jednotiek jednak hneď z počiatku, jednak cieľavedomé zasadzovanie týchto jednotiek v ďalších bojoch ušetrilo Nemcom mnoho ľudských životov¹⁴⁾ a dalo operáciám dosiaľ nevidaný rýchly spád. Pri všetkých týchto operáciách vzorná a absolútna presná spolupráca jednotlivých zbraní navzájom, privádzala a privádza rozriešenie situácií a ich priebeh presne podľa pripravených plánov a vydaných rozkazov. K tomu vo veľkej miere prispieva mimoriadne veľká sebavedomosť a odvaha každého nemeckého vojaka.]

Spôsob taktiky nemeckých jednotiek¹⁵⁾ je veľkým prekvapením pre vedenie západných armád a často až prekvapuje neinformovanosť a nepripravenosť západných veľmocí aj Holandska a Belgicka proti novej údernej taktike nemeckých jednotiek.

Postup nemeckých jednotiek deje sa týmto spôsobom: letectvo, (bitevná činnosť — delostrelecké postavenia, betónové kryty) delostrelectvo, pancierová vozba v spolupráci s protitankovými zbraňami a pechota. Takže skutočne za použitia tohoto spôsobu pri postupe majú Nemci minimálne straty. Naproti tomu morálny účinok nemeckého letectva, ťažkej útočnej vozby a delostrelectva ťažkých kalibrov, je u nepriateľa zdrcujúci. Len tak si možno vysvetliť, že posádka ťažkej železobetónovej pevnosti (Neuf Chateau, Eben Elmal)¹⁶⁾, ktorá počítala na každú pevnosť približne asi 800 až 850 ľudí sa po priemerne minimálnych stratách (30 zabitých a zranených) a po značnom síce poškodení pevnosti z vonku, ale len po priemerne malom poškodení zvnútra a po veľmi krátkom odpore malým peším jednotkám vzdala. Útok na pevnosť Neuf Chateau napríklad prevádzal jeden peší prápor a jedna ženijná rota za príslušnej podpory letectva a delostrelectva. Útok bol prevedený tak, že za svitania útočili dve pešie rotý frontálne a ženijná rota z boku. Prvý deň sa útok nevydaril. Bol opakovaný tým samým spôsobom v druhý a tretí deň a konečne tretieho dňa spozorovali útočiace jednotky v jednej z oceľových veží pevnosti vystrčenú bielu zástavu. [Po zistení na mieste, ktoré som osobne pre-

¹¹⁾ Slovo podial preškrtnuté a nad ním napísané: pozdĺž.

¹²⁾ Bolo to severné krídlo frontu, kde sa rozmiestnila skupina armád „B“ generálplukovníka von Bocka. Skladala sa z dvoch armád a 2. leteckej armády, t. zn. že, údaje sú zveličené.

¹³⁾ Správne má byť: vyhodeniím.

¹⁴⁾ Nemecké straty za 5 týždňov boli: 27 000 mŕtvych, 111 000 ranených a 18 000 nezvestných. (RÁNKI, Gy.: A második világháború története. Budapest 1982, s. 36.)

¹⁵⁾ Na tomto mieste je rukou napísaná vsuvka: užívaný v tejto ofenzíve.

¹⁶⁾ Správne má byť: Eben Elmal.

vádzal], dôvod¹⁷⁾ vzdania sa posádky nemohol byť v materiálnom zničení, [pretože pevnosť]¹⁸⁾ bola [zvonka síce poškodená, avšak nebola predsa] tak¹⁹⁾ poškodená, aby sa Nemci mohli dostať do vnútra pevnosti. [Poznamenávam k tomu ešte, že napríklad vetracie zariadenie v pevnosti nebolo vôbec dotknuté. Boli poškodené len ochranné múry, niektoré strielne samočinných zbraní a dve delové veže. V prípade, že by pevnosť boli bránili nemeckí vojaci, som presvedčený, že by pevnosť do dnes nebola dobytá. Podľa získaných správ z úst nemeckých dôstojníkov, ktorí sa tohoto útoku zúčastnili], príčina,²⁰⁾ že sa pevnosť po tak krátkom boji vzdala tkvie [skutočne] v morálke posádky, ktorá [vraj] bola [tak] otrasená — [jednak otrasmi] dopadov²¹⁾ ťažkých bômb a granátov na povrch pevnosti, [jednak]²²⁾ zachytenými rádiovými správami, že ostatné okolné pevnosti sa vzdali — [že ďalej odolávať nemohla, i keď nebola bezprostredne útokom pechoty ohrozená.]²³⁾

Na druhej strane rýchly postup nemeckých jednotiek v Holandsku, v Belgicku a v severozápadnom Francúzsku — [podľa toho, čo som videl] — umožňujú sami spojenci. [Usudzujem to z toho, že] spojenecké²⁴⁾ armády²⁵⁾ ani nerátali vôbec s tým, že moderne vyzbrojená a moderne vedená nemecká armáda [keď] je [vôbec] možné zadržať, [tak je to možné jedine]²⁶⁾ na pevnostiach a veľkých prirodzených prekážkach (vodné toky, kanále), [ktoré museli byť zo spojeneckej strany stoj čo stoj držané preto, že vzdáním sa týchto možností obrany po krátkom a málo húževnatom odpore, nemohli mať nádej, že tento technický kolos zastavia niekde inde. Priebeh operácií to 100-percentne potvrdzuje, že skutočne už ich nikde nezastavili.

Voľbu obranných postavení na okraji veľkých miest a v nich považujem za naprosto nezmyselné, pretože tým si len sami privodili zruinovanie týchto miest²⁷⁾ a nepriateľa nezastavili.]

Ďalšou chybou, ktorej sa spojenecké armády dopustili a nevyužili možnosti aspoň k zmierneniu rýchlosti postupu nemeckých armád bolo absolútne nedostatočné ničenie ciest a komunikácií, takže moto-mechanizované nemecké jednotky nemali takmer žiadne ťažkosti na ich postupe až na mosty, ktoré i keď boli zničené, dali sa nahradit' veľmi rýchlym (válečným)²⁸⁾ mostovým materiálom. [tak že postup týchto jednotiek bol takmer plynulý].

¹⁷⁾Rukou opravené na: Dôvod.

¹⁸⁾Táto časť preškrtnutá a nad tým rukou napísané: lebo títo.

¹⁹⁾Na tomto mieste je rukou vpísaná vsuvka: silno.

²⁰⁾Keďže predchádzajúca časť je preškrtnutá, v texte je rukou napísané: Príčina.

²¹⁾Opravené na: dopadmi.

²²⁾Slovo vyškrtnuté a nad ním napísané: a.

²³⁾Pevnosť Eben Emael bola najsilnejšou v belgickej obrannej línii a podľa niektorých odborníkov najsilnejšou na svete. Južné krídlo skupiny armád „B“ vtrhlo na belgické územie medzi Roezmondom a Liège. Nemeckí parašutisti sa už ráno zmocnili dvoch mostov cez Albertov prieplav a pevnosť a neutralizovali. 55 žien, ktorých vysadilo 10 kílzákov, obsadili pevnosť zvonka, vyhodili do povetria pozorovateľské kupoly a zvony a neutralizovali posádku, keď vetracími šachtami nahádzali dnu výbušniny. Posádka kapitulovala na druhý deň na poľudnie. (RÁNKI, Gy.: c. d., s. 26, MASSON, Ph.: Historie německé armády 1939—1945, Praha 1995, s. 76).

²⁴⁾Opravené na: Spojenecké.

²⁵⁾Na tomto mieste je vsunuté: asi.

²⁶⁾Táto časť preškrtnutá a nad tým napísané len.

²⁷⁾Pravda je na druhej strane. Niekoľko hodín pred zastavením vojenských operácií nemecké letectvo bombardovalo Rotterdam. V ruínach domov zahynulo 1000 ľudí. Z vojenského hľadiska bol ničivý nálet zbytočný, mal však zastrašiť civilné obyvateľstvo. (Druhá svetová válka. Stručné dejiny. Praha 1985, s. 50. Aj Masson uvádza 1000 obetí. Pozri: c. d., s. 76).

²⁸⁾Opravené na: vojenným.

Zo strany nemeckej je ďalším prvkom, ktorý prispel k rýchlemu postupu, všeobecná motomechanizácia armády, takže tam nie je problémom zásobovanie, presuny a odsuny a to menovite v krajoch, kde je komunikačná sieť prvotriedna a nebola (až na mosty) vôbec dotknutá nepriateľským ničením.

Organizácia tylu nemeckých armád je prevádzaná vzorne a s veľkou rýchlosťou. Motomechanizované oddiely organizácie Todt vybavené všetkým potrebným náradím a materiálom postupujú v bezprostrednej blízkosti za bojovými jednotkami a prevádzajú s veľkým urýchlením opravy rozbitých mostov, železničných staníc, úpravu ulíc, čím umožňujú nerušenú cirkuláciu motomechanizovanej vozby poľnej armády pri prísunoch a odsunoch.

Organizácia Todt zahrňuje v sebe rôznych remeselníkov nemeckých príslušníkov — nevojakov a robotníkov cudzích štátnych príslušníkov, medzi ktorými sa nachádzajú i slovenskí robotníci. Je nesmierne veľkou pomocou pre poľnú armádu.

[Pri ceste na západné bojisko bolo mi nápadným, že Nemci napriek tomu, že stále víťazne postupujú, prevádzajú ďalej práce na západnom vale²⁹⁾ tam, kde tento nebol dokončený. Podľa poznámky jedného z cudzích pridelencom, v opevňovacích prácach pokračujú na niektorých miestach i vo východnom Prusku proti býv. Poľsku. Túto správu nemám preverenú a upresnenú.

Vcelku a krátko dala by sa vyjadriť charakteristika nemeckého postupu na západe takto:

- a) absolútna letecká prevaha od počiatku
- b) veľká prevaha pancierovej vozby, ako čo sa týka počtu tak i akosti a odolnosti panciera
- c) veľká prevaha ťažkého a motorizovaného delostreleckého materiálu
- d) veľká prevaha všeobecne v motomechanizovaných³⁰⁾, ostatných zbraní a služieb
- e) veľká prevaha v morálke armády

Naproti tomu krátka charakteristika spojeneckých armád mohla by sa vyjadriť takto:

- a) nepripravenosťou po stránke leteckej (nevyrovňajú sa Nemcom ani počtom, ani akosťou, ani taktikou používania tejto zbrane),
- b) nepripravenosťou po stránke motomechanizácie armády (pancierové zbrane nedosahujú odolnosti panciera nemeckého), väčšina zbraní i služieb dosiaľ s potahom hipicým, neúmerne ťažké a málo pohyblivé povozy
- c) zlyhanie protitankových zbraní a pochybená taktika v obrane proti obrnnej³¹⁾ vozbe

d) veľký nedostatok stredných a ťažkých tankov a ťažkého delostreleckva u armády belgickej, holandskej a anglickej

e) priamo defetistická morálka spojeneckého vojska a všeobecne menejcenný ľudský materiál (černosi, Senegálci)

Celkový môj dojem na priebeh operácií na západe je tento:

a) Nemci previedli ideálne Schlieffenov plán tým, že hodili masu skoro sto divízií do aktívneho pásma bojiska a účinok svojho úderu zvýšili skvelým strategickým prielomom a rozbitím stredu spojeneckých armád v smere na Abeville³²⁾, čím rozvojili súvislý

²⁹⁾Západný val (Westwall) nazývaný aj Siegfriedova línia. Systém opevnení budovaných na západnej hranici Nemecka oproti Maginotovej línii po pripojení Sárska a obsadení porýnskeho demilitarizovaného pásma. (Új magyar lexikon, zv. 6, Budapest 1982, s. 63 a Malá československá encyklopedie, zv. VI, Praha 1987, s. 775).

³⁰⁾Chýba tu jedno slovo, pravdepodobne: jednotkách.

³¹⁾Má byť asi: obrnenej.

³²⁾Správne: Abbeville.

front spojeneckých armád a elitnú časť týchto armád zničili vo Flandroch³³⁾

b) Získaním priestoru Boulogne³⁴⁾ až Holandsko vytvorili si ideálne východisko k útoku tak na anglickú pevnosť³⁵⁾, taktiež i na Francúzsko, pretože Maginotova línia môže sa považovať za danej situácie za bezcennú.

c) S ohľadom na taktickú i strategickú situáciu nemeckých armád nemôže byť pochybnosti o tom, že Francúzsko bude v krátkej dobe porazené, alebo že bude kapitulovať. Útok na Anglicko vyžiada si pravdepodobne veľmi dôkladné a preto dlhšie prípravy, nemožno však vzhľadom na dravosť a odvahu nemeckej armády vylučovať i nejaké rýchle prekvapenie nemeckého útoku na Anglicko.]

[Na koniec hlásim, že]³⁶⁾ podľa získaných správ pri novom útoku nemeckej armády na Paríž, ktorý sa pohol v pásme 350 km, bolo použité okrem dosiaľ použitých jednotiek (80 peších, 8 pancierových divízií) nových 20 peších divízií, takže úderná sila nemeckej útočiackej masy je skutočne pre Francúzsko hrozivá...”

* * *

Súhrnná správa za mesiac júl 1940

I. Veci vojenské

A.

„V dobe od 16. 7. 1940 boli v Nemecku tieto pozoruhodnejšie udalosti:

1. Návrat vodcu³⁷⁾ z frontu do Berlína
2. Zvolanie ríšskeho snemu
3. Povolanie štátnikov j. v. Európy k vodcovi (Taliansko, Maďarsko, Rumunsko, Bulharsko, Slovensko).

I keď sú to udalosti zdanlivo čiste diplomaticko-politického rázu, nemôžu byť nepovšimnuté i z hľadiska vojenského, pretože v základe je táto činnosť vodcu nemeckej ríše diktovaná strategickými potrebami ríše.

Vlastná frontová činnosť nemeckej armády v dobe po skončení operácií vo Francúzsku, obmedzuje sa predbežne na činnosť letectva, námorných jednotiek a protiletectvej obrany.

K útoku pozemných síl nemeckej armády na anglickú pevninu dosiaľ nedošlo, i keď politické vedenie Anglicka znovu odmietlo výzvu vodcu, pokonať sa po dobrom s Nemeckou ríšou.

B.

Po návrate vodcu z frontu do Berlína zvolal tento na 19. 7. 1940 ríšsky snem, ktorý sa stal historickým tým, že vodca vo svojej reči, ktorú tam predniesol, podal rozsiahly referát o udalostiach, ktoré sa zbehli pred a po 6. októbri 1939,³⁸⁾ povýšil veliacich ge-

³³⁾Flandry – valónsky Vlaanderen, historické územie v dnešnom západnom Belgicku a v priľahlých oblastiach Francúzska a Holandska. (Malá československá encyklopédia, zv. II, Praha 1985, s. 460).

³⁴⁾Obsadené 22. mája 1940.

³⁵⁾V texte prepísané na: pevninu.

³⁶⁾Po vyškrtutej časti sa začína veta: Podľa získaných...

³⁷⁾Vzhľadom na to, že v celom dokumente mjr. gšt. Š. Tatarko len raz a na tomto mieste píše Vodcu s veľkým V a ďalej s malým, ponechali sme všade malé písmeno.

³⁸⁾Pravdepodobne tu ide o dátum, keď Hitler ponúkol mierový návrh Veľkej Británii a Francúzsku.

nerálov na poľných maršalov, obrátil sa znovu na anglickú vládu s výzvou, aby sa táto pokonala s Nemeckom po dobrom.

Na tomto ríšskom sneme bol prítomný tiež zahraničný minister Talianska, gróf Ciano.

Obsiahla, skoro dvojhodinová reč vodcu bola podrobne komentovaná všetkou tlačou domácou a zahraničnou. Vo svojom hlásení obmedzím sa len na tú časť reči, v ktorej vodca formuloval prevedenie operácií na západe a v ktorej časti konštatoval terajšiu vojenskú situáciu ríše.

a.) O prevedení operácií na západe povedal vodca, že 6. a 7. mája 1940 potvrdzovali sa čím ďalej tým vážnejšie obavy, že spojenci vpadnú do Holandska a Belgicka a napadnú tak Nemecko z boku. Deň na to (8. 5. 1940) nariadil vodca všeobecný útok na 10. 5. 1940 o 5.35 h, ráno.

Základnou myšlienkou týchto operácií bolo — po upustení od menších vedľajších úspechov — nasadiť sústredené vojenské sily — menovite však pozemné vojsko a letectvo — tak, že konzekventným prevedením predvídaných operácií, muselo byť dosiahnuté totálne zničenie francúzsko-anglických bojových síl.

Na rozdiel od Schlieffenovho plánu z roku 1914³⁹⁾, bolo položené ťažisko útoku (hlavný nápor) na ľavé krídlo útočiacich síl, pod zjavným udržaním opačnej verzie — (totiž u nepriateľa bola udržiavaná domnienka, že hlavný nápor nemeckého útoku bude vedený na pravom krídle pozdĺž mora). Táto leš sa osvedčila. Situáciu uľahčil každopádne sám nepriateľ tým, že koncentroval hlavné sily francúzsko-anglických motomechanizovaných a pancierových častí proti Belgicku, kam podľa rozhodnutia hlavného štábu spojencov, chceli sa títo čo najskôr dostať.

Dôverujúc v priraznosť a odolnosť nasadených nemeckých peších divízií, ich mohutným úderom do pravého boku francúzsko-anglických motomechanizovaných jednotiek, muselo nastať ich obklúčenie, rozprášenie a úplne zničenie.

Ako druhú fázu operácií na západe, predvídal vodca dosiahnutie rieky Seiny až po prístav Le Havre a súčasne zaistiť východisko⁴⁰⁾ k útoku na rieke Somme a Aisni pre tretiu fázu útoku, ktorý mal vyraziť s najväčšími silami cez náhornú planinu Langarskú v smere k švajčiarskym hraniciam.

Dosiahnutie morského pobrežia až južne Bordeaux bolo predvídané ako ukončenie operácií vo Francúzsku.

V tomto rámci a poradí boli tiež operácie prevedené.“

Ďalšia časť správy sa venuje tým častiam Hitlerovej reči, kde sa zmienil o malých nemeckých stratách a poďakoval sa veliteľom za prevedenie vojenských operácií.

„d) ďalej vo svojej reči v ríšskom sneme ohlásil vodca, že po ukončení operácií vo Francúzsku budú vyťahnuté mnohé jednotky zo západu a vrátia sa späť do svojich mierových posádok, kde bude jednotkám dopriane odpočinku a materiál sa dá znovu do poriadku.

Toto ohlásenie vodcu zdá sa, že bolo urobené preto, aby bol navonok nejak odôvodnený presun jednotiek zo západu na východ, ktorý skutočne začal 5. júla 1940. Presunované boli predovšetkým rýchle jednotky.

Podľa správ získaných hlavne medzi cudzími vojenskými prídelencami toto opatrenie bolo priamym dôsledkom ruských opatrení na Balte a v Rumunsku. Podľa správ získaných⁴¹⁾ s ruským vojenským attachém cieľom transportov zo západu na východ sú priestory:

³⁹⁾ Pozri pozn. č. 9.

⁴⁰⁾ V texte opravené na: zaistenie východiska.

⁴¹⁾ Pravdepodobne tu chýba slovo: z rozhovoru.

- východné Prusko
- bývalé Poľsko (Varšava, Krakov)
- Sliezsko a Morava

I keď vodca na jednej strane a Molotov na druhej strane vyhlásili pomery medzi Ruskom a Nemeckom za korektné a zmluvám zodpovedajúce, predsa len vojenské opatrenia robené na obidvoch stranách nasvedčujú niečomu úplne inému.⁴²⁾ Ruský vojenský attaché povedal v rozhovore so mnou, že Rusko robí urýchlene rôzne obranné opatrenia, pozostávajúce jednak v koncentracii veľkých vojenských jednotiek v baltických štátoch, jednak v upevňovaní svojich západných hraníc proti Nemecku. Hodnota síl sústredených z ruskej strany v baltických štátoch je podľa prehlásenia ruského vojenského attaché 50 až 70 divízií. Tento počet ruských síl potvrdzujú i vojenski prideleni baltických štátov, ktorí sú dosiaľ v Berlíne.

Čo sa týka navrátiť sa nemeckých jednotiek zo západu, prišli skutočne hlavne pešie jednotky do niektorých mierových posádok, kde bola mnohému mužstvu — hlavne starším záložníkom — udelená dlhšia dovolenka a na miesto nich povolaní boli záložníci, ktorí dosiaľ nekonali vojenskú službu a sú teraz intenzívne cvičení v mierových posádkach.

C.

Pokiaľ ide o povolanie štátnikov zo štátov j.v. Európy (Taliansko, Maďarsko, Rumunsko, Bulharsko⁴³⁾) do Nemecka, zmieňujem sa o tom v tejto časti preto, lebo podľa môjho názoru toto opatrenie bolo strategickou potrebou Nemecka priamo diktované. Nemecko totiž vzhľadom na situáciu, ktorá je ešte teraz na západe, nemôže sa predbežne j.v. Európe venovať tak, ako to bude treba, ale napriek tomu nemôže a nechce rozhodne dovoliť, aby sa štáty tejto časti Európy bali, pretože jednoducho Nemecko nepotrebuje východ rozbitý, ale pokiaľ možno čo najviac zachovalý.

Tento nemeckej snahe nasvedčujú ďalej i opatrenia, ktoré už skôr boli z nemeckej strany v tomto priestore prevedené a rozširujú sa čím ďalej tým viac (stráženie dunajskej plavby po celej dĺžke Dunaja, stráženie skladísk dunajských prístavov čoskoro vo všetkých štátoch, ktorými Dunaj preteká a stráženie petrolejových polí v Rumunsku). Tieto opatrenia sa prevádzajú podľa nemeckých inštrukcií a za kontroly ríšsko-nemeckých orgánov.

D.

Čo sa týka situácie na západe, snaží sa Nemecko všemožne primäť Anglicko po dobrom k mieru. Podľa správ od povolaných ľudí zo strany⁴⁴⁾ i od vojska, Nemecko nemá záujem na tom, aby rozbito Anglicko. Nemecko si je vedomé, že rozbitím Anglicka prakticky nič nezíska, len vyradí tak posledného európskeho reprezentanta z vplyvu na námorské pevniny a umožní Amerike, Japonsku alebo Rusku ľahké ovládnutie niektorých námorských domíní, ktoré slúžia dosiaľ Európe.

Tvrdošíjné odmietanie nemeckých mierových ponúk Anglickom donúti pravdepodobne Nemecko k útoku z prestížnych dôvodov na anglickú pevninu. Že to nebude jed-

⁴²⁾V časti II. v zahraničnopolitickej správe mjr. gšt. Tatarko o tom uviedol: „Čo sa týka pomeru Nemecka k Rusku, bol tento... konštatovaný vodcom i Molotovom. Napriek tomu nemôžem ináč než znovu a tentokrát ešte s väčšou istotou opakovať..., že totiž najbližšia vojenská akcia Nemecka bude smerovať proti Rusku. Nasvedčujú tomu prípravy diplomaticko-politické i vojenské na obidvoch stranách...“

⁴³⁾Do tohto radu by patrilo aj Slovensko (ako to na začiatku tejto správy uviedol aj mjr. gšt. Tatarko), keď práve koncom júla 1940 sa konali známe salzburské rokovania.

⁴⁴⁾Autor správy tu má na mysli, samozrejme, NSDAP.

noduchá operácia, sú si toho vedomí i Nemci sami, pretože more predsa len nie je vodným tokom. Neprevediteľným však rozhodne to nie je, pretože vzdušná prevaha Nemecka — ktorá je napriek stálym posilám Anglicka z Ameriky, dosiaľ stále niekoľkonásobná — v úzkej spolupráci s námornými silami a ďalekonosným delostrelectvom rozhodne dobre umožní vyloďenie nemeckých pozemných síl na anglickej pevnine. Vyloďenie bude prevedené pravdepodobne na niekoľkých stranách anglickej pevniny súčasne a ďalšie operácie na anglickej pevnine budú rozhodne prevádzané podľa taktiky, ktorá sa dosiaľ výborne osvedčila, totiž rozrazenie hlavných síl na malé časti a postupné ich zničenie.

Keď už sa nepodarí predsa len pohnúť Anglicko k rozumu, dá sa podľa získaných správ očakávať zahájenie útoku v druhej polovici mesiaca augusta alebo začiatkom septembra...”

* * *

Publikovaním týchto správ mjr. gšt. Š. Tatarka, resp. ich podstatných častí sme chceli dokumentovať úroveň vojenského myslenia dôstojníka generálneho štábu slovenskej armády, ktorý krátko po zaujatí funkcie vojenského atašé v Berlíne preukázal pozoruhodný vojenský rozhľad v hodnotení francúzskeho ťaženia Wehrmachtu. Pritom osobnosť autora týchto správ vôbec nechceme glorifikovať. Po návrate z Berlína, a najmä v roku 1944, keď (vtedy už plk. gšt. Tatarko nebol zapojený do príprav povstania) ako veliteľ 2. divízie Východoslovenskej armády pod nemeckým priamym (doslova pištoľovým) nátlakom vydal telefonický rozkaz svojim jednotkám, aby nekládli odpor nemeckým, ktoré odzbrojovali Východoslovenskú armádu. Po krátkom nemeckom internovaní sa vrátil na Slovensko a od decembra 1944 jeho vojenská kariéra smutne vrcholila: aktívne sa zúčastnil na znovuvýstavbe slovenskej armády ako veliteľ Technického zboru. K jeho správam z Berlína sme pristupovali ako k dokumentom, ktoré odrážajú dobové myslenie, nehľadiac na neskoršie postoje Štefana Tatarka.

DOKUMENT O ZMENE NACISTICKEJ PROPAGANDY VOČI VÝCHODOEURÓPSKYM NÁRODOM PO BITKE PRI STALINGRADE

LADISLAV SUŠKO

SUŠKO, L.: Document about the Nazi Propaganda Change towards the East European Nations after the Stalingrad Battle. *Vojenská história*, 1, 1, 1997, pp 101—106, Bratislava.

First published document, translated from the Bundesarchive in Koblenz, is dated 15/02/ 1943. It represents directions of J. Goebbels — the chief for Reich propaganda of NSDAP to overturn the leadership of propaganda against East European nations. These new directions positively represent the Stalingrad defeat, stressed the anti-bolshevism as the basic target, but also more realistically supervise the certain opportunities to use the collaborant forces, on the German benefit.

Military history. Europe. Nazi propaganda to East European nations after the Stalingrad battle.

Otázkam propagandy nacistov počas druhej svetovej vojny, jej témam, ťažiskám, ale aj jej vedúcim osobnostiam na čele s Jozefom Goebbel som sa historický výskum v posledných rokoch venuje intenzívnejšie.¹⁾ V deväťdesiatych rokoch sa môže už oprieť o prvoradý prameň: edície zachovaných Goebbelsových denníkov, resp. ich fragmentov, dokonca v dvoch konkurenčných projektoch, vydania E. Fröhlichovej a R. G. Reutha.²⁾ Veľkú časťku problémov propagandy vo vojne nastolili aj konkurenčné syntézy oboch nemeckých štátov: *Deutschland in zweiten Weltkrieg*, Bd 1-6, Berlin-Ost 1974-1988 a *Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg*, Bd 1-7 (plánovaných 10 zv.), Stuttgart 1979. Samozrejme, bohatá je aj monografická a článková literatúra.

V prípade nášho dokumentu sa žiada uviesť určité súvislosti a vzťahy, bez ktorých by nebolo zaradenie dokumentu zrejmé. Treba sa vrátiť až do obdobia plánovania a neúspechu bleskovej vojny proti Sovietskemu zväzu. Jej krach vyvolal vo vládnucich kruhoch isté, postupne čoraz zrejmejšie rozdvojenie náhľadov na ďalší postup vo vojne. Išlo najmä o spor, či pokračovať v bezohľadnom teroristickom kurze proti východoeurópskym národom alebo uplatniť psychologicky jemnejšie metódy na podchytenie existujúcich protistalinských prúdov medzi národmi Sovietskeho zväzu s prísľubom ústupkov istým národným emancipačným opatreniam (kolaboračné vlády, samospráva, národné armády a exekutívy, miernejší hospodársky tlak). Prvý variant zastávali „starí bojovníci“, typickí nacistickí funkcionári a najvyšší reprezentanti: Adolf Hitler, vedúci aparátu NSDAP Martin Bormann, ríšsky komisár Ukrajiny Erich Koch, Heinrich Himmler a jeho politická zložka — SS, H. Göring a iní. Svoj postoj klasicky vyjadril A. Hitler v hlavnom stane vo Vinnici 17.—18. júla 1941: „Slovan je vrodenu otrockou masou, ktorá kričí po pánovi; otázkou je len to, kto je pánom... Ruský priestor je našou Indiou a ako Angličania ju ovládajú hŕstkou ľudí, tak aj my budeme panovať v tomto našom koloniálnom priestore. Bolo by chybou domorodcov vychovávať... My nemáme vôbec záujem o existenciu východobaltských štátov a o slobodnú Ukrajinu... Ja nie som ani za univerzitu v Kyjeve. Najlepšie bude, keď

¹REUTH, R. G.: Goebbels, 2. Aufl. München—Zürich 1992.

²FRÖHLICH, E. (Ed.): Die Tagebücher von Joseph Goebbels. Sämtliche Fragmente München—New York 1987 a n.; REUTH, R. G. (Ed.): Joseph Goebbels. Tagebücher, Bd 1—5, München—Zürich: Piper 1992, 2304 s.

ich ani nenaučíme čítať. Oni nás vôbec nemajú radi, keď ich trápime so školami; bolo by už nesprávne, keby sme ich (Ukrajincov – pozn. L. S.) postavili do lokomotívy... Ukrajincom budeme dodávať šatky na hlavy, sklené retiazky ako šperky a vôbec všetko, čo sa inak koloniálnym národom páči.“³⁾

Druhý variant ovládnutia ruského priestoru zastávala dosť nesúrodá frakcia reprezentantov Nemeckej ríše napr. z veliteľských a odborných štábov OKW a Najvyššieho veliteľstva pozemných síl (pôsobili v nich často budúci opozičníci, ako napr. gen. Eduard Wagner, gen. Arnold Gehlen, gen. Henning von Tresckow, plk. Claus von Stauffenberg), niektorých ríšskych ministerstiev a ríšskych správ na okupovanom území, jednotlivci z ríšskych úradov i z veliteľských kádrov a pod. Táto koncepcia zastávala tendenciu získať všetko sovietske obyvateľstvo pre účasť na boji proti Stalinovi, rátili s budúcim ruským národným štátom a pre neruské národy nechávala možnosť nezávislosti.⁴⁾ Otázka rozdelenia sovietskeho štátu na národné časti zostávala pritom otvorená, pretože sa nedalo dospieť k jednotnému názoru.

V období stalingradskej bitky (jeseň 1942—január 1943) sa táto druhá frakcia nemeckých vládnych kruhov vplyvom krízy fašistického bloku a krízy vo vojnovom úsilí aktivizovala, pričom rady kritikov sa citelne rozrástli. Kritizovali sa prakticky všetky aspekty kolonialisticko-teroristickej politiky na Východe — často však z čisto pragmatickej potreby podchytiť miestne materiálne i ľudské zdroje ako náhradu za nemecké straty. Kritika predbežne vyvrcholila v memorande A. Gehlera (vedúci odd. Fremde Heere Ost) z 25. 11. 1942 s požiadavkou zmeny nemeckej taktiky na Východe⁵⁾, a najmä na konferencii zástupcov najvyššieho veliteľstva pozemného vojska s ministrom pre východné územia, Alfredom Rosenbergom 18. 12. 1942 s postulátom na zmenu celého postupu.⁶⁾ Túto poradu podnietil gen. Eduard Wagner, najvyšší ubytovateľ pozemného vojska. Jej atmosféru charakterizoval slogan: „Rusko môžu poraziť len Rusi sami“, vyjadrujúci jasný zámer na hromadné využitie ruských, ale aj iných nacionalistických hnutí (vlasovovci, ukrajinská OUN, lotyšské, kaukazské a turkotatarské skupiny) v rámci Wehrmachtu a vojsk SS. V protokole sa jednak odmietali staré, kolonialistické praktiky, teror a násilie, jednak postulovali ústupky obyvateľstvu okupovaných území pod heslom istej samosprávy. Ešte ďalej rozvíjalo tieto idey memorandum pplk. J. Schmidta von Altenstadta z 3. 1. 1943 (budúceho opozičníka). Dostalo sa k J. Goebbelsovi, ktorý ho starostlivo zaznamenal.⁷⁾ Pre rozsah stalingradskej krízy bol takýto vývoj — trend k radikalizovaniu alternatívnych koncepcií — typický. Goebbels správne vystihol hlavnú požiadavku von Altenstadta, funkcionára oddelenia vojnovnej správy pri generálnom štábe — úrade najvyššieho ubytovateľa: „vyhlásenie Führera, ktoré zabezpečí všetkým Rusom, čo sa zapoja do boja proti boľševizmu, rovnoprávne postavenie ako európskym ľuďom podľa princípu výkonnosti. Vyhlásenie politických úmyslov vzhľadom na ostatné Rusko (Restrußland). Záleží najmä na Veľkorusoch! Početní Veľkorusi sú pripravení zmrieť, bojujú za nové Rusko proti Stalinovi. Zvestovanie novej politickej doktríny, ktorá by ideovo prekonala boľševizmus na základni samosprávy pod nemeckým vedením.“

³MICHALKA, W.: Das Dritte Reich, Bd. 2 (1939—1945), München: DTV 1985, dok. 93. Hitlerovo vyjadrenie v hlavnom stane 17.—18. 9. 1941, s. 185—187.

⁴DALLIN, A.: Deutsche Herrschaft in Russland 1941—1945. Eine Studie über Besatzungspolitik. Düsseldorf: Droste 1958, s. 68-70.

⁵Tamže, s. 559—560.

⁶Tamže, s. 163—164 a 560—563.

⁷REUTH, R. G.: Joseph Goebbels. Tagebücher. Bd. 5, s. 1867—1868. Zápis z 10. 1. 1943 (reprodukuje memorandum z 3. 1. 1943), tamže.

Záverom Goebbels zaznamenal celý súbor kritických pripomienok voči teroristickej politike na Východe, ktoré smerovali k uľahčeniu pozície nemeckej armády v nastávajúcej katastrofe po Stalingrade.

Goebbels memorandum kritizoval s tradičnou averziou nacistov voči Slovanom: „(Memorandum) chybuje na nesprávnom hodnotení slovanského charakteru, ktorý sa veľmi prikláňa k tomu nezaúčtovať vydané politické úspechy ako plus, ale naopak, ako východiskové pozície pre ďalšie požiadavky, ktoré sa ešte zintenzívňujú z prípadu na prípad.“ A Goebbels ani neveril, že by Hitler dal súhlas na podobné memorandum. Z toho vidíme, že J. Goebbels nepatril do druhej frakcie nemeckých politických kruhov a zachovával si zreteľný odstup, pretože „zo skúseností je zrejmé, že národy v okupovaných oblastiach požadujú, keď sa im podá malý prst, celú ruku a v nijakom prípade nie sú spokojné s malým prstom. To je politická skúsenosť, ktorá sa stále zno-va opakuje a ktorá sa vyjavila aj v politike voči Francúzsku.“⁸⁾ Goebbelsova enormná aktivita počas stalingradskej krízy (jeho môžeme pokladať za vôbec vedúcu strategicko-politickú hlavu tretej ríše v období januára 1943) sa sústreďovala iným smerom — na iniciovanie totálnej vojny, radikálne až brutálne podchytenie všetkých vnútorných zdrojov Nemecka. V tomto smere bol bezpochyby najagilnejším motorom a organizátorom.

Pre nás je však Goebbels dôležitý ako praktik a teoretik vedecky a metodicky vedenej propagandy. Goebbels bol bezpochyby erudovaným znalcom propagandy a vysťahoval hneď od začiatku plánu „Barbarossa“ tendenciu k prehnannej propagande vedenia OKW („vojna proti Rusku bude prechádzkou“), ba aj nereálnosť Hitlerových predstáv v tomto prípade.⁹⁾ Nedokázal sa však so svojím „realizmom“ presadiť. O to dôležitejšie je jeho prispôsobenie sa tendenciám kritických kruhov počas stalingradskej krízy. Už 22. 1. 1943 si namýšľal, že získal Hitlerov „súhlas na otvorenejšiu, viac pravdivú politiku v oblasti spravodajstva. Podarí sa mi získať ho celkom na svoju stranu v tomto bode,“¹⁰⁾ poznamenal si do denníka. Goebbelsa prinútili k obratu zrejme aj množiace sa kritiky postupu na Východe zo strany „starých bojovníkov“ (napr. E. Hofwebera), jeho úzke kontakty s generálnym štábom, ministerstvami a inými úradmi. Z toho všetkého nadobudol predstavu o naliehavosti prispôbiť doterajšiu politiku a propagandu navonok zmeneným podmienkam. Za ústredný problém pritom pokladal proklamáciu k východoeurópskym národom, ktorú by podpísal sám Hitler a ktorá mala získať na spoluprácu časť ich príslušníkov. Hitler ho však jednoznačne odmietol.¹¹⁾ Jemu stačila antibolševická tendencia propagandy proti týmto národom.

V tejto situácii sa Goebbels obmedzil na svoje vlastné propagandistické metódy a ako vedúci propagandy v rámci NSDAP vydal vo februári 1943 smernice na obrat vo vedení propagandy proti východoeurópskym národom. Tieto nové smernice zohľadňovali stalingradskú porážku, naďalej akcentovali antibolševizmus ako základný cieľ, ale zároveň aj realistickejšie prihliadali na isté možnosti ako využívať kolaborantské sily v prospech Nemecka.

⁸⁾Tamže, s. 1864. Zápis zo 7. 1. 1943, vzťahujúci sa na 6. 1. 1943.

⁹⁾Tamže, Bd. 4, s. 1614. Záznam z 30. 6. 1941; s. 1622—1629. Zápis z 9. 7. 1941.

¹⁰⁾Tamže, Bd. 5, s. 1876—1884, tu s. 1881. Záznam z 23. 1. 1943.

¹¹⁾Tamže, Bd. 5, s. 1909. Zápis z 9. 3. 1943.

ODPIS

Sign: BA Koblenz, NS-19, Bd. 279
 registratúra Osob. štábu Himmlera č. 171/23
 Berlin W8, 15. 2. 1943
 Wilhelmplatz 8 – 9
 Tajné

Vedúci pre ríšsku propagandu
 NSDAP (=Goebbels)

Všetkým ríšskym vedúcim, župným vedúcim a župným vedúcim pre propagandu
 (Správanie)

Vec: Postoj k európskym národom.

Vodca poukázal v svojej proklamácii k 30. januáru 1943 jednoznačným spôsobom na význam *národnosocialistického boja* (podč. v orig.) v minulosti, prítomnosti i v budúcnosti *nielen pre Nemecko* (podč. v orig.), ale navyše pre celú Európu.

„Až dnes... zisťujeme v celom rozsahu, čo by sa stalo z Nemecka a z celej Európy (podč. v orig.), keby Prozreteľnosť 30. januára 1933 cez ríšskeho prezidenta generála-poľného maršala von Hindenburga nebola bývala preniesla moc do rúk národného socializmu.“

„Čo by sa stalo z nemeckého národa a z Európy, keby nová nemecká branná moc neďržala svoj štít pred kontinentom? Kto chce veriť, že by smiešne garancie a práve také bezvýznamné papierové vyhlásenia anglosaských štátnikov zachránili svet pred prepadnutím zo strany jednej veľmoci, ktorá — ako to americkí korešpondenti pokojne priznávajú — mala len jeden cieľ, ...prepadnúť Európu a zničiť jej kultúru.“

„...Tak existujú dnes len tieto dve alternatívy: *bud' zvíťazia Nemecko, nemecká branná moc a s nami spojené národy a tým aj Európa. Alebo z Východu vpadne do najstaršieho kultúrneho kontinentu bolševická vlna, práve tak zničujúca a rozrušujúca, ako to bolo v samom Rusku.*“ (podč. v orig.)

Z toho vyplývajú pre postoj k európskym národom, ktoré bývajú mimo Nemecka, vrátane východných národov, ako aj pre spracovanie plánov riešenia na Východe v prejavoch, článkoch a ostatných publikáciách nasledujúce jasné požiadavky:

1.) Pre víťazstvo sa musia mobilizovať nielen všetky ešte existujúce a prístupné sily nemeckého národa, ale aj všetkých národov, obývajúcich územia, ktoré sme v priebehu vojny obsadili alebo dobyli. Každá sila európskeho kontinentu, teda predovšetkým tiež východných národov sa musí použiť do boja proti židovskému bolševizmu.

2.) Celá propagačná práca NSDAP a národnosocialistického štátu sa musí preto usmerniť takým spôsobom, aby sa nielen nemeckému národu, ale aj ostatným európskym národom, vrátane národov obsadených východných území, ako aj krajinám, ktoré ešte podliehajú bolševickému panstvu, objasnilo víťazstvo Adolfa Hitlera a nemeckých zbraní ako také, ktoré je v ich najvlastnejšom záujme.

3.) S tým sa nezlučuje ponížovanie týchto národov, najmä príslušníkov východných národov, či už priamo alebo nepriamo, predovšetkým vo verejných prejavoch alebo článkoch a urážať ich v ich vnútornom sebavedomí.

Príslušníkov týchto východných národov, ktoré od nás čakajú oslobodenie, nemožno označovať za beštie alebo barbarov a pod. a potom u nich predpokladať záujem o nemecké víťazstvo. Tak ako sme my v období boja o Nemecko rozlišovali medzi systémom demokraticko-marxistických strán na jednej strane a nemeckými ľuďmi, ktorí nimi boli dezorientovaní na strane druhej, „aj teraz musíme stále útočiť len na *beštiu Stalina a na beštialitu bolševického systému*, ale nie na národy (podč. v orig.), ktoré boli podrobené.

4.) Tak isto je nevhodné také podávanie budúceho usporiadania Európy, z ktorého by príslušníci cudzích národov mohli získať dojem, ako keby ich nemecké vedenie zamýšľalo zadržiavať v stálom vzťahu podriadenosti. (podč. v orig.)

Vyjadrenia, že Nemecko zriaďuje na Východe kolónie a uskutočňuje koloniálnu politiku, že celú krajinu na Východe a jej obyvateľov pokladá za objekt vykorisťovania, sú celkom nesprávne. Poskytli by sovietskej propagande len vhodnú príležitosť na tvrdenie, že Nemecko stavia národy Východu na rovnaký stupeň s černochochmi. To by malo u obyvateľstva, ako aj u sovietskych vojsk za následok len posilnenie vôle k odporu proti nemeckej armáde a Nemeckej ríši.

5.) Práve tak isto je chybou hovoriť o nových nemeckých sídliskách, dokonca o veľkosídliskách a odoberaní zeme alebo publikovať teoretické články o otázke, či musíme germanizovať národy alebo pôdu. Práve národnosocialistickú zásadu, že germanizovať možno len pôdu, interpretuje nepriateľská strana tak, akoby sa ohromné vysídľovanie národov hlásalo ako program ríše. *Nepriateľskej, najmä sovietskej propagande sa nesmie pritom poskytnúť nijaká zámienka* (podč. v orig.), pretože aj tu by bolo dôsledkom posilnenie vôle k odporu u východných národov. O to viac sa nemôže pertraktovať vysťahovanie (v orig. Verschickung, neutrálne slovo pre presťahovanie skupín ľudí — pozn. prekl. L. S.) pôvodného autochtónneho obyvateľstva (v orig.: alteigessene Bevölkerung — pozn. prekl.).

6.) Naopak, pri všetkých možných príležitostiach treba vyzdvihnúť vôľu po slobode, vôľu bojovať proti bolševickému teroristickému regimentu, ktorá oduševňuje všetky národy, utláčané Sovietmi, ich vojenskú ako aj ich ochotu pracovať. Ako dôkaz treba uviesť nasadenie východných národov vo vojenských kontingentoch jednotlivých krajín (v orig. landeseigene Truppenkontingente — pozn. prekl.), ako ho už vyzdvihla pravidelná správa Wehrmachtu, využitie východných pracovných síl (v orig. Ostarbeiter — pozn. prekl.) na území ríše, ako aj prácu, ktorou východné národy prispievajú v priemyselnom alebo poľnohospodárskych závodoch svojej vlasti pod nemeckým vedením, svojím príspevom k víťazstvu, pre nemecké zbrojenie a pre zabezpečenie úrody.

7.) Obsadené východné územia sa opäť vybudujú po ich plánovitom bolševikom zničení (čo zodpovedá Stalinovmu rozkazu o spálenej krajine), a to pod nemeckým vedením. S ich nerastným bohatstvom a zdrojmi Nemecka to zabezpečí celej Európe a tým aj *národom, ktoré žijú na Východe*, nezávislosť v prísune potravín a surovín a sociálny vzostup v budúcnosti.

Všetkému, čo ohrozuje nevyhnutnú spoluprácu všetkých európskych národov, špeciálne východných národov pre víťazstvo, sa treba vyhnúť. Každé vybočenie z línie by poskytlo sovietskej propagande prostriedok upozorňovať na vyjadrenia vedúcich osobností ríše, ktoré vraj hodlajú zotročiť národy Východu. Každá opatrnosť vo vyjadreniach pomáha naproti tomu šetriť nemeckú krv a vydobýť víťazstvo.

V dohode s vedúcim Úradu strany žiadam o čo najprísnejšie zachovávanie všetkých týchto záverov zo smerníc vodcu v celom rozsahu stránickej práce a osobitne propagandty.

Záveru, ktoré sa týkajú východných národov, zodpovedajú smerniciam vydaným pre

najvyššie ríšske úrady ríšskym ministrom pre obsadené východné oblasti, a o správaní sa všetkých zodpovedných k problémom východnej politiky, osobitne k otázke postoja voči národom Východu.

podp. Dr. Goebbels
vedúci pre ríšsku propagandu
NSDAP

RECENZIE

KLIMENT, K. Charles: *SLOVENSKÁ ARMÁDA 1939—1945*. Plzeň, Mustang 1996, 330 s.

České nakladatelstvo Mustang vydalo v edícii Military knihu Charlesa K. Klimenta *Slovenská armáda 1939—1945*, ktorá podľa anotácie na zadnej strane pútavej obálky poskytuje čitateľovi možnosť „dozvedieť sa niečo bližšieho o slovenské armáde a jej činnosti v letech 1939—1944“ a približuje mu „jak organizaci slovenské armády, armádního dělostřelectva, obrněných jednotek, letectva i Hlinkovy gardy, tak bojové nasazení slovenských jednotek v uvedených letech“. Záujem čitateľov o túto knihu potvrdzuje, že nakladateľstvo Mustang prišlo na knižný trh s pritažlivou témou, ktorá v dôsledku všeobecne známeho prístupu ku skúmaniu vojenských dejín Československa, a najmä Slovenska, zostávala viac než štyri desaťročia tabuizovaná a odborne nespracovaná. Aj preto azda každý, kto po tejto knihe siahol, očakával už podľa názvov 14 kapitol, doplnených bohatou obrazovou prílohou, že mu poskytne nemalý súhrn overených informácií o reáliách slovenskej armády v období druhej svetovej vojny. Po jej dôkladnom prečítaní však čitateľ musí pri najmenšom zapochybovať o dostatočnej pripravenosti autora spracovať problematiku, ktorá si vyžaduje rozsiahly základný výskum archívnych prameňov.

V prvej kapitole — Historické pozadie slovenského štátu — Charles K. Kliment podal svojirázny pohľad na históriu Slovenska od Veľkej Moravy až po vznik Slovenského štátu. Napriek tomu, že táto kapitola tvorí len vstup do riešenia vlastnej témy, t. j. slovenskej armády, musíme konštatovať, že mnohé uvedené tvrdenia nesvedčia o serióznom prístupe k historickým reáliám. Napr. na s. 7 v súvislosti s vlnou revolúcií roku 1848 tvrdí, že „slovenský národ byl díky staletému pokorení značně apatický“, že v štyridsiatych rokoch devätnásteho storočia v jazykovej oblasti „prevážil separatistický názor Ludovíta Štúra a Jozefa Miloslava Hurbana a oba jazyky se začaly vyvíjet odděleně. Důsledkem tohoto oddělení byly izolace Slovenska od západní kultury a posílení vlivu maďarizace.“ O nič menej subjektívne je tvrdenie autora, že na začiatku 20. storočia bolo obyvateľstvo Slovenska „tvárnou a pokornou masou, jejíž jedinou tíživostí bylo trochu zlepšit svou ubohou ekonomickou situaci. Nebylo zde hrdinné minulosti ani vyhlídek do budoucna,“ (s. 8). Zákonite sa tu vynára otázka, čo autor vie o dejinách Slovákov, a najmä o ich národnoobrodneckom pohybe, keď ho hodnotí takto dehonestujúco. Rovnako „pozoruhodné“ sú však aj jeho ďalšie závery. Napríklad v súvislosti so vznikom ČSR, resp. Martinskou deklaráciou na s. 11 uvádza: „Slovenští politici cítili naléhavou potřebu akce, protože zatím co české země byly již svobodné, Slovensko budilo dojem pasivního národa, který není schopen a dokonce snad ani ochoten udělat cokoli pro své osvobodění.“ Ďalej (s. 12) ponúka čitateľovi veľmi svojrázne vysvetlenie toho, prečo sa na Slovensku sformovalo separatistické hnutie a prečo získalo na popularite a význame. Podľa neho tu pôsobilo niekoľko vplyvov a jeden z nich bol čisto psychologický — „romantičtější založení Slováci pociťovali bližší vztah k živému maďarskému temperamentu než k přizemnější praktičnosti Čechů. Třebaže během staletého útlaku utrpěli četné křivdy, rychle na ně zapomněli.“ Nehodláme poukazovať na všetky „pozoruhodnosti“ tejto kapitoly a konfrontovať ich so skutočnými historickými faktmi. Čitateľ, a nemusí to byť historik, si nepochybné dokáže na základe vlastných poznatkov zhodnotiť jej úroveň. No povýšimne si ešte jedno konštatovanie autora a jednu sotva ospravedlniteľnú chybu. Autor tvrdí (s. 16), že vyhlásením Slovenského štátu snem a vláda Slovenska „umožnili, aby Německo následující den okupovalo české země bez nebezpečí vnější reakce...“ a prekvapuje tvrdením (s. 18), že od „září 1944 do května 1945 se stal premiérem opět Dr. Tiso, který převzal také ministerstvo zahraničních věcí a spravedlnosti,...

V druhej kapitole sa autor pokúsil charakterizovať vývoj organizácie slovenskej armády v rokoch 1939—1944. Žiaľ, prehľad vývoja organizácie slovenskej armády v tomto období predložil veľmi nepresne, až zavádzajúco. Organizáciu armády z mája 1939 zmiešal s reorganizáciou, ktorá prebiehala od novembra 1939 (s. 21—22). Navyše ignoroval viaceré podstatné fakty. Armáda

nebola tvorená len útvarmi a jednotkami, ktoré tu vymenoval (aj to nepresne). Podľa organizácie schválenej 2. mája 1939 sa branná moc skladala z najvyššieho veliteľa, ministerstva národnej obrany, 3 vyšších veliteľstiev, útvarov a útstavov priamo podriadených MNO. V tejto súvislosti nie je možné neuviesť, že MNO pozostávalo z troch odborov (prezidiálny, správny a inšpektorát) a z Hlavného vojenského veliteľstva (hlavný veliteľ, štáb, veliteľia zbraní a prednostovia služieb), že územie Slovenska bolo rozdelené na tri oblasti vyšších veliteľstiev (VV 1 — Trenčín, VV 2 — Banská Bystrica, VV 3 — Prešov), pričom v každej z nich bola dislokovaná jedna vyššia jednotka (divízia).

Kliment síce správne uviedol, že podľa organizácie z mája 1939 mala slovenská armáda 5 peších plukov a 6 samostatných práporov, ale v ďalšom opise toho, čo organizácia armády zahŕňovala, sa dopustil viacerých nepresností a chýb. Pre porovnanie stačí, ak uvedieme, že armáda bola členená na zbrane a služby a z tohto pohľadu sa skladala z viacerých súčastí. Pechota zahŕňovala 5 peších plukov a 6 samostatných práporov, cyklistický prápor, prápor útočnej vozby (nie pluk ako uvádza autor) a oddiel pozemnej obrany proti lietadlám. Jazdectvo pozostávalo z 3 samostatných koruhiev, 3 vozatajských eskadrón a vojenského žrebčince. Delostrelectvo malo 7 plukov, z ktorých jeden bol protilietadlový. Automobilové vojsko bolo organizované do automobilového pluku (3 automobilové oddiely, náhradný oddiel a posádková automobilová kolóna v Bratislave). Letectvo (vzdušná zbraň) bolo organizované v rámci 3. leteckého pluku (10 letiek). Ženíjné vojsko predstavoval ženíjný pluk (2 ženíjné prápory a náhradný prápor) a telegrafné vojsko malo 3 prápory. Služby tvorili: duchovná služba (rímskokatolícka a evanjelická), zbrojná služba (ústredná zbrojnica Trenčín, zbrojnica I — Bratislava, zbrojnica II — B. Bystrica, zbrojnica III — Poprad, armádny muničný sklad — Nováky, vojenská továreň Žilina, vojenská továreň Zemianske Kostoľany), zdravotnícka služba (vojenská nemocnica 1 — Bratislava, vojenská nemocnica 2 — Ružomberok, vojenská nemocnica 3 — Prešov, zdravotnícky sklad — Liptovský Mikuláš, Vojenský kúpeľný ústav Trenčianske Teplice, Vojenský liečebný ústav Matliare, Vojenský ústav pre choroby duševné a nervové Trnava), intendantná služba (proviantný sklad 1 — Bratislava, proviantný sklad 2 — Zvolen, proviantný sklad 3 — Poprad, hlavný odevný a ložkový sklad — Vrútky), veterinárna služba, justičná služba, doplnovacia služba, remontná služba, stavebná služba, vojenská železničná služba.

Po skončení účasti slovenskej armády na ťažení proti Poľsku začalo MNO s reorganizáciou armády, ktorá prebiehala od novembra 1939 a v čiastkových veciach pokračovala v prvých mesiacoch roku 1940. K jej najpodstatnejším znakom patrilo zavedenie novej organizácie MNO, zrušenie 6 samostatných práporov a vytvorenie nových 4 peších plukov (6., 7., 8. a 9.), zníženie počtu delostreleckých plukov na 4 (zrušil sa 4. a 52. dp), zriadenie armádnych útvarov (letecký pluk, delostrelecký protilietadlový pluk, automobilový pluk, ženíjný pluk...), armádneho delostrelectva, ústredných skladov intendantného a zbrojného materiálu, vytvorenie jazdeckých priezvodných oddielov. Okrem toho už v októbri 1939 bola zriadená stráž prezidenta republiky, v novembri 1939 začala svoju činnosť Vojenská akadémia, reorganizovali sa vzdušné zbrane (letectvo, protilietadlový delostrelecký pluk a oddiel vzdušného spravodajstva), vo februári 1940 začala pôsobiť Vysoká vojnová škola atď.

Dezorientujúco musia na čitateľa pôsobiť údaje o reorganizácii armády z 1. januára 1940 (s. 22—23), a to predovšetkým preto, že k tomuto dátumu nijaká reorganizácia nebola. Fakty, ktoré tu Charles K. Kliment uviedol, zrejme čerpal z organizačného prehľadu armády k 1. januáru 1940. Prezentuje ho však v neúplnosti, s chybami v názvoch útvarov a jednotiek i v ich dislokácii.

Reorganizácia armády sa neuskutočnila ani 1. mája 1940. Aj v tomto prípade si autor zamenil dva rozdielne pojmy, a to organizáciu s dislokáciou. Údaje uvádzané na s. 24—26 totiž čerpal z dislokačného prehľadu slovenskej armády, ktorý platil o 1. mája 1940. O tom, že autor nevenoval dostatočnú pozornosť pochopeniu problematiky, svedčí jeho tvrdenie (s. 24), že 1. mája 1940 „byly vytvořeny tři pěší divize“. Tie však existovali aj predtým. Navyše ani zloženie divízií, ako ich uvádza Charles K. Kliment, nezodpovedá skutočnosti. V tomto prípade si poplietol dislokáciu útvarov a zariadení v jednotlivých divízijských oblastiach s organizačnou štruktúrou divízií. Svedčí o tom napr. zaradenie 51. delostreleckého pluku do zloženia 1. pešej divízie (s. 25), hoci tento delostrelecký pluk bol armádnym útvarom. Tak isto nesprávne zaradil pluk útočnej vozby do zlože-

nia 2. pešej divízie (taktiež patrili medzi armádne útvary) atď. Svojevoľné narábanie autora s názvami jednotiek, ktoré je charakteristické nielen pre túto časť práce, vyvoláva pocit zmätku. Napríklad pri opisovaní zloženia 1. pešej divízie (s. 25) uvádza pod jazdeckým I. a II. eskadrónu, hoci išlo o jazdecké priezvedné oddiely I a II. Rovnako pri opisovaní zloženia 2. pešej divízie namiesť jazdeckého priezvedného oddielu III uvádza III. eskadrónu (s. 26). Pritom jazdecké priezvedné oddiely sa skladali z eskadrón a boli vo veliteľskej a taktickej podriadenosti MNO.

Ďalšia reorganizácia armády bola v októbri 1940. Tá opäť zasiahla aj MNO, v rámci ktorého bola vytvorená Vojenská správa a Správa pracovného zboru a naopak, bolo zrušené Hlavné vojenské veliteľstvo. Namiesto neho vzniklo (mimo rámca MNO) Veliteľstvo pozemného vojska a Veliteľstvo vzdušných zbraní. Medzi najpodstatnejšie zmeny, ktoré sa udiali v organizácii armády, patrilo zníženie počtu divízií z 3 na 2, zníženie počtu peších plukov z 9 na 6 (zrušené boli pešie pluky 7, 8 a 9), zrušenie cyklistického práporu, jazdeckého priezvedného oddielu II, veliteľstva ženíjného pluku, automobilového pluku, zbrojnice II. Okrem organizačných zmien došlo aj k premenovaniu ženijných práporov na pionierske prápory, telegrafných práporov na spojovacie. Nová organizácia armády určovala zborové a armádne jednotky. Medzi zborové jednotky (podliehali Veliteľstvu pozemného vojska) boli zaradené: pluk útočnej vozby (od októbra 1940 bola útočná vozba samostatnou zbraňou), delostrelecký pluk 11, delostrelecký pluk 12, pioniersky prápor 11, spojovací prápor 11, automobilový prápor 11, asanačná rota, vojenská nemocnica 11 (Ružomberok), proviantný sklad 11, zborový pioniersky park, stredisko pre výcvik remont, Vojenský súd (Bratislava, B. Bystrica, Poprad), vojenský prokurátor (Bratislava, B. Bystrica, Poprad), Vojenská delostrelecká škola, Zbrojná škola, Vojenská podkúvačská škola, výcvikové tábory Lešt, Smrekovica, Kamienka.

Armádne jednotky tvorili: stráž prezidenta republiky, ústredná zbrojnica, vojenský zdravotnícky sklad, sklad intendantného materiálu, Vojenský technický a chemický ústav, Vojenský zemepisný ústav, vojenský žrebčinec, vojenské kúpeľné ústavy — Piešťany, Trenčianske Teplice, vojenské zruby — Javorníky, Smokovce, Smrekovica, Hlavný vojenský súd, hlavný vojenský prokurátor, doplnňovacie okresné veliteľstvá, Vojenský dozorný úrad, Vysoká vojnová škola, Vojenská akadémia, Škola na dôstojníkov v zálohe.

Do zloženia 1. pešej divízie patrili: pešie pluky 1, 2 a 3, jazdecký priezvedný oddiel 1, delostrelecký pluk 1, pioniersky prápor 1, automobilový prápor 1, vojenská nemocnica 1, zbrojnica 1, proviantný sklad 1.

Do zloženia 2. pešej divízie patrili: pešie pluky 4, 5 a 6, jazdecký priezvedný oddiel 2, delostrelecký pluk 2, pioniersky prápor 2, spojovací prápor 2, automobilový prápor 2, vojenská nemocnica 2, zbrojnica II a proviantný sklad 2.

Vzdušné zbrane zahŕňovali letecký pluk (3 stíhacie a 3 pozorovacie letky, letecká škola, letecký park, správa letísk), delostrelecký protiletadlový pluk, oddiel vzdušného spravodajstva.

Pri porovnaní uvedenej organizácie s organizáciou, ktorú opisuje Charles K. Kliment (s. 28—30), je zjavné, že opäť skĺzol len na úroveň problematiky peších divízií a aj tú predložil čitateľovi veľmi nepresne. Namiesto zloženia divízií totiž uviedol dislokáciu vojsk v jednotlivých divízijských oblastiach. Svedčí o tom fakt, že do zloženia 1. pešej divízie zaradil 11. delostrelecký pluk, 11. pioniersky prápor, 11. spojovací prápor, 11. automobilový prápor a pluk útočnej vozby, ktoré boli zborovými jednotkami. Do zloženia 2. pešej divízie zasa včlenil 12. delostrelecký pluk (zborová jednotka) a delostrelecký protiletadlový pluk (vzdušné zbrane).

V ďalšej časti 2. kapitoly autor opisuje organizáciu slovenských vojsk nasadených proti Sovietskemu zväzu. Hneď v prvej vete, ktorá sa týka tejto problematiky, sa dopustil chyby, keď uvádza, že „21. júna 1941 bola k útoku na Sovietsky zväz postavena Rychlá skupina“ (s. 30). Pričom minister národnej obrany a veliteľ armády gen. F. Čatloš vydal rozkaz na jej sformovanie až 22. júna 1941. Nepresné je aj uvedenie zloženia Rýchlej skupiny, ktoré sa postupne menilo. Jej veliteľstvo v žiadnom prípade nebolo utvorené z veliteľstva 2. pešej divízie, ako to uvádza Charles K. Kliment.

Neúplnosť a nepresnosť je charakteristická aj pre zloženie Poľného zboru, prezentované na s. 31. Autor nielenže vôbec nespomína veliteľstvo armády, veliteľstvo vzdušných zbraní a jemu podriadené jednotky, ale neposkytuje ani ucelený obraz o zložení peších divízií a armádnych jedno-

tiel. Na tej istej strane konštatuje, že „8. července byla z Rychlé skupiny a dalších motorizovaných jednotek sestavená Rychlá brigáda“ a uvádza jej zloženie, ktoré nezodpovedá stavu z 8. júla, ale zachytáva stav z 21. júla 1941. Nie je možné hodnotiť inak než ako nepravdivé tvrdenie autora (s. 31), že doplnením zvyškov Rýchlej brigády (po boji pri Lipovci) ďalšími jednotkami vznikla Rýchla divízia, pretože tá vznikla celkom inak a zvyšok jednotiek Rýchlej brigády bol do nej včlenený. S chybami uvádza aj zloženie Rýchlej divízie (s. 33, 34). Veď v tomto období napr. motorizované pešie pluky nemali samostatné guľometné a mínometné roty, v zostave Rýchlej divízie bol 11. priezvedný oddiel, a nie skupina, spojovací prápor 2, a nie 11 atď. Ešte povrchnejšie opísal zloženie Zaisťovacej divízie (s. 32), keď skonštatoval, že mala veliteľstvo, 101. peší pluk, 102. peší pluk a kombinovanú priezvednú skupinu. Na porovnanie uvádzame zloženie tejto divízie k 25. septembru 1941: veliteľstvo, peší pluk 101, peší pluk 102, náhradný prápor, delostrelecký pluk 31, jazdecký priezvedný oddiel 1, spojovací prápor 1, železničná stavebná rota 11, pionierska rota 3, intendantný park, divízny zbrojný park, delostrelecká protiletadlová batéria 14, poľné pekárne, poľné jatky (bitúnok), zdravotnícka rota, poľná nemocnica, dezinfekčná kolóna, veterinárska ambulancia.

Po pokuse charakterizovať organizáciu slovenskej armády v rokoch 1939—1941 autor opisuje jej organizáciu (bez letectva) k 24. marcu 1944. Pritom vôbec nespomína zmeny, ktoré sa udiali v predchádzajúcich rokoch v súvislosti so zriadením Pracovného zboru, či zavedením organizácie MNO za brannej pohotovosti štátu (január 1943) a organizácie slovenskej brannej moci za brannej pohotovosti (február 1944). O to viac pozornosti mal venovať charakteristike organizácie armády v marci 1944. Aj tú, tak ako predchádzajúce, čitateľovi predkladá v skreslenej podobe a s viacerými základnými chybami. Za úplný nie je možné považovať ani prehľad počtového stavu slovenskej armády k 20. júlu 1944 (s. 34), pretože Ch. K. Kliment do počtov armády nezahrnul dve technické divízie pôsobiace mimo územia Slovenska (v Taliansku a Rumunsku). Viacerých nepresností sa dopustil aj pri charakterizovaní zloženia Poľnej armády (Východoslovenská armáda), a to najmä preto, že nerešpektoval fakt, že sa skladala z veliteľstva, armádnych jednotiek, dvoch peších divízií a jednotiek vzdušných zbraní.

Pre čitateľa sú nepochybne zaujímavé údaje o stratách slovenskej armády (s. 37). Ani v tomto prípade sa však nemôže spoľahnúť na ich správnosť. Charles K. Kliment totiž tvrdí, že ide o straty v rokoch 1939 až 1944. V skutočnosti sú to straty slovenskej armády v období od 22. júna 1941 do 31. marca 1944, aj to neúplné.

V tretej kapitole Charles K. Kliment orientuje pozornosť čitateľa na problematiku Hlinkovej gardy a Domobrany (Haššikovej armády). To čo v nej uvádza, evokuje otázku o zmysle celej kapitoly, pretože svojím obsahom (s. 28—42) poskytuje veľmi málo informácií, a ani to nie vždy hodnoverných, na základe ktorých si nemožno utvoriť ucelenejšiu predstavu o organizácii, úlohách a rozsahu činnosti Hlinkovej gardy a Domobrany. Navyše táto problematika mala byť skôr súčasťou kapitoly o záverečných mesiacoch vojny (s. 134—136), pričom autor mal poukázať na skutočnosť, že hoci Hlinkova garda bola na začiatku jesene 1944 podriadená vojenskej súdnej právomoci, nepatrila do organizačného rámca armády.

V ďalších troch kapitolách má čitateľ možnosť oboznámiť sa s autorovou charakteristikou delostreleckých jednotiek, letectva a útočnej vozby slovenskej armády v rokoch 1939—1944. Svojou skladbou sú tieto kapitoly nesystémovým súhrnom informácií o organizácii, výzbroji a bojo-
vom nasadení jednotiek príslušného druhu zbraní. Ich najhodnotnejšími časťami sú pasáže o výzbroji, pri spracovaní ktorých sa autor mohol oprieť o publikované práce¹⁾ či nepublikované materiály, ktoré mal k dispozícii²⁾.

Hodnotu informácií obsiahnutých v tejto časti knihy znižuje množstvo nepresností a chýb najmä v odbornej terminológii a v prezentovaní faktov. Napr. na s. 46 Charles K. Kliment označuje 11. a 12. delostrelecký pluk ako armádne jednotky, hoci išlo o zborové jednotky. Na ďalšej strane

¹Napr. SLAVKOVSKÝ, D.: Vo vzduchu i na zemi. Bratislava, Obzor 1969. RAJLICH, J.—SEHNAL, J.: Slovenští letci 1939—1945. Praha, Label 1991.

²Napr. BAJTOŠ, I.: História slovenského pluku útočnej vozby 1939—1944, rkp.

(47) tvrdí, že v auguste 1942 boli jednotky delostreleckého pluku 31 prevelené na východný front ako posila delostreleckého pluku 11, „ktorý tak dostal ďalších 24 děl ráže 100 mm vz. 14/19“. Delostrelecký pluk 31 pritom nebol prevelený ako posila delostreleckého pluku 11, ale ako posila pre Rýchlu divíziu.

Dezorientujúcim spôsobom autor popisuje rozmiestnenie delostreleckých jednotiek k 22. júlu 1944, keď pod označením „záložné jednotky“ (s. 49) uvádza náhradné jednotky delostreleckých plukov (náhradné oddiely) ako delostrelecké pluky a zároveň ich uvádza ako súčasť Východoslovenskej armády.

Reorganizácia 153. delostreleckého pluku z decembra 1939 (s. 51), ako ju prezentuje autor, vyústila do hrubého skreslenia a je ukážkou povrchnej práce s archívnym materiálom. Nariadenie veliteľa vzdušnej zbrane pplk. gšt. R. Pilfouska k reorganizačným zmenám totiž určovalo nielen novú organizačnú štruktúru pluku, ale aj spôsob utvárania jeho oddielov. Uvádzalo sa v ňom: „I. oddiel kanónový v Spiš. Novej Vsi budú tvoriť: 2 hrubé batérie p. I. (doterajšia 1. a 2. batéria) a 2 ľahké batérie p. I. (doterajšie roty VGPL 3 a 7...), II. oddiel kanónový v Piešťanoch budú tvoriť 2 hrubé batérie p. I. (doterajšia 4. a 5. batéria) a 1 ľahká batéria (doterajšia rota VGPL 6), III. oddiel kanónový v Bratislave budú tvoriť: 2 hrubé batérie p. I. (doterajšia 7. a 8. batéria) a 1 ľahká batéria p. I. (doterajšia rota VGPL 5), IV. oddiel svetlometný v Piešťanoch budú tvoriť doterajšia 6. svetlometná a 9. svetlometná batéria, zlúčené do jedného oddielu, V. oddiel kanónový vo Vajnorochoch budú tvoriť doterajšie roty VGPL 1, 2 a 4..., Zdá sa, že autor nepostrehol, že roty VGPL do tejto reorganizácie tvorili oddiel pozemnej obrany proti lietadlám, ktorý bol zrušený a jeho príslušníci boli prevedení do delostreleckého protilietadlového pluku 153. Dovtedajšie roty VGPL utvorili ľahké batérie pluku s novým číslovaním. Takže skutočné zloženie oddielov vypadalo celkom inak. A to: I. oddiel (kanónový) mal 1. a 2. ťažkú batériu, 3. a 4. ľahkú batériu; II. oddiel (kanónový) mal 5. a 6. ťažkú batériu, 7. ľahkú batériu; III. oddiel (kanónový) mal 8. a 9. ťažkú batériu, 10. ľahkú batériu, VI. oddiel (svetlometný) mal 11. a 12. svetlometnú batériu, VI. oddiel (kanónový) mal 13., 14. a 15. ľahkú batériu.

Táto organizácia 153. delostreleckého protilietadlového pluku sa v roku 1940 nezmenila, čo je v rozpore s tvrdením autora (s. 51). V tomto roku bola vytvorená vojnová organizácia slovenskej armády, ktorá počítala s pridelením 15. ľahkej batérie vojnovému armádnemu zboru, so začlenením 4. ľahkej batérie do vojnovnej organizácie 2. pešej divízie a 14. ľahkej batérie do vojnovnej organizácie 1. pešej divízie. V tomto prípade si autor pravdepodobne zamenil mierovú organizáciu s plánovanou vojnovou organizáciou.

Kapitola o obrnených jednotkách (jednotkách útočnej vozby) slovenskej armády je faktograficky v mnohom totožná s nepublikovanou prácou I. Bajtoša.³⁾ Na rozdiel od tohto autora sa však Charles K. Kliment dopustil viacerých chýb najmä v terminológii. Napr. namiesto názvu pluk útočnej vozby používa (s. 58) názov pluk obrnenej vozby, ktorý v slovenskej armáde neexistoval. Na tej istej strane tvrdí, že roty obrnených automobilov boli časťami 1. a 2. jazdeckej eskadrony, hoci v skutočnosti boli zaradené v ťažkých eskadronách jazdeckých priezvedných oddielov. V súvislosti s utvorením Rýchlej brigády (s. 60) nazýva jej motorizovaný priezvedný oddiel priezvednou skupinou atď.

Skutočnosť, že Charles K. Kliment v kapitole o organizácii slovenskej armády problematiku letectva (vzdušných zbraní) neriešil, oprávňuje čitateľa očakávať, že ju nájde v kapitole venovanej letectvu. Autor to však urobil len čiastočne. Po uvedení organizácie z marca 1939 a zmien, ktoré nastali v závere toho istého roka, obišiel novú organizáciu letectva z apríla 1940. Podľa tejto organizácie letectvo slovenskej armády tvorili: I. peruť (1., 2. a 3. letka), II. peruť (11., 12. a 13. letka), letecká škola (cvičná letka, školná letka, technická letka), náhradná peruť (náhradná letka, hospodárska správa) a letecký park. Ani zmienku však čitateľ nenájde o zriadení letiskových rôt (február 1941), technickej správy leteckého pluku (január 1942), študijného ústavu vzdušných zbraní (činnosť začal 1. 2. 1943), technickej perute (máj 1943), ktorej podliehali dovtedajšie letiskové roty premenované na technické letky, okrem letiskovej rotu Vajnory (od 1. mája 1943 bola pretvorená na leteckú dopravnú skupinu), či o zriadení III. perute (bombardovacej), ktorú mali

³Tamže.

tvorí letky 41 a 42. Žiaľ, aj zachytené zmeny v organizácii letectva, ktoré opisuje, sú nepresné. Napr. na s. 70 uvádza, že 1. júna 1943 bola zriadená 3. stíhacia letka. V skutočnosti to bola III. peruť, ktorá mala byť zložená z 13. a 14. stíhacej letky. V súvislosti s letkou 51, zriadenou 1. apríla 1943, sa žiadalo dodať, že už v septembri 1939 ju premenovali na cvičnú letku.

Zaujímavá je pasáž o plánoch na výstavbu slovenského letectva (s. 71). Ale plán, ktorý charakterizuje Charles K. Kliment (výstavba 3. leteckých plukov), bol vypracovaný už roku 1942. Nikdy sa však nere realizoval, rovnako ako plán výstavby letectva spojený so zámerom rozvinúť licenčnú výrobu lietadiel v Trenčianskych Biskupiciach. Začiatkom jari 1944 sa uvažovalo o výstavbe perute stíhacích lietadiel (Me 109), perute diaľkových bombardovacích a nočných stíhacích lietadiel (Ju 188), perute ťažkých bombardovacích lietadiel (SM 84), perute strmhlav útočiacich lietadiel (Ju 87) a kombinovanej perute ľahkých bombardovacích a prieskumných lietadiel (FW 189 a Š.328).

Škoda, že organizáciu Slovenských vzdušných zbraní (bez delostreleckého protilietadlového pluku) k 1. augustu 1944 Charles K. Kliment v podstate prevzal z práce D. Slavkovského⁴) i s chybami, ktorých sa autor dopustil a že svojimi úpravami túto organizáciu ešte viac znepresnil (s. 74—75).

Útržkovité poznámky o bojovej činnosti jednotiek letectva (s. 72—73) na východnom fronte a nad územím Slovenska ťažko vyvolávajú niečo iné ako sklamanie. Takéto hodnotenie sa v plnej miere vzťahuje aj na kapitolu s názvom „Bojové operácie slovenskej armády v letech 1939—1944“. Jej obsah výrečne dokazuje, z akej malej pramennej základne autor vychádzal, ako aj to, že si nedostatočne uvedomil, o čom by mal písať, aby text zosúladiť s názvom kapitoly. To čo ponúka na s. 77—105, je len „pohľadom z diaľky“ na bojové nasadenie vojsk slovenskej armády pri odrážaní agresie maďarskej armády v marci 1939, v ťažení proti Poľsku a vo vojne proti Sovietskemu zväzu, ktorý okorenil viac či menej nepresnými príkladmi organizácie a stavu jednotlivých súčastí poľných vojsk, či pravde nezodpovedajúcimi tvrdeniami. Pozornému čitateľovi neunikne „objav“ Charlesa K. Klimenta, ktorý prezentuje tvrdením (s. 83), že slovenská vláda „plánovala účasť na pláne Barbarossa již od léta 1940“. Záujemcom o dejiny druhej svetovej vojny totiž asi nie je neznámy fakt, že smernicu č. 21 (plán Barbarossa) Hitler podpísal až 18. decembra 1940 a že slovenská vláda s týmto plánom nebola oboznámená ani po jeho schválení. Autor však upravuje históriu nielen v tomto prípade. Napr. na s. 92 píše, že Rýchla brigáda ráno 23. júla 1941 „obsadila Lipovec bez boje, pretože jednotky Rudé armády se v noci stáhli“. Okrem ďalších nepresností v opisovaní boja, ktorý sa odohral 22. júla, by ani toto tvrdenie neobstálo v konfrontácii so skutočnosťou. Rýchla brigáda v tomto čase v Lipovci, ktorý obsadili nemecké jednotky, vôbec nebola. O niečo ďalej (s. 95) píše, že Rýchla divízia počas jej nasadenia v priestore južne od Kyjeva dala nemeckému XXXIV. zboru k dispozícii svoju ženijnú mostnú jednotku a protilietadlovú skupinu. Pri tom išlo o osobitnú skupinu zloženú z jednej batérie delostreleckého pluku 11, čaty 13. protilietadlovej batérie, pionierskej čaty a mostovej správy. História Rýchlej divízie Charles K. Kliment „upravil“ aj svojím tvrdením, že „byla v červnu (1942) stažena z fronty“ pri rieke Mius (s. 97). Jej príslušníci by to nepochybne uvítali. K ničomu takému však nedošlo. Po veľmi svojsky spracovanej organizácii 1. pešej divízie (reorganizovaná a premenovaná Rýchla divízia) z augusta 1943 a zmienke o jej ústupe na územie Rumunska (s. 100) autor ponúka ďalšiu nepravdivú informáciu, keď píše: „divíze byla přeměněna na 1. technickou brigádu“. V júni 1944 bola totiž 1. pešia divízia reorganizovaná na 1. technickú divíziu, a nie na brigádu a jej príslušníci, ktorí padli do zajatia Červenej armády na konci vojny, neboli urýchlene „repatriováni“, ale odvezení do táborov v Sovietskom zväze.

Povrchnosť, s akou autor píše o činnosti Zaisťovacej divízie a chyby, ktorých sa dopustil, nechceme komentovať už z priestorových dôvodov. Nemôžeme sa však nezastaviť aspoň pri niektorých pikantériách v kapitole o Slovenskom národnom povstaní. Pri jej spracovaní sa mohol oprieť ak už nie o prístupné archívne dokumenty, tak aspoň o dostatok literatúry, ktorá aj pri jej kritickom posúdení poskytuje dostatok overených informácií. Preto nie bez prekvapenia čítame, že Vojenské ústredie, ktoré viedol pplk. J. Golian, počas príprav povstania podporoval minister národnej obrany gen. F. Čatloš (s. 106), alebo že delegácia SNR vyslaná do Moskvy s vojenským

⁴SLAVKOVSKÝ, D.: C. d.

plánom povstania dohodla, „že povstání bude zahájeno podle tohoto plánu, pokud by popud k němu nedali sami Němci vojenským obsazením slovenského území“ (s. 107). Ťažko možno hodnotiť inak ako falzifikáciu tvrdenie, že Komunistická strana Slovenska roku 1943 „vytvořila ze svých řad Slovenskou národní radu“ (s. 106). Je možné, aby autor píšuci o SNP nepoznal jej zloženie? Podobný charakter má aj ďalší „objav“ Charlesa K. Klimenta, a to, že v septembri 1944 boli ku všetkým jednotkám 1. čs. armády na Slovensku „vyslání političtí komisaři“. Takto autor „opečiatkoval“ osvetových dôstojníkov povstaleckej armády. Dovolil by si takto nazvať aj osvetových dôstojníkov, ktorí pôsobili v jednotkách čs. vojska sformovaných vo Veľkej Británii a v Sovietskom zväze? Autorov „tvorivý“ prístup k problematike SNP by bolo možné dokumentovať aj ďalšími príkladmi, ktoré si pozorný čitateľ nemôže nevšimnúť rovnako ako viaceré ťažko ospravedlniteľné chyby (uveodenie skupiny armád Sever ako armádnej skupiny, armádnej skupiny Heinrichi ako skupiny armád atď.).

Po prečítaní kapitol „Závěrečné měsíce“ a „Slovenští vojáci v boji za svobodu Československa“ sa natíska otázka, aký zmysel malo zaradiť ich do knihy, keď ich problematiku prezentuje len v podobe nevelmi vydarených encyklopedických hesiel. Ak by sme mali charakterizovať len najpodstatnejšie skutočnosti, ktoré autor mohol, resp. mal v týchto kapitolách uviesť, museli by sme tomu venovať viac priestoru než Charles K. Kliment v recenzovanej publikácii.

Množstvo chýb v charakteristike organizácie slovenskej armády z rokov 1939—1945, v opise bojovej činnosti jej súčastí, odbornej terminológii, uvádzaní mien a miestopisných názvov, ale aj mnohé nepodložené a zavádzajúce hodnotenia a závery Charlesa K. Klimenta, oprávňujú vysloviť presvedčenie, že by bolo prínosnejšie, keby sa bol vo svojej knihe venoval len problematike výzbroje a výstroja slovenskej armády, ktorá tvorí náplň 11. až 14. kapitoly.

Záujemcovia o históriu slovenskej armády, žiaľ, musia ešte stále čakať na seriózne spracovanie tejto náročnej témy, ktoré nie je možné bez poctivého výskumu archívnych dokumentov a objektívneho výkladu historických súvislostí a faktov.

Jozef Bystrický

POVAŽSKÝ, J.: KONIEC LEGENDY O MISII GENERÁLA PAULA VON OTTA. Martin 1996, 102 s.

Hlboko zakorenené historické legendy sa častým opakovaním veľakrát dostávajú do pozície trvalého, vo svojej základnej štruktúre nenarušiteľného postulátu. Legenda akoby žila svojím vlastným vnútorným životom, pričom sa často menia iba details, tak ako sa vo svojich prejavoch menia účastníci, tvorcovia a interpretátori legendy. Ale akýkoľvek pokus o prehodnotenie podstaty legendy, tých zdánlivo nehybných, fundamentálnych prvkov, na základe dosiahnutého stupňa poznania, je nesmierne náročné. Vyžaduje si nielen veľkú erudovanosť, ale i odvahu, a najmä silu bojovať s neočakávanými prekážkami v často takmer detektívnej práci. Už i preto, že takýto pokus, nesúci pečať akejsi svätokrádeže, sa nie vždy stretáva so sympatiami a absolútnou podporou.

Je pochopiteľné, že k takémuto činu nemožno pristúpiť s pevne stanoveným cieľom a protriedkami ako ho dosiahnuť, nanajvýš s rámcovým zámerom. A poznanie môže nakoniec viesť k takému prehodnoteniu pôvodných zámerov, že výsledná práca akoby postavila všetko „naruby“. V tom spočíva nenapodobiteľné čaro práce s historickou materiálou. Na druhej strane to od najširšej čitateľskej verejnosti vyžaduje schopnosť stráviť niekedy trpkú, ale vedecky doloženú historickú pravdu a rozlúčiť sa s legendou. Možno konštatovať, že toto je prípad zaujímavej publikácie z pera priameho účastníka Slovenského národného povstania Jozefa Považského, ktorá koncom roku 1996 obohatila náš knižný trh.

Už v predhovore práce, v súvislosti s kritickými pripomienkami k obsahu pamätnej tabule na železničnej stanici v Martine k aktu zneškodnenia spomínanej „misie“ 27. augusta 1944, autor akoby mimochodom vytyčuje tri základné problémy:

1. Išlo skutočne o diplomatickú misiu, alebo iba o skupinu nemeckých vojakov a dôstojníkov, ktorá z nejakých dôvodov, či prostým riadením osudu cestovala spolu v medzinárodnom rýchliku z Rumunska?

2. Aký bol podiel slovenských vojakov a dôstojníkov na jednej a partizánov na druhej strane na známom osude nemeckej „misie“?

3. Bol veliteľom misie skutočne gen. Otto alebo iná osoba rovnakého priezviska a inej hodnosti?

Sám autor ďalej hovorí: „Osud ‚misie‘ vyvoláva z pohľadu historického, právneho i morálneho celý rad nezodpovedaných otázok. Medzi ne patria, či išlo o nešťastnú udalosť, alebo vopred plánované postrieľanie ‚misie‘ či sa to muselo stať, či jej bolo možné zabrániť, kto je za celú akciu zodpovedný a. p.“

Na zodpovedanie týchto otázok bol potrebný nielen kritický prístup k doterajšej historickej produkcii a komparácia spomienok priamych aktérov. Ale autorovi sa podarilo vyhľadať i viaceré žijúcich svedkov a ich svedectvá zachytiť formou úradne overených výpovedí. Ako sám hovorí nové „výpovede doteraz neznámych ľudí, roztrúsených po celej našej vlasti, vniesli do celého prípadu množstvo detailov, vlastných názorov, a tým aj nových podnetov, ktoré bolo potrebné konfrontovať s tým, čo o veci už bolo známe“.

Autor však išiel oveľa ďalej. Študoval v relevantných nemeckých archívoch a získal zoznam príslušníkov nemeckej vojenskej misie v Bukurešti, slovenské a nemecké záznamy o mŕtvych príslušníkoch „misie“, exhumáčnne zápisy atď. Napriek tomu, že zatiaľ neuspel v pokusoch študovať aj v ruských a ukrajinských archívoch, získal dostatočnú heuristickú základňu, aby formuloval závery, znamenajúce skutočný koniec legendy o misii gen. Paula von Otta.

Prvým a zásadným záverom je, že nešlo o diplomatickú misiu, ale o skupinu nemeckých dôstojníkov, vojakov i civilných osôb, ktorej podľa subordinácie velil hodnosťou najvyšší prítomný dôstojník, podplukovník Walter Ernst Adolf Otto.

Ďalej to, že odbojáři v martinskej vojenskej posádke, najmä veliteľ posádky pplk. Emil Perko a veliteľ roty Pluku útočnej vozby npor. Cyril Kuchta vstúpili do deja akosi bez vlastného pričinenia, keď odbojoví pracovníci na železnici už zadržali rýchlik po avíze, že v ňom cestuje „misia“. A tým sa vojaci dostali pod tlak, najmä partizánov P. A. Velička, ktorí im zúžili manévrovací priestor na jediná možnosť — prenocovať skupinu v kasárni PÚV a ráno 28. augusta 1944 pod zámienkou opätovného presunu na stanicu Nemcov odzbrojiť a zadržať. Podstatný je však záver, že i keď postrieľanie „misie“ bolo chybou, nebolo zámerom ani vojakov, ani partizánov, ale prispeli k tomu sami jednotlivci z nemeckej skupiny pokusom o ozbrojený odpor pri odzbrojovaní. Svedčí o tom i poskytnutie lekárskeho ošetrovania zo strany slovenských vojakov žene a dvom dievčatám, ktoré strelbu v kasárni prežili.

Ďalším zásadným záverom je skutočnosť, že Nemci o likvidácii „misie“ nemali informácie v čase, keď by nejako mohli ovplyvniť ich rozhodnutie o okupácii Slovenska. O tej sa už zo strategických dôvodov rozhodlo dávno. Čiže táto udalosť nemohla byť tou príslovečnou poslednou kvapkou, po ktorej nasledovala povodeň — okupácia.

Textová časť publikácie (56 s. — P. Š.), je doplnená prílohami (38 s. — P. Š.) obsahujúcimi kópie dokumentov, grafické a fotografické prílohy, ktoré text nielen dopĺňajú, ilustrujú, ale zároveň i dokladujú. Verím, že čitateľská verejnosť svojím záujmom ocení nielen úsilie autora, ale i edičný počin vydavateľstva, ktoré publikáciu vydalo.

Pavel Šimunič

**ANDREW, Ch.—GORDIJEVSKIJ, O.: KGB. DŮVĚRNÁ ZPRÁVA O ZAHRA-
NIČNÍCH OPERACÍCH OD LENINA DO GORBAČOVA.** (Praha ?, East Art Agency Publishers
1994, 618 s.)

Vďaka pohotovým prekladom českých vydavateľstiev dostala možnosť nazrieť do tajov sovietskej spravodajskej služby v uplynulých rokoch okrem odborníkov aj široká čitateľská verejnosť na Slovensku. Z bohatého zoznamu preložených memoárov, monografií, encyklopédií, či ľahších

žánrov literatúry faktu až po špiónážne bestsellery, za najvydarenejšie považujem práce: Encyklopedie špiónáže. Praha, Libri 1993, 430 s.; KNIGHT, A.: Berija. Stalinův první pobočník. Liberec, Dialog 1995, 272 s.; SCHWARTZENBERGOVÁ, N. M.: KGB. Praha, ERM 1995, 130 s.; GORDIJEVSKIJ, O.: Příští zastávka poprava. Brno, Jota 1996, 332 s. Monografia KGB. Důvěrná správa... je prvou komplexnou a odbornou uznávanou historiografickou prácou o najväčšej a najsilnejšej spravodajskej službe na svete, o ruskej rozviedke a kontrarozviedke v 20. storočí, od jej koreňov a vzniku po tzv. Veľkej októbrovej socialistickej revolúcii v roku 1917 (Čeka), až po éru politiky gorbačovovskej perestrojky v osemdesiatych rokoch. Súhlasím s názorom, že dejiny zahraničných operácií KGB patria k významným črtám histórie celej ruskej zahraničnej politiky — od vzniku ZSSR v dvadsiatych, až po jeho rozpad v prvej polovici deväťdesiatych rokov. Kniha čitateľa dokáže vtiahnuť do základných vzťahov, aspektov a protirečení historického vývoja za posledných 7—8 decénii, najmä pokiaľ ide o relácie medzi európskymi krajinami a USA, vrátane teritória a ľudí bývalej Česko-Slovenskej republiky. Autori poskytujú panoramatickú bázu informácií, ktoré získali dokonca zo živých zväzkov o najčerstvejších operáciách sovietskych spravodajských a bezpečnostných služieb v posledných dekádach 20. storočia. Išlo o operácie proti takým diverzifikovaným cieľom, ako boli Margaret Thatcherová, Ronald Reagan, poľská Solidarita, Európska únia, českí i slovenskí aktéri roku 1968 a normalizační disidenti, vojna v Afganistane, zostrelenie juhokórejského lietadla KAL 007, Líbya, Jásir Arafat a jeho Organizácia pre oslobodenie Palestíny (OOP), Fidel Castro, izraelsko-arabský konflikt, bulharské teroristické komandá s ich otrávenými dáždíkmi, Gorbačovove vzťahy ku KGB alebo dezintegrácia a rýchly rozpad sovietskeho východného bloku.

Recenzované dielo sa stalo skutočným bestsellerom. Nielen preto, že sa zaoberá subjektom a témou nanajvýš atraktívnou, ale predovšetkým vďaka excelentnej zostave jej autorského tandemu. Christopher Andrew patrí dlhé roky k popredným britským historikom pôsobiacim z mocnej základne v Cambridge. Svetové kapacity, ktoré sa profesionálne venujú historickému výskumu bezpečnostných otázok vo svete, ho pokladajú za popredného odborníka na problematiku dejín spravodajských služieb a špiónáže a neoficiálnu „jednotku“ v oblasti výskumu ich európskych, najmä anglo-amerických a sovietskych štruktúr. Nečudo, keď Andrew už stihol napísať 11 veľmi serióznych monografií na tieto témy. Jeho spoluautor Oleg Gordijevskij pôsobil 23 rokov ako dôstojník KGB, keď prebehol v lete 1985 „na stranu nepriateľa“. Od roku 1980 bol zodpovedný za prípravu široko koncipovanej štúdie z dejín KGB „len pre vnútornú potrebu“, prípravy ktorej podliehali najvyššiemu stupňu služobného utajenia. Venovala sa operáciám KGB vo Veľkej Británii a ostatných krajinách západnej Európy. Gordijevskému sa podarilo zhromaždiť také závažné materiály, že najvyššie vedenie sa napokon rozhodlo obmedziť prístup ku štúdii iba na vybraných špičkových dôstojníkov štábu výhradne z úzkeho „vnútorného okruhu“. Plukovník KGB a dezignovaný rezident v Londýne v čase útoku zo ZSSR pod hrozbou bezprostredného prezradenia pracoval pre spravodajskú službu Veľkej Británie ako „penetrovaný agent“ vnútri všemocného KGB už od roku 1974... Potom sa stal poradcom vydavateľa odborného britského časopisu Intelligence and National Security.

Vzhľadom na obmedzený priestor budeme podrobnejšie analyzovať iba vybrané časti monografie. Jej úvod sleduje i hodnotí oslnivú kariéru O. Gordijevského. Predchádza mu grafické znázornenie organizačných modifikácií štruktúry KGB v chronologickom prehľade a nevyhnutný zoznam skratiek. Prvé štyri kapitoly sa venujú koreňom a predpokladom vzniku KGB v rokoch 1565—1917, otázkam vzniku Čeky, kontrarevolúcii a Lockhartovmu sprisahaniu, vývinu sovietskej zahraničnej rozviedky v čase „aktívnych opatrení“ F. E. Dzeržinského a stalinskej ére špiónomanie.

5. kapitola sa zaoberá problematikou akcií OGPU proti „nepriateľom ľudu v zahraničí“ v rokoch 1929—1940. V prvej polovici tridsiatych rokov patrilo k hlavným cieľom OGPU bielogvardejské hnutie s centrárou v Paríži. Ich „zamorenie“ sovietskou agentúrnou sieťou slúžilo rovnako na získavanie spravodajských informácií, ako aj na destabilizáciu a demoralizáciu bielogvardejskej a „kontrarevolucionárskej“ komunity. Sovietski agenti—provokatéri zorganizovali niekoľko úspešných vražd a únosov „bielych“ (t. j. bývalých cárskeho) generálov a vysokých dôstojníkov (podvody a provokatérske operácie Syndikát, Trust). Zámoorským cieľom sovietskeho spravodajsko-

bezpečnostného aparátu číslo jeden bol jednoznačne Lev Trocký, jeho syn Lev Sedov, ako aj ich nasledovníci v exile (v Turecku, Francúzsku, Nórsku a napokon v Mexiku). V čase, keď na čele OGPU a NKVD (Ľudový komisariát vnútorných vecí) stáli V. R. Menžinskij a G. G. Jagoda, zahraničné operácie proti Trockému, jeho skutočným i domnelým spolupracovníkom sa obmedzovali na stály dozor a pozorovanie, prenikanie, destabilizáciu a zastrašovanie „trockistického hnutia rozvratníckej emigrácie“. Len čo sa funkcie šéfa zmocnil N. I. Ježov, NKVD prešiel k používaniu omnoho radikálnejších opatrení. Nezastavil sa ani pred uplatňovaním metód fyzického násillia, mučenia pri výsluchoch, či fyzickej likvidácie trockistických vodcov. Lev senior aj junior zomreli ako obeť atentátov. Syn mu podľahol v roku 1938 a otec skončil po útoku legendárneho Ramóna Mercadera roku 1940 v Mexiku. V roku 1936 Ježov založil Odbor pre zvláštne úlohy. Sám sa nominoval do jeho čela, aby mohol osobne riadiť „mobilné skupiny“, ktoré na základe príkazov J. V. Stalina vykonávali úkladné vraždy „nepohodlných“ osôb v zahraničí. Ich hlavným akčným poľom v tridsiatych rokoch bolo Španielsko, kde v prebiehajúcej občianskej vojne podporovali republikánov a medzinárodné brigády dobrovoľníkov. Éra „Veľkého teroru“ v ZSSR dosiahla vrchol, keď celú výkonnú moc nad spravodajskými službami a policajno-bezpečnostným aparátom sústredil v rukách L. P. Berija ako šéf NKVD. Stal sa ním v decembri 1938. Svoju pozíciu si ešte posilnil ako jeden z piatich členov Štátneho výboru pre obranu, do ktorého sa s pomocou Stalina predral na jeseň 1941.

6. kapitola analyzuje výsledky činnosti služby pre rádiové odpočúvanie (spravodajské informácie získavané odposluchom, analýzou a dešifrovaním signálov, kódov a šifier z vysielania rádionancí i bežného rozhlasu) a prenikania agentov OGPU, NKVD i GRU (Hlavná správa rozvediek — vojenská spravodajská služba) do desiatok civilných, vojenských, bezpečnostných, politických, diplomatických a iných inštitúcií v Nemecku, Japonsku, Škandinávií, Francúzsku i ďalších krajinách v rokoch 1930—1939. Nechýba tu samozrejme anabáza Richarda Sorgeho, svetoznámeho, často mytologizovaného špióna operujúceho v Japonsku. Mimoriadnu pozornosť autori venovali otázke formovania siete vyzvedačov vo Veľkej Británii, ktorá veľmi úspešne fungovala a dodávala „top“ informácie pre Moskvu vyše 30 rokov pod vedením „Skvelej päťky“ z Cambridge. Pre špiónážny okruh pracovali muži s najlepším vzdelaním, najbohatšími skúsenosťami a konexiami, najvýkonnejší agent—dubléri medzi USA a Európou v celých dejinách KGB: Kim Philby, Guy Burgess, Donald MacLean, Anthony Blunt, John Cairncross. Skutočné meno a identita posledného z nich boli otvorene publikované v špecializovanej historiografickej literatúre po prvý raz práve v recenzovanej knihe. J. Cairncross mimochodom zomrel v roku 1996. Po vyše 40-ročnom nútenom pobyte v Taliansku a vo Francúzsku mu povolili návrat do rodnej Británie iba pol roka pred smrťou. Na knižnom trhu už boli avizované jeho pamäti ako veľká bomba v oblasti historickej memoaristiky. Cairncross v nich označil rok 1943 za bod vstupnej skúšky vlastnej kariéry špióna. Vtedy dodal Sovietom cenné informácie, ktoré pomohli Červenej armáde vyhrať slávnú tankovú bitku pri Kursku.

7. kapitola pojednáva o spravodajských a kontrašpiónážnych operáciách NKVD/NKGB a ich organizačnom vývoji v prvej fáze druhej svetovej vojny (1939—1941). Tieto organizácie podporovali oficiálnu zahraničnú politiku ZSSR, usilujúcu o dosiahnutie kolektívnej bezpečnosti proti hrozbe nacistickej agresie dohodou so západnými veľmocami. No zároveň podnikali celkom opačné kroky s totálnym stupňom utajenia. Sondovali možnosti uzavrieť hoci dočasné spojenectvo s hitlerovským Nemeckom, kráčajúc po príliš tenkom ľade dôverných inštrukcií priamo od Stalina a V. M. Molotova. V období 1938—1939 NKVD pokračoval v prenasledovaní diplomatov, podozrivých zo sympatií k domácim „kontrarevolucionárom“ alebo krajinám západnej demokracie (M. M. Litvinov, N. N. Krestinskij). Kruté investigatívne a represívne postupy NKVD sa široko rozvinuli vzápätí po podpise nemecko-sovietskeho paktu o neútočení a tajnej zmluve o priateľstve a spoločnej hranici koncom augusta — v septembri 1939. Kým gestapo organizovalo perzekúciu „rasových nepriateľov“ v okupovanom Poľsku, agenti NKVD s príslušníkmi úderných jednotiek väznili a likvidovali „triednych nepriateľov“ vo východnom Poľsku, Estónsku, Litve, Fínsku (po tzv. Zimnej vojne 1939—1940) a v rumunskej Besarábii.

22. jún 1941 znamenal podľa hodnotenia autorov monografie pre ZSSR najzdravujúcejšiu porážku v spravodajskej oblasti za celú vojnu. Prečo mu nepomohla kolosálna špiónážna sieť, akú už

Soviety údajne nikdy potom v Európe nevybudovali? Príčiny neboli v nedostatku kvalitných spravodajských informácií, ale v ich nesprávnej analýze a praktickom využití z aspektu vojensko-politického rozhodovania kremelských špičiek. Kniha podľa nášho názoru v danej otázke nedoceňuje chyby vyplývajúce z ochromeného fungovania vládneho boľševického systému, ale sa uspokojuje opisovaním „neskonalej zvrátenosti“ Stalina a jeho osobnej úlohy ako hlavného šéfa v pyramíde spravodajských analytikov. Stalin a NKVD podcenili aktuálnosť nebezpečenstva nemeckej invázie, pretože sa obávali troch neexistujúcich sprisahání: úsilia Británie vyprovokovať vojnu Rusov s Hitlerom, führerovho zámeru predložiť Stalinovi neočakávane ultimátum a popudzovania nemeckých generálov, ktoré malo velenie Červenej armády strhnúť, aby vydalo rozkaz na palbu na postupujúce nemecké jednotky.

V 8. kapitole autori rozoberajú zahraničné operácie NKVD (NKGB a GRU) v rokoch Veľkej vlasteneckej vojny (1941—1944). Konštatujú, že Kremľ bol omnoho lepšie informovaný z otvorených i tajných spravodajsko-špiónážnych zdrojov o spojencoch v protifašistickej koalícii než o nacistickom Nemecku, najmä v období 1941—1943. Detailne sledujú aktivity Richarda Sorgeho v Japonsku, činnosť ilegálnych odbojových a spravodajských skupín ako boli Červený orchester, Červená trojka, Lucy, alebo Skvelá päťka v Nemecku, Švajčiarsku, Veľkej Británii, i ďalších krajinách strednej a západnej Európy. Sovietsi dosiahli pozoruhodné úspechy v infiltrácii spojeneckých anglo-amerických spravodajských služieb: britskej SOE (Special Operations Executive), MI 5 a 6 (Military Intelligence department 5, 6), SIS (Secret Intelligence Service) a americkej OSS (Office of Strategic Services, vojnový predchodca CIA). Pre vojenskú rozvedku a kontrarozvedku Červenej armády bolo charakteristické, že organizačne i personálne zosilnela až po bitke pri Stalingrade. Vojenské výzvedné služby, frontové „spojárske prapore osobitného určenia“, odpočívacia služba, letecký prískum, takisto ako partizánske jednotky pod čiastočným velením špecialistov NKVD, pomohli regulárnym bojovým jednotkám brannej moci poraziť na hlavu protivníka v bitke pri Kursku. V pasážach o týchto supertajných formáciách (s. 250 a n.) by sme chceli upozorniť na zverejnenie údajov o donedávna tabuizovaných „spezbataliónoch“, ktoré sa zaoberali výlučne rušením nemeckej rádioprevádzky a vysielaním neuveriteľne rafinovaných dezinformácií.

V rokoch 1944—1945 dosiahla zjavnú prioritu v spravodajskej činnosti vedecko-technická oblasť, rôzne formy a metódy priemyselnej špiónáže. Impulz pre zmeny perspektívnych trendov zamerania výzvedných služieb prišiel z prostredia vrcholovej vnútornej a zahraničnej politiky kremelských bosov. Prednosť mimo poradia dostali otázky nukleárneho výskumu a skonštruovania vlastnej atómovej bomby. Na tejto vlne sa opätovne dokázal vyšvihnúť až k stupienkom najvyššej moci lavínujúci Berija. V druhej polovici štyridsiatych rokov konkuroval dokonca generalissimovi Stalinovi. Kooperácia OSS a SOE s NKVD aktuálne a pozitívne stimulovala rozvoj domáceho anti-fašistického hnutia v Juhoslávii, Bulharsku, Rumunsku, v Čechách, na Morave, Slovensku i v ďalších krajinách. Súčasne západní spojenci a ZSSR vzájomne súperili medzi sebou v spravodajstve. A to dosť nevyberaným, málo džentlmenkým, ba neraz až nenávisným spôsobom. OSS, SOE a NKVD zohrali dôležitú úlohu tiež počas všetkých konferencií Veľkej trojky (Teherán, Jalta, Postupim).

9. kapitola zanecháva hlboký dojem najmä v čitateľoch z bývalých socialistických štátov. Skúma totiž zástoje a úlohu tajných služieb, sovietskych poradcov, ministerstiev vnútra a štátnej bezpečnosti pri nastolovaní kontroly ZSSR nad východnou Európou v rokoch 1944—1948. Zároveň precízne dokumentuje vojnovú expanziu Berijovho obrovského policajno-bezpečnostného impéria. Jeho chápadlá postupne ovládli aj organizáciu vojenskej kontrarozvedky Smerš (Smert' špionom!). Vyvrcholili povojnovou vlnou reorganizácií, ktorá viedla k utvoreniu dvoch mocných, nezávislých subjektov exekutívy — ministerstva vnútra a ministerstva štátnej bezpečnosti (MVD, MGB). V. N. Merkulov a V. S. Abakumov v nich vyrástli pod ochranou Stalina na zdatných Berijových sokov.

S pomocou bezpečnostných, spravodajských a v neposlednom rade aj vojenských orgánov Sovietskeho zväzu boli v krajinách východnej Európy (Rumunsko, Bulharsko, Poľsko, Maďarsko, Československo, Nemecká demokratická republika) nastolené prechodné, tzv. ľudovodemokratické režimy. Tamojšie komunistické strany ruka v ruke s novoutvorenými policajnými a bezpečnostnými zložkami i sovietskymi „poradcami“ boli schopné „exportovať revolúciu“ pomerne rýchlo — v priebehu 3—4 rokov. V zinscenovaných politických procesoch (ako najväčší a učebnicovo

klasický tu autori mylne označili Slánskeho proces) sa podarilo v spomínaných krajinách postupne, ale veľmi nekompromisne zlikvidovať, v lepšom prípade uväzniť všetkých skutočných i potenciálnych odporcov nových prosovietskych režimov. Netýkalo sa to iba opozičníkov medzi buržoáznymi silami, no i vrámki komunistického tábora. Takmer každý mesiac súdy a prokuratúra spolupracujúce s komandami tajnej štátnej polície odhaľovali stovky „špiónov v službách zahraničných kapitalistov a imperialistov“. Menovite medzi pluralistickými politickými stranami, bývalými príslušníkmi nekomunistických skupín antifašistickej rezistencie z domáceho i exilového odbojového hnutia za vojny.

Stalinistická fáza studenej vojny (1945—1953) je v centre pozornosti kapitoly 10. Z celého radu charakteristík operácií sovietskych spravodajských služieb v tomto období pokladáme za veľmi príliehavé hodnotenie, podľa ktorého obrovské siete vyzvedačov a konfidentov vynakladali nesmierne úsilie i finančné prostriedky na odhaľovanie skutočných odporcov komunistického režimu, ale s rovnakou vervou bojovali aj proti imaginárnym nepriateľom ZSSR „v imperialistickej cudzine“. Prenasledovanie aktívnych, no vo väčšine prípadov prosto „vyfabrikovaných“ trockistov v tridsiatych rokoch, vyvolalo paralelnú ozvenu v kampani proti zväčša imaginárnym konšpirátorom v päťdesiatych rokoch — titovcom a sionistom. Opakujúc Stalinove „jasnozrivé teórie“, Berija i Abakumov interpretovali Titov rozchod s Moskvou v roku 1948 ako súčasť širokozaloženého sprisahania imperialistov s cieľom rozvrátiť sovietsky blok a zatiahnuť ho do tretej svetovej vojny. V písomných dokumentoch NKGB/MGB začínali figurovať ako „Hlavný nepriateľ“ USA. Veľká Británia, najnebezpečnejší predvojnový cieľ NKVD, poklesla až na druhé miesto, priamo úmerne tomu, ako stratila svoje vedúce postavenie v zahraničnej politike povojnového kapitalistického sveta. Pod Berijovým vedením sa všetky pracovné sily pre atómový projekt (pravda, okrem vedeckých kapacít) regrutovali výlučne zo zajatcov Gulagu (Glavnoje upravlenije lagerej — Hlavná správa pracovných táborov).

V roku 1947 Rusom vyrástol nový, mimoriadne silný a ambiciózny nepriateľ — CIA (Central Intelligence Agency, Ústredná spravodajská služba USA). S jej rozmachom v prvej polovici päťdesiatych rokov sa symbolicky končila oslnivá kariéra „Skvelej päťky“. Burgess a MacLean ušli do ZSSR, Cairncross bol odhalený a „vyzvedača storočia“ K. Philbyho prepustili zo SIS (defektoval až v roku 1963). Po Stalinovej smrti v marci 1953 sa Berija pokúšal uchvátiť pozíciu nového kremelského diktátora tak, aby súčasne disponoval absolútnou exekutívnou mocou. V nasledujúcom tvrdom boji vnútri politických, vojenských, spravodajských a policajno-bezpečnostných štruktúr sovietskej nomenklatúry hierarchie nebol úspešný. Jeho opatrný pokus o reformu v duchu destalinizácie ho stál život. Úvahy autorov na túto tému sa zdajú bez hodnoverných prameňov špekulatívne. Podobný názor mám na antedatovanie komparácie „reformátorstva“ od Beriju po J. V. Andropova. Andropov stál na čele KGB v rokoch 1967—1982. Po smrti L. I. Brežneva sa stal prvým aj posledným generálnym tajomníkom KSSZ, ktorý šéfoval obávanému Výboru štátnej bezpečnosti. Faktom zostáva, že jeho novátorské reformy KGB ho zrejme v prvej polovici osemdesiatych rokov inšpirovali presadzovať opatrenia vedúce k počiatkom deštrukcie systému tzv. gerontokracie. V istom zmysle teda skutočne bol „krstným otcom“ perestrojky, s ktorou ho po záhadnej a rýchlej smrti vystriedal M. S. Gorbačov.

Ešte aspoň letmý náčrt problematiky záverečnej časti (asi 1/3) práce Ch. Andrewa a O. Gordijevského. V kapitolách 11 až 14 je značne medzerovito podaný výklad zložitej epochy od vzniku KGB pod týmto obávaným názvom (1954) až po jeho zrušenie (1991): bezprostredne po známom pokuse odstaviť Gorbačova v amatérsky zorganizovanom prevrate, kde posledný šéf KGB V. A. Krjučkov patril medzi jeho vodcov. Obsah záverečných troch kapitol tvoria: obdobie studenej vojny po Stalinovej smrti, Brežnevova éra, okruh problémov Východ — tretí svet — Západ, úpadok a krach politiky uvoľňovania napätia a gorbačovské roky rozkladu KGB i celého ZSSR. Na záver ešte jedno márne povzdychnutie: oproti originálu knihy, ktorú vydalo vydavateľstvo Hodder & Stoughton (1990), český preklad citeľne ochudobnilo vynechanie pôvodného vedeckého poznámkového aparátu, všetkých fotografických a niektorých schématických príloh. Rovnaký nedostatok majú, ziaľ, aj všetky v úvode tohto zamyslenia citované práce. Úskalía prekladu odbornej terminológie z angličtiny do češtiny na viacerých miestach skreslili kvalitu originálneho vydania tohto vskutku ojedinělého diela.

ANOTÁCIE GLOSÝ

VOJENSKÉ UNIFORMY A VÝSTROJ. *Obrázkový slovník.* Z anglického originálu preložili a lektorovali V. **DANGL** a A. **SIDORJAK**. Vydavateľstvo Slovart, Bratislava 1995, 64 s.

Koncom roku 1995 vyšla vo Vydavateľstve Slovart ďalšia publikácia z edície Obrázkové slovníky, tentoraz o vojenských uniformách. Ide o zaujímavý nový druh slovníka, v ktorom dominantné postavenie majú ilustrácie zobrazujúce vývoj uniformiem najskôr vcelku, potom rozložené na jednotlivé časti, pričom každá z nich sa dá identifikovať podľa podrobného opisu. Pred čitateľom sa odkrýva široká paleta vyobrazení na veľkoformátových dvojlistoch. A to od výbroje a výstroja rímskeho legionára, stredovekého rytiera, ochrannej orientálnej zbroje, oblečenia samurajských bojovníkov, vyobrazenia a popisu slávnostných uniformiem, cez výstroj pikanierov, arkebuzierov a mušketerov, prehľad pokrývok hláv v rôznych obdobiach, uniformy z obdobia americkej vojny za nezávislosť, rovnošaty husárov, karabiniarov, granátnikov a strelcov v čase napoleonských vojen, prehľad vojenských insígnií a epoliet až po vyobrazenie uniformiem britského kráľovského námorníctva z čias admirála Nelsona, rady a vyznamenania rôznych štátov, rovnošaty armád Únie a Konfederácie na severoamerickom kontinente, vývoj vojenskej obuvi, káki uniformiem, opaskov, puzdier a pošiev a oblečenie vybraných typov britských, francúzskych a nemeckých vojakov z obdobia prvej svetovej vojny. V záverečných častiach nájdeme obrázky a opis výstroje západných armád od roku 1854 do konca prvej svetovej vojny, oblečenie britského kráľovského leteckého zboru po roku 1912, typy masiek a ochrany tváre, rovnošaty nemeckých pozemných síl v druhej svetovej vojne, maskovacie uniformy niektorých armád z nedávnej minulosti, výstroj a výbroj amerického pešiaka a pešiaka Vietkongu z obdobia vietnamskej vojny, ako aj rovnošaty vojenských námorných síl Spojených štátov amerických a ZSSR a súčasný výstroj pilotov prúdových lietadiel.

Každá kapitolka je uvedená stručným textom charakterizujúcim dobu, výbroj a výstroj vyobrazených typov vojakov. Kniha obsahuje vyše 200 kvalitných farebných fotografií a ilustrácií, množstvo výrezov a detailov uniformiem a výstroje. Orientácia je pohodlná, pretože obsahuje podrobný register viac než 3000 odborných termínov, ktoré prinášajú určitý poriadok do doteraz rôznorodého, nepresného a často až chaotického pojmového aparátu používaného v súvislosti so staršími uniformami a výstrojom rôznych druhov vojsk.

Tým, že publikácia je anglosaskej proveniencie, pochopiteľne, sleduje predovšetkým nadväznosť na vojenské dejiny Angličanov a Američanov, a tak tu až na malé výnimky chýbajú reálie k vojenským dejinám Rakúska, Rakúsko-Uhorska či Slovenska. Počín Vydavateľstva Slovart je však aj tak chvályhodný. Mal by iniciovať spracovanie a vydanie samostatnej publikácie o rovnošatách, výstroji a výbroji armád, ktorých účastníkmi boli v minulosti aj Slováci a, pravdaže, o rovnošatách slovenskej armády v rokoch 1939—1945 a súčasnej Armády Slovenskej republiky.

V. Dangel

ŠMÍD, Jan—MOUDRÝ, Petr: *BODÁKY HABSBURSKÉ MONARCHIE 1683—1918.* ARS—ARM, Praha 1994, 270 s.

Publikácia Historického ústavu Armády Českej republiky a Vojenského historického múzea v Prahe prináša prehľad o bodákoch rakúskej a rakúsko-uhorskej armády, ako aj iných ozbrojených zložiek monarchie, od najstaršieho dochovaného exemplára — bodáka použitého pravdepodobne pri tureckom oblehaní Viedne roku 1683 — až po bodáky z prvej svetovej vojny. Je určená predovšetkým zberateľom a múzejným pracovníkom a podľa toho je kniha aj štruktúrovaná. Po trojjazyčnom (českom, nemeckom, anglickom) stručnom úvode, v ktorom autori okrem cieľov, kto-

ré sledovali, prinášajú aj niekoľko užitočných rád pre zberateľov a informácie o výrobných, preberacích a evidenčných značkách bodákov, číslach vojenských útvarov a pod., rozoberajú príklady staršieho a novšieho značenia vojenských útvarov podľa vojenskej inštrukcie G 3. Tá totiž obsahovala všetky identifikačné znaky bodákov, ktoré ich umožňujú správne zaradiť aj dnes. Po týchto kapitolkách nasledujú v chronologickom slede popisy s nákresmi 120 typov bodákov. Každý z týchto typov od zátkových, cez tulajové, šablové a nožové, je tu podrobne popísaný (sú uvedené jeho základné rozmery, spôsob využívania, miesto výskytu a iné dostupné údaje). Okrem základných typov nájdeme v zozname aj typy individuálne upravených bodákov, bodáky z výzbroje cudzích armád pre rôzne typy pušiek vzor Mauser, Mannlicher, Berdan a iné, ako aj náhradné bodáky pre pušky, vzor Lorenz, Wänzel, Werndl, Mannlicher, Berdan II., Mosin, Mannlicher-Carcano a Ariasaka. Knižka je zostavená na základe údajov z odbornej, najmä nemeckej literatúry, z dobových vojenských predpisov, materiálov zo zbierok Vojenského historického múzea v Prahe a zo zbierok českých zberateľov. Doplnia ju zoznam použitej literatúry a niekoľko dobových fotografií s vyobrazením vojakov rakúsko-uhorskej armády vyzbrojených rôznymi typmi bodákov.

V. Dangl

REGAN, Geoffrey: *ROZHODUJÍCÍ BITVY. Padesát dvě bitvy, které změnili svět od Salamány k válce v Perském zálivu.* (Preklad P. Svobodný). Naše vojsko, Praha 1994, 266 s.

Kým pred rokom 1990 sa na našom knižnom trhu s tematikou významných svetových bitiek neobjavili takmer nijaké tituly, dnes je to naopak. Na pultoch kníhkupcov sa množia prekladové publikácie s touto témou, predovšetkým anglosaskej proveniencie. Nájdeme tu preklady o významných bitkách svetových dejín, prvej a druhej svetovej vojny, o nedávnych vojenských konfliktoch, monografie o leteckých a námorných bitkách, o úlohách i omyloch vojskoviech a o ďalších vojnových aktivitách v minulosti. Určené sú rôznym typom záujemcov rozdielných vekových kategórií, spravidla bohato ilustrované a po grafickej

stránke veľmi vydarené. Žiaľ, nedá sa to vždy tvrdiť o obsahu. Ten je často povrchný, jednostranný, ba nájdú sa v nich hrubé chyby a omyly. Medzi prekladové tituly na dobrej úrovni, čo znesú aj kritiku odborníka, patrí kniha anglického vojenského historika Geoffreya Regana v českom preklade s názvom *Rozhodujúci bitvy*. Vydalo ju Naše vojsko ako 4. zväzok edície *Malé dejiny válek*. Pochopiteľne, o výbere „rozhodujúcich bitiek“, ktoré Regan zaradil do svojej knižky, by sa dalo polemizovať, veď takáto selekcia je vždy do určitej miery subjektívna a ovplyvňuje ju viacero faktorov, o ktorých sa v úvode autor čiastočne zmienil. Zdôrazňuje, že sa nechal viesť nielen dôsledkami, ktoré tieto bitky mali pre svojich bezprostredných súčasníkov, ale aj tým, ako rozhodli konflikt rôznych síl v danom historickom období. Z tohto dôvodu niektoré bitky, opísané v iných publikáciách, ako napr. bitka pri Maratone, porážka Hasdrubala roku 207 pred Kr. pri rieke Metaurus a pod. vynechal. Regan uznáva diskutabilnosť svojho výberu rozhodujúcich bitiek svetových dejín a zdôrazňuje, že si netrúfa nazvať ich ani najdôležitejšími.

Jeho výber 52 bitiek od bitky pri Salamíne, bitky antického sveta cez stredovek i novšie dejiny, nevynechávajúc ani niektoré vojenské konflikty koloniálneho obdobia až po kľúčové vojenské stretnutia svetových vojen, šesťdesť rokov po operácii Púštna búrka roku 1991, je na jedného autora skutočne impozantný. Je už inou otázkou, že ani Regan sa nevyhol tomu, čo môžeme vidieť aj na iných prekladoch historických prác, a čo má napokon svoje logické opodstatnenie, a to, že výber je vždy poznačený hľadiskom záujmovej sféry ostrovného štátu a tu vžitých historických tradícií. Takto sa do knihy dostali pre Stredoeurópana niektoré menej známe koloniálne bitky, ale napr. o významných bitkách panovníkov starovekého Egypta, Asýrie, Babylonu či starej Číny tu niet zmienky. Je zaujímavé, že autor do svojho výberu zaradil obliehanie Viedne roku 1529, ale už nie bitku pri Moháči roku 1526, ktorá mala za dôsledok trvalé ohrozenie strednej Európy, ani víťazstvo spojeneckých vojsk nad Turkami roku 1683 pod Viedňou, ktoré znamenalo začiatok konca osmanskej hrozby v tomto regióne. Našincovi by sa žiadalo doplniť zoznam aj o bitku národov pri Lipsku roku 1813, bitku pri Kursku roku 1943 a možno aj o ďalšie významné vojenské zrážky. V českom

vydaní publikáciu doplnil o bitku pri Lipanoch a bitku na Bielej hore Petr Čornej.

Tieto impresie majú, samozrejme, subjektívny charakter a neznižujú podnetnosť a prínos autorovho úsilia, najmä pre pedagogické využitie a rozšírenie poznatkov z tejto oblasti vojenských dejín. Knihu dopĺňajú vcelku „neošúchané“ ilustrácie a schémy o priebehu jednotlivých bitiek. V osobitných rámečkoch nájdeme stručné údaje o počtoch bojujúcich a mená hlavných protagonistov. Kvalitné farebné reprodukcie zvyšujú atraktivnosť diela, ktoré by záujemci o vojenské dejiny ľudstva mali mať vo svojej knižnici ako príležitostnú encyklopedickú príručku.

V. Dangl

BLATNÝ, Richard: *NAPOLEONSKÁ ENCYKLOPEDIA*. Praha, Aquarius 1995, 348 s.

Vybojoval 84 bitiek, v 77 zvíťazil, 3 dopadli nerozhodne a len 4 prehral, hovorí štatistika o vojvodcovských kvalitách jedného z najväčších vojenských géniov Napoleona I. Bonaparta, francúzskeho cisára. Tento údaj a veľké množstvo ďalších zaujímavostí, obsahuje Napoleonská encyklopédia (s podtitulom Před dvěma sty lety začala vycházet hvězda...), ktorú zostavil Richard Blatný. Vyšla dostatočne včas, aby s predstihom upozornila na 200. výročie prvého ťaženia mladého, 27-ročného generála Francúzskej republiky Napoleona Bonaparta, do Talianska (1796), v ktorom prekvapil Európu svojím talentom a schopnosťami. S armádou otrhaných, bosých a vyhľadávaných vojakov vybojoval skvelé víťazstvá nad lepšie vyzbrojenými, vystrojenými a zaopatrenými vojskami Rakúskej monarchie a jej spojencov. Pokoril skúsených veliteľov aj ich skostnatené a zastarené metódy vedenia boja feudálnych armád. Vtedy v ňom skrsla aj myšlienka presadiť sa na politickej scéne, čo s rozmachom a nevídaným úspechom realizoval.

Kniha neponúka presne to, čo sľubuje názov. Nie je encyklopédiou v pravom zmysle slova. Márne by sme v nej hľadali abecedne zoradené encyklopedické heslá. Ide skôr o anotovanú napoleonskú bibliografiu (najrozsiahlšiu v českom či slovenskom jazyku — zahŕňa 583 titulov), ktorej autor venoval prvé dve kapitoly — celú polovicu publikácie. Dopĺňa ich kapitola o rôznych črtách Napoleonovej osobnosti

s chronológiou (Napoleonův život v datech), registrom významných postáv napoleonskej éry a kapitola, posudzujúca osobnosť Napoleona, prínos a miesto v dejinách (Povstaňte, přichází soud!) s prehľadom prameňov.

Najhodnotnejšou a najkvalitnejšou spracovanou časťou sú práve kapitoly obsahujúce spomínanú bibliografiu. Prvá kapitola Napoleon — legenda a skutočnosť zahŕňa prehľad základnej svetovej literatúry od obdobia Napoleonovho života po súčasnosť (1994). Druhá, Napoleon a francouzská revoluce v české literatuře, ako hovorí sám názov, obsahuje prehľad základnej českej literatúry venovanej tejto problematike. Údaje v obidvoch kapitolách autor usporiadal chronologicky. Ponúka tak čitateľovi možnosť sledovať vývoj názorov na túto fenomenálnu osobnosť, ich transformácie s odstupom času, zmenou zorného uhla za rôznych historických okolností alebo podľa zameranosti, či sociálnej a politickej orientácie autorov. Dostatočne obsiahle poznámky s množstvom citácií nám zároveň umožňujú utvoriť si pomerne plastickú predstavu o Napoleonovi a jeho epoche.

Ostávajúce dve kapitoly možno chápať ako doplnok predchádzajúcich a ich informačná hodnota je kolísavá. Určite viac ako tri strany by si napríklad zaslúžila charakteristika Napoleona ako vojvodu. Autora treba pochváliť za rozsiahlu (temer 50-stranovú), veľmi dobre spracovanú chronológiu Napoleonovho života. Naopak, priam výčitku si zaslúži za Přehled nejdůležitější kinematografie, kam zahrnul len 11 titulov. Uvádza v nej videofilmy firmy DAVAY zo spomienkových slávností na slávkovskom bojisku, ale opomenul napríklad filmové veľdielo Sergeja Bondarčuka Waterloo a mnohé ďalšie (autor sa evidentne cíti viac doma v literatúre).

Blatný neskrýva svoje sympatie k Napoleonovi, hoci mu nemožno uprieť úsilie hodnotiť ho čo najobjektívnejšie. Aj preto celkový „posudok“ Napoleonovej osobnosti vyznieva priaznivo, v duchu slov spisovateľa André Mauroisa, že Napoleon bol jedným z najväčších zjavov v dejinách ľudstva, ktorého klady bohatšie prevažujú nad jeho chybami a nedostatkami.

Publikáciu možno čitateľskej verejnosti len odporučiť. Kniha zaujme každého, kto sa venuje dejinám a napoleonskej epoche osobitne. Čitateľ uvíta možnosť zorientovať sa v základnej svetovej i českej literatúre o Napoleonovi

a ako vynikajúcu pomôcku ocení najmä spomínanú napoleonskú chronológiu.

D. Špirko

REVUE HISTORIQUE DES ARMÉES. CHATEAU DE VINCENNES

Historická revue armád, časopis francúzskych ozbrojených síl sa môže hrdiť skutočne pozoruhodnou tradíciou. Jej korene siahajú do roku 1802, keď francúzske ministerstvo vojny začalo vydávať historickú revue a revue vojenskej geografie pod názvom *Memorial du dépôt de la guerre*, ktorá vychádzala nepretržite bezmála 80 rokov. Od roku 1901 do vypuknutia prvej svetovej vojny mala francúzska armáda k dispozícii *Revue d'histoire*, časopis s prevažnou orientáciou na priblíženie priebehu prusko-francúzskeho konfliktu v rokoch 1870—1871. Po skončení druhej svetovej vojny poveril hlavný štáb armády svoju historickú sekciu (*service historique*) vydávaním periodika *Revue historique de l'armée* (Historická revue armády), zameraného spočiatku na analýzu udalostí po roku 1940, ktorého prvé číslo vyšlo v júli 1945. Od tohto dátumu vychádza časopis bez prestávky do dnešných dní, aj keď sa priebežne menilo nielen jeho obsahové zameranie, ale aj formálna stránka.

Za najvýraznejší medzník možno považovať rok 1973, keď časopis rozšíril pôsobnosť na všetky tri základné súčasti francúzskej armády, pozemnú, vzdušnú a námornú a v súlade s tým sa aj v jeho názve začal používať plurál — *Revue historique des armées* (Historická revue armád — ďalej RHA). Zároveň redakcia zvýšila nároky na odbornú kvalitu publikovaných statí, v záujme dôsledného plnenia vytýčeného cieľa: propagovať vojenské dejiny Francúzska nielen v armáde, ale v spoločnosti vôbec. Rovnako po obsahovej stránke prešla RHA za vyše polstoročia kvalitným vývojom, ktorý možno rozčleniť zhruba do troch etáp.

V prvom období, do konca šesťdesiatych ro-

kov, v ktorom si časopis hľadal miesto na francúzskom mediálnom trhu a usiloval sa získať čo najširší okruh abonentov, prevažovali na jeho stránkach čitateľsky pútavé témy, približujúce populárno-vedeckou formou účasť francúzskej armády v obidvoch svetových vojnách a na území kolónií. Prelom nastal začiatkom sedemdesiatych rokov, teda približne v čase, keď RHA začala plniť interarmádnu funkciu. Vonkajším výrazom zmeny bol okrem iného prechod na moderný zošitový formát A4 a využívanie početných farebných ilustrácií. Z hľadiska obsahu je pre toto obdobie príznačné úsilie zaradovať dovtedy nepreskúmané, alebo menej známe historické udalosti, najmä z rokov 1943—1945 i z vojny v Indočíne, ako aj posilniť vedecký charakter príspevkov. K zaujímavým patrí tiež monotematické číslo vydané pri príležitosti dvojstého výročia narodenia Napoleona Bonaparta,¹⁾ osobitné číslo RHA venované prehľadu vývoja francúzskeho delostrelectva od revolúcie roku 1789,²⁾ či osobitné číslo zaoberajúce sa bojom za nezávislosť Spojených štátov amerických.³⁾

Za tretiu, najprínosnejšiu etapu existencie armádnej revue pokladajú jej editori obdobie od roku 1982, charakteristické úsilím „podieľať sa vo zvýšenej miere na osvojení si poznatkov o našich armádach, pozemnej, námornej a vzdušnej v čase vojny i mieru a reflektovať ich tak cez poznanie osudov jednotlivcov, ako aj prostredníctvom popularizovania dejín armády a jej inštitúcií vôbec.“⁴⁾

Takto široko koncipovaný zámer realizuje redakčná rada RHA, ktorá pozostáva zo štyroch univerzitných profesorov, troch riaditeľov historických sekcií, pôsobiacich pri každej zložke francúzskej armády a šéfredaktora (od roku 1984 zastáva túto funkciu generál J. Paillard), rozširovaním žánrovej pestrosti a zvyšovaním odbornej úrovne príspevkov. Čitateľ môže v RHA nájsť napríklad stať o logistike v období cisárstva,⁵⁾ ale aj o francúzskom maliarstve s vojenskými námetmi.⁶⁾ Časopis mu však sprostredkuje aj vývoj na frontoch roku 1916,⁷⁾ či analýzu bojovej sily francúzskej armády roku 1938,⁸⁾ podnetnú naj-

¹⁾ 200 anniversaire de la naissance de Bonaparte, RHA, 1969, č. 3, (dokončenie v č. 4).

²⁾ Artillerie française de la Révolution à nos jours, RHA, 1975, č. 1—2.

³⁾ Indépendance des États-Unis d'Amérique, RHA, 1976, č. 4.

⁴⁾ RHA, 1994, č. 4, s. 10.

⁵⁾ Général de la BARRE de NANTEUIL: La logistique sous l'Empire. Tamže, s. 14—22.

⁶⁾ ROBICHON, F.—BRULLER, I.: La peinture régimentaire, testament artistique du général Boulanger. Tamže, s. 29—34.

⁷⁾ RHA, 1996, č. 2 (monotematické).

⁸⁾ RHA, 1983, č. 1 a č. 3.

mä pre tých historikov, ktorí sa zaoberajú otázkami možnej pomoci francúzskych ozbrojených síl Československu v období Mníchova.

Zo štúdií, uverejnených v RHA v uplynulom desaťročí, ktoré môžu prispieť k obohateniu vedomostí o niektorých stránkach našich vojenských dejín, sa žiada uviesť aspoň monoteematické číslo s názvom Medzi dvoma vojnami a malí spojenci na východe,⁹⁾ ktoré okrem pohľadu francúzskych vojenských historikov na spojenectvo s ČSR v rámci Malej dohody prináša aj štúdiu Československá armáda vo Francúzsku (1939—1940).¹⁰⁾ a výňatky zo zápisov plukovníka T. Alborda, ktorý po zrušení francúzskej vojenskej misie v Česko-Slovensku (k 1. I. 1939) pôsobil do 10. mája 1939 ako vojenský atašé pri francúzskom vyslanectve v Prahe a potom do septembra 1940 vo funkcii vojenského pridelenca v Budapešti.¹¹⁾ Zaujímavý pohľad na francúzsko-československú spoluprácu v oblasti letectva v druhej polovici tridsiatych rokov prináša stať T. Viviera, v ktorej sa autor opiera o niektoré u nás menej známe dokumenty a publikuje pôvodné dobové fotografie.¹²⁾

V súčasnosti každé zo štyroch ročne vydávaných čísiel RHA, z toho spravidla troch monoteematických a jedného rôznorodého, prináša na približne 150 stranách okrem štúdií a tradičných rubrik s recenziami a anotáciami kníh, aj správy o vedeckých podujatiach s vojenskou problematikou a informácie o fondoch vo francúzskych vojenských archívoch. Inšpirujúca je najmä pravidelná príloha s názvom Tradície a vojenská symbolika. Tvoria ju farebné reprodukcie medailí, vyznamenaní a insígní jednotlivých druhov vojsk a väčšinou ju dopĺňa stručná história útvarov, ktoré sú ich nositeľmi.

Pohľad na stránky Revue historique des armées, ovenčenej roku 1954 cenou francúzskej akadémie a roku 1981 cenou Akadémie morálnych a politických vied presvedča, že jej tvorcom sa darí nachádzať súlad medzi požiadavkou vedeckosti a príťažlivou formou spracovania textu. Výberom interesantných tém a využívaním bohatého dokumentačného materiálu, čiernobielych i farebných fotografií,

máp, náčrtov a schém, RHA cieľavedome smeruje k naplneniu ambícií presadiť sa nielen v armádnom prostredí, ale aj v širšej čitateľskej verejnosti.

A. Krivá

TOMÁŠEK, Dušan—KVAČEK, Róbert.: CAUSA EMIL HÁCHA. Praha, Themis 1995, 240 s.

Monografia je venovaná jednej z rozporuplných osobností čs. histórie — dr. Emilovi Háchovi. Už skutočnosť, že vyšla v spolupráci profesora českých dejín na Filozofickej fakulte Univerzity Karlovej Róberta Kvačka a novinára, publicistu Dušana Tomáška, dáva tušiť, že táto monografia literatúry faktu doplní na erudovanej úrovni biele miesta v československých dejinách.

Ako autori naznačili už v úvode, zvolili si formu čo najkonkrétnejšej a najvýstižnejšej reportáže, založenej najmä na archívnych prameňoch, dokumentoch a dobovej tlači. Kniha je rozdelená do 7 kapitol a doplnená o najdôležitejšie medzníky Háchovho života. Hlavný text každej kapitoly sprevádzajú v závere všeobecnejšie úvahy, ktoré konkrétne dopĺňajú a rámujú historický obraz vtedajšej doby.

Dej knihy sa začína 30. novembra 1938, teda v deň voľby prvého a zároveň aj posledného prezidenta pomníčkovského Česko-Slovenska. Zo šiestich potenciálnych kandidátov voľba napokon padla na jediného — prezidenta Najvyššieho správneho súdu JUDr. Emila Háchu. Politická hra okolo výberu vhodného kandidáta sa skončila. Výsledok voľby sa členom čs. parlamentu oznámil takmer symbolicky — 10 minút pred dvanástou. Z 312 odovzdaných lístkov, z toho 54 zo Slovenskej krajiny, bolo na 272 napísané Háchovo meno. Uplynulo 62 dní od Mníchova a 39 dní od odletu bývalého prezidenta E. Beneša za hranice. O 12,55 h vztýčili nad hlavným palácom Pražského hradu prezidentskú štandardu.

Zvolili síce nového prezidenta, no jeho funkcia mala byť predovšetkým reprezentatív-

⁹⁾L'entre deux guerres et le petits alliés de l'est. RHA, 1985, č. 4.

¹⁰⁾MARÉS, A.: L'armée tchécoslovaque en France. RHA, 1985, č. 4, s. 93—102.

¹¹⁾ALBORD, T.: Attaché militaire à Prague et à Budapest. RHA, 1985, č. 4, s. 51—69.

¹²⁾VIVIER, T.: La coopération aéronautique franco-tchécoslovaque. Janvier 1933—septembre 1938. RHA, 1993, č. 1, s. 70—79.

na, takže by vlastne ani nemal o čom rozhodovať. E. Hácha, inak aj dovtedy súkromný docent na Karlovej Univerzite, mimoriadny člen Českej akadémie vied a umení a prísediaci Stáleho rozhodcovského súdu v Haagu, bol dovtedajšou apolitickosťou a hlbokým náboženským presvedčením prijateľný azda pre všetkých, ktorí mali v pomníchovskom Česko-Slovensku rozhodujúce slovo. K jeho zvoleniu mu v decembri 1938 zo zahraničia blahoželal E. Beneš.

E. Hácha bol zdanlivo ideálnou osobnosťou na tento úrad. Ujal sa ho však vo veľmi zložitých časoch. Prešlo len niekoľko mesiacov, počas ktorých stihol prijať demisiu vlády J. Syrového a oboch autonómnych vlád (Slovenska a Podkarpatskej Rusi), vymenovať novú vládu, vedenú R. Beranom (1. decembra 1938), 4 slovenské a 2 podkarpatorské autonómne vlády, rokovať o česko-slovenských vzťahoch a politike slovenskej autonómnej vlády vo Vysokých Tatrách (26.—30. decembra 1938), až prišiel pamätný marec 1939. Dňa 14. marca 1939 podľa scenára z Berlína Slovenský snem napoludnie rozhodol o slovenskej „samostatnosti„. Už o pár hodín neskôr dorazil osobitný vlak s prezidentom Háchom a nepočítnym sprievodom do Berlína. Nadránom nasledujúceho dňa priniesol nemecký minister zahraničných vecí J. von Ribbentrop prezidentovi už neexistujúceho štátu do salóniku Ríšskej kancelárie v Berlíne koncept vyhlásenia. Hovorilo sa v ňom, že „česko-slovenský prezident kladie osud českého národa a krajiny s plnou dôverou do rúk vodcu Nemeckej ríše“. Zlomeneho Háchu museli posilniť injekciou glukózy, ktorú mu podal osobný lekár maršala H. Göringa, aby spolu s ministrom zahraničných vecí F. Chvalkovským podpísali tento dokument. Torzo bývalého Česko-Slovenska bolo vydané na milosť a nemilosť Hitlerovi. Vznikol Protektorát Čechy a Morava.

Takmer v priebehu jednej noci sa E. Hácha zmenil zo slobodne zvoleného prezidenta suverénneho štátu na štátneho prezidenta Protektorátu, vymenovaného Hitlerom. Táto skutočnosť rozhodujúco zasiahla do Háchovho života, a to aj napriek tomu, že sa vraj utešoval tým, že „prijatie Protektorátu nemá bez jednomyselného uznesenia čs. vlády právny podklad“. Bola to však útecha akademická, lebo v danom okamihu to na situácii nič nezmenilo.

Prvé mesiace vo funkcii protektorátneho

prezidenta vyvíjal E. Hácha nebyvalú politickú aktivitu. Zameral sa najmä proti R. Gajdovi a ďalším českým fašistom. Tí sa pokúsili uchopiť moc prostredníctvom Českého národného výboru, ktorí sami ustanovili. Z Háchovej iniciatívy napokon vznikla už v marci 1939 organizácia Národné súručenstvo (ďalej NS). V nej sa mali zjednotiť všetky české nefašistické politické sily. Súčasne mala byť masovou platformou politickej línie protektorátnej vlády a tmelom národnej jednoty. V priebehu niekoľkých týždňov sa do NS dobrovoľne prihlásilo niekoľko stotisíc ľudí. Hácha, ktorý uveril tézam o českom protektorátom autonomizme, sa stal členom NS 26. apríla 1939. Od 25. júla 1939 Hácha bol aj hlavným veliteľom vládného vojska.

Z pozície štátneho prezidenta sa usiloval zasahovať všade tam, kde sa podľa jeho právnych zásad porušila spravodlivosť. Po fašistických represáliách, ktoré sa odohrali pri spomienke na vznik ČSR 28. októbra 1939 a vyústili do zlopestného 17. novembra 1939, vytriezvel. Naďalej sa však rôznymi intervenciami pokúšal zmierniť dôsledky represálií a žiadal prepustenie zatknutých študentov. Vtedy mal ešte stále po boku najväčšiu a jedinou oporu — protektorátnu vládu. Na jej čele stál generál A. Eliáš, ktorý spolupracoval s domácim odbojom (Obrana národa) a mal kontakty s centrom zahraničného odboja v Paríži a Londýne. Rovnako aj ďalší ministri tejto vlády boli odbojovo činní, napr. minister poľnohospodárstva L. Feierabend, člen Politického ústredia domáceho odboja. Hácha bol o tom zaiste prinajmenšom informovaný. V tejto konštelácii sa vláda usilovala aspoň ako tak udržať situáciu. A to bolo podľa autorov aj Háchovým motívom zotrvania v prezidentskej funkcii.

Na jar 1941 sa však situácia radikálne zmenila. Hácha bol donútený odvolať z funkcie svojho hlavného poradcu, ministra dopravy J. Havelku. Po personálnych zmenách vo vedení NS postupne prevládla politika kolaborácie. Dňa 27. septembra 1941 prišiel do Prahy ako zastupujúci ríšsky protektor R. Heydrich. Dal uväzniť predsedu vlády A. Eliáša a vyhlásil stanné právo. Tento deň je ďalším tragickým medzníkom v Háchovom živote. Uvažoval o abdikácii ako už niekoľkokrát predtým. Prísľubom lojality zastupujúcemu ríšskemu protektorovi sa však E. Hácha napokon pod-

riadil novej situácii. Stratil tak aj poslednú možnosť odísť s politickej scény bez straty cti. Od tejto chvíle sa už nijaký jeho počin nedal ospravedlniť. Stal sa občajnou bábkou v rozbehnutom nacistickom kolotoči.

V druhej dekáde januára 1942 bola vymenovaná nová protektorátna vláda pod vedením J. Krejčího. Ministrom v nej sa stal kolaborant plk. E. Moravec (školsťvo a národná osveta) a ríšsky Nemec W. Bertsch (hospodárstvo a práca). Osud osamoteného a psychicky zlomeného Háchu sa uzavrel. Po atentáte na Heydricha (27. mája 1942) vystúpil s prejavom, v ktorom odsúdil „vraha Beneša“. V hlbkej depresii sa uchýlil na zámok v Lánoch, kde mu jediným spoločníkom a zároveň ošetrovateľom bola jeho dcéra. Lánsky zámok sa postupne stal pre nemohúceho, psychicky a fyzicky vyčerpaného chorého starca trvalým útočiskom.

V polovici januára 1943 nadobudlo NS charakter bezvýznamnej korporácie. Jeho úlohy sa obmedzili na kultúrnu a výchovnú oblasť. V priebehu toho roka Hácha prestal definitívne úradovať. Prezidentské vyhlásenia a prejavy nielenže nepísal, ale už ich ani nečítal. Od roku 1944 prestal postupne vnímať svet okolo seba a v takomto stave ho zastihlo aj oslobodenie Československa. Dňa 13. mája 1945 Háchu z Lánov previezli do upravenej cely väzenskej nemocnice na Pankráci, v ktorej o 14 dní neskôr, 27. júna o 21.00 h zomrel.

Po prečítaní knihy čitateľ zistí, že jej autori sa neusilovali Emila Háchu ani obhájiť, ani odsúdiť. Na základe nesporných faktov však dávajú každému čitateľovi priestor, aby si utvoril vlastný názor. A práve to by malo byť cieľom podobných monografií aj o iných rozporuplných osobnostiach spoločnej česko-slovenskej histórie. Žiaľ, v súčasnosti sme svedkami, že nielen v historickej vede jeden extrém vystrieda druhý.

M. Čaplovič

SPEER, Albert. : V SRDCI TŘETÍ ŘÍŠE.
Brno, Bonus A 1996, 560 s.

Pamäti Hitlerovho „dvorného“ architekta a ministra zbrojného priemyslu Alberta Speera patria v záplave biografii a memoárov o nacistických pohlavároch bezpochyby k takej kvalite, akú nám súčasná prekladová literatúra z tejto oblasti ponúka iba sporadicky. V troch

zväzkoch (35 kapitol s epilógom) autor podal nadmieru inteligentný a prekvapujúco objektívny pohľad nielen na svoj osobný život a verejné účinkovanie na výslní špičkovej politiky tretej ríše, ale aj citlivú psychologicko-historickú sondu do charakterov, motívov správania i konania vládnucej nacistickej kamarily a osobitne Adolfa Hitlera od tridsiatych rokov do konca druhej svetovej vojny, respektíve až do obdobia „zúčtovania“ v norimberskom procese.

Speerovo rozprávania aj hodoštenia sa zásadne líšia od podobných memoárov v tom, že ich autor, vo svojej profesii mimoriadne nadaný, zdatný odborník a novátor, zostal v podstate verný vlastnému „šustrovskému kopytu“ počas celej aktívnej kariéry. O dobrú povest experta — technokrata s umeleckými ambíciami tvorivého architekta, neprišiel ani ako minister pre zbrojársku výrobu. Do tejto funkcie ho fűhrer vymenoval vo februári 1942 po smrti F. Todta. Zasvätené postrehy Hitlerovho dôvernika z čajových posedení v Obersalzbergu, z porád na ríšskom kancelárstve, či v hlavnom velení nemeckej brannej moci, dokazujú dlhodobý úprimný obdiv a úctu k vodcovi, využívanie privilégií plynúcich z postavenia jeho favorita, obľúbencu a realizátora veľkolepých stavebnícko-umeleckých vízií. Speerovo vytriezvenie ani aktívna opozícia voči Hitlerovi nie sú, ako to býva u autorov s určitou „stratou pamäti“ zvykom, posunuté kdesi na samý začiatok ich vzájomných kontaktov, ale v zhode so železnou logikou vývoja na frontoch vojny ich možno nájsť práve v období strategického prelomu po Stalingrade roku 1943.

Osudové spojenie mladíka s nacistom (povolanie a poslanie s „prehodením výhybky“ k NSDAP — 1930—1933) sa vynára hneď v 2. kapitole za prívátnym úvodom o mladosti, štúdiách, svadbe a založení rodiny. Hitler pôsobil ako katalyzátor nemeckej stavebnej megalománie. A tak sa mohol Speerov neoklasicistický štýl naplno uplatniť pri kolosálnych stavbách Zeppelinfeldu v Norimbergu, prestavbe Berlína, vybudovaní Obersalzbergu—Berghofu atď. (4.—11. kapitola). V 12. a 13. kapitole sa s množstvom stavebných plánov objavuje prvé tušenie neodvratného pádu ríše (1940—1941 — prehliadka dobytého Paríža, rozšírenie vojny prepadnutím Sovietskeho zväzu).

Obsahom 2. zväzku v 16.—22. kapitole je priebeh Speerovej ministerskej kariéry, počas

ktorej riadil najvýznamnejší úsek technickej vojny — zbrojársku výrobu. Charakterizovali ju ustavičné konflikty s intrigujúcimi stranickými potentátmi a ich nekvalifikovanými zá-
sahmi do zbrojného programu vojnového hospo-
dárstva. Vnútna kríza spolu s Hitlerovým
zostupom na jeseň 1943 predznamenal neskoršie
pokusy o odstránenie A. Speera z funkcie a je-
ho zábery abdikovať. 3. zväzok s 23.—32. ka-
pitolou analyzuje chyby vedúce k roztriešte-
nosti organizácie zbrojenia a ich príčiny
v záverečnej fáze vojny 1944—1945 — (nasa-
dzovanie väzňov z koncentračných táborov,
nesprávne dispozície hlavného vedenia, ex-
panzia H. Himmlera a SS, akcia Valkýra,
zázračné zbrane, spory o pracovné sily, súpe-
renie o Hitlerovo nástupníctvo, vyčerpanie
ekonomických, finančných i ľudských zdro-
jov). V opisoch skazy tretej ríše sa symbolicky
preplietajú „posledné zmätené výplody Hitle-
rovho chorého mozgu“, so Speerovými memo-
randami proti totálnemu vydrancovaniu
a zničeniu hospodárskeho potenciálu Nemec-
ka i celého nemeckého národa a dramatickými
udalosťami v berlínskom hlavnom stane pred
a po samovražde fűhrera a rodiny Goebbelsov-
cov.

V Epilógu (33.—35. kapitola) sa autor za-
myslel nad svojimi osudmi v spojení s za-
jati, väzením, súdnym vypočúvaním a rozsud-
kami norimberského tribunálu. Trest 20 rokov
väzenia prijal skepticky, ale s pokorou ako dô-
sledok kolaborácie technokratickej intelligen-
cie s nacizmom. Poznámkový aparát i foto-
príloha knihy obsahujú mnoho cenných
faktov, dokumentov i perličiek, jednak z osob-
ných spomienok autora, jednak z editorskej
práce nakladateľstva Ullstein, ktoré v nemeckom
originále vydalo Speerove „Erinnerun-
gen“ 3 roky pred českým prekladom.

J. Korček

NOVOTNÝ, Josef: CAUSA DOHIHARA.
Edícia Armády. Plzeň 1994, 342 s.

Na pozadí životných osudov a vojenskej
kariéry Kendžiho Dohiharu, od radového voja-
ka až po najmladšieho generála japonskej
cisárskej armády a člena jej generálneho štábu,
máme možnosť vytvoriť si plastický obraz
o priebehu a vývoji expanzívnej politiky mili-

taristického Japonska, od začiatku 20. storočia
po jeho porážku v závere druhej svetovej voj-
ny.

Dohihara sa vojensko-politicky špecializo-
val spočiatku na Čínu a všetky otázky s touto
krajinou súvisiace. Docielil utvorenie bábko-
vého projaponského štátu Man-čou-kuo (Man-
džukuo), pričom do jeho čela bol dosadený
cisár Pchu-I. Dohiharovi sa podarilo taktiež
odtrhnúť päť severočínskych provincií a utvoriť
z nich samosprávnu oblasť Východnú Hopeu,
kde dosadil k moci politickú radu Hopei-Ča-
har, ktorá v týchto provinciách výrazne oslabi-
la čínsku moc.

Vo svojom politickom presvedčení bol Do-
hihara presvedčeným nepriateľom komuniz-
mu, a najmä Sovietskeho zväzu ako jeho naj-
väčšieho predstaviteľa. Pomáhal preto budovať
silnú Kuantunskú armádu s cieľom zničiť
ZSSR a pričleniť k Japonsku jeho ázijské úze-
mia, hlavne surovinové zdroje na Sibíri.

Osobitnú pozornosť venuje autor druhej
svetovej vojne a vzťahom Japonska k Nemec-
ku. Odhaľuje menej známe príčiny váhového
postoja Japonska pri úvahách o spoločnom
útoku s Nemeckom na ZSSR. Samotný Dohi-
hara bol architektom myšlienky a rozpracova-
nia vojenského plánu o nevyhnutnosti zaútočiť
na ázijské oblasti Sovietskeho zväzu. Lenže
japonský generálny štáb i cisár Hirohito na
tajnej porade 6. septembra 1941 prijali roz-
hodnutie o hlavnom útoku do južnej a juhovýchodnej
Ázie s cieľom zmocniť sa potrebných
surovinových zdrojov. Toto rozhodnutie, ako
i vojnu Japonska proti USA, považoval Dohi-
hara za úplne nezmyselné. Výsledkom bola
totálna porážka jeho krajiny v druhej svetovej
vojne.

Život generálplukovníka Kendžiho Dohi-
haru ukončilo rozhodnutie Medzinárodného súd-
neho tribunálu pre Ďaleký Východ, ráno 22.
decembra 1948 bol popravený. Z pamäti Ja-
poncov však nezmizol. Nad posvätným me-
stom Nagoja sa týči krásny pamätník s vytesa-
nými menami desiatich slávnych samurajov.
Na ôsmom mieste je i meno Kendžiho Dohiharu.

Publikácia je vďaka svojej vedecko-popu-
lárnej forme a ľahkému čítavému štýlu (na-
priek niekoľkým faktografickým chybám, kto-
rým sa nevyhne žiadna kniha) prístupná aj
širšej verejnosti zaujímajúcej sa o históriu. Na-
vyše je doplnená mnohými čiernobielymi a fa-
rebnými fotografiami a ilustráciami. Pre vo-

jenských historikov sú nesporným prínosom najmä posledné tri kapitoly a prílohy, venujúce sa výcviku a organizácii japonskej armády v rokoch 1900—1945, vybaveniu, organizácii, technike a vojenským hodnotiam v čase druhej svetovej vojny.

J. Havlíček

MASSON, Philippe: *HISTORIE NĚMECKÉ ARMÁDY 1939—1945*. Naše vojsko. Praha 1995, 367 s. (Histoire de l'armée allemande 1939—1945. Librairie Académique Perrin, 1994.)

Druhé svetovej vojne sa v porovnaní s ostatnými historickými udalosťami a obdobiami po jej skončení venovalo nesporne najväčšie množstvo publikácií, či už vedeckého, vojensko-teoretického, populárno-náučného, memoárového alebo biografického charakteru. Francúzsky vojenský historik Philippe Masson sa pokúsil priblížiť priebeh vojnovkej apokalypsy z nemeckej strany, čo je pre čitateľa krajín strednej a juhovýchodnej Európy, ktorý bol desaťročia pod vplyvom bývalej sovietskej vojenskej historiografie a historiografie satelitných štátov sovietskeho bloku, pohľad nesporne osviežujúci a prínosný. Nie je to však pohľad glorifikujúci, ospravedlňujúci Nemcko a nemeckú brannú moc. Masson sa pokúsil vykresliť logiku zmýšľania vodcu tretej ríše Adolfa Hitlera a generálneho štábu armády, častokrát kontroverznú v ich spoločnom úsilí o svetovládu.

V úvodnej kapitole sa v krátkosti venuje genéze Wehrmachtu, od malého stotisícového Reichswehru v tridsiatych rokoch, až po moderne vybavenú a organizovanú európsku armádu v predvečer vojny. Neobchádza ani nástup Hitlera a nacizmu k moci, anšlus Rakúska, Mníchov a širšie politické súvislosti tohto obdobia. Pozoruhodný je najmä konflikt Hitlera a nemeckého generálneho štábu v otázke prepadnutia Československa (tzv. Zelený plán). Podľa memoranda generálneho štábu z júla 1939 Hitlera odrádzali od vojnových príprav a vpádu do ČSR. Keďže generalita nebola presvedčená o dostatočnej sile a prevahe nemeckej armády, usilovala sa začiatok vojny oddialiť. Hitlera však memorandum natoľko popudilo, že v auguste obvinil generálny štáb zo zbabelosti a defetizmu. Na úžas všetkých generálov nariadil prepracovať Zelený plán

tak, aby bol zrušený tzv. kliešťový vpád zo Sliezska a Dolného Rakúska. V úsilí „potrestať“ generalitu presadil premiestnenie jednotiek a nariadil útok armády od Norimbergu smerom na Plzeň a Prahu, priamo cez hraničné hory a české opevnenia.

V nasledujúcich sedemnástich kapitolách chronologicky zachytáva a hodnotí priebeh najvýraznejších operácií nemeckej armády, od vpádu do Poľska, až po porážku Wehrmachtu v Berlíne (1945). Pozitívne môžeme oceniť úsilie autora o doloženie presných početných stavov vojakov i zbraní na obidvoch zúčastnených stranách počas frontových operácií (na východnom i západnom fronte) zdôraznené priblížením nemeckej taktiky a bojového umenia. V závere krátko zhodnotil význam a prínos operačného taktického myslenia nemeckej armády, z čoho čerpali v podstate všetky moderné armády v druhej polovici 20. storočia. Publikáciu dopĺňa chronologický prehľad najdôležitejších udalostí limitujúcich vývoj nemeckej armády v rokoch 1933—1945. Citelným nedostatkom tejto populárno-vedeckej práce je však absentujúci prehľad citovanej literatúry, ako i prehľad archívov, z ktorých autor čerpal.

J. Havlíček

PRACOVNÉ JEDNOTKY A ÚTVARY SLOVENSKEJ ARMÁDY 1939—1945. VI. ROBOTNÝ PRÁPOR. Zborník z medzinárodného seminára v Bratislave 22.—23. novembra 1995. Zostavil Dezider TÓTH. Bratislava, Zing Print 1996, 211 s.

Zborník tvoria referáty a príspevky, ktoré odznali na medzinárodnom seminári k 55. výročiu vzniku VI. robotného práporu Pracovného zboru MNO z obdobia vojnovaj Slovenskej republiky. Seminár inicioval Výbor bývalých zaradcov práporu a konal sa v spolupráci s Múzeom SNP v Banskej Bystrici, Vojenským historickým ústavom v Bratislave a Ústrednou radou Slovenského zväzu protifašistických bojovníkov. Cieľom stretnutia a prínosom vydaného zborníka bolo podať ucelený a objektívny obraz o problematike, ktorá zostávala na okraji záujmu oficiálnej historiografie. Zborník vyplnil medzeru v poznatí jednej zo smutných kapitol diskriminácie Židov a Cigánov počas druhej svetovej vojny.

Prehistóriou VI. robotného práporu boli **protižidovské zákony a právne normy v brannej politike Slovenského štátu**, ako to vyplynulo i z referátu Kataríny Závackej. Túto problematiku ďalej rozvinul Ivan Kamenec v referáte s názvom **Nútená pracovná povinnosť ako súčasť politickej a rasovej perzekúcie občanov I. Slovenskej republiky**. Charakterizoval v ňom systém fungovania koncentračných táborov pracovného a internáčného charakteru na území Slovenska v rokoch druhej svetovej vojny. **Vznikom, organizačným vývojom a činnosťou pracovných jednotiek a útvarov slovenskej armády 1939—1942** sa zaoberal príspevok Pavla Šimuniča. Na základe analýzy vládnych nariadení z júna 1939 možno už v tom roku konštatovať začiatok oklieštenia brannej povinnosti osôb židovskej národnosti a ich zaradenia do osobitných pracovných útvarov. Autor podrobne analyzuje aj Branný zákon Slovenskej republiky z 18. januára 1940, ktorý bol jedným z nosných perzekučných protižidovských zákonov v slovenskej armáde. V dôsledku legislatívnych úprav tohto zákona vznikol v januári 1941 Pracovný zbor národnej obrany. Jeho kompetenciám, štruktúre a činnosti jednotlivých zložiek venoval ďalšiu časť príspevku. Na tému chronologicky nadviazal referát Jána Korčeka. V rozsiahlom príspevku **Vojensky organizované pracovné formácie v pôsobnosti MNO a MV Slovenskej republiky 1942—1945** rozčlenil problematiku na časť týkajúcu sa osobitne Pracovného zboru národnej obrany v rokoch 1942—1944, Slovenskej pracovnej služby 1942—1944, Pracovného zboru Národnej obrany a Domobrany 1944—1945, a Slovenskej pracovnej služby 1944—1945. Materiál je cenným faktografickým prínosom. Podrobne zachytáva organizačnú štruktúru pracovných jednotiek s menami veliteľov a počtovým stavom. Načrtnuté obdobie plasticke ilustruje denným režimom mužstva i poukázaním na úlohu, ktorú jednotky plnili. **Niekoľko poznámok k histórii Pracovného zboru MNO** predniesol J. Bystrický, zachytil v nich výrazné momenty formovania pracovných jednotiek v období 1939—1943. V Štefanský analyzoval **vzťah dôstojníckeho zboru a mužstva Pracovného zboru slovenskej armády a vzťah gen. Čatloša k nim**. Ctibor Nečas sa zaoberal diskrimináciou Rómov pod názvom **Pracovné útvary tzv. asociálov v ro-**

koch 1941—1945. Arne B. Mann v príspevku **Židia a Rómovia — paralely osudov** načrtol v skratke genézu periférneho postavenia Židov a Rómov od stredoveku až po vyhladzovacie opatrenia v druhej svetovej vojne. Anton Rašla ako pamätník a justičný dôstojník slovenskej armády rozvinul tému **Pomoc vojenskej justície slovenskej armády rasovo prenasledovaným občanom**. Genéze VI. robotného práporu (1941-1943) sa venoval príspevok Ladislava Zajaca pod názvom **Vznik, pôsobenie a zánik VI. robotného práporu. Sociálne, zdravotné a psychologické aspekty príslušnosti k VI. robotnému práporu** vypracoval Alexander Pelach a doplnil Ladislav Minárik. 1. júna 1943 bol VI. robotný prápor rozpustený a zaradený do pracovnej služby. **Pôsobením bývalých zaradcov VI. robotného práporu slovenskej armády po jeho rozpustení** sa zaoberal D. Tóth. Niektorí príslušníci VI. robotného práporu bojovali v SNP, čo vyplynulo i z príspevku J. Jablonického **Židia v rezistencii na Slovensku**.

Vedecké referáty oživilí spomienkové vyštiepenia bývalých zaradcov VI. robotného práporu. Zaujímavým doplnkom je fotodokumentácia vládnych nariadení z roku 1939 i náčrt organizačnej štruktúry VI. robotného práporu.

M. Stanová

STANISLAV, Ján: LETECTVO V PRÍPRAVÁCH NA OZBROJENÉ VYSTÚPENIE A JEHO ÚČASŤ V SNP. Bratislava, Veda 1996, 297 s.

Monografia je cenným vkladom do slovenskej historiografie, a to komplexným spracovaním problematiky povstaleckého letectva od príprav SNP, vrátane jeho priebehu, to všetko na pozadí širokých súvislostí domáceho i zahraničného odboja. Autorovi sa podarilo preklenúť dosiaľ pretrvávajúce rezíduá o nepriateľovi tým, že činnosť povstaleckých jednotiek hodnotí v časových, priestorových a prírodných súvislostiach s operačnou činnosťou Luftwaffe i pozemných síl Wehrmachtu.

Vojenskopolitickým otázkam spojeneckej pomoci pripravovanému povstaniu na čs. území v rokoch 1942—1944 do vypuknutia SNP sa venuje v prvej kapitole. V rámci nej mapuje úsilie čs. exilovej vlády v Londýne zabezpečiť

povstaniu náležitú leteckú pomoc. Autor zároveň poukazuje na súvislosti, pre ktoré rozsah pomoci spojencov SNP nebol adekvátny potrebám povstaleckého frontu. V ďalšej kapitole analyzuje vojenské projekty povstania a sovietske postoje k nim. Chronologicky sa problematika viaže na obdobie jari 1944, kedy vzniklo Vojenské ústredie, až po koniec augusta 1944. Pozornosť venuje aj úlohe Východoslovenskej armády a jej leteckej zložke — Skupine vzdušných zbraní vo vojenskom pláne povstania vypracovanom Vojenským ústredím v júni 1944, ako aj v tzv. Čatlošovom memorande. Autor analyzuje príčiny zdržanlivého postoja sovietskych kompetentných orgánov k vojenskému plánu povstania, ktorý priviezol npor. Ján Korecký, či o pár dní neskôr, delegácia SNR a Vojenské ústredie (doručený bol aj Čatlošov plán protinemeckého vystúpenia — spomínané memorandum) začiatkom augusta 1944. Načrtáva súvislosti, ktoré sa prejavili v radikálnej zmene spojeneckej doktríny ZSSR v otázke leteckej pomoci Slovensku po vypuknutí SNP.

V tretej kapitole Úloha a miesto SVZ vo Východoslovenskej armáde, príčiny jej odletu do ZSSR a odzbrojenia Malárovej armády venuje pozornosť odletu Skupiny vzdušných zbraní 31. augusta z letiska Išľa. Pretože tá svojimi tromi poľnými letkami predstavovala hlavnú údernú silu slovenského letectva. V mierových posádkach Zápoľnej armády zostali len torzá leteckej výzbroje a malé počty výkonných letcov a pozemného personálu. Autor poukazuje na súvislosti medzi odletom SVZ a odzbrojením veľkej časti Východoslovenskej armády jednotkami nemeckej armády skupiny Heinrici. Konštatuje, že odzbrojenie a internácia časti Východoslovenskej armády potvrdili, že slovenská armáda koncom augusta nebola v stave skutočnej pohotovosti na ozbrojené vystúpenie. Nosnú časť monografie predstavuje kapitola o vyústení ilegálnych leteckých príprav na ozbrojené vystúpenie do SNP. V nej venuje pozornosť pplk. J. Tóthovi — prednostovi materiálno-technického zabezpečenia a zástupcovi náčelníka VVZ a pplk. J. Zadžorovi — veliteľovi DPLP v Zlatovciach — organizátorom príprav letectva na povstanie. Autor podrobne zachytáva priebeh ilegálnych príprav na letiskách Tri Duby, Piešťany, Mokrady, Trenčianske Biskupice, Poprad, Spišská Nová Ves, Žilina, Vajnory s jej personálnym a materiálnym zabezpe-

ním, ako aj nástup leteckých jednotiek do SNP. V osobitnej kapitole je spracovaná činnosť Kombinovanej letky v SNP — jej vznik a reorganizácia operačne podriadených jednotiek na letisku Tri Duby. Spracované sú boje Kombinovanej letky proti Luftwaffe, pozemným jednotkám Wehrmachtu a jednotkám zbraní SS, podpora Kombinovanej letky vlastných pozemných síl, jej bojové výsledky v SNP. 17. septembra začal na povstaleckom území operovať Prvý čs. stíhací letecký pluk ako prvá čs. zahraničná jednotka presunutá zo ZSSR. V tyle nepriateľa pôsobil až do 25. októbra 1944 z poľného letiska Zolná, neskôr Tri Duby. Jej vzniku, bojovým akciám venuje autor poslednú kapitolu monografie.

M. Stanová

MACKSEY, Kenneth: NĚMECKÁ INVAZE DO ANGLIE 1940. JOTA, Praha 1996, 286 s. (The German Invasion of England, July 1940.) Greenhill Books London a Presidio Press Novato (Kalifornia, USA).

Na našom knižnom trhu sa nedávno objavila zásluhou českého nakladateľstva JOTA kniha britského autora Kennetha Mackseyho s názvom *Německá invaze do Anglie 1940*.

Autor, bývalý dôstojník obrnených jednotiek britskej kráľovskej armády, na základe štúdií inváznych plánov nemeckého hlavného velenia (plán Seelöwe) priblížil udalosti, ktoré by sa mohli diať pri úspešnej realizácii tohto plánu.

V 15 kapitolách vykresľuje a umelecky rozohráva dej vojnových udalostí od mája do júla 1940, od príprav až po fiktívnu inváziu nemeckej armády na Britské ostrovy. Farbisto opisuje akcie nemeckých parašutistických oddielov v grófstve Kent, vylodenie pozemných vojsk na plážach medzi Doverom a Hythe, vzdušné boje príslušníkov Luftwaffe a Royal Air Force či boje medzi Kriegsmarine a Royal Navy. Dej historickej fikcie vrcholí bitkou pri Maidstone, ktorá uzatvára dvojmesačné ťaženie nemeckej armády na pôde Veľkej Británie a končí sa odchodom britskej vlády a kráľovskej rodiny do exilu. Štáty západnej Európy utrpeli porážku a ríšsky kancelár Adolf Hitler upriamil pozornosť na pochod na Východ.

Kniha Kennetha Mackseyho je zaujímavým pohľadom na vývoj vojnových udalostí,

ktoré sa mohli odohrať, keby Hitler konal podľa rady maršala Kesselringa a vpadol na Britské ostrovy okamžite po páde Dunkerque, čoho sa obávali aj predstavitelia britskej spravodajskej služby.

P. Šumichrast

PECKA, Jindřich a kol.: *SOVĚTSKÁ ARMÁDA V ČESKOSLOVENSKU 1968—1991. Chronologický přehled*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1996, 231 s.

Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky spracoval v rámci projektu Pobyt sovietskych vojsk na území Československa 1968—1991 pomerne rozsiahlu dokumentáciu a celý rad materiálových štúdií. Minulý rok vyšli súbežne dve z týchto prác: Zborník dokumentov a Chronologický prehľad, ktorý zahŕňa pôsobenie Sovietskej armády v Čechách a na Slovensku v rokoch 1968—1991. Publikácie sú určené širokému okruhu záujemcov o najnovšie dejiny Česko-Slovenska. Chronológia je pre lepšiu prehľadnosť rozdelená na troch častí. Prvá zahŕňa udalosti súvisiace so vstupom intervenčných vojsk Varšavskej zmluvy na územie ČSSR v noci z 20. na 21. augusta 1968, vojenské operácie a ich vnútorné a medzinárodné súvislosti. Táto časť sa končí 18. októbrom 1968, keď Národné zhromaždenie schválilo nútenú zmluvu o dočasnom pobyte sovietskych vojsk v Československu. Druhá časť zachytáva dlhú etapu od októbra 1968 do konca roka 1988, v ktorej Sovietska armáda zasahovala do vnútorných záležitostí okupovanej krajiny a vytvorila si vlastné politické väzby v oficiálnych štruktúrach i mimo nich. Tretia časť zachytáva postupný odsun sovietskych vojsk z Československa. Prvé veľké jednotky odišli (tak ako z NDR) v rámci dohôd veľmocí o obmedzení počtu vojsk v Európe už roku 1989. Vlastný odsun všetkých sovietskych vojsk presadila až ponovembrová vláda ČSSR, ktorá odmietla riešiť túto záležitosť ako súčasť celoeurópskeho procesu bezpečnosti a spolupráce a vynútila si od vtedajšieho ZSSR bilaterálnu dohodu o úplnom stiahnutí vojsk. Prvé jednotky začali s odsunom vo februári 1990 a posledný vojak Sovietskej armády opustil Československo 27. júna 1991. Bola to veľká skúška, v ktorej československá diplomacia obstála. Publikácia je

vybavená prehľadmi a tabuľkami, ktoré dokumentujú zloženie ústavných orgánov, dislokáciu a štruktúru ozbrojených síl Varšavskej zmluvy a strednej skupiny sovietskych vojsk rozmiestnených v Československu a iné. Pripojené registre odkazujú na čísla záznamov.

M. Stanová

PECKA, Jindřich: *ODSUN SOVĚTSKÝCH VOJSK Z ČESKOSLOVENSKA 1989—1991. Dokumenty. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR. Praha 1996, 351 s.*

Úvod publikácie kontinuálne zachytáva riešenie požiadavky stiahnuť sovietske vojská z územia Československa bezprostredne po 21. auguste 1968 až po rokovania ponovembrových politikov ČSSR o tomto probléme, ktoré napokon vyústili do podpísania dohody o ich odchode z Československa 26. februára 1990. Tri etapy realizácie odsunu dopĺňajú údaje o počtoch osôb i techniky.

Dokumenty nepredstavujú pramennú edíciu v pravom zmysle slova, pretože archívna sieť nedisponuje písomnosťami z rokov, v ktorých sovietske vojská z Československa odchádzali. Väčšina dokumentov je súčasťou živých registratúr. Pretože materiál Generálneho štábu Armády ČR a materiál bývalého ZSSR nie je dostupný, výber materiálov bol obmedzený. Publikované dokumenty pochádzajú z archívnych fondov a zbierok Archívu Federálneho zhromaždenia ČSFR, Archívu vlády SR, štátnych okresných archívov, mestských úradov, regionálnej tlače, celoštátnej tlače.

Z 347 zhromaždených dokumentov je publikovaných 100. Charakter dokumentov približuje prehľad počtu publikovaných dokumentov podľa pôvodcu, príjemcu a podľa miest, ku ktorým sa viažu. Z prehľadu o druhu písomností možno konštatovať, že najväčšie zastúpenie majú protokoly zo schôdzí a rokovaní (22), ktoré sa dotýkajú expertných skupín, vládnych či parlamentných delegácií, miestnych organizácií a komisií. Uznesenia a stanoviská predstavujú spolu 18 dokumentov. Správy o činnosti, situácii, škodách 13. Ďalej je to korešpondencia (13), listy známych osobností, alebo naopak, neznámych respondentov známym osobnostiam, ministrom, centrálnym či regionálnym komisiám vo veci od-

sunu vojsk, takisto otvorené listy, anketa a interview, ktoré sú čiastkovými sondami do československej verejnej mienky a pri absencii ruských prameňov sú jediným zdrojom na zistenie názorov odchádzajúcich sovietskych vojakov. Tlačové spravodajstvo je zastúpené 9 dokumentmi. Rezolúcií, vyhlásení, výziev a petícií je 7, referátov a prejavov verejných činiteľov je 5. Zápisy z kroník (2) vznikli po opísaných udalostiach v rokoch 1990—1991.

87 dokumentov je v českom jazyku, 13 v slovenskom a usporiadané sú chronologicky podľa dátumu vzniku. Každý dokument má poradové číslo, záhlavie s registrom, údajmi o archívnom uložení a poznámkami za dokumentom.

Dôležitou časťou sú prílohy. Tvoria ich: a) prehľad krajských, okresných a miestnych národných výborov, v ktorých obvode boli sovietske vojská dislokované, b) dislokácia sovietskych vojsk v ČSSR roku 1968, c) organizácia Správy pre zabezpečenie odchodu sovietskych vojsk, d) zloženie parlamentných komisií pre dohľadnutie na odchod sovietskych vojsk z Československa, e) vlády ČSSR a ČSFR (1981—1991). Prácu uľahčujú registre: menný, miestny, vecný, register pôvodcov dokumentov, register príjemcov, register dokumentov podľa miesta vzniku, register podľa miesta uloženia, register dokumentov podľa archívov a registratúr.

M. Stanová

KRONIKA

JUBILUJÚCI VOJTECH DANGL

Do istej miery náhodou, no pritom so symbolickou príznačnosťou sa práve zrod nového slovenského časopisu pre vojenské dejiny časovo prekrýva so životným jubileom popredného slovenského vojenského historika PhDr. Vojtecha Dangla, CSc.

Vojtech Dangel sa narodil 15. apríla 1937 v Šahách. V metropole Poiplia navštevoval základnú a strednú školu. Roku 1955 začal vysokoškolské štúdiá na Stavebnej fakulte ČVUT v Prahe. Prenikavý záujem o históriu, ktorá ho podľa vlastného vyjadrenia upútala už v školských laviciach, zaiste aj vďaka rodisku známom nejednou významnou udalosťou najmä v časoch protitureckých vojen, ho však zakrátko priviedol na Filozofickú fakultu Karlovej univerzity v Prahe. Roku 1962 vyštudoval odbor história — filozofia a na základe vtedajšieho systému tzv. umiestneniek začal pracovať ako odborný pracovník v Múzeu SNP v Banskej Bystrici. Vzápätí nastúpil vojenskú prezenčnú službu, z ktorej sa vrátil roku 1964 ako dôstojník v zálohe. Vojtech Dangel patril ku generácii tých absolventov vysokoškolského štúdia, ktorých príslušné vtedajšie nariadenia — na rozdiel od predchádzajúcej i neskoršej praxe — postihli výkonom 2-ročnej základnej vojenskej služby. V rokoch 1966—1970 pracoval v Slovenskom ústave pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Bratislave, kde mal na starosti národnokultúrne pamiatky. Odrazom jeho tvorivej činnosti v tejto oblasti boli aj tri monografie: *Kalište — pamätník SNP* (1967), *Čierny orol — národná kultúrna pamiatka* (1970), *Krompachy — pamätné miesto robotníckej vzbury* (1976). Dňa 1. júla 1970 nastúpil V. Dangel na Oddelenie vojenských dejín Slovenska v Bratislave, ktoré bolo súčasťou Vojenského historického ústavu so sídlom v Prahe. V tomto oddelení mu pripadla úloha profesionálne rozvíjať staršie národné a vojenské dejiny. Pritom sa však neobmedzil iba na obdobie rokov 1848—1914, ktoré mal v pracovnej náplni. Šírku jeho záberu približuje napokon aj priložená výberová bibliografia. Roku 1968 po rigorózných skúškach na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe získal doktorát a roku 1979 po obhájení dizertačnej práce *Rakúsko-uhorský militarizmus a protivojnové prejavy na Slovensku v rokoch 1910—1913* získal vedeckú hodnosť kandidáta historických vied.

Zúročením viacročnej práce a bádania vojenského historika Dangla, okrem spoluautorstva a vedeckej redakcie II. dielu *Vojenských dejín Československa* (1986), boli tri monografie vydané v relatívne krátkom časovom slede: *Slávni vojvodcovia* (1981), *Bitky a bojiská — Od Wogastisburgu po Lamač* (1984), *Slovensko vo víre stavovských povstaní* (1986). Tieto priekopnícke diela sa stretli s nevšedným čitateľským záujmom a naplnili hneď niekoľko cieľov; stali sa základom slovenských vojenských dejín i východiskom slovenskej modernej vojenskej historickej vedy, po odhalili a zmapovali neznáme a neprebádané úseky našich národných dejín a v neposlednom rade významne prispeli k prehĺbeniu historického vedomia slovenského národa. Ku cti autora slúži aj to, že ide o monografie bez nánosu vtedy nanucovaného ideologického marazmu. Na druhej strane nemožno pochybovať o tom, že s odstupom času by aj autor vedel v týchto svojich priekopníckych dielach čo to doplniť či poopraviť. Práve netradičnou formou spracovania — čiže skĺbením erudovaného historického prístupu s vedeckopopulárnym štýlom — sa Vojtech Dangel stal aj priekopníkom pôvodnej literatúry faktu na Slovensku. Len mimochodom, ako jeden z mála slovenských historikov je aj členom Spolku slovenských spisovateľov.

Vojtech Dangel sa ako uznávaný odborník stal roku 1990 zástupcom náčelníka Oddelenia vojenských dejín Slovenska VHÚ a po definitívnom skonštituovaní Vojenského historického ústavu v Bratislave roku 1994 ho vymenovali do funkcie riaditeľa Odboru vojenskohistorických výskumov VHÚ. V nových podmienkach tak PhDr. Vojtechovi Danglovi, CSc. pripadla zodpovedná úloha zabezpečiť a riadiť rozvoj slovenskej vojenskej historiografie. Významnou mierou prispel k realizácii viacerých vedeckých zámerov, projektov a počínov, z ktorých zaiste najvýznamnejším je vydanie zatiaľ štyroch zväzkov *Vojenských dejín Slovenska*. On sám má rozhodujúci autorský

podiel na II. zväzku venovanom obdobiu rokov 1526—1711 a III. zväzku, ktorý mapuje obdobie rokov 1711—1914.

Tvorivý entuziazmus a inšpiratívny prínos Vojtecha Dangla sa však prejavuje aj mimo rezortu Ministerstva obrany SR. Aktívne pracuje vo viacerých sekciách Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV. Je členom Vedeckého kolégia SAV pre historické vedy a Vedeckej rady Historického ústavu Slovenskej akadémie vied. Od roku 1990 je členom redakčnej rady *Historického časopisu*, ktorý vydáva Historický ústav SAV, a po niekoľko rokov bol aj vedeckým redaktorom *Štúdií k československým vojenským dejinám*, ktoré vydával Vojenský historický ústav v Prahe. Cennými radami, konštruktívnymi pripomienkami, no napokon aj autorsky sa hneď od prvých chvíľ zapísal na profilácii *Historickej revue*, prvého populárno-vedeckého časopisu svojho druhu na Slovensku. Za zahraničné ocenenie činnosti Vojtecha Dangla treba považovať predovšetkým jeho členstvo v Newyorskej akadémii vied (The New York Academy of Sciences).

K načrtnutému profilu jubilanta sa však žiada dodať aspoň pár slov o jeho osobnostných kvalitách. Nielen pracovitosť a poctivosť znásobená zmyslom pre kritickú sebareflexiu, ale aj prirodzená autorita, priateľský a dobrosrdečný vzťah k spolupracovníkom a nemalá dávka životného optimizmu patria medzi dominantné črty jeho osobnosti.

V prípade Vojtecha Dangla akoby téza o relatívnosti času platila dvojnásobne. Len na základe zhodnotenia záslužného rozsahu jeho bohatej vedeckej i publikačnej činnosti a čiastočne i neúprosných šedin by sa dal dedukovať dosiahnutý vek. Avšak každý, kto Vojtecha Dangla čo len trochu osobne pozná, by neveril, že všestranným elánom prekpypujúci a mladickou sviežosťou obdarený jubilant dosiahol šesťdesiatiny. Je ctou i milou povinnosťou, aby sme mu do ďalších rokov zaželali veľa zdravia, spokojnosti a tvorivej pohody, a to práve na stránkach prvého čísla časopisu, o ktorého vznik sa aj on nemalou mierou zaslúžil.

Vladimír Segeš

VÝBEROVÁ BIBLIOGRAFIA VOJTECHA DANGLA

(Knihy, štúdie, články)

MONOGRAFIE

— **Bethlen proti Habsburkům.** — In: Slovo k histórii. — Praha: Melantrich, 1992. — Roč. 1, č. 37 (1992). — 31 s. — Fotogr.

— **Bitky a bojiská. Od Wogastisburgu po Lamač.** — 1. vyd. — Bratislava: Mladé letá, 1984. — 256 s. — Fotopríl. 24 s.

— **Čierny orol — národná kultúrna pamiatka. Pamätné miesto prvomájového zhromaždenia v r. 1918 v Lipt. Mikuláši.** Fot.: Karol Bodický.... — 1. vyd. — Bratislava: Pallas, 1970. — 104 s.

— **Kalište — pamätník SNP. Národná kultúrna pamiatka.** Foto: Ladislav Borodáč...1. vyd. — Bratislava: vyd. SFVU pre Slov. ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody 1967. — 42 s. — Fotopríl. 27 s.

— **Krompachy — pamätné miesto robotníckej vzbury.** — 1. vyd. — Košice: Východ. vyd. pre Vlastivedné múzeum v Spišskej Novej Vsi, 1976. — 113 s. — Fotopríl. 58 s.

— **Rakúsko-uhorský militarizmus a protivojnové prejavy na Slovensku v rokoch 1910—1913:** K niektorým vojenským a vojenskopolitickým otázkam v predvečer 1. sv. vojny. — Bratislava: Vojenský historický ústav — Oddelenie voj. dejín Slovenska 1977. — 597 s. stroj.

— **Rakúsko-uhorský militarizmus a protivojnové prejavy na Slovensku v rokoch 1910—1913.** Autoreferát dizertácie na získanie vedeckej hodnosti kandidáta hist. vied. — Bratislava: SAV, 1979. — 30 s.

— **Slávní vojvodcovia.** — Bratislava: Mladé letá 1981. — 321 s. (Medailóny maršalov a ge-

nerálov vypracoval Pavel Šimunič.)

— **Slovensko vo víre stavovských povstaní.** — 1. vyd. — Bratislava: SPK, 1986. — 212 (2) s. — Fotomp.

— **Vojenské dějiny Československa: 1526—1918.** — 2. díl. (aut. kol.) — Praha: Naše vojsko, 1986. — 589 s. (24) s. — Příl. mp. a obr. — ilustr.

— **Vojenské dějiny Slovenska: 1526—1711.** — 2. zv. Spoluaut. V. Kopčan. — Bratislava: MO SR 1995. — 224 s. (16) s.

— **Vojenské dějiny Slovenska: 1711—1914.** — 3. zv. Spoluaut. V. Segeš. — Bratislava: MO SR, 1996. — 241 s. (16) s. — Příl. obr. — fot. — sch. — tb. — mp.

PREKLADY

— **Vojenské uniformy:** Obrázkový slovník: /spoluaut. A. Sidorjak — Bratislava: Slovart, s. s. r. o. 1995. — 64 s. Preklad z orig.: The Visual Dictionary of Military of Uniforms: Eyewitness Visual Dictionaires:/Dorling Kindersley Limited. — London, 1992.

VEDECKÉ ŠTÚDIE

— **Bitka pri Krasniku 1914.** — In: Historie a vojenství (HaV). — Roč. 39, č. 3 (1990), s. 57—73. — Lit. 44.

— **K otázke zapojenia Juraja I. Rákociho do tridsaťročnej vojny.** — In: Sborník vlastivědných prací z Podblanicka. K 350. výročí bitvy u Jankova 1645—1995. Muzeum okresu Benešov. — Roč. 35 (1995). — S. 119—126.

— **K otázke protitureckej obrany a pevnostného systému v 16. storočí v Uhorsku.** — In: Fortifikace a obrana státu: Praha, HÚ AV ČR, 1995. — S. 48—63.

— **K otázke stavu a perspektív vojenskej histórie na Slovensku.** — In: Slovenské dejiny v dejinách Európy: Vedecké kolokvium v Bratislave 26.—27. novembra 1996. — Bratislava: Academic Electronic Press, 1997. — S.75—80.

— **Národnostná problematika v rakúsko-uhorskej armáde a Slováci.** In: Československý časopis historický. — Roč. 23, č. 6 (1976), s. 851—884. — Tab. 6.

— **Nástup rakúsko-uhorských branných síl na severovýchodnom fronte v auguste 1914.** — In: HaV. — Roč. 37, č. 6 (1988), s. 59—77.

— **Odras stavovských povstaní vo vojenských dejinách Slovenska: Turci na Slovensku.** — In: Spoločnosť, Armáda, Osobnosť (SAMO). — Trenčín: Správa výchovy a kultúry GŠ ASR. — č. 1 (1997). — S. 34—69.

— **Organizácia rakúsko-uhorskej armády so zvláštnym zreteľom na Slovensko (1868—1914).** — In: HaV. — Roč. 32, č. 4, (1983), s. 178—195.

— **Otázky národnohistorických pamiatok: /V. Jankovič—V. Dangl.** — Bratislava: Monumentorum tutela, 1967—1968. — zv. 4. — S. 51—80.

— **O vzťahu slovenskej spoločnosti k armáde na prelome 19. a 20. storočia.** — In: Vojenské obzory/H. — Roč. 3 príl. č. 1 (1996), s. 21—28.

— **Počiatočná fáza bitky pri Komarówe a činnosť VI. košického zboru.** — In: Historický časopis. — Roč. 40, č. 4 (1992), s. 422—437.

— **Postoj Milana Hodžu k niektorým vojensko-politickým otázkam pred prvou svetovou vojnou.** — In: Milan Hodža — štátnik a politik: Referáty z vedeckej konferencie v Bratislave 14.—16. sept. 1992. — Bratislava: Politologický kabinet SAV. — Vysoká voj. pedagog. škola, 1992. — S. 39—47.

— **Prejavy antimilitarizmu na Slovensku v súvislosti s bojom o branné zákony a slovenská politika v rokoch 1911—1912.** — In: Štúdie k československým vojenským dejinám. Praha: VHU, č. 2—3 (1976), s. 23—68.

— **Príspevok k rozloženiu politických síl a rastu militarizácie v Uhorsku v období pred**

nastolením branných predlôh pred uhorský snem roku 1911 so zreteľom na slovenskú buržoázu politickú reprezentáciu. — In: Sešity příspěvků k sociálně politické a historické problematice vojenství a armády. — Roč. 3, č. 1—2 (1974), s. 11—83.

— **Prusko-rakúska vojna a slovenské politické myslenie.** — In: Hradec Králové 1866—1991: (Königratz): Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference (6.—8. 6. 1991). — díl II. — Praha, 1992. — S. 210—221.

— **Rakúsko-uhorská armáda a slovenská spoločnosť v predvečer prvej svetovej vojny.** — In: Slovensko v politickom systéme Československa: Materiály z vedeckého sympózia v Častej 11.—13. nov. 1991. — Bratislava: SNR a HÚ SAV, 1992. — S. 36—41.

— **Rast militarizmu v Uhorsku v období balkánskych vojen.** — In: Československý časopis historický. — Roč. 28, č. 3 (1980), s. 377—398.

— **Rok 1848 — prvé ozbrojené vystúpenie Slovákov v novodobých dejinách.** — In: Armáda v dejinách Slovenska. — I. časť. — Bratislava, 1993. — S. 17—38.

— **Slovanská idea a protivojnové prejavy slovenského dedinského ľudu pred prvou svetovou vojnou.** — In: Historický časopis. — Roč. 27, č. 1 (1979), s. 3—28.

— **Slovenská buržoázia v zápase o branné predlohy (1910—1912).** — In: Historický časopis. — Roč. 23, č. 1 (1975), s. 49—71.

— **Slovensko vo vojnách.** — In: Vojenské a regrútske piesne/S. Burlasová. — Bratislava: Veda 1991. — S. 16—25.

— **Systém doplňovania rakúsko-uhorskej armády so zreteľom na Slovensko.** — In: Vojenské obzory/H. — Roč. 2, príl. č. 3 (1995). — S. 3—16.

— **Úlohy slovenskej vojenskej historiografie pri výskume obdobia 1848—1914.** — In: Historický časopis. — Roč. 35, č. 1 (1987), s. 98—103.

— **Vojensko-diplomatické pozadie prípravy prvej svetovej vojny po sarajevskom atentáte.** — In: HaV. — Roč. 36, č. 3 (1987), s. 70—96.

— **Vojnové plány Rakúsko-uhorskej monarchie v predvečer prvej svetovej vojny.** — In: Historie a vojenství. — Roč. 37, č. 2 (1988), s. 61—75.

— **Vývoj, organizácia, vnútorná štruktúra a dislokácia pozemných síl rakúsko-uhorskej armády na území Slovenska v rokoch 1868—1914.** — In: Sešity příspěvků k sociálně politické a historické problematice vojenství a armády. — Roč. 6, č. 4—5 (1977), s. 67—134. Tab. 18.

— **Začiatky tureckej expanzie a bitka pri Moháči r. 1526.** — In: Spoločnosť, Armáda, Osobnosť (SAMO). — Trenčín: Správa výchovy a kultúry GŠ Armády SR. — č. 1 (1997). — S. 31—33.

RECENZIE A ČLÁNKY

— **Arcivojvoda a slovenská buržoázia.** — In: Práca, 23. 6. 1984, č. 147, s. 7.

Rec: **Az Osztrák-Magyar monarchia hadserege gyalogos és lovas csapattesteteinek (önnáló) alsóztályainak nyelv szerinti megoszlása (1918. május):/J. Kun.** — In: Hadtörténelmi Közlemények. — Roč. 21, č. 1 (1974), s. 104—131.

Rec: **Barikádok Budapest utcáin 1912:/L. Remete.** — Budapest: Kossuth kiadó, 1972, 283 s. — In: Historický časopis. — Roč. 23, č. 1 (1975), s. 144—145.

— **Battles and Battlefields: Bitky a bojiská.** — Bratislava: Meridians, 1988, č. 12, s. 135—137.

— **Bitka pri Komarówe a činnosť VI. košického zboru.** — In: Apológia. — Roč. 2, č. 7, (1994), s. 17—20.

— **Bitka pri Lučenci a pri Veľkých Kostolnoch: Bitky a bojiská. VII.** — In: Krásy Slovenska. — Roč. 55, č. 6 (1978), s. 302—305. — Obr. 5.

— **Bitka pri Moháči: Bitky a bojiská. IX.** — In: Krásy Slovenska. — Roč. 55, č. 10, (1978), s. 448—452. — Mp. 1. — obr. 7.

— **Bitka pri Rozhanovciach: Obrázky z vojenskej histórie Slovenska.** — In: Obrana. — Roč. 1, č. 19 (1993), s. 9.

- **Bitka pri rieke Slaná roku 1241:** Obrázky z vojenskej histórie Slovenska. — In: Obrana. — Roč. 1, č. 15 (1993), s. 9.
- **Bitka pri rieke Slanej roku 1241:** Bitky a bojiská. IV. — In: Krásy Slovenska. — Roč. 55, č. 4 (1978), s. 158—161.
- **Bocskayovo povstanie:** Bitky a bojiská. XIII. — Roč. 56, č. 2 (1979), s. 54—58. — Obr. 6.
- **Bočkajovo povstanie v Uhorsku.** — In: Práca, 7. 4. 1984, č. 84, s. 7.
- **Bratislavská bitka roku 907.** Obrázky z vojenskej histórie Slovenska. — In: Obrana. — Roč. 1, č. 5 (1993), s. 9. — In: Historický časopis. — Roč. 42, č. 1 (1994), s. 136—138.
- **Bratislavská bitka roku 907:** Ranofeudálne vojenstvo: Bitky a bojiská. III. — In: Krásy Slovenska. — Roč. 55, č. 3 (1978), s. 104—107.
- **Človek doby kamennej, zbrane a lov:** Zbrane našich predkov. VII. — In: Krásy Slovenska. — Roč. 61, č. 11 (1984), s. 33—35. — Obr.
- **Dejiny a literatúra:** Príspevok na stretnutí historikov a spisovateľov. — In: Slovenské pohľady. — Roč. 104, č. 2 (1988), s. 28—31.
- **Dobudovanie národnej kultúrnej pamiatky Kalište.** — In: Pamiatky—príroda. 1970, č. 5.
- Rec: **František Ferdinand d'Este/Jan Galandauer.** — Praha: Svoboda—Libertas, 1993. — 245 s. — In: Historie a vojenství. — Roč. 42, č. 1 (1964), s. 136—138.
- **Ešte o zbraniach z dreva, kameňa a kostí:** Zbrane našich predkov. V. — In: Krásy Slovenska. — Roč. 61, č. 6 (1984), s. 32—35. — Obr.
- **Hajduci.** — In: Historie a vojenství. — Roč. 40, č. 2 (1991), s. 174—176. Rec: **Hajdukvitézek (1591—1699)/L. Nagy.** — Budapest: Zrínyi Katonai Kiadó, 1983. — 359 s. — 2. vyd. — Budapest: Kossut Könyvkiadó, 1986. — 321 s.
- **Historický 1. máj v Liptovskom Mikuláši.** — In: Nové slovo, č. 17, (1973), s. 8.
- **Cholerové povstanie na východnom Slovensku:** Bitky a bojiská. XXI. — In: Krásy Slovenska. — Roč. 56, č. 11 (1979), s. 512—516.
- **Kalište — symbol utrpenia a hrdinstva.** — In: Ročenka SZPB, 1974. — S. 41—43.
- **K metodike národnohistorických pamiatok.** — In: Pamiatky a príroda č. 1, (1973), s. 4—6.
- **Koniec revolučného husitstva.** — In: Práca, 26. 5. 1984, č. 123, s. 7.
- **K problematike výstavby pamätníkov na Slovensku.** — In: Pamiatky—príroda. — Roč. 1971, č. 3—4, s. 8—9.
- **Kráľovná zbraní — Luk so šípmi:** Zbrane našich predkov. VI. — In: Krásy Slovenska. — Roč. 61, č. 8 (1984), s. 38—40. — Obr.
- **Krvavý deň robotníckych dejín.** — Práca, 20. 2. 1971.
- **Kuruci a „kurucký kráľ“ Imrich Tököly:** Bitky a bojiská. XVI. — In: Krásy Slovenska. — Roč. 56, č. 5 (1979), s. 218—223.
- **Literárny sprievodca po Stredoslovenskom kraji a Literárny sprievodca po Slovensku.** — In: Pamiatková starostlivosť. — r. 1968, č. 1.
- **Maďarská kniha o inštitutu hajduku.** Rec. publ.: Hajdukvitézek. (1951—1699). Bp. 1983. — In: Historie a vojenství. — Roč. 40, č. 2 (1991), s. 174—176.
- Rec: **Magyarország az első világháborúban/I. Galántai.** — Budapest 1973. — In: Historický časopis. — Roč. 23, 1975, č. 4, s. 628—629.
- Rec: **Magyarország hadtörténete/Militärgeschichte Ungarns.** Bd. 1. — In: Militärgeschichte. — Roč. 26, č. 6 (1987), s. 598—600.
- **1. máj v Liptovskom Mikuláši v roku 1918.** — In: Krásy Slovenska. — Roč. 50, č. 7 (1973), s. 438—441.
- **Matúš Čák Trenčiansky a bitka pri Rozhanovciach:** Bitky a bojiská. V. — In: Krásy Slovenska. — Roč. 55, č. 5 (1978) s. 112—215.
- **Martinský cintorín.** — In: Vlastivedný časopis. — Roč. 17, č. 1 (1968).
- **Medzinárodná konferencia k tridsaťročnej vojne v Prahe.** — In: Historický časopis. — Roč. 43, č. 3 (1995), s. 605—606.

- „Mierové storočie“: Bitky a bojiská. XIX. — In: Krásy Slovenska. — Roč. 56, č. 8 (1979), s. 362—367. — Obr. 7.
- **Mongolsko-tatárske nebezpečenstvo**: Obrázky z vojenskej histórie Slovenska. — In: Obrana. — Roč. 1, č. 13 (1993), s. 9. — Fotogr.
- **Muž tvrdej ruky**: Proti-habsburský odboj Juraja I. Rákociho. — Historická revue. — Roč. 6, č. 2 (1995), s. 12—13.
- **Na obranu polskej nezávislosti**. In: Práca, 24. 3. 1984, č. 72, s. 7.
- **Národný Panteón v Martine**. — In: Krásy Slovenska. — Roč. 46, č. 10 (1969), s. 400—401. — Obr. 6.
- **Na úvod**: Obrázky z vojenských dejín Slovenska. — In: Obrana. — Roč. 1, skúš. č. (1993), s. 8. — Obr.
- **Neskrotní hajdúsi**. — In: Historická revue. — Roč. 1, č. 4 (1990), s. 5—7.
- **Niečo o vojenstve v 13.—14. storočí**. — In: Obrana. — Roč. 1, č. 21 (1993), s. 9.
- **Niekoľko poznámok k otázke ochrany nehnuteľných literárnych pamiatok**. In: Letopis Pamätníka slovenskej literatúry 1968. — Martin: Matica slovenská, 1968. — S. 31—34.
- **Ocenenie práce prvovlčcov**. Rozhovor. — In: Obrana. — 1994, č. 28, s. 6. — Obr. 1.
- **Od brnenia po rovnošatu**: Bitky a bojiská. XVIII. — In: Krásy Slovenska. — Roč. 56, č. 7 (1979), s. 302—306. — Obr. 8.
- **Osudná bitka pri Trenčíne**. In: Práca, 6. 8. 1983, č. 184, s. 7.
- **Pamätník dr. Vladovi Clementisovi**. — In: Pamiatková starostlivosť. — Roč. 1968, č. 3.
- **Partizánska republika**. In: Práca, 18. 3. 1969, s. 5.
- **Počiatky lesku Veľkej Moravy**: Obrázky z vojenskej histórie Slovenska. — In: Obrana. — Roč. 1, č. 1 (1993), s. 9. — Fotogr.
- **Povstanie Františka II. Rákociho**: Bitky a bojiská. XVII. — In: Krásy Slovenska. — Roč. 56, č. 6, (1979), s. 248—253. — Obr. 4.
- **Povstanie Juraja Dózsua r. 1514**: Bitky a bojiská. VIII. — In: Krásy Slovenska. — Roč. 55, č. 8, (1978), s. 352—355.
- **Pred 145-timi rokmi sa uskutočnila Septembrová výprava slovenských dobrovoľníkov**. — In: Apológia. — Roč. 1, č. 6 (1993), s. 14—18. — Obr.
- **Pred 450 rokmi**. — In: Kamarát. — Roč. 1, č. 31.
- **Prokop Veľký v Bratislave**. — In: Večerník, 28. 3. 1969.
- **Proti-habsburská vojna „starého“ Rákociho**: Bitky a bojiská. XV. — In: Krásy Slovenska. — Roč. 56, č. 4 (1979), s. 172—176. — Obr. 6.
- **Protiturecká obrana a pevnostný systém na Slovensku v 16. storočí**. — Obr. — In: Apológia. — Roč. 4, č. 2 (1996), s. 26—28.
- **Protivojnové hnutie slovenskej sociálnej demokracie v období balkánskych vojen (1912—1913)**. — In: Historický časopis. — Roč. 26, č. 1 (1978), s. 25—62.
- **Prusi na Záhorí**: Epizóda núteného spolujitia. — In: Historická revue. — Roč. 3, č. 1, (1991), s. 9—11. — Fot. 2.
- **Prví ľudia a prvé zbrane**: Zbrane našich predkov. III. — In: Krásy Slovenska. — Roč. 61, č. 2 (1984), s. 32—35. — Obr.
- **Rákociho povstanie a Slováci**. In: Práca, 18. 6. 1983, č. 142, s. 7.
- **Reportáž z korunovácie zaznamenaná podľa archívov**. — In: Kamarát. — Roč. 1, č. 38.
- **Rozplynutý sen Habsburgovcov**: 125 rokov od osudnej bitky pri Hradci Králové. — In: Práca, 13. 7. 1991, č. 162, s. 7.
- **Sedliacka vojna proti pánom**. — In: Práca, 5. 5. 1984, č. 106, s. 7.
- **Seminár o Armáde v dejinách Slovenska v Bratislave**. — In: Historický časopis. — Roč. 42, č. 1 (1994), s. 161—162.
- **Slávnosti bývalej Hontianskej župy**. — In: Nedeľa, 15. 8. 1969.
- **Slovensko v obrazoch**. Rec: Slovensko v obrazoch. — Bratislava: Osveta, 1990. — In: História a vojenství. — Roč. 40, č. 4 (1991), s. 163—166.
- **Slovník prvního československého odboje 1914—1918**. Zostavil J. Galandauer a kol. — spoluaut. — Praha: Hermes, 1993. — 165 s.

- **Spanilé jazdy husitov na Slovensko:** Bitky a bojiská. VI. — In: Krásy Slovenska. — Roč. 55, č. 5 (1978), s. 246—249. — Obr. 6.
- **Spomienka na smutné výročie.** — In: Rolnícke noviny, 21. 3. 1972.
- **Spravodaj vojenského múzea MLR.** — In: Historie a vojenství. — Roč. 22, č. 4 (1973), s. 725—727.
- **Starí Slovania a boje Samovej ríše:** Bitky a bojiská. I. — In: Krásy Slovenska. — Roč. 55, č. 1 (1978), s. 14—17.
- **Svätopluk a jeho ríša:** Obrázky z vojenskej histórie Slovenska. — In: Obrana. — Roč. 1, č. 3 (1993), s. 9. — Fotogr.
- **Tajomstvo a zánik vojenskej moci Turkov:** Bitky a bojiská. XII. — In: Krásy Slovenska. — Roč. 56, č. 1 (1979), s. 6—10. — Obr. 4. — Mp. 1.
- **Tragický deň robotníckych dejín (Krompachy pred 55 rokmi).** — In: Nové slovo. — Roč. 17, 1975, č. 10, s. 12.
- **Tragický krompašský pondelok v roku 1921.** — In: Bojovník, 21. 2. 1976.
- **Tri výpravy Gabriela Bethlena:** Bitky a bojiská. XIV. — In: Krásy Slovenska. — Roč. 56, č. 3 (1979), s. 102—107.
- **Udalosť významná aj pre Slovensko:** Víťazstvo Sobieskeho 1683 pri Viedni. — In: Práca, 3. 9. 1983, č. 208, s. 7.
- **Úvod:** Zbrane našich predkov. — In: Krásy Slovenska. — Roč. 60, č. 10 (1983), s. 17—19.
- **Úvodom.** — In: Vojenské aspekty SNP. Zostavil Ján Korček. — VHU. — Žilina, 1994. — S. 9—13.
- **Vedecká konferencia v Budapešti z príležitosti 150. výročia narodenia Sándora Petöfiho a 125. výročia maďarskej revolúcie v rokoch 1848—1849:**(správa). — In: HaV. — 1973, č. 3, s. 545—547.
- **Vedecká konferencia z príležitosti 125. výročia narodenia S. Petöfiho a vzniku maďarskej revolúcie 1848—1849 v Uhorsku.** — In: Historický časopis. — Roč. 21, č. 4 (1973), s. 4.
- **Vlny tureckého náporu a Slovensko:** Bitky a bojiská. XI. — In: Krásy Slovenska. — Roč. 55, č. 12 (1978), s. 542—546.
- **Vojenské dejiny Uhorska I:** Recenzia publ.: Magyarország hadtörténete. — Zv. I. Bp. 1984. — In: HaV. - Roč. 36, č. 2 (1987), s. 144—155.
- **Vojenské umenie starých Slovanov:** Obrázky z vojenskej histórie Slovenska. — In: Obrana. — Roč. 1, č. 7 (1993), s. 9.
- **Vojenský lesk a zánik Veľkej Moravy:** Bitky a bojiská. II. — In: Krásy Slovenska. — Roč. 55, č. 2 (1978), s. 56—59.
- **Vojská Suvorova, Napoleona a Kutuzova na Slovensku:** Bitky a bojiská. XX. — In: Krásy Slovenska. — Roč. 56, č. 9 (1979), s. 400—405.
- **Voľby v Uhorsku a Slováci.** — In: Kamarát. — Roč. 1, č. 41.
- **V tieni tureckého polmesiaca:** Bitky a bojiská. X. — In: Krásy Slovenska. — Roč. 55, č. 11, (1978), s. 494—498. — Obr. 6.
- **Výstrely v hladovej doline.** — In: Práca, 14. 2. 1981.
- **V znamení slobody:** Bitky a bojiská. XXIII. — In: Krásy Slovenska. — Roč. 56, č. 12, (1979), s. 532—537.
- **Zainteresovanie múzeí na ochrane národnohistorických pamiatok.** — In: Múzeum. — Roč. 13, č. 4.
- **Za vidinou kráľovskej koruny: Bethlenov vpád na Slovensko roku 1619.** — In: Historická revue. — Roč. 1, č. 1 (1990), s. 8—10. — Obr. 3.
- **Zbrane, vojny, armády:** Zbrane našich predkov. II. — In: Krásy Slovenska. — Roč. 60, č. 12 (1983), s. 32—35.
- **Zbrane z dreva, kameňa a kostí:** Zbrane našich predkov. IV. — In: Krásy Slovenska. — Roč. 61, č. 4 (1984), s. 34—37. — Obr.

MEDZINÁRODNÁ KONFERENCIA (KOLOKVIVUM) K VSTUPU RUMUNSKA DO PRVEJ SVETOVEJ VOJNY

Komisia pre vojenské dejiny Rumunska usporiadala v dňoch 2.—6. septembra 1996 v spolupráci s Inštitútom operačno-strategických štúdií a Akadémiou pozemného vojska rumunskej armády 3. medzinárodnú vedeckú konferenciu o problematike politických a vojenských dôsledkov vstupu Rumunska do prvej svetovej vojny roku 1916. V Národnom vojenskom múzeu v Bukurešti inštalovali pri príležitosti 80. výročia tejto významnej udalosti rumunských dejín široko koncipovanú a reprezentačnú výstavu dobových dokumentov a vojenských muzeálnych predmetov, späť tých s účasťou Rumunska vo vojne na strane Dohody. Samotná vedecká konferencia sa konala v dňoch 3.—5. septembra v Sibíni (Sibiu), bývalom uhorskom Hermannstadte, v okolí ktorého v septembri 1916 zvädzali urputné boje rakúsko-uhorské vojská s 1. a 2. rumunskou armádou.

Rumunsko aktívne vstúpilo do vojny 28. augusta 1916 na strane Dohody vypovedaním vojny Rakúsko-Uhorsku s príslubom pripojenia Sedmohradska (Transylvánie), Bukoviny, Banátu a Tontálskej stolice; teda území patriacich dovtedy habsburskej monarchii. Rumunská armáda však napriek reorganizácii (roku 1908) a modernizácii výzbroje nebola pripravená na útočné operácie. Mala 20 divízií organizovaných v štyroch armádach s celkovým počtom asi 500 tisíc vojakov. Jej delostrelectvo malo približne 1300 hlavných, zväčša zastaraných typov. 1. a 2. rumunská armáda začiatkom septembra 1916 na Sedmohradsko a Banát a spočiatku postupovala takmer bez odporu. Hoci zároveň s nimi prekročili Karpaty aj ruské vojská, postup armád oboch spojencov bol pomalý a nedôrazný, čo umožnilo rakúsko-uhorskému a nemeckému veleniu zoskupiť dostatočné sily na odrazenie útoku. V ťažkých bojoch pri meste Sibíň (26.—29. septembra 1916) spojené rakúsko-uhorské a nemecké vojská pod velením gen. Falkenhayna porazili 1. rumunskú armádu a pri Brašove (predtým Kronstadt) zastavili aj 2. rumunskú armádu, ktorá sa usilovala prísť na pomoc 1. armáde. Rovnaký neúspech postihol aj 4. rumunskú armádu sústredenú severnejšie v Karpatoch.

Po víťazstve pri Sibíni pripravilo rakúsko-nemecké velenie proti Rumunsku koordinovaný úder z dvoch strán. Pri Turgu-Jiu sa posilnená rakúsko-nemecká 9. armáda prebojovala do Valašskej nížiny. Rumunská vojská postupovali na Dobružu a už koncom októbra obsadili čiernomorský prístav Konstanca. Na Bukurešť súčasne postupovala Mackensenova (dunajská) armáda pozostávajúca z nemeckých, bulharských a tureckých vojsk, ktoré obsadili Bukurešť 6. decembra 1916.

Aj z orientačného prierezu vojenskými udalosťami roku 1916 je zrejmé, že toto obdobie rumunských národných dejín bolo bohaté na vojenské udalosti. Preto neprekvapilo, keď na konferencii odzneli z prevažnej časti príspevky domácich vojenských historikov, ktorí sa z rôznych uhlov pohľadu upriamili na osvetlenie a hodnotenie príčin porážky rumunských vojsk roku 1916. Vo svojich vystúpeniach sa opierali o hlbší archívny výskum, ktorý im sprostredkoval doteraz málo známe fakty a súvislosti nielen o vstupe Rumunska do vojny (28. augusta 1916), ale aj o samom priebehu vojenských operácií. Za ťažiskové príspevky rumunských vojenských historikov považujeme: Diplomatiek a vojenské aspekty zapojenia Rumunska do vojny (D. Preda); Politicko-vojenská zmluva z augusta 1916 — potvrdenie práv Rumunov na Transylvániu a Bukovinu (C. Botoran); Ofenzíva rumunskej armády v Transylvánii v auguste a septembri 1916 a jej dopad na ostatné fronty (S. Paslaru); Príčiny porážky rumunskej armády počas ťaženia v roku 1916 (I. Munteanu); Boje o Bukurešť (P. Otu) a iné. Za osobitne hodnotný sa pokladal príspevok V. Avrama Akcie rumunských letcov v ťažení armády v roku 1916.

Na konferencii vystúpili aj účastníci zo zahraničia, a to prof. B. Bond z Veľkej Británie na tému Balkán v stratégii Britov v roku 1916; gen. J. Delmas z Francúzska s príspevkom Rumunsko v stratégii Francúzska v roku 1916; plk. Y. Moncil z Bulharska s príspevkom Rumunsko v operačných plánoch bulharského generálneho štábu (1914 — 1916). Zástupca Slovenskej republiky z Vojenského historického ústavu v Bratislave B. Klein vystúpil s príspevkom na tému Odozva vstupu Rumunska do prvej svetovej vojny v slovenskej dobovej tlači.

Usporiadatelia konferenciu organizačne a odborne dobre pripravili a zvládli. (V jej priebehu sa našiel čas aj na prehliadku historického jadra Sibíne a návštevu hradu Bran, známeho ako Dracu-

lov hrad.) V rumunských masovokomunikačných prostriedkoch bola primerane medializovaná aj preto, lebo vstup Rumunska do vojny sa pokladá za medzník moderných dejín krajiny na začiatku 20. storočia, spečatený parížskymi mierovými dohodami v Neuilly (27. novembra 1919) a v Trianone (4. júna 1920).

B. Klein

VEDECKÝ SEMINÁR VOJENSKÝCH HISTORIKOV O SLOVENSKU, O ČS. ARMÁDE V ROKOCH 1918—1938 A JEJ OSOBNOSTIACH

Vojenský historický ústav v spolupráci so Sekciou pre vojenské dejiny Slovenska pri SHS usporiadal 26. 9. 1996 v Bratislave vedecký seminár pod názvom Slovensko, Slováci a čs. armáda v rokoch 1918—1938. Prednesené príspevky z obdobia prvej Česko-Slovenskej republiky boli obohatením nielen pre vojenských historikov a zástupcov rezortu MNO, ale i pre vedeckých pracovníkov civilných inštitúcií — Historického ústavu SAV, Politologického kabinetu SAV, Slovenského národného archívu a Slovenského národného múzea.

Ako na úvod pri otvorení seminára zdôraznil riaditeľ Odboru vojenskohistorických výskumov VHÚ Vojtech Dangl, mnohé témy z tohto obdobia v minulosti v československej historiografii absentovali i v dôsledku homogénneho chápania branných síl. Aj keď čs. armáda v období prvej Česko-Slovenskej republiky tvorila jednotný celok, osobitosti voči Slovákom tu boli od jej vzniku, a v priebehu jej budovania sa čoraz viac zviditeľňovali. Cieľom seminára bolo prezentovať najnovšie výsledky bádania slovenskej vojenskej historiografie z tohto obdobia v čo najširšom spektre problematiky.

Referát Mariána Hronského K bojom o Slovensko 1918—1919 priblížil v širších súvislostiach význam vojenských akcií na území Slovenska po rozpade rakúsko-uhorskej monarchie, v období príméria a v rámci celkového diplomatického a ozbrojeného zápasu o Slovensko. Z časových dôvodov sa viac zamerail iba na prvé obdobie: november 1918—január 1919. Priebeh vojenského obsadzovania územia Slovenska jednotkami domáceho a zahraničného čs. vojska rozdelil do 4 hlavných etáp, v rámci ktorých v jej poslednej etape bojovali i československí legionári z Talianska. V týchto súvislostiach sa zvlášť zamerail na nepriaznivé dôsledky belehradského príméria vo vojenskej oblasti, určenia prvej demarkačnej čiary a jej vojenského zabezpečenia. V závere naznačil širšie súvislosti, ktoré viedli k vojne s Maďarskou republikou rád a poukázal na niektoré zásadné postoje mierovej konferencie v Paríži k vojenskej situácii na Slovensku roku 1919.

Príspevok M. Čaploviča priblížil účastníkom Organizačnú výstavbu čs. armády na Slovensku od jej unifikácie 1920—1922 do roku 1938. Podrobne v ňom načrtnol organizačné členenie čs. armády (dobovo čs. brannej moci) podľa stupňa pohotovosti, poslanca a úloh. Načrtnol princípy doplnovacieho systému. Charakterizoval podmienky vytvárania mierovej organizácie armády v rokoch 1920—1922. Začiatkom tridsiatych rokov uviedol príklady mnohých čiastkových organizačných a dislokačných zmien. Analyzoval rozsiahlu organizačnú prestavbu v armáde na jeseň 1935, ktorá prebiehala do roku 1938.

Vojenským operáciám Dočasnej vlády v Skalici 1918 sa venoval príspevok A. Konečného, ktorý drobnokresbou zachytil priebeh udalostí na Slovensku po vyhlásení novej Česko-Slovenskej republiky v októbri 1918. Svoju pozornosť zamerail na príchod Dočasnej vlády na Slovensko 5. novembra 1918, jej kompetencie a program, priebeh preberania štátnej správy čs. orgánmi, organizovanie bojových akcií v jednotlivých mestách na Záhorí proti maďarským jednotkám a tiež stav dosiahnutých výsledkov koncom novembra 1918.

Mnohé nové informácie vyplynuli z referátu Petra Švandu, ktorý obsiahol problematiku letectva na Slovensku v rokoch 1918—1938. Charakterizoval v ňom tri základné obdobia vo vývoji letectva prvej ČSR, jej organizačné členenie, otázku techniky a výzbroje. Z príspevku vyplynulo, že obdobie rokov 1918—1924 sprevádzalo budovanie prvých leteckých jednotiek — od poľnej vojenskej stotiny po vytvorenie troch leteckých plukov. Takisto sa zamerail na ich organizáciu a dislokáciu. V tridsiatych rokoch možno konštatovať plne rozvinutú organizačnú štruktúru letectva, ktoré už tvorilo 6 leteckých plukov. V tomto období vznikli letecké skupiny pri Zemských vojen-

ských veliteľstvách a dobudovala sa organizácia v letectve. Posledná mierová organizácia sa uskutočnila k 1. 1. 1938.

Anna Krivá v referáte Národnostná problematika v čs. armáde 1918—1938 a postavenie Slovenska v jej dôstojníckom zbere na základe hĺbkovej sondy dôstojníckeho zboru čs. armády ako celku stručne načrtla priezrez kariéry bývalých rakúsko-uhorských dôstojníkov slovenskej národnosti v čs. armáde i bývalých legionárov. Referát priblížil poslucháčom aj problematiku vojenského školstva a vzdelávania. Postavenie vojenských poslucháčov slovenskej národnosti rozvinula v širších spoločensko-ekonomických a politických súvislostiach, venovala pozornosť národnostnému zloženiu veliteľského zboru, hodnotnému a funkčnému zaradeniu slovenských dôstojníkov.

Koreferát J. Havlíčka Zabudnutý poľsko-československý pohraničný konflikt počas odstupovania územia severného Slovenska v novembri 1938 načrtol v krátkosti kontinuitu pohraničných sporov medzi Československom a Poľskom od roku 1918. Pobúrenie slovenského ľudu proti činnosti poľskej delimitačnej komisie v novembri 1938 využila poľská armáda na zákerý prepad územia na sever od Čadce, za čo napokon zaplatila krutú daň. Z konfliktu sa však nevyvodili nijaké dôsledky a odstupovanie územia Poľsku naďalej pokračovalo. Autor pohraničné problémy na Orave a Spiši spracoval kontinuálne až po koniec druhej svetovej vojny.

Prednesené príspevky vyvolali živú a tvorivú diskusiu (B. Ferenčuhová, J. Bystrický, J. Štaigl, M. Hronský, A. Krivá, P. Švanda a i.). Podnetné boli vystúpenia, ktoré prispeli k rozšíreniu poznania zahraničnopolitického kontextu riešenia hraníc Československa po prvej svetovej vojne. Rozvinula sa široká diskusia o špecifických prvkoch organizačnej štruktúry armády na Slovensku v rámci Československa, ktoré boli determinované naším geopolitickým postavením. Z diskusie tiež vyplynulo, že pokračovanie výskumu slovenských vojenských osobností sa javí ako jedna z najnaliehavejších úloh vojenských historikov pre nasledujúce obdobie. Problematika bola širšie spracovaná a zakomponovaná do IV. zväzku Vojenských dejín Slovenska.

M. Stanová

NOVÁ EXPOZÍCIA VO VOJENSKOM MÚZEU VO SVIDNÍKU

Pri príležitosti 52. výročia bojov o Duklu bola 5. októbra 1996 vo Vojenskom múzeu vo Svidníku za prítomnosti štátneho tajomníka MO SR Ing. Jozefa Gajdoša a zahraničných hostí slávnostne otvorená nová expozícia **Dejiny vojenstva na východnom Slovensku**.

Doterajšia expozícia bola z hľadiska historického ohraničená rokmi 1939—1945, pričom regionálnym dejinám sa venoval malý priestor. Väčšia pozornosť sa venovala všeobecným otázkam, ktoré sa týkali priebehu druhej svetovej vojny na našom území. Z tohto dôvodu vedecko-výskumní pracovníci Vojenského múzea vo Svidníku dospeli k záveru, že novú expozíciu treba rozšíriť o staršie obdobie.

Nová expozícia zachytáva obdobie od prvej svetovej vojny až do roku 1945 a tematicky sa člení na 10 blokov, ktoré chronologicky na seba nadväzujú. Zvýrazňuje vojensko-strategický význam Duklianskeho priesmyku v období dvoch vojen, ktoré si vyžiadali veľké obete na ľudských životoch, materiálne škody a mali ničivý dopad na ďalší vývoj tohto regiónu.

Prvý a druhý blok expozície dokumentačne ilustruje Dukliansky a Lupkovský priesmyk, kde sa v septembri 1911 uskutočnili manévry rakúsko-uhorskej armády, ktorej velenie predpokladalo pravdepodobný úder ruských vojsk smerom na maďarskú nížinu. Nasleduje začiatok prvej svetovej vojny a jej priebeh v regióne východného Slovenska. Zimná ofenzíva ruských vojsk roku 1914 v Duklianskom priesmyku si vyžiadala straty približne milión ruských a asi 800 tisíc rakúsko-uhorských vojakov. Priebeh bojov dokumentujú dobové fotografie.

Tretí a štvrtý blok expozície je venovaný medzivojnovému obdobiu rokov 1918—1938. Zachytáva vznik ČSR, boje s Maďarmi o hranice ČSR v rokoch 1918—1919, konštituovanie orgánov vojenskej správy a jednotiek čs. armády. Vo štvrtom bloku sú materiály z obdobia nástupu fašizmu v Nemecku, ktorý ovplyvnil bezpečnostnú politiku ČSR. Na juhu východného Slovenska sa začalo s výstavbou pevnostného obranného systému.

Piaty blok je venovaný Malej vojne, ktorá prepukla po vyhlásení Slovenského štátu 14. marca 1939, keď 23. marca maďarské vojská prepadli naše východné hranice. Dôsledkom tohto vpádu bolo urýchléné formovanie slovenskej armády, ktorá vystúpila na obranu územnej celistvosti a štátnej samostatnosti Slovenska. Tieto udalosti sa verejnosti prezentujú po prvý raz. Zachytené sú v dobových fotografiách a archívnych materiáloch.

Šiesty tematický blok je venovaný východoslovenskému regiónu od apríla 1939 do augusta 1944. Toto obdobie zachytáva budovanie slovenskej armády na východnom Slovensku v začiatkovej fáze, najmä jej obrannú úlohu. V druhej svetovej vojne sa vinou satelitného postavenia Slovenského štátu voči Nemecku stala nástrojom jeho agresívnej politiky. Po boku nemeckých vojsk sa zúčastnila ťaženia proti Poľsku roku 1939 a roku 1941 bola zatiahnutá do agresie proti ZSSR. Prežitými vojnovými hrôzami a poznaním cieľov fašizmu postupne rástol odpor slovenských vojakov, z ktorých mnohí prechádzali na sovietsku stranu.

S približovaním Červenej armády k slovenským hraniciam sa časť Východných Karpát začala opevňovať. Do priestoru Duklianskeho a Lupkovského priesmyku boli nasadené dve divízie Východoslovenskej armády. Nemecké velenie jej však nedôverovalo a 31. augusta obidve divízie odzbrojilo. Po odzbrojení sa časť príslušníkov zapojila do odboja.

V nadväznosti na dejinný vývin pokračuje siedmy tematický celok zameraný na protifašistický odboj. Jeho začiatky siahajú už do roku 1939. Do odbojovej činnosti boli zapojené rôzne vrstvy a skupiny obyvateľstva. Protifašistický odpor postupne narastal a pred príchodom Červenej armády sa na východnom Slovensku rozvinula intenzívna partizánska vojna.

Osobitný, plochou najväčší priestor, patrí ôsmemu tematickému bloku, ktorý zachytáva vlastnú Karpatsko-dukliansku operáciu. Tá sa uskutočnila na žiadosť vojenských a politických predstaviteľov čs. exilovej vlády v Londýne, domácich a zahraničných odbojových síl. Bola to najúčinnější pomoc SNP. Táto rozsiahla vojenská operácia pripadla vojskám 38. armády 1. ukrajinského frontu, v ich zostave aj 1. čs. armádneho zboru v ZSSR. Nemci vybudovali v Karpatoch silnú obranu, a tak boje boli neobyčajne úporné a kruté s veľkými obeťami na strane oslobodzovacích vojsk. Túto časť tematického bloku dokumentuje množstvo nového faktografického materiálu.

Deviaty a desiaty panelový blok tematicky súvisí s oslobodzovaním územia východného Slovenska a zachytáva aj dôsledky druhej svetovej vojny. Ilustrovaná je zimná ofenzíva Červenej armády v januári 1945, v priebehu ktorej bol východoslovenský región oslobodený.

Dve svetové vojny, ktoré bezprostredne zasiahli východné Slovensko, zanechali v tomto regióne stovky cintorínov a pomníkov. Dokumentujú to nielen fotografie z jednotlivých miest, ale textové a fotodokumentačné časti expozície dopĺňa množstvo autentických vojenských exponátov: sú to predovšetkým rovnosť účastníkov bojov, rôzne druhy zbraní, munícia, písomnosti, frontové časopisy a iné.

J. Rodák

THE COLD WAR INTERNATIONAL HISTORY PROJECT

Medzinárodný vedecký výskumný projekt The Cold War International Project bol založený roku 1991 a jeho garantom sa stal Woodrow Wilson International Center for Scholars sídlaci vo Washingtone. V rámci projektu boli publikované viaceré mimoriadne zaujímavé štúdie riešiacie dlhé roky tabuizované témy. Až pád tzv. východného bloku a s tým súvisiace sprístupnenie utajovaných archívnych fondov v európskych postkomunistických krajinách vytvorili podmienky pre nový, odideologizovaný pohľad na dynamické a zložité obdobie tzv. studenej vojny. Tím významných vedeckých pracovníkov v zložení: prof. John Lewis Gaddis (Ohio University), Dr. Samuel F. Wells, Jr. (Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington), prof. Warren Cohen (Michigan State University), prof. William Taubman (Amherst College), Dr. Robert Litwak a Dr. James G. Hershberg (Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington) zorganizoval niekoľko významných medzinárodných vedeckých konferencií a seminárov ve-

novaných rôznym aspektom tzv. studenej vojny. Absentoval však špecifický vedecký pohľad vojenských historikov.

O impulz na preklenutie tohto vákua v poznaní vojenskej histórie tzv. studenej vojny sa úspešne pokúsili organizátori medzinárodnej vedeckej konferencie konajúcej sa pod názvom „Vojenské archívy a dejiny studenej vojny“ v dňoch 21.—26. marca 1994 vo Washingtone. Garanti konferencie, Úrad ministra obrany Spojených štátov amerických a Stredisko vojenskej histórie americkej armády pozvali na toto významné podujatie viac ako 140 vojenských historikov a archivárov zo 17 krajín. Slovenskú republiku zastupovali vedeckí pracovníci, mjr. Miloslav Púčik a pplk. Václav Štefanský. Dosiahnutú úroveň vedeckého poznania problematiky studenej vojny zo slovenského pohľadu prezentoval v prednesenom referáte M. Púčik.

Účastníci konferencie rokovali v priestoroch hotela Doubletree, v príjemnom prostredí washingtonského predmestia Arlington v štáte Virgínia. Na konferencii odznelo viac ako 40 referátov a diskusných príspevkov, ktoré organizátori zaradili do štrnástich panelov.

Otvárací prejav predniesol riaditeľ historickej sekcie úradu ministra obrany USA, Dr. Alfred Goldberg. Vo svojom vystúpení pripomenul cieľ, ktorý si stanovili organizátori, a to vytvorenie podmienok na otvorenú diskusiu vojenských historikov a archivárov o možnostiach spoločného výskumu dejín obdobia tzv. studenej vojny s dôrazom na jej vojenské aspekty a vzájomne sa informovať o aktuálnom stave a možnostiach štúdia archívnych prameňov v krajinách NATO a krajinách bývalej Varšavskej zmluvy. Podsekretár ministerstva obrany USA pre politiku Frank Wisner podporil prednesené myšlienky Alfreda Goldberga a zdôraznil dôležitosť prvého rozsiahleho vedeckého kontaktu vojenských historikov a archivárov, ktoré umožnilo vzájomné poznanie dosiahnutej úrovne vedeckého bádania problematiky tzv. studenej vojny v konkrétnej účastníckej krajine. V závere Frank Wisner vyzval všetkých zúčastnených vojenských historikov a archivárov, aby sa zúčastnili na spoločnom projekte výskumu obdobia tzv. studenej vojny.

V úvodnom bloku odzneli príspevky zástupcov Ruskej federácie. Referujúci genmjr. V. A. Zolotarev, riaditeľ Vojenského historického ústavu Ruskej federácie a plk. V. B. Makovskij, zástupca náčelníka Strediska generálneho štábu ruských ozbrojených síl pre históriu, archívy a vojenské pamätníky v niektorých pasážach svojich príspevkov prezentovali v podstate prekonaný ideologický pohľad, čo vyvolalo všeobecný nesúhlas účastníkov konferencie.

V druhom, treťom a štvrtom bloku boli prednesené príspevky k problematike „Berlínska kríza 1958—1962: sovietske a východonemecké perspektívy“. V uvedených blokoch boli mimoriadne zaujímavé referáty Dr. Vladislava Zuboka, Dr. Bruce W. Menniga, Dr. Helmuta Trotnowa a Dr. Heather Yasamee, ktoré prezentovali poctivý archívny výskum odtajnených dokumentov a vyvolali bohatú diskusiu. V treťom bloku predniesli vedeckí pracovníci z USA referáty, v ktorých prezentovali výklad problematiky berlínskej krízy zo zorného uhla USA a NATO. V štvrtom bloku historici a archivári z Veľkej Británie, Francúzska a Spolkovej republiky Nemecko vysvetľovali tzv. západoeurópske vnímanie a vedecké spracúvanie problematiky berlínskej krízy.

Na druhý a tretí deň pokračovala medzinárodná vedecká konferencia rozvinutím svojej druhej témy, a to prednesením aktuálnych informácií o archívnych prameňoch k problematike tzv. studenej vojny, ktoré sa nachádzajú v jednotlivých zúčastnených krajinách. Určitým sklamaním boli opäť informácie zástupcov Ruskej federácie, ktorí uviedli, že zatiaľ sa neplánuje odtajnenie a sprístupnenie archívnych fondov pre bádateľov. Informačne bohaté príspevky predniesli najmä archivári z USA, Poľska, Maďarska, Rumunska, Švédska, Kanady, Veľkej Británie, Holandska, Spolkovej republiky Nemecko. Pre európskych historikov boli zaujímavé informácie o vojenských archívoch USA a NATO v Európe.

V dvanástom až štrnástom bloku odzneli príspevky historikov z Maďarskej republiky, Poľskej republiky, Českej republiky, Slovenskej republiky a Rumunska. Referujúci vo svojich vystúpeniach prezentovali špecifiká výskumu problematiky studenej vojny.

V rámci medzinárodnej vedeckej konferencie pripravili organizátori bohatý doplnkový program, v ktorom všetci účastníci mohli absolvovať podnetné návštevy v Národnom archíve vo Washingtone, v Národnom bezpečnostnom archíve vo Washingtone a Vojenského historického ústavu na Vojnovej škole v Carlisle v Pensylvánii. Súčasťou doplnkového programu bola aj zaujímavá prehliadka Pentagonu.

V záverečnej diskusii, ktorú moderoval Alfred Goldberg, odznili informácie organizačného charakteru a perspektív ďalšej spolupráce zúčastnených krajín na spoločnom projekte výskumu tzv. studenej vojny. Bolo dohodnuté, že koordinátorom medzinárodného vedeckého projektu bude Historické stredisko americkej armády vo Washingtone. Jeho riaditeľ, brigádny generál Harold W. Nelson prisľúbil pomoc pre lepšiu vzájomnú informovanosť. Reálnou podobou tohto sľubu bolo založenie časopisu The Cold War History Newsletter a jeho nulté číslo vyšlo v januári 1995.

V rámci projektu aktívne pracujú vedeckí pracovníci Vojenského historického ústavu v Bratislave pplk. Miloslav Púčik a pplk. Jan Štaigl, ktorí doposiaľ spracovali päť vedeckých štúdií a ich referáty odznili na dvoch medzinárodných vedeckých konferenciách organizovaných v rámci projektu.

M. Púčik

MEDZINÁRODNÉ SYMPÓZIUM VOJENSKÝCH ARCHIVÁROV V BUKUREŠTI

V rámci Medzinárodnej komisie pre vojenské dejiny pôsobí i Výbor vojenských archívov. Tento výbor usporiadal medzinárodné sympóziium, ktoré sa konalo 5.—9. septembra 1996 v Bukurešti. Zišli sa na ňom zástupcovia vojenských archívov, ako i archívnych správ zo štyroch kontinentov, vrátane USA, Kanady a Číny. Žiaľ, absentovali archivári zo štátov bývalého ZSSR. Z vážnych dôvodov sa ho nemohol zúčastniť predseda Výboru vojenských archívov, plk. Dr. Kehrig, riaditeľ Bundesarchivu — Militärarchivu vo Freiburgu v Nemecku.

Sympóziium bolo prvou veľkou samostatnou akciou Výboru vojenských archívov. Je preto prirodzené, že na rokovacom stole sa nahromadili viaceré vážne špecifické, teoretické aj praktické problémy, ktoré musia riešiť vojenski archivári. Podujatie sa konalo v kongresovej hale zahraničného hotela rumunskej armády.

Hlavným programom prvého zasadania bola prezentácia príspevkov na tému vzdelávania. Ako prvý vystúpil riaditeľ ústredného národného archívu prof. dr. Corneliu-Mihail Lungu z Rumunska. Načrtnol problematiku postavenia a úlohy archívnej vedy v súčasnej spoločnosti. Dr. Reiner Egger, riaditeľ Kriegsarchivu vo Viedni vystúpil s referátom Výchova archivárov v Rakúsku. Upozornil na problém, že napriek dobrej tradícii v príprave archivárov v minulosti, Rakúsko dnes nemá vysokú školu, ktorá by sa špecializovala na prípravu profesionálnych archivárov, ako je to napríklad v Nemecku (Marburg, Mníchov, Potsdam). Viedenský ústav sa postupne preorientoval na teóriu a metódy historického výskumu, pričom zásadné otázky archivníctva nerieši. Tento stav vyvoláva znepokojenie medzi riadne vyškolenými archivármi a vedie k tlaku na príslušné miesta. V praxi sa často stáva, že miesta archivárov obsadzujú pracovníci bez potrebnej archívnej prípravy, čo však nevylučuje, že sa nemôžu v praxi vypracovať. Zatiaľ sa však ani nepočíta s vytvorením špeciálnej školy pre archivárov. Rakúsko rieši vzdelávanie archivárov formou seminárov a zhromaždení a taktiež pomocou odborného časopisu *Scrinium*. Príprave archivárov pomáha aj trojročné štúdium na vysokej škole v odbore rakúskej histórie. Osnovy školy sú zamerané na prípravu historikov. Hoci veľká časť študentov histórie je ochotná pracovať v rakúskych archívoch, táto forma vzdelania nie je pre štátne archívy zakotvená v zákone.

Riaditeľ národnej školy archivárov Rumunska Dr. Stefan Hurmuzache zoznámil prítomných so zameraním prípravy archivárov. Vyzdvihol najmä dvojročný odborný zdokonaľovací kurz postgraduálneho štúdia, ktorý rozširuje poznatky poslucháčov v oblasti archívnej teórie, ústavného, verejného a správneho práva, archívneho zákona, historických prameňov, historického výskumu, informatiky, knihovedy, štatistiky, archívnych informácií a praktickej práce vychádzajúc z potrieb jednotlivých pracovísk, kde sú poslucháči zamestnaní. Tieto kurzy navštevujú aj pracovníci z úseku ochrany a reštaurovania dokumentov. V rokoch 1995 a 1996 odišlo 31 absolventov tejto školy pracovať do špecializovaných archívov rezortu obrany, vnútra a spravodajskej služby.

Náčelník rumunského vojenského archívu pplk. Alexandru Osca rozobral závislosť vzrastajúcich potrieb rozvoja archívu od potreby ďalšieho vzdelávania vojenských archivárov. Poukázal na

potrebu školených archivárov špecialistov, inžinierov, biológov, odborníkov vo výpočtovej technike, reštaurátorov. A navyše pre prípad vojny alebo lokálneho konfliktu sú potrebné znalosti z medzinárodného a vojnového práva. Archív musí reagovať aj na spoločenské zmeny po roku 1989, napríklad vybaví nároky na odškodnenie 800 tisíc vojenských veteránov alebo ich manželiek.

Constantin Burac, dekan, univerzitný profesor na fakulte archivistiky v Rumunsku rozoberal otázku významu a úlohy archívnej vysokej školy v príprave budúcich archívnych kádrov.

Predmetom druhého zasadania bola ochrana dokumentov voči rizikovým chemickým a fyzikálnym faktorom. Čínsky delegát, generál v zálohe Ph.D. Liu lu-Mín, prezident čínskej komisie pre vojenské dejiny, upozornil na bohatosť vojenských dejín svojej krajiny. Mnohé dokumenty vojenskej povahy podľahli skaze počas prírodných katastrof alebo v dôsledku pôsobenia ľudského činiteľa, veľké množstvo dokumentov sa však zachovalo v knižniciach a archívoch celej krajiny. Zodpovednosť za zber a ochranu militárie má Vojenské múzeum a Vojenský archív Čínskej ľudovej armády. V Číne sa podarilo zozbierať a publikovať úplný katalóg starodávnych vojenských kníh o vojenskom umení. Rečník vo svojom vystúpení upozornil, že by nemalo dôjsť k duplicitnému zastúpeniu Číny v medzinárodných organizáciách, čím mal na mysli Tajvanskú spoločnosť pre vojenské dejiny a ich vojenský archív. Tajvanskí rodáci majú byť zastúpení v rámci čínskych organizácií.

Náročné úlohy, ktoré budú musieť riešiť archivári 21. storočia v oblasti konzervácie, ochrany a reštaurovania dokumentov, analyzoval Dr. Florea Oprea, vedúci oddelenia ochrany Národného archívu Rumunska. Upozornil, že napriek mnohým pozitívnym výsledkom vstupujeme do nového tisícročia s množstvom dlhov. Napríklad dostatočne sa nepropagovali také skúsenosti, ako je používanie špeciálneho papiera a atramentu pri tvorbe dokumentov, používanie kompaktných regálov, ako aj hromadné ošetrovanie poškodených dokumentov. Dostatočne nie sú pripravovaní ani archivári na prácu v archívoch technických dokumentov, ktoré budú mať prevahu nad klasickými archívmi. Nie sú dostatočné finančné zdroje, aby sa urýchlilo tempo transformácie písomných dokumentov z 18. a 19. storočia na mikrofilmy, keďže životnosť málo kvalitného papiera ako nosiča je obmedzená a ohrozená. Vyslovil potrebu zmapovať životnosť jednotlivých dokumentov, a to analýzou stavu papierového nosiča. Upozornil, že veľké nároky na kopírovanie niektorých dokumentov vytvoria aj potrebu vybudovať archívy kópií na vytváranie multiplikátov.

V rámci tretieho zasadania boli otvorené problémy súvisiace s ochranou archívov v čase vojny, politickej krízy a lokálnych konfliktov. K námetu sa vyslovil kanadský zástupca Serge Bernier, riaditeľ vojenského historického pracoviska. Priznal, že pri skúmaní otázky zistil, že v Kanade nemajú rozpracovaný postup ochrany vojenských archívov pre prípad vojny. V pripravenosti Kanadanov na obranu vlastného územia vrátane ochrany vojenských archívov sa odráža fakt, že územie Kanady nebolo fakticky ohrozené od roku 1815. Dnes majú však rozsiahly plán na záchranu archívov pod názvom „Plánovanie pre prípad katastrofy“. Z hľadiska charakteristiky pojmu katastrofa, môžeme do nej zaradiť aj prípad vojny. Okrem možných prírodných a priemyselných katastrof upozornil aj na ľudský faktor, ktorý môže vyvolať konvenčnú vojnu, nukleárnu vojnu, povstanie, občiansky chaos alebo teroristický útok. Kanadský vojenský archív sa vo vlastnom pláne pre prípad katastrofy zameral skôr na bombový útok než na občianske nepokoje.

Tému ďalej rozvíjal profesor Robin Higham z Národného archívu USA. Za hlavnú hrozbu označil záplavy, sneh, požiare a tornáda, v období studenej vojny aj nukleárny útok. Tieto riziká viedli k protiopatreniam. Boli zhotovované mikrofilmy a dôležité dokumenty sa zhromažďovali v regionálnych archívoch. Doposiaľ najväčšiu škodu spôsobil požiar vo federálnom archíve osobných spisov vojenských osôb v Saint Louis. K ďalšej katastrofe došlo roku 1972 pri odosielaní dokumentov z obdobia druhej svetovej vojny poštou. Práve v tom čase, keď sa nachádzali v suteréne triediacej miestnosti, značnú časť dokumentov zničila voda zo záplav. Od tých čias sa urobili viaceré opatrenia na ochranu dokumentov vrátane ich zabezpečenia proti dehydratácii, vysušovaniu a R. Higham ďalej dokumentoval zabezpečenie archívu pred katastrofami na príklade Národného archívu v Kansas City, ktorý od roku 1985 disponuje patričným plánom. Plán uvádza, kde sú najdôležitejšie fondy, adresy, telefónne čísla zodpovedných osôb a firiem, ktoré treba kontaktovať pri ohrození, uloženie kľúčov, mená dobrovoľných záchranárov a podrobné inštrukcie ako postupovať pri akcii. Podľa plánu sa každý polrok koná v archíve cvičný poplach. Vyčlenený zásahový

tím je zodpovedný za premiestnenie ohrozeného materiálu do iných priestorov, pričom sú presne stanovené priority podľa dôležitosti materiálu na každom poschodí depotov. Plán je zameraný najmä proti riziku vodného živlu pri pretekanií vo striedach alebo pri zemetrasení. Toto opatrenie sa vzťahuje aj na boj proti pliesni a odlepovaniu väzby kníh. V prípade ak prevládnu fotografie, musia sa ošetriť v laboratóriu v priebehu 24 hodín. R. Higham upozornil, že plán nekalkuluje s alternatívnym spojením v prípade výpadku telefónnej siete a neexistujú ani priepustky pre členov tímu, aby im v prípade zákazu vychádzania národná garda umožnila pohyb po uliciach.

Riaditeľ Vojenského historického archívu Maďarskej armády plk. György Markó vo svojom príspevku analyzoval zákon č. 67 z roku 1995 o archívnictve, ktorý po prvý raz komplexne zahŕňa požiadavky na zaobchádzanie s verejnými listinami, správu archívov a ochranu dokumentov v súkromných archívoch. Zákon kladie zásadný dôraz na ochranu dokumentov, ktoré obsahujú osobné údaje. Tieto údaje možno sprístupniť po 30 rokoch od úmrtia osoby. Ak dátum úmrtia nie je známy, čas ochrany sa zvyšuje na 90 rokov od dátumu narodenia. Keď nie je známy ani dátum narodenia, údaje možno sprístupniť po 60 rokoch od dátumu vzniku dokumentu. Zákon novým spôsobom rieši aj postavenie súkromných archívov. Ak sa pridrižujú správnych noriem bežných pre štátne archívy a umožnia bádateľom štúdiom dokumentov, dostávajú od štátu finančnú podporu.

Štvrté zasadanie bolo venované štúdiu archívnych dokumentov z hľadiska medzinárodnej praxe a národnej legislatívy. Zástupkyňa Národného archívu v Záhrebe Mirjana Prereminová—Huremová zoznámila svojich kolegov so stavom vojenských fondov chorvátskej proveniencie a archívnej legislatívy v Chorvátsku. Na domácej pôde sú archivované vojenské fondy len miestneho významu, tie významnejšie sú uložené v zahraničných archívoch, predovšetkým v Rakúsku, Maďarsku, Juhoslávii, Rumunsku a i. Rokuje sa o ich delimitácii alebo aspoň o možnosti získat kópie.

Zástupca náčelníka rumunského vojenského archívu pplk. Ardeleanu Eftimie rozobral prístupnosť vojenských dokumentov v období 1920—1996. Zatiaľ čo v minulosti platili prísne obmedzenia a dokumenty slúžili len na služobné účely, dnes sú prístupné po uplynutí 30 rokov od ich vzniku. Výnimku tvoria tie, ktoré sa dotýkajú národnej bezpečnosti a integrity štátu, kde je lehota sprístupnenia 100 rokov, pri dokumentoch súkromnej povahy 75 rokov, dokumentoch zahraničnej politiky 75 rokov a súdnych spisoch 90 rokov.

Riaditeľ Vojenskej historickej služby v Španielsku brig. gen. Daniel Serradilla Ballinas, riaditeľ Ústavu maltského rádu v Španielsku Dr. O'Donnell Hugo a generálny riaditeľ Vojenského archívu plk. Vázquez Gregorio sú spoluautormi príspevku, v ktorom podrobne analyzovali historický vývoj španielskeho vojenského archívnictva, vrátane organizačných foriem a právnych úprav. Nemenej zaujímavá bola časť, ktorá sa týka súčasného archívneho systému v armáde. Tvoria ho štyri samostatné archívne podsystemy: pozemné vojsko, vojenské letectvo, vojenské námorníctvo a ministerstvo obrany. Tieto podsystemy, najmä pozemné vojsko, majú rozvetvenú štruktúru rôznych archívov. Celý systém zastrešujú zložky ministerstva, kde existuje aj Vojenská archívna rada a Výbor pre posúdenie utajenia dokumentov

Na piatom zasadaní s témou vojenské archívy a súčasnosť vystúpil s referátom za Slovenskú republiku P. Vimmer a účastníkov sympózia zoznámil so skúsenosťami z rozdelenia vojenských archívov po rozdelení Československa.

Plk. Dumitru Dobre z rumunského vojenského archívu zdôraznil nárast a zmenu požiadaviek spoločnosti na vojenský archív v súvislosti s úsilím o vstup do NATO.

V rámci riešenia nových úloh, vrátane odstraňovania starých tabu pri výbere výskumnej témy, archív sústreďuje svoju pozornosť na tvorbu nových archívnych pomôcok, rozširuje spracúvanie faktov výpočtovou technikou, zabezpečuje medzinárodný štandard pri ochrane dokumentov, prehľbuje kvalifikáciu svojho personálu, zvyšuje podiel archivárov na tvorbe historických prác a posilňuje charakter vojenského archívu ako inštitúcie demokratického štátu.

Na poslednom zasadaní Dr. Veli—Matty Syrjo, pracovník Vojenského archívu vo Fínsku priblížil význam štúdia dokumentov súkromnej povahy v podmienkach špecifickej fínskej vojenskej histórie, ktorá zahŕňa i dobrovoľnícke vojenské formácie. Archívy a vojenský archív osobitne, spravujú množstvo pozostalostí dôstojníkov, osobné doklady, denníky, súkromnú korešpondenciu vojakov na fronte a pod. Tieto dokumenty okrem toho, že zachytávajú atmosféru svojej doby, čas-

to umožňujú bádateľom zistiť fakty, ktoré neobsahujú oficiálne dokumenty, napr. kto a akou mierou sa zúčastňoval na vypracovaní vojenskej stratégie a dôležitých plánov a rozhodnutí, ktoré formálne podpísali najvyšší velitelia.

Tuniský hosť plk. v zál. Fathy Ben Hmida El Mizouni, bývalý riaditeľ vojenského archívu v Tunesii, informoval o legislatívnych otázkach formovania tuniského archívnictva, ktoré sa buduje od vzniku nezávislosti roku 1956.

Všetky príspevky so sympózia boli publikované v zborníku, ktorý vyšiel v Rumunsku v anglickom a rumunskom jazyku pod názvom Arhivele militare în confruntarea cu secolul XXI. (Bucurest, Editura Machiavelli 1997, 222 s.).

P. Vimmer

Autori čísla

PhDr. Bohuš KLEIN, Vojenský historický ústav MO SR, Kutuzovova 8, Bratislava

PhDr. Marián HRONSKÝ, CSc., Vojenský historický ústav MO SR, Kutuzovova 8, Bratislava

Npor. Mgr. Miloslav ČAPLOVIČ, Vojenský historický ústav MO SR, Kutuzovova 8, Bratislava

Plk. PhDr.Doc. Jozef BYSTRICKÝ, CSc., Vojenský historický ústav MO SR, Kutuzovova 8, Bratislava

PhDr. Vojtech DANGL, CSc., Vojenský historický ústav MO SR, Kutuzovova 8, Bratislava

PhDr. František CSÉFALVAY, CSc., Vojenský historický ústav MO SR, Kutuzovova 8, Bratislava

PhDr. Ladislav SUŠKO, CSc., Historický ústav SAV, Klemensova 19, Bratislava

PODMIENKY PUBLIKOVANIA VO VOJENSKEJ HISTÓRII

V prípade zaslaných príspevkov a recenzií prosíme dodržiavať príslušné spracovateľské normy: 30 riadkov na jednej strane, 60 úderov v riadku, a to na diskete a vo dvoch výtlačkoch. Vedecké štúdie by nemali presiahnuť 40 strán textu. Každý príspevok musí obsahovať meno a priezvisko, adresu, rodné číslo a vlastnoručný podpis autora. Redakčná rada si vyhradzuje právo na základe vyžiadaných odborných posudkov rozhodnúť o uverejnení, prípadne vrátení rukopisu.

OBSAH

Úvodné slovo	3
--------------------	---

Štúdie

KLEIN, Bohuš: Vojensko-geografické aspekty rímskej obrany na strednom Dunaji v 1.—4.stor.....	5
HRONSKÝ, Marián: Pohyb východného frontu (august 1914—máj 1915) a jeho dosah a ohlas na Slovensku	23
ČAPLOVIČ, Miloslav: Mierová organizácia čs. armády a jej vývoj na Slovensku (1918—1928).....	33
✓ BYSTRICKÝ, Jozef: Slovensko v prevratových plánoch čs. MNO v Londýne (1941—1943).....	64

Dokumenty a materiály

DANGL, Vojtech: K otázke stavu a perspektív vojenskej histórie na Slovensku.....	86
CSÉFALVAY, František: „Westfeldzug“ v hodnotení slovenského dôstojníka. (Západné ťaženie Wehrmachtu na jar 1940 v správach slovenského vojenského ataše v Berlíne, mjr. gšt. Š. Tatarka).....	91
SUŠKO, Ladislav: Dokument o zmene nacistickej propagandy voči východoeurópskym národom po bitke pri Stalingrade.....	101

Recenzie

✓ BYSTRICKÝ, Jozef: Slovenská armáda 1939—1945 (Ch. K. Kliment).....	107
ŠIMUNIČ, Pavel: Koniec legendy o misii generála Paula von Otta (J.Považský).....	113
KORČEK, Ján: KGB. Důvěrná správa o zahraničních operacích od Lenina do Gorbačova (Ch. Andrew—O. Gordijevskij).....	114

Anotácie,.....	119
----------------	-----

Kronika,.....	132
---------------	-----

INHALT

Einleitung	3
------------------	---

Studien

KLEIN, Bohuš: Militärisch—geographische Aspekte der römischen Verteidigung an der mittleren Donau im 1.—4. Jh.....	5
HRONSKÝ, Marián: Bewegung der Ostfront (August 1914—Mai 1915) und ihr Einfluß und Widerhall in der Slowakei.....	23

ČAPLOVIČ, Miloslav: Friedensorganisation der tschechoslowakischen Armee und ihre Entwicklung in der Slowakei (1918—1928).....	33
BYSTRICKÝ, Jozef: Die Slowakei in den Umsturzplänen der tschecho-slowakischen Ministeriums der Nationalverteidigung in London (1941—1943).....	64

Dokumente und Materialien

DANGL, Vojtech: Zur Frage des Zustandes und der Perspektiven der Militärgeschichte in der Slowakei.....	86
CSÉFALVAY, František: „Westfeldzug“ in der Wertung eines slowakischen Offiziers. (Westfeldzug der Wehrmacht im Frühling 1940 in den Berichten des Slowakischen Militärattaché in Berlin, des Majors des Genstabes Š. Tatarko).....	91
SUŠKO, Ladislav: Dokument über die Veränderung der Nazi-Propaganda gegenüber den osteuropäischen Nationen nach der Schlacht bei Stalingrad.....	101

Rezensionen

BYSTRICKÝ, Jozef: Slowakische Armee 1939—1945 (Ch. Kliment).....	107
ŠIMUNIČ, Pavel: Ende der Legende über die Mission von General von Otto (J. Považský).....	113
KORČEK, Ján: KGB. Vertrauer Bericht über ausländische Operationen von Lenin bis Gorbatschow (Ch. Andrew—O. Gordijevskij).....	114

Annotationen	119
---------------------------	-----

Chronik	132
----------------------	-----

CONTENTS

Foreword	3
-----------------------	---

Studies

KLEIN, Bohuš: Military-Geographic Aspects of the Roman Defence at the Central Danube in the 1.—4. Centuries.....	5
HRONSKÝ, Marián: Movement of the Eastern Front (August 1914—May 1915) and its impact and Response in Slovakia.....	23
ČAPLOVIČ, Miloslav: The Peace Organization of the Czechoslovak Army and its Development in Slovakia (1918—1928).....	33
BYSTRICKÝ, Jozef: Slovakia in the Revolutionary Plans of the Czechoslovak Ministry of National Defence in London (1941—1943).....	64

Documents and materials

DANGL, Vojtech: To the Status and Perspectives of Military History in Slovakia	86
CSÉFALVAY, František: „Westfeldzug“ in the Slovak Officer's Evaluation (Western Battleshift of Wehrmacht during Spring 1940 in the Reports of the Slovak Military Attaché in Berlin, Mjr. of GS Š. Tatarko).....	91
SUŠKO, Ladislav: Document about the Nazi Propaganda Change towards East	

European Nations after the Stalingrad Battle.....	101
---	-----

Reviews

BYSTRICKÝ, Jozef: The Slovak Army in the Years 1939—1945 (Ch. Kliment).....	107
ŠIMUNIČ, Pavel: The End of the Legend on Gen. Paul von Otto's Mission (J. Považský).....	113
KORČEK, Ján: KGB. The Confidential Report about the Foreign Operations from Lenin to Gorbachev. (Ch. Andrew—O. Gordijevskij).....	114

Annotations	119
--------------------------	-----

Chronicle	132
------------------------	-----

VOJENSKÁ HISTÓRIA 1/97

Časopis pre vojenskú históriu, múzejníctvo a archívniectvo

Vydáva Ministerstvo obrany SR vo Vojenskej informačnej a tlačovej agentúre v spolupráci s Vojenským historickým ústavom.

Šéfredaktor Ladislav Sokol

Redakčná rada: plk. doc. PhDr. Jozef Bystrický, CSc. (predseda), členovia: PhDr. Michal Barnovský, DrSc., PhDr. Valerián Bystrický, DrSc., PhDr. Viliam Čičaj, CSc., PhDr. Silvia Čordášová, PhDr. Vojtech Dangl, CSc., plk. PhDr. Ivan Gosiorovský, PhDr. Pavol Habáň, PhDr. Marián Hronský, CSc., PhDr. Ján Korček, PhDr. Vladimír Segeš, Mgr. Ladislav Sokol, PhDr. Jan Štaigl, CSc. pplk. Peter Turza, PhDr. Oldřich Vaněk, CSc.
Tajomníčka: Mgr. Mária Stanová

Rozširuje Vojenská informačná a tlačová agentúra, Kutuzovova 8, 832 47 Bratislava.

Registračné číslo 1713/97

Tlač: RESS, spol. s r. o. Senica

Ústredná knižnica
Slovenskej akadémie vied

2 8 8 9 1 6 6 8 9 2